

Док. Зандоу

МОЛОДЬ

АРКАДІЙ ГАЙДАР

Твори
в чотирьох
томах

Видавництво ЦКЛКСМУ „Молодь“

КИЇВ - 1955

АРКАДІЙ ГАЙДАР

Твори

ТОМ

2

Видавництво ЦКЛКСМУ „Молодь“

КИЇВ - 1955

Ілюстрації художників
Д. Дубінського, І. Ільїнського
Д. Хайкіна

Оформлення художника
В. Хоменка

Апр. Sunday

ДАЛЬНІ КРАЇ

1

Взимку дуже нудно. Роз'їзд маленький. Довкола ліс. Замете зимою, закидає снігом — і поткнутись нема куди. Одна лише розвага — з гори кататись. Але знов-таки, не цілий же день з гори кататись? Ну прокатався раз, ну прокатався вдруге, ну двадцять разів прокатався, а потім усе-таки набридне, та й стомишся. Коли б вони, санчата, і на гору самі скочувались. А то з гори котяться, а на гору — аж ніяк.

Хлоп'яків на роз'їзді мало: в сторожа на переїзді — Васько, в машиніста — Петько, в телеграфіста — Серьожка. Решта хлоп'ят — зовсім малюки: одному три роки, другому чотири. Які ж це товариші?

Петько та Васько дружили. А Серьожка вредний був. Битись любив.

Покличе він Петька:

— Іди сюди, Петьку. Я тобі американський фокус покажу.

А Петько не йде. Побоюється:

— Ти в той раз теж казав — фокус. А сам по шії двічі стукнув.

— Ну, так то простий фокус, а це американський, без стукання. Іди мерщій, дивись, як воно в мене стрибає.

Бачить Петько, справді, щось у руці в Серьожки стрибає. Як-таки не підійти!

А Серьожка — майстер. Накрутить на паличку нитку, резинку. От у нього й стрибає на долоні якась штука-вина — чи то свиня, чи то риба.

— Хороший фокус?

— Хороший.

— Зараз іще кращий покажу. Обернись до мене спиною.

Тільки обернеться Петько, а Серьожка його ззаду як штурхоне коліном, аж Петько зразу головою в замет.

От тобі й американський...

Перепадало й Васькові теж. Одначе, коли Васько й Петько гуляли вдвох, то Серьожка їх не займав. Ого! Зачепи тільки! Вдвох-бо вони й самі хоробрі.

Заболіло якось у Васька горло, і не дозволили йому на вулицю виходити.

Мати до сусідки пішла, батько — на переїзд, зустрічати швидкий поїзд. Тихо вдома.

Сидить Васько й думає: що б його таке цікаве зробити? Чи фокус який-небудь? Чи теж яку-небудь штуковину? Попоходив, попоходив з кутка в куток — нема нічого цікавого.

Підставив стільця до шафи. Одчинив дверцята. Зазирнув на горішню полицю, де стояла зав'язана банка з медом, і потикав її пальцем.

Звичайно, добре б розв'язати банку та зачерпнути меду столовою ложкою...

Одначе він зітхнув і зліз, бо вже зарані знав, що такий фокус матері не сподобається. Сів він до вікна й став дожидати, коли промчить швидкий поїзд.

Шкода тільки, що ніколи не встигнеш роздивитись, що там усередині швидкого робиться.

Зарева, розкидаючи іскри. Прогуркоче так, що здригнуться стіни й задеренчить посуд на полицях. Блисне яскравими вогнями. Мов тіні, промайнуть у вікнах чісь обличчя, квіти на білих столиках великого вагона-ресторану. Блиснуть золотом важкі жовті ручки, різнобарвні шибки. Промайне білий ковпак кухаря. Ось тобі й нема вже нічого. Тільки ледве мріє сигнальний ліхтар на останньому вагоні.

І ніколи, ні разу не спинявся швидкий на їхньому маленькому роз'їзді.

Завжди поспішає, мчить у якусь дуже далеку сторону — Сибір.

І в Сибір мчить і з Сибіру мчить. Дуже, дуже неспокійне життя в цього швидкого поїзда.

Сидить Васько біля вікна і раптом бачить, що йде по дорозі Петько, якимось незвичайно поважно, а під пахвою якийсь пакунок несе. Ну справжній тобі технік чи шляховий майстер з портфелем.

Дуже здивувався Васько. Хотів був у квартиру заглядати: «Куди це ти, Петьку, йдеш? І що там у тебе в папір угорнено?»

Але тільки-но він прочинив квартиру, як прийшла мати й стала сваритись, навіщо він з хворим горлом на морозне повітря лізе.

Тут з ревінням та гуркотом промчав швидкий. Потім сили обідати, і забув Васько про Петькове дивовижне ходіння.

Та другого дня бачить він, що знову, як учора, йде Петько по дорозі й несе щось, угорнене в газету. А обличчя таке поважне, ну просто як черговий на великій станції.

Затарабанив Васько по рамі кулаком, та мати нагримала.

Так і пройшов Петько мимо, своєю дорогою.

Цікаво стало Васькові: що це з Петьком сталося? То бувало він цілими днями чи собак ганяє, чи малими верховодить, чи від Серьожки п'ятами киває, а тут іде поважний, і обличчя чогось надто вже горде.

Ось Васько відкашлявся стиха й каже спокійним голосом:

— А в мене, мамо, горло перестало боліти.

— Ну й добре, що перестало.

— Зовсім перестало. Ну навіть нітрошки не болить. Скоро й мені гуляти можна буде.

— Скоро можна, а сьогодні сиди,— відповіла мати,— адже ти ще вранці похрипував.

— Так то вранці, а зараз уже вечір,— заперечив Васько, придумуючи, як би потрапити на вулицю.

Він походив мовчки, випив води й тихенько заспівав пісню. Він заспівав ту, яку чув літом від приїжджих комсомольців, про те, як під частими розривами гримучих гранат дуже геройськи бився загін комунарів. Власне співати йому не хотілось, і співав він з потаємною дум-

кою, що мати, почувши його співи, повірить у те, що горло у нього вже не болить, і відпустить на вулицю. Але тому, що мати, пораючись на кухні, не звертала на нього уваги, він заспівав ще голосніше про те, як комунари потрапили в полон до злобного генерала і які він готував для них катування.

Коли й це не допомогло, він на весь голос завів про те, як комунари, не злякавшись обіцяних катувань, почали копати глибоку могилу.

Співав він не так уже й гарно, але зате дуже голосно, і тому що мати мовчала, Васько вирішив, що їй співи сподобались і, мабуть, вона зразу ж відпустить його на вулицю.

Та ледве він підійшов до найурочистішого моменту, коли комунари, скінчивши свою роботу, одностайно почали ганьбити проклятушого генерала, як мати перестала брязкати посудом і просунула в двері розсерджене й здивоване обличчя.

— І чого ти, ідоле, розгорлався? — закричала вона. — Я слухаю, слухаю... Думаю, чи він з глузду з'їхав? Кричить, як Маріїн козел, заблудивши.

Образився Васько й замовк. І не тому образився, що мати порівняла його з Маріїним козлом, а тому, що він даром тільки старався і на вулицю його все одно сьогодні не пустять.

Насупившись, він заліз на теплу піч. Поклав під голову кожух і, слухаючи рівне муркотіння рудого kota Івана Івановича, задумався над своєю сумною долею.

Нудно! Школи нема. Піонерів нема. Швидкий поїзд не спиняється. Зима не проходить. Нудно! Хоча б літо швидше настало! Влітку — риба, малина, гриби, горіхи.

І Васько згадав про те, як одного разу влітку, всім на подив, він спіймав на вудку величезного окуня.

Діло було проти ночі, і він поклав окуня в сінях, щоб уранці подарувати його матері. А вночі в сіни пробрався паскудний кіт Іван Іванович і строцив окуня, лишивши тільки голову та хвіст.

Згадавши про це, Васько з досадою штурхонував Івана Івановича кулаком і сказав сердито:

— Другим разом за такі діла голову одірву!

Рудий кіт злякано підстрибнув, сердито нявкнув і лїниво зіскочив з печі. А Васько полежав-полежав та й заснув.

До стор. 10

На другий день горло перестало, і Васька відпустили на вулицю.

За ніч прийшла відлига. З дахів позвисали товсті гострі бурульки. Подув вологий, м'який вітер. Весна була неподалік.

Хотів Васько бігти розшукувати Петька, а Петько сам назустріч іде.

— І куди ти, Петьку, ходиш? — спитав Васько.— І чому ти, Петьку, до мене ні разу не зайшов? Коли в тебе заболів живіт, то я до тебе зайшов. а коли в мене горло, то ти не зайшов.

— Я заходив,— відповів Петько.— Я підійшов до хати, але згадав, що ми з тобою недавно ваше відро в колодязі втопили. Ну, думаю, зараз Васькова мати мене лаяти почне. Постояв-постояв та й роздумав заходити.

— Ех, ти! Та вона вже давно відлаялась і забула, а відро батько з колодязя ще позавчора витяг. Ти потім обов'язково заходь... Що це за штуковина в тебе в газету вгорнена?

— Це не штуковина. Це книги. Одна книга для читання, друга — арифметика. Я вже третій день з ними ходжу до Івана Михайловича. Читати я вмю, а писати ні, і арифметику ні. От він мене і вчить. Хочеш, я тобі зараз загадаю арифметику? Ну от, ловили ми з тобою рибу. Я спіймав десять рибин, а ти три рибини. Скільки ми разом спіймали?

— Чому ж це я так мало спіймав? — образився Васько.— Ти десять, а я три. А пам'ятаєш, якого окуня я минулого літа на вудку спіймав? Тобі такого й не спіймати.

— Але ж це арифметика, Ваську.

— Ну то й що ж, що арифметика? Все одно мало. Я три, а він десять. У мене на вудлищі поплавець справжній, а в тебе пробка, та й вудлище в тебе криве...

— Криве? От так сказав! Чому ж то воно криве? Просто покривилось трохи, так я його вже давно виправив. Ну, добре, я спіймав десять рибин, а ти сім.

— Чому ж то я сім?

— Як то чому? Ну, не клює більше, от і все.

— У мене не клює, а в тебе чомусь клює? Дуже якась дурна арифметика.

— Який-бо ти, справді! — зітхнув Петько.— Ну,

нехай я десять рибин спіймав і ти десять. Скільки разом буде?

— А багато, гляди, буде,— відповів, подумавши, Васько.

— «Багато»! Хіба так лічать? Двадцять буде, от скільки. Я тепер щодня до Івана Михайловича ходитиму, він мене й арифметики навчить і писати навчить. А то що! Школи нема, так невченим дурнем сидіти, чи як...

Образився Васько:

— Коли ти, Петьку, по груші лазив та впав і руку звихнув, то я тобі додому з лісу свіжих горіхів приніс, та дві залізні гайки, та живого їжака. А коли у мене горло заболіло, то ти без мене мерщій до Івана Михайловича пристроївся. Ти, значить, будеш учений, а я просто так? А ще товариш...

Відчув Петько, що Василь правду каже й про горіхи, і про їжака. Почервонів він, одвернувся й замовк.

Так помовчали вони, постояли. І хотіли вже розійтись, посварившись. Та тільки вечір був дуже вже хороший, теплий.

І весна була так близько, і по вулицях маленькі хлоп'яки дружно танцювали біля рихлої снігової баби...

— Ану, хлоп'якам із санчат зробимо поїзд,— несподівано запропонував Петько.— Я буду паровозом, ти — машиністом, а вони — пасажирами. А завтра підемо разом до Івана Михайловича й попросимо. Він добрий, він і тебе також навчить. Добре, Ваську?

— Ще б пак погано!

Так і не посварились хлопці, а ще дужче подружились. Цілий вечір гралась і каталась з маленькими. А вранці подались разом до доброго чоловіка, до Івана Михайловича.

2

Васько з Петьком ішли на урок. Вредний Серьожка вискочив із-за хвіртки й загорлав:

— Гей, Ваську! Ану полічи. Спочатку я тобі три рази по шиї стукну, а потім іще п'ять, скільки це разом буде?

— Ходім-но, Петьку, відлупцюєм його,— запропонував, образившись, Васько.— Ти один раз стукнеш, та я

один раз. Удвох подужаємо. Стусонем по разу та й підемо.

— А він потім нас поодинці спіймає та й одлупцює,— відповів обачніший Петько.

— А ми не будемо поодинці, ми будемо завжди разом. Ти разом, і я разом. Давай-но, Петьку, стукнемо по разу та й підемо.

— Не треба,— відмовився Петько.— А то книжки в бійці подерти можна. Літо буде, тоді ми йому дамо. І щоб не дражнився і щоб з нашої верші рибу не тягав.

— Все одно тягатиме! — зітхнув Васько.

— Не тягатиме. Ми в таке місце вершу закинемо, що він аж ніяк не знайде.

— Знайде,— похмуро заперечив Васько.— Він хитрий, та й «кішка» в нього хороша, гостра.

— Дарма, що хитрий! Ми й самі тепер хитрі. Тобі вже вісім років і мені вісім, значить, удвох нам скільки?

— Шістнадцять,— полічив Васько.

— Ну от, нам шістнадцять, а йому дев'ять. Отже, ми хитріші.

— Чому ж шістнадцять хитріші, як дев'ять? — здивувався Васько.

— Неодмінно хитріші. Що людина старіша, то вона хитріша. Візьми-но ти Павлика Припригіна. Йому чотири роки,— яка ж у нього хитрість? У нього що хоч випросити чи поцупити можна. А візьми-но ти хутірського Данила Єгоровича. Йому п'ятдесят років, і хитрішого за нього не знайдеш. На нього податку двісті пудів наклали, а він поставив селянам горілки, вони йому з п'яних очей якийсь папір і підписали. Пішов він із цим папером у район, йому півтораєста пудів і скинули...

— А люди не так кажуть,— перепинив Васько.— Люди кажуть, що він хитрий не від того, що старий, а від того, що куркуль. Як по-твоєму, Петьку, що це таке куркуль? Чому один чоловік — як чоловік, а другий чоловік — як куркуль?

— Багатий, от і куркуль. Ти ось бідний, то ти й не куркуль. А Данило Єгорович — куркуль.

— Чому ж це я бідний? — здивувався Васько.— У нас батько сто дванадцять карбованців одержує. У нас поросся є, та коза, та чотири курки. Які ж ми бідні? Батько у нас робочий чоловік, а не який-небудь вроді пропашного Єпіфана, що христа-ради жебрає.

— Ну, нехай ти не бідний. Так у тебе ж батько сам

працює, і в мене сам, і у всіх сам. А в Данила Єгоровича на городі літом четверо дівок працювало, та ще якийсь племінник приїздив, та ще якийсь немовби свояк, та п'яний Ермолай садок стеретти наймався. Пам'ятаєш, як тебе Ермолай кропивою відшмагав, коли ми по яблука лазили? Ух, і репетував ти тоді! А я сиджу в кущах і думаю: от здорово Васько репетує — не інакше, як Ермолай його кропивою шмагає.

— А ти який добрий, — насупився Васько. — Сам утік, а мене покинув.

— Невже дождати? — байдуже відповів Петько. — Я, брат, через паркан, як тигр, перескочив. Він, Ермолай, устиг мене всього тільки двічі хворостоиною по спині оперішити. А ти шпортався, мов індик, ось тобі й перепало.

Давно колись Іван Михайлович був машиністом. До революції він був машиністом на простому паровозі. А коли прийшла революція й почалась громадянська війна, то з простого паровоза перейшов Іван Михайлович на броньовий.

Петько й Васько багато всяких паровозів бачили. Знали вони й паровоз системи «С» — високий, легкий, скорий, той, що мчить завжди з швидким поїздом у далеку сторону — Сибір. Бачили вони й величезні трициліндрові паровози «М» — ті, що могли тягати важкі, довгі поїзди на круті підйоми, і незграбні маневрові «О», у яких і всієї путі — од вхідного семафора до вихідного. Всякі паровози бачили хлопці. Але ось такого паровоза, який був на фотографії в Івана Михайловича, вони не бачили ще ніколи. І паровоза такого не бачили, і вагонів не бачили також.

Димаря нема. Коліс не видно. Важкі сталеві вікна в паровозі позакривано наглухо. Замість вікон вузькі подовжні щілини, а з них стирчать кулемети. Даху нема. Замість нього низькі округлі башти, і з тих башт повиставлялись важкі жерла артилерійських гармат.

І ніщо в бронепоїзді не блищить: нема ні начищених жовтих ручок, ні яскравого пофарбування, ні ясних шибок. Увесь бронепоїзд, важкий, широкий — він ніби щільно припав до рейок, — пофарбований у сірозелений колір.

І нікого не видно: ні машиніста, ні кондуктора з ліхтарями, ні головного з сюрчком.

Десь там, усередині, за стальною обшивкою, біля масивних ричагів, біля кулеметів, біля гармат, насторожившись, попричаювались червоноармійці, але все це закрито, все сховано, все мовчить.

Мовчить до пори, до часу. Та ось тихцем пройде без гудків, без сюрчків бронепоезд уночі туди, де близько ворог, або вирветься на поле, туди, де йде тяжкий бій червоних з білими. Ах, як шмагонуть тоді з темних щілин, сіючи загибель, кулемети! Ух, як, прокинувшись, гримнуть тоді залпами з поворотних башт могутні гармати!

І от колись у бою вдарив в упор дуже важкий снаряд по броньовику. Пробив снаряд обшивку і осколками одірвав руку військовому машиністові Іванові Михайловичу.

Відтоді Іван Михайлович уже не машиніст. Одержує він пенсію і живе в місті в старшого сина — токаря паровозних майстерень. А на роз'їзд він приїздить у гості до своєї сестри. Є такі люди, що кажуть, буцім Іванові Михайловичу не тільки одірвало руку, а й пошкодило снарядом голову, і що від того він трохи... ну, як би сказати, не те що хворий, а так, дивний якийсь.

Одначе ні Петько, ні Васько таким зловредним людям нітрохи не вірили, бо Іван Михайлович був дуже хороший чоловік. Одно тільки: курив Іван Михайлович надто вже багато, та трохи-трохи здригалися в нього густі брови, коли розповідав він що-небудь цікаве про давнішні роки, про тяжкі війни, про те, як їх білі почали та як їх червоні закінчили.

А весна прорвалася якось одразу. Що ніч — то й теплий дощик, що день — то й яскраве сонце. Сніг танув швидко, мов грудки масла на сковороді.

Ринули струмки, зламало на Тихій річці кригу, розпушилась верба, прилетіли гайворони й шпаки. І все якось разом. Пішов усього десятий день, як нагрянула весна, а снігу вже нема, та й грязюка на дорозі підсохла.

От якось після уроку, коли хотіли хлопці бігти на річку, щоб поглянути, чи набагато спала вода, Іван Михайлович попросив:

— А що, хлопці, чи не збігаєте ви в Альошино? Мені б

Єгорові Михайлову записку передати треба. Віднесіть йому доручення з запискою. Він за мене в місті пенсію одержить і сюди привезе.

— Ми збігаємо,— жваво відповів Васько.— Ми дуже навіть швидко збігаємо, просто як кавалерія.

— Ми знаємо Єгора,— potwierдив Петько.— Це той Єгор, що голова? У нього дівтора є: Пашко та Машка. Минулого року ми з його дітьми в лісі малину збирали. Ми по цілому козубку набрали, а вони — ледь на денці, бо малі ще й ніяк поперед нас не встигнуть.

— От ви до нього й збігайте,— сказав Іван Михайлович.— Ми з ним старі друзі. Коли я на броньовику за машиніста був, він, Єгор, ще молодий тоді хлопець, за кочегара в мене працював. Коли прорвало снарядом обшивку й відбатувало мені осколком руку, ми разом були. Після вибуху я ще хвилину-другу при пам'яті лишався. Ну, думаю, пропало діло. Хлопчина ще нетямущий, машину майже не знає. Сам лишився на паровозі. Розіб'є він і занастить увесь броньовик. Сунувся я, щоб задній хід дати й машину з бою вивести. А тут від командира сигнал: «Повний уперед!» Відштовхнув мене Єгор у куток на купу обтирального клоччя, а сам як рвонеться до ричага: «Єсть повний хід уперед!» Тут заплющив я очі й думаю: «Ну, пропав броньовик».

Отямився, чую — тихо. Бій закінчився. Поглянув — рука в мене сорочкою перев'язана. А сам Єгорка напівголий... Увесь мокрий, губи засмагли, тіло — попечене. Стоїть він і хитається — от-от упаде.

Цілі дві години сам один у бою машиною керував. І за кочегара, і за машиніста, і зі мною мав клопіт за лікаря...

Брови у Івана Михайловича здригнули, він замовк і похитав головою, чи то над чимось задумавшись, чи то щось пригадуючи. А хлоп'яки мовчки стояли, чекаючи, чи не розповідь Іван Михайлович іще що-небудь, і дивувались дуже, що Пашків та Машчин батько, Єгор, виявився таким героєм, бо він зовсім не був схожий на тих героїв, яких бачили хлоп'ята на картинах, порозвішуваних у червоному кутку на роз'їзді. Ті герої ставні, і обличчя в них горді, а в руках у них червоні прапори чи блискотливі шаблі. А Пашків та Машчин батько був невисокий, обличчя його було в ластовинні, очі вузькі, примружені. Носив він просту чорну сорочку й сіру картату кепку.

Одне тільки, що впертий був і коли вже на чому затнеться, то так і не вгамується, поки свого не дійде.

Про це хлопці і в Альошині від селян чули, і на роз'їзді чули теж.

Іван Михайлович написав записку, дав хлопцям по коржикую, щоб дорогою не зголодніли. І Васько з Петьком, виламавши по лозині в верболозах, що вже наливались соком, підступуючи себе по ногах, дружним галопом почали з гори.

3

Возовою дорогою до Альошина — дев'ять кілометрів, а стежкою навпростець — усього п'ять.

Біля Тихої річки починається густий ліс. Цей ліс без кінця-краю простягся кудись дуже далеко. В тому лісі — озера, де водяться великі, блискучі, мов начищена мідь, карасі, але туди хлопці не ходять: далеко, та й заблудити в болоті неважко. В тому лісі багато малини, грибів, ліщини. В крутих ярах, що по їх руслу тече з болота Тиха річка, по прямих схилах з яскравочервоної глини водяться в норах ластівки. В чагарях криються їжаки, зайці та інші плохенькі звірята. Але далі, за озерами, в верхоріччі Синявки, куди взимку селяни їздять рубати для сплаву будівельний ліс, зустрічали лісоруби вовків і якомсь натрапили на старого, облізлого ведмедя.

От який чудовий ліс широко розкинувся в тих краях, де жили Петько й Васько!

І цим лісом, то веселим, то похмурим, з пагорка на пагорок, через видолінки, через кладки над ручаями бадьоро бігли ближньою стежкою послані в Альошино хлоп'ята.

Там, де стежка виходила на возову дорогу, за кілометр од Альошина, стояв хутір багатого мужика Данила Єгоровича.

Тут захекані хлоп'ята спинились біля колодязя напиться.

Данило Єгорович тут же, напуваючи двох ситих коней, спитав у хлопців, звідки вони та чого біжать до Альошина. І хлопці охоче розповіли йому, хто вони такі і яка в них у Альошині справа до голови, до Єгора Михайлова.

Вони поговорили б із Данилом Єгоровичем і довше, бо їм цікаво було подивитись на такого чоловіка, про

якого люди кажуть, що він куркуль, але тут вони побачили, як з двору виходять до Данила Єгоровича троє альошинських селян, а за ними йде похмурий і лютий, видно з похмілля, Єрмолай. Помітивши Єрмолая, того самого, який відшмагав колись Васька кропивою, хлопці рушили від колодязя рясю й незабаром опинилися в Альошині, на майдані, де зібрався народ для якогось мітингу.

Але хлопці, не затримуючись, побігли далі, на околицю, вирішивши, повертаючись від Єгора Михайлова, довідатись, чому збирається народ і що це таке цікаве затівається.

Та дома в Єгора вони застали тільки його дітей — Пашка та Машку. Це були шестилітні близнята, дуже дружні між собою й дуже схожі одне на одного.

Як і завжди, вони гралась разом. Пашко стругав якісь цурупалочки й планочки, а Машка майструвала з них на піску, як здалося хлопцям, чи то будинок, чи то колодязь.

Проте Машка пояснила їм, що це не будинок і не колодязь, а спочатку був трактор, а тепер буде аероплан.

— Ех, ви! — сказав Васько, безцеремонно штрикаючи в аероплан лозиною. — Ех, ви, дурний народ! Хіба аероплани з трісок роблять? Їх роблять зовсім з іншого. Де ваш батько?

— Батько на збори пішов, — добродушно усміхаючись, відповів, нітрохи не образившись, Пашко.

— Він на збори пішов, — зводячи на хлопців голубі, трохи здивовані очі, потвердила Машка.

— Він пішов, а вдома тільки баба лежить на печі й лається, — додав Пашко.

— А баба лежить і лається, — пояснила Машка. — І коли татко йшов, вона теж лаялась. Бодай, каже, ти в землю запався з твоїм колгоспом.

І Машка занепокоєно подивилася в той бік, де стояла хата й де лежала недобра баба, якій хотілося, щоб батько запався в землю.

— Він не западеться, — заспокоїв її Васько. — Куди ж він западеться? Тупни лишень сама ногами у землю, і ти, Пашку, теж тупни. Та дужче тупайте! Ну от, не запались? Ану, ще дужче тупайте!

І, примусивши нерозуменят Пашка і Машку старанно тупати, поки ті не захекались, задоволені з своєї бешкетливої вигадки, хлоп'яки подались на майдан, де вже давно розпочались неспокійні збори.

До стор. 17

— От так діла! — сказав Петько після того, як вони повештались між людьми, що зібрались на майдані.

— Цікаві діла,— погодився Васько, сідаючи на край товстої колоди, що пахла смолою, і витягаючи з-за пазухи шматок коржа.

— Ти куди був запропав, Ваську?

— Напитись бігав. І чого це так розходились люди? Тільки й чути: колгосп та колгосп. Одні лають колгосп, інші кажуть, що без колгоспу ніяк не можна. Хлоп'яки й то стинаються. Ти знаєш Федька Галкіна? Ну, рябий такий.

— Знаю.

— Так от. Я напитись бігав і все бачив, як він оце з якимось рудим побився. Той, рудий, вискочив та й заспівав: «До колгоспу вліз поросячий ніс». А Федько розсердився, і зайшла в них бійка. Я вже тобі гукнути хотів був, щоб ти подивився, як вони б'ються. Та тут якась горбата баба гуси гнала і обох хлоп'яків хворостиною оперішила,— ну, вони й чкурнули геть.

Васько поглянув на сонце й занепокоївся.

— Ходім, Петьку, віддамо записку. Бо поки добіжимо додому, вже й вечір буде. Коли б не попало дома.

Пробираючись крізь юрбу, спритні хлоп'ята добрались до купи колод, біля яких за столом сидів Єгор Михайлов.

Поки приїжджий чоловік, вилізши на колоди, пояснював селянам, яка вигода йти до колгоспу, Єгор неголосно, але наполегливо переконував у чомусь двох членів сільради, що похилялись до нього. Ті похитували головами, а Єгор, видно, сердитий на них за їхню нерішучість, іше впертіше доводив їм щось неголосно, соромив їх.

Коли заклопотані члени сільради відійшли од Єгора, Петько мовчки сунув йому доручення і записку. Єгор розгорнув папірця, але не встиг прочитати, бо на колоди виліз новий чоловік, і в ньому хлопці впізнали одного з тих селян, з якими вони зустрілись біля колодязя на хуторі Данила Єгоровича.

Цей чоловік говорив, що колгосп — це, звісно, діло нове і що зразу всім до колгоспу рипатись нема чого. Записались зараз до колгоспу десять господарств, ну й нехай працюють. Якщо в них діло піде, то й іншим вступити не пізно буде, а якщо діло не піде, тоді, значить, до колгоспу йти не слід і треба працювати по-старому.

Він говорив довго, і, поки він говорив, Єгор Михайлов

усе ще тримав розгорнену записку, не читаючи. Він мружив вузькі розсерджені очі і, насторожившись, уважно вдвільявся в обличчя тих селян, що слухали.

— Підкуркульник,— з ненавистю сказав він, бгаючи пальцями подану йому записку.

Тоді Васько, побоюючись, коли б голова ненароком не пожамакв доручення Івана Михайловича, тихенько смикнув Єгора за рукав.

— Дядечку Єгоре, прочитай, будь ласка. А то нам додому бігти треба.

Єгор хутко прочитав записку й сказав хлопцям, що все зробить, що до міста він поїде якраз через тиждень, а доти обов'язково сам зайде до Івана Михайловича. Він хотів ще щось додати, але тут чоловік скінчив промову, і Єгор, стискаючи в руці свою картату кепку, скочив на колоди й почав говорити швидко та гостро.

А хлопці, вибравшись з юрби, помчали дорогою на роз'їзд.

Пробігаючи повз хутір, вони не побачили ні Єрмолая, ні свояка, ні племінника, ні хазяйки — мабуть, усі були на зборах. Але сам Данило Єгорович був дома. Він сидів на ганку, курих стару, криву люльку, на якій була вирізьблена чиясь усміхнена пика, і здавалося, що він був єдиною людиною в Альшині, кого не бентежило, не радувало й не зачіпало нове слово — колгосп.

Пробігаючи берегом Тихої річки через кущі, хлопці почули сплеск, наче хто кинув у воду важкий камінь.

Обережно підкравшись, вони побачили Серьожку, що стояв на березі й дивився туди, звідки по воді розпливались рівні кола.

— Вершу закинув,— догадались хлопці і, хитро перезираючись, тихенько поповзли назад, примічаючи на ходу це місце.

Вони вибрались на стежку і, радіючи, що їм так поталанило, ще швидше почимчикували додому, тим паче, що вже чути було, як над лісом лунає гуркіт швидкого поїзда: значить, було вже п'ять годин. Значить, Васків батько, згорнувши зелений прапорець, увиходив уже в хату, а Васькова мати вже витягала з печі гарячий горщик з обідом.

Дома теж зайшла розмова про колгосп. А розмова почалася з того, що мати, вже цілий рік відкладавши гроші на придбання корови, ще з зими нагляділа в Да-

нила Єгоровича однолітню телицю і до літа сподівалась викупити її й пустити в череду. Тепер же, почувши, що до колгоспу прийматимуть лише тих, хто перед вступом не різатиме чи не продаватиме кудись худобу, мати за-турбувалася тим, що, вступаючи до колгоспу, Данило Єгорович одведе туди телицю, а тоді шукай іншу, а де її таку знайдеш?

Але батько був людина тямуща, він читав щодня за-лізничну газету «Гудок» і розумів, що до чого йде.

Він засміявся з матері й пояснив їй, що Данила Єгоровича ні з телицею, ні без телиці до колгоспу й на сто кроків підпускати не годиться, бо він куркуль. А колгоспи — вони на те й створюються, щоб можна було жити без куркулів. І що коли до колгоспу ввійде все село, тоді й Данилові Єгоровичу, і мельникові Петуніну, і Семенові Загребіну настане край, тобто зруйнуються всі їхні куркульські господарства.

Але мати нагадала про те, як з Данила Єгоровича минулого року списали півтора ста пудів податку, як його побоюються селяни і як чомусь усе виходить так, як йому треба. І вона мала великий сумнів у тому, щоб господарство в Данила Єгоровича зруйнувалось, а навіть, навпаки, висловила побоювання, коли б не зруйнувався сам колгосп, бо Альошино — село глухе, навколо ліс та болото, навчитись по-колгоспному працювати ні в кого й допомоги від сусідів дождити нема чого.

Батько почервонів і сказав, що з податком — це діло темне й не інакше, як Данило Єгорович комусь очі зами-лив та когось обдурив, а йому не кожен раз минеться, і що за такі діла не довго й потрапити куди слід. Але зараз він вилаяв і тих дурнів із сільради, яким Данило Єгорович забив памороки, і сказав, що коли б це трапи-лось тепер, коли головує Єгор Михайлов, то при ньому такого неподобства не вийшло б.

Поки батько з матір'ю сперечались, Васько з'їв два шматки м'яса, тарілку борщу і немовби ненароком засу-нув у рота великий шматок цукру з сахарниці, яку мати поставила на стіл, тому що батько зразу ж по обіді любив випити склянку-другу чаю. Одначе мати, не пові-ривши в те, що він це зробив ненавмисне, турнула його з-за столу, і він, захлипавши більше для годиться, ніж

від образи, поліз на теплу піч до рудого kota Івана Івановича і, як завжди, дуже швидко задрімав.

Чи то йому приснилось, чи то він справді чув кризу дрімоту, а тільки йому здалося, що батько розповідав про якийсь новий завод, про якісь будови, про якихось людей, що ходять і чогось шукають по ярках і в лісі, і немовби мати все дивувалась, усе не вірила, все ахкала та охкала.

Потім, коли мати стягла його з печі, роздягла й поклала спати на лежанці, йому приснився справжній сон: мовби в лісі палає дуже багато вогнів, мовби по Тихій річці пливе великий, як у синіх морях, пароплав і ще мовби на тому пароплаві одпливає він з товаришем Петьком у дуже далекі й чудові краї...

4

Днів через п'ять після того, як хлопці бігали в Альошино, по обіді, вони подались нишком до Тихої річки, щоб поглянути, чи не попалась до їхньої верші риба.

Добравшись до відлюдного місця, вони довго нишпорили по дну «кішкою», тобто невеличким якорем з вигнутих цвяхів. Мало не обірвали шворку, зачепившись гаками за важкий корч. Витягли на берег цілу купу слизьких водоростей, що пахли тванню. Але верші не було.

— Серьожка її поцупив! — захикав Васько. — Я тобі казав, що він нас вистежить. От він і вистежив. Я тобі казав: закиньмо на інше місце, а ти не хотів.

— Так це ж і є вже інше місце, — розсердився Петько. — Ти ж сам це місце вибрав, а тепер усе на мене звертаєш. Та не пхич ти, будь ласка. Мені й самому жаль, а я не пхичу.

Васько притих, але ненадовго.

А Петько продовжував:

— Пам'ятаєш, коли ми в Альошино бігли, то Серьожку бачили над річкою біля обгорілого дуба? Ходім туди й пошукаємо. Може, його вершу витягнемо. Він — нашу, а ми — його. Ходім, Ваську. Та не пхич ти, будь ласка, — такий здоровий і товстий, а пхиче. Чому я ніколи не пхичу? Пам'ятаєш, коли мене зразу три бджоли за босу ногу вкусили, і то я не пхикав.

— От так не пхикав! — насупившись, відповів

Васько.— Як заревів тоді, аж я козубок із суницями з переляку впустив.

— Нічого я не заревів. Ревуть — це коли сльози ллються, а я просто загорлав, бо злякався, та й боляче. Погорлав три секунди й перестав. А зовсім нітрохи не ревів і не пхикав. Біжімо, Ваську!

Добравшись до берега, що біля обгорілого дуба, вони довго нишпорили по дну.

Морочились-морочились, стомилися, забрюхались, але ні своєї, ні Серьожчиної верші не знайшли.

Тоді, засмучені, вони сіли на пагорку під кущем уже вкритого свіжим листям верболозу і, порадившись, вирішили з завтрашнього ж дня повести за Серьожкою хитрий нагляд, щоб знайти те місце, куди він ходить перекидати обидві верші.

Чиїсь кроки, правда ще далекі, примусили хлоп'яків насторожитись, і вони спритно пірнули в густий кущ.

Проте був то не Серьожка. Стежкою з Альошина повагом ішли двоє селян. Один — незнайомий і, здається, нетутешній. Другий — дядько Серафим — небагатий альошинський мужик, на якого часто звалювались усякі нещастя: то в нього коняка здохла, то йому жито коні витолочили, то в нього дах на сараї обвалився й задавив порося та гусака. І так кожен рік щось із дядьком Серафимом траплялось.

Був він дуже трудящий, але невдаха і заляканий невдачами чоловік.

Дядько Серафим ніс на роз'їзд руді мисливські чоботи, які він залатував за два карбованці, обіцяні йому Васьковим батьком.

Обидва мужики ішли й ляяли Данила Єгоровича. Лаяв його той, що був незнайомий, не альошинський, а дядько Серафим слухав і хмуρο підтакував.

За що незнайомий лаяв Данила Єгоровича, цього хлопці до пуття не зрозуміли. Виходило якось так, що Данило Єгорович щось купив у мужика за дешеву ціну і обіцяв мужикові дати в борг три мішки вівса, а коли мужик приїхав, то Данило Єгорович заправив таку ціну, якої і в місті на базарі нема, і говорив ще, буцім править по-божому, бо до сівби овес подорожчає ще вполовину.

Коли двоє похмурих селян пройшли мимо, хлоп'яки вибралися з кущів і знов посідали на теплому і вже зе-

леному пагорку. Вечоріло. Від річки війнуло вологою та запахом прибережних вербняків. Кувала зозуля, і в червоному сонячному промінні кружляла купками дрібна, як пил, безшумна весняна мошва.

Але от серед тиші, спочатку далеке й тихе, як дзиччання рою бджіл, почулося з-за рожевих хмар дивне гудіння.

Потім, одірвавшись від круглої товстої хмарини, блиснула в небі світла, наче срібна, цятка. Вона все більшала. От уже в неї позначились дві пари розплатаних крил... От уже спалахнули на крилах дві п'ятикутні зірочки...

І весь аероплан, могутній і красивий, хутчіш від найшвидшого паровоза та легше від найпрудкішого степового орла, з веселим гуркотом сильних моторів плавно пролинув над темним лісом, над безлюдним роз'їздом і над Тихою річкою, на березі якої сиділи хлоп'яки.

— Далеко полетів! — тихо сказав Петько, не зводячи очей з аероплана, що летів далі та далі.

— В дальні краї! — сказав Васько й пригадав недавній хороший сон.— Вони, аероплани, завжди літають тільки в дальні. В ближні що? В ближні й на коні можна доїхати. Аероплани — в дальні. Ми, коли повирастаємо, Петьку, то також — у дальні. Там є й міста, і величезні заводи, і здоровенні вокзали. А в нас нема.

— У нас нема,— погодився Петько.— У нас тільки один роз'їзд та Альошино та й більш нічого...

Хлоп'яки замовкли і, здивовані та занепокоєні, підвели голови. Гудіння знов дужчало. Сильна стальна птиця поверталася, спускаючись нижче та нижче. Тепер уже видніли невеличкі колеса й світлий блискучий диск пропелера, що виблискував проти сонця.

Ніби граючись, машина сковзнула, хиличись на ліве крило, завернула й пройшла кілька широких кіл над лісом, над альошинськими луками, над Тихою річкою, на березі якої стояли зраділі й здивовані хлоп'яки.

— А ти... а ти казав: тільки в дальні,— хвилюючись і занікуючись, сказав Петько.— Хіба ж у нас дальні?

Машина знову ринула вгору і незабаром зникла, тільки часом мелькаючи в прогалинах між товстими рожевими хмарами.

«І навіщо він над нами кружляв?» міркували хло-

п'ята, квапливо простуючи до роз'їзду, щоб мерщій розповісти, що вони бачили.

Їх охопили здогади, навіщо прилітав аероплан і що він тут розглядав, і вони майже не звернули уваги на одинокий постріл, що глухо гримнув десь далеко позаду.

Повернувшись додому, Васько ще застав дядька Серафима, якого частували чаєм.

Дядько Серафим розповідав про альошинські справи. До колгоспу пішло півсела. Ввійшло і його господарство. Друга половина вичікувала, що буде. Зібрали пайові внески й три тисячі на акції Трактороцентра. Але сіяти буде цієї весни всяк на своїй нивці, бо землю колгоспові в одному шматку ще не виділено.

Встигли виділити тільки сіножать на лівому березі Тихої річки.

Однак і тут вийшло не гаразд. У мельника Петуніна прорвало греблю, і вода вся втекла геть, не розіллявшись по протоках лівого берега.

Від цього трава мала бути погана, бо луки заливні, і хороший урожай на них буває тільки після великої води.

— У Петуніна прорвало? — недовірливо перепитав батько. — Чому ж то в нього раніш не проривало?

— А хто його знає, — уникливо відповів дядько Серафим. — Може, вода прорвала, а може, і ще як.

— Шахрай цей Петунін, — сказав батько. — І він, і Данило Єгорович, і Семен Загребін — одна компанія. Ну, як вони, сердяться?

— Та як сказати, — відповів похмурий дядько Серафим. — Данило — той ходить, наче його й не стосується. Ваша, каже, справа. Хочете — в колгосп, хочете — в радгосп. Я тут ні при чому. Петунін — мельник — той справді розлютився. Криється, а видно, що розлютився. До колгоспного луку і його ділянка потрапила. А яка в нього ділянка? Хо-о-ороша ділянка! Ну, а Загребін? Сам знаєш Загребіна. В цього все жартома та шуткома. Недавно по пошті плакати прислали й лозунги всякі. Ну от, сторож Бочаров пішов їх по селу розклеювати. Де на паркан, де на стіну приліпить. Проходить він повз хату Загребіна й сумнівається: чіпляти чи не чіпляти? Коли б хазяїн не налаяв. А Загребін вийшов з воріт і сміється: «Чому ж не чіпляєш? Ех, ти, колгоспна голова! Іншим свято, а мені будні, чи як?» Взяв два найбільші плакати й почепив.

— Ну, а Єгор Михайлов як? — спитав батько.

— Єгор Михайлов? — відповів дядько Серафим, відсуваючи допиту склянку.— Єгор кріпкий чоловік, та чомусь про нього багато недоброго базікають.

— Що базікають?

— От, наприклад, кажуть, що коли він два роки десь там їздив, то буцім його звідкілясь прогнали за погані діла. Немовби мало під суд не віддали. Чи то в нього з грішми щось недобре вийшло, чи то ще як.

— Даром базікають,— упевнено заперечив Васьків батько.

— Треба б думати, що даром. А ще базікають,— тут дядько Серафим позирнув скося на Васькову матір та на Васька,— немовби в місті в нього оця сама є... ну, наречена, чи як,— додав він після деякої запинки.

— Ну і що ж, що наречена? Нехай жениться. Він удівець. Пашкові та Машці мати буде.

— Міська,— з усмішкою пояснив дядько Серафим.— Баришня там, чи ще як. Йй багатого треба, а в нього яке жалування?.. Ну, я піду,— сказав дядько Серафим, підводячись.— Спасибі за вгощення.

— Може, ночувати лишишся? — запропонували йому.— А то, гляди, темрява яка. Дорогою йти доведеться. Стежкою в лісі ще заблудиш.

— Не заблуджу,— озвався дядько Серафим.— Цією стежкою в двадцятому з партизанами ух скільки попоходив!

Він насунув пошарпаного бриля з великими обвислими крисами і, позирнувши у вікно, додав:

— Ач, зірок скільки повисипало, та й місяць скоро зійде — видно буде!

5

Ночі були ще прохолодні, але Васько, забравши стару ватну ковдру й рештки кожуха, перебрався спати на сінник.

Ще звечора він умовився з Петьком, що той розбудить його якнайраніше і вони підуть ловити на черв'яка плотву.

Та коли він прокинувся, було вже пізно — годин дев'ять, а Петька не було.

Очевидно, Петько й сам проспав.

Васько поснідав смаженою картоплею з цибулею, поклав у кишеню шматок хліба, посипаний цукром-піском, і побіг до Петька, збираючись виляяти його сонюгою й ледарем.

Та дома Петька не було. Васько зайшов у дров'яний сарай — вудлища були тут. Але Васька дуже здивувало, що вони не стояли в кутку, на місці, а, наче похапцем кинуті як попало, валялись серед сарая. Тоді Васько вийшов на вулицю, щоб розпитати в маленьких хлоп'яків, чи не бачили вони Петька. На вулиці він зустрів тільки самого чотирилітнього Павлика Припригіна, що вперто намагався сісти верхи на великого рудого собаку. Та тільки-но він з пихканням та сопінням підіймав ногу, щоб осідлати його, Кудлаха перекидався й, лежачи голі-черева, лїниво помахуючи хвостом, відштовхував Павлика своїми широкими незграбними лапами.

Павлик Припригін сказав, що Петька він не бачив: і попросив Васька допомогти йому злізти на Кудлаха.

Та Васькові було не до того. Роздумуючи, куди б цегміг запропасти Петько, він пішов далі й скоро здибав Івана Михайловича, що читав, сидячи на призьбі, газету.

Іван Михайлович теж Петька не бачив. Васько засмутився й сїв поруч.

— Про що це ти, Іване Михайловичу, читаєш? — спитав він, зазираючи через плече. — Ти читаєш, а сам посміхаєшся. Історія яка-небудь, чи що?

— Про наші місця читаю. Тут, брате Ваську, написано, що зібрались будувати біля нашого роз'їзду завод. Величезний заводище. Алюміній — метал такий — з глини видобувати будуть. Багаті, пишуть, місця в нас на цей алюміній. А ми живемо — глина, думаємо. От тобі й глина!

І як тільки Васько почув про це, він миттю скочив з призьби, щоб бігти до Петька й першим сповістити йому цю дивну новину. Але, згадавши, що Петько кудись подівся, він знову сїв, розпитуючи Івана Михайловича про те, як будуватимуть, на якому місці й чи високі в заводі будуть димарі.

Де будуватимуть, цього Іван Михайлович ще й сам не знав, але про димарі він пояснив, що їх зовсім не буде, бо завод працюватиме на електриці. Для

цього хочуть псбудувати греблю впоперек Тихої річки. Поставлять такі турбіни, що обертатимуться від напору води й крутитимуть динамомашини, а від тих динам піде по дротах електричний струм.

Почувши про те, що й Тиху річку збираються перегордити, здивований Васько знову скочив, але, знову згадавши, що Петька нема, озлився на нього всерйоз:

— І що за дурень! Тут такі діла, а він швендяє.

В кінці вулиці він помітив маленьке моторне дівчисько, Вальку Шарапову, яка ось уже кілька хвилин стрибала на одній нозі круг колодязної цямрини. Він хотів піти до неї й спитати, чи не бачила вона Петька, але його затримав Іван Михайлович:

— Ви коли в Альошино бігали, хлопці? В суботу чи в п'ятницю?

— В суботу,— пригадав Васько.— В суботу, бо в нас того вечора баню топили.

— В суботу. Значить, уже тиждень минув. Чого ж це Єгор Михайлов до мене не заходить?

— Єгор? Та він, Іване Михайловичу, здається, ще вчора до міста поїхав. У нас увечері альошинський дядько Серафим чай пив і казав, що Єгор уже поїхав.

— Чому ж він не зайшов? — з досадою сказав Іван Михайлович.— Обіцяв зайти й не зайшов. А я ж хотів попросити, щоб він у місті люльку мені купив.

Іван Михайлович склав газету й пішов до хати, а Васько подався до Вальки питати про Петька.

Але він зовсім забув про те, що тільки вчора за віщось надавав їй шльопанців, і тому він був дуже здивований, коли, побачивши його, моторна Валька показала йому язика й чимдуж кинулась тікати до хати.

Тимчасом Петько був зовсім неподалік.

Поки Васько тинявся, роздумуючи про те, куди зник його товариш, Петько сидів у куцах, за городами, і з нетерпінням чекав, коли Васько повернеться до себе в двір.

Він не хотів зараз зустрічатись з Васьком, бо цього ранку стався з ним дивний і либонь навіть неприємний випадок.

Прокинувшись рано, як вони й умовились, він узяв

вудлища й подався будити Васька. Та ледве виткнувся він з хвіртки, як побачив Серьожку.

Не було ніякого сумніву, що Серьожка йшов до річки оглядати верші. Не підозрюючи, що Петько за ним наглядаяє, він ішов мимо городів до стежки, на ходу складаючи шворку від залізної «кішки».

Петько повернув на подвір'я, брязнув на долівку сарая вудлища й побіг услід за Серьожкою, що вже зник серед кущів.

Серьожка йшов, весело насвистуючи на саморобній дерев'яній сопілці.

І це було дуже зручно Петькові, бо він міг іти слідом на деякій відстані, не наражаючись на небезпеку бути поміченим і набитим.

Ранок був сонячний і гомінкий. Всюди розкривались бруньки. З землі пробивалась свіжа трава. Пахло рососою, березовим соком, і на жовтих гронах розквітлих ів дружно дзижчали, вилетівши на здобич, бджоли.

Тому, що ранок був такий хороший, і тому, що Петькові так поталанило вистежити Серьожку, йому було весело, і він легко та обережно скрадався по кривенькій вузькій стежині.

Так минуло з півгодини, і вони наближались до того місця, де Тиха річка, роблячи крутий поворот, відходила в яри.

«Далеко забирається... хитрий», подумав Петько, вже зарані торжествуючи при думці про те, як, захопивши «кішку», побіжать вони з Васьком до річки, виловлять і свою й Серьожчину верші й перекинуть їх на таке місце, де Серьожці їх уже й довіку не знайти.

Посвистування дерев'яної сопілки раптом змовкло.

Петько прискорив ходу. Минуло кілька хвилин — знов тихо.

Тоді, занепокоєний, намагаючись не тупати, він побіг і, опинившись біля повороту, висунув з кущів голову: Серьожки не було.

Тут Петько пригадав, що трохи раніш убік відходила невеличка стежина, яка вела до того місця, де Фільчин ручай впадав у Тиху річку. Він повернувся до гирла ручая, але й там Серьожки не було.

Лаючи себе за те, що прогавив, і дивуючись, куди це міг подітись Серьожка, він згадав і про те, що трохи вище по течії Фільчиного ручая є невеликий ставок.

І хоч він ніколи не чув, щоб у тому ставку ловили рибу, але все-таки вирішив збігати туди, бо хто його, Серьожку, знає! Він такий хитрий, що відшукав що-небудь і там.

Всупереч його припущенню, ставок був не так близько.

Він дуже малий, увесь зацвів тванню, і, крім жаб, у ньому нічого доброго водиться не могло.

Серьожки й тут не було.

Збентежений, Петько відійшов до Фільчиного ручая, напився води, такої холодної, що більше одного ковтка, не передихнувши, не можна було зробити, і хотів іти назад.

Васько, звичайно, вже прокинувся. Якщо не казати Васькові, чому він його не розбудив, то Васько розсердиться. А якщо сказати, то Васько кепкуватиме: «Ех, ти, не вистежив! От я б... От від мене б...» і так далі.

І раптом Петько побачив щось таке, що змусило його зразу забути й про Серьожку, й про верші, і про Васька.

Праворуч, не далі як за сотню метрів, із-за кущів визирнула гостра верхівка брезентового намету. І над ним здіймалась вузенька прозора смужка — дим од вогнища.

6

Спочатку Петько просто злякався. Він мерщій пригнувся й став на одне коліно, насторожено оглядаючись довкола.

Було дуже тихо. Так тихо, що ясно бриніли веселе булькання холодного Фільчиного ручая й дзижчання бджіл, які обліпили дупло старої, вкритої мохом берези.

І тому, що було так тихо, і тому, що ліс був привітний і осяяний плямами теплого сонячного світла, Петько заспокоївся і обережно, але вже не з остраху, а просто за хитрою хлоп'ячою звичкою, ховаючись поза кущами, став скрадатись до намету.

«Мисливці? — гадав він. — Ні, не мисливці... Навіщо їм з наметом їхати? Рибалки? Ні, не рибалки — від берега далеко. Але якщо не мисливці й не рибалки, то хто ж? А що, як розбійники?» подумав він і пригадав, що в одній старій книзі він бачив картинку: теж у лісі намет; біля

того намету сидять і бенкетують якісь люті на вигляд люди, а поряд з ними сидить дуже худа, печальна красуня й співає їм пісню, перебираючи довгі струни якогось дивовижного інструмента.

Від цієї думки Петькові стало недобре. Губи у нього затремтіли, він заморгав і хотів був позадкувати. Але тут у прогаліні між кущами він побачив натягнену вірвовку, і на тій вірвовці висіли, видно, ще мокрі після прання, звичайнісінькі підштаники та дві пари синіх штопаних носків.

І ці вогкі підштаники, і штопані носки, що теліпались за вітром, якимось зразу заспокоїли його, і думка про розбійників видалась йому смішною й дурною. Він підсунувся ближче. Тепер йому видно було, що ні біля намету, ні в самому наметі нікого нема.

Він розгледів два напхані сухим листям матраци й велику сіру ковдру. Посеред намету на простеленому брезенті валялись якісь сині та білі папери, кілька кавалків глини й каміння, такого, яке часто лучається на берегах Тихої річки; тут же, тьмяно поблискуючи, лежали якісь незнайомі Петькові речі.

Вогнище ледве куріло. Біля вогнища стояв великий вимашений сажею бляшаний чайник. На прим'ятій траві валялась велика біла кістка, обгризена, очевидно, собакою.

Осміливши, Петько добрався до самого намету. Насамперед його зацікавили незнайомі металеві речі. Одна — з трьома ногами, як підставка в фотографа, що приїздив минулого року. Друга — кругла, велика, з якимись цифрами й натягненою впоперек кола ниткою. Третя — також кругла, але менша, схожа на ручний годинник, з гострою стрілкою.

Він підняв цю річ. Стрілка здригнулась, заколивалась і знов стала на місце.

«Компас», догадався Петько, пригадуючи, що про таку штуковину він читав у книжці.

Щоб перевірити це, він обернувся кругом.

Тонка гостра стрілка також повернулась і, кілька разів хитнувшись, чорним кінцем показала в той бік, де на галяві височіла стара розкидиста сосна. Петькові це сподобалось. Він обійшов круг намету, завернув за кущ, завернув за другий і перекрутився на місці десять разів, маючи намір одурити й заплутати стрілку. Та

тільки-но він спинився, як, ліниво хитнувшись, стрілка з тою ж упертістю й наполегливістю зачорненим вістрям показала Петькові, що її, скільки не крутись, усе одно не одуриш. «Як жива», подумав захоплений Петько, жаліючи, що в нього нема такої чудової штуки. Він зітхнув, роздумуючи, покласти компас на місце, чи ні, можливо, що він би і поклав, але в той самий час від протилежної галяви скочив величезний кудлатий пес і з гучним гавканням кинувся до нього.

Петько, зляканий, зойкнув і дременував напролом через кущі.

Собака, несамовито гавкаючи, біг за ним і, звісно, наздогнав би його, коли б не Фільчин ручай, через який по коліно у воді перебрався Петько.

Добігши до ручая, що в цьому місці був широкий, собака заметався по берегу, шукаючи, де можна було б перескочити.

А Петько, не дожидуючи, поки це станеться, помчав уперед, стрибаючи через пеньки, через корчі й купини, мов переслідований гончаками заєць.

Він став передихнути лише тоді, коли опинився вже на березі Тихої річки.

Облизуючи пересохлі губи, він підійшов до річки, напився і, часто дихаючи, тихенько подався додому, почувуючи себе не так уже й добре.

Звичайно, він не взяв би компаса, коли б не собака.

Але все-таки собака чи не собака, а виходило так, що компас він украв.

А він знав, що за такі діла йому задасть батько, не похвалить Іван Михайлович та не схвалить, гляди, і Васько.

Але тому, що діло вже було зроблене, а повертатися з компасом назад йому було страшно й досить-таки соромно, він потішив себе тим, що, по-перше, він не винуватий, по-друге, крім собаки, його ніхто не бачив, а по-третє, компас можна сховати кудись далі, а коли-небудь пізніше, під осінь чи до зими, коли ніякого вже намсту не буде, сказати, що знайшов, і лишити собі.

Ось якими думками зайнятий був Петько і ось чому відсиджувався він у кущах за городами й не виходив до Васька, який з досадою розшукував його з самого раннього ранку.

Але, сховавши компас на горищі дров'яного сарая, Петько не побіг шукати Васька, а подався в садок і там задумався над тим, що б його таке краще збрехати.

Взагалі збрехати при нагоді він був майстер, але сьогодні, як на те, нічого ймовірного придумати не міг. Звичайно, він міг би розповісти тільки про те, як він невдало вистежував Серьожку, і не згадувати ні про намет, ні про компас.

Але він почував, що в нього не стане терпцю промовчати про намет. Якщо промовчати, то Васько й сам може як-небудь дізнатись і тоді буде вихвалитися й задаватись: «Ех, ти, нічого не знаєш! Завжди я перший про все дізнаюсь...»

І Петько подумав, що коли б не компас і не цей проклятуший пес, то все було б цікавіше й краще. Тоді йому спала на думку дуже проста й хороша річ: а що як піти до Васька й розповісти йому про намет і про компас? Адже компаса він і справді не крав. Адже в усьому винуватий тільки собака. Візьмуть вони з Васьком компас, збігають до намету й покладуть його на місце. А собака? Ну й що ж що собака? По-перше, можна взяти з собою хліба чи маслак та й кинути йому, щоб не гавкав. По-друге, можна взяти з собою палиці. По-третє, вдвох не так уже й страшно.

Він так і вирішив зробити і хотів мерщій бігти до Васька, але тут його покликали обідати, і він пішов з великою охотою, бо за час своїх пригод дуже зголоднів.

По обіді побачити Васька теж не пощастило. Мати пішла полоскати білизну й примусила його стерегти вдома маленьку сестричку Оленку.

Звичайно, коли мати йшла з дому й лишала його з Оленкою, він підсував їй усяке ганчір'я й цурупалки і, поки вона морочилася з ними, спокійнісінько тікав на вулицю і, тільки побачивши матір, повертався до Оленки, немовби від неї й не відходив.

Але сьогодні Оленка трохи нездужала й коверзувала. І коли, сунувши їй гусяче перо й округлу, як м'ячик, картоплину, він подався до дверей, Оленка так заревла, що сусідка, яка проходила мимо, зазирнула у вікно й на-сварила на Петька пальцем, гадаючи, що він учинив сестричці яку-небудь капость.

Петько зітхнув, сів поряд з Оленкою на товсту ковдру, простелену на підлозі, і нудним голосом став співати їй веселих пісень.

Коли повернулась мати, вже сутеніло, і нарешті звільнившись, Петько вискочив з дверей і став свистіти, викликаючи Васька.

— Ех, ти! — з докором закричав Васько ще здалеку. — Ех, Петьку! І де ти, Петьку, цілий день прошвендяв? І чому, Петьку, я тебе цілий день шукав і не знайшов?

І, не чекаючи, поки Петько що-небудь відповість, Васько хутко виклав усі зібрані за день новини. А новин у Васька було багато.

По-перше, біля роз'їзду будуватимуть завод. По-друге, в лісі стоїть намет, і в тому наметі живуть дуже хороші люди, з якими він, Васько, вже познайомився. По-третє, Серьожчин батько відшмагав сьогодні Серьожку, і Серьожка вив на всю вулицю.

Але ні завод, ні гребля, ні те, що Серьожці перепало від батька, — ніщо так не здивувало й не збентежило Петька, як те, що Васько якимось чином дізнався про існування намету й перший сказав про нього йому, Петькові.

— Звідки ти про намет знаєш? — спитав ображений Петько. — Я, брат, сам перший усе знаю, зі мною сьогодні історія трапилась...

— Історія, історія, — перепинив його Васько. — Яка в тебе історія? В тебе нецікава історія, а в мене цікава. Коли ти пропав, я тебе довго шукав. І тут шукав, і там шукав, і всюди шукав. Набридло мені шукати. Ось побідав я та й пішов у куці прута зрізати. Раптом назустріч мені йде чоловік. Високий, збоку шкіряна сумка, така, як у червоноармійських командирів. Чоботи, як у мисливця, але тільки не військовий і не мисливець. Побачив він мене й каже: «Іди-но сюди, хлопчику». Ти думаєш, я злякався? Анітрохи. От підійшов я, а він поглянув на мене й питає: «Ти, хлопчику, сьогодні рибу ловив?». — «Ні, — кажу, — не ловив. По мене цей дурень Петько не зайшов. Обіцяв зайти, а сам кудись пропав». — «Так, — каже він, — я й сам бачу, що це не ти. А чи немає у вас іншого такого хлопчика, трохи вищого за тебе й волосся рудувате?» — «Є, — кажу, — у нас такий, тільки це не я, а Серьожка, що нашу вершу вкрав». — «От, от, — каже він, — він неподалік од нашого намету в ста-

До стор. 34

вок сітку закидав. А де він живе?» — «Ходімо, — відповідаю я. — Я вам, дядьку, покажу, де він живе».

Ідемо ми, а я думаю: «І навіщо це йому Серьожка потрібен? Краще б ми з Петьком потрібні були».

Поки ми йшли, він мені все й розповів. Їх двоє в наметі. А намет трохи далі за Фільчин ручай. Вони, двоє оті, такі люди — геологи. Землю оглядають, каміння, глину шукають і все записують, де каміння, де пісок, де глина. От я йому й кажу: «А що як ми з Петьком до вас прийдемо? Ми також будемо шукати. Ми тут усе знаємо. Минулого року ми такий червоний камінь знайшли, аж просто таки дивно, до чого червоний. А до Серьожки, — кажу йому, — ви, дядьку, краще б і не ходили. Він уредний, отой Серьожка! Тільки б йому битись та чужі верші тягати». Ну, прийшли ми. Він до хати зайшов, а я на вулиці лишився. Дивлюсь, вибігає Серьожчина мати й гукає: «Серьожко! Серьожко! Чи не бачив ти, Василю, Серьожку?». А я відповідаю: «Ні, не бачив. Бачив, тільки не зараз, а зараз не бачив». Потім той чоловік — техник — вийшов, я його провів до лісу, і він дозволив, щоб ми з тобою до них приходили. От повернувся Серьожка. Його батько й питає: «Ти якусь річ у наметі взяв?» А Серьожка відмовляється. Тільки батько, звісно, не повірив та й відшмагав його. А Серьожка як завив! Так йому й треба. Правда, Петьку?

Але Петька нітрохи не порадувало таке оповідання. Обличчя в Петька було похмуре й сумне. Після того, як він дізнався, що за вкрадений компас уже відшмагали Серьожку, він відчув себе дуже ніяково. Тепер було вже пізно розповідати Васькові про те, як було діло. І, захищений зненацька, він стояв печальний, розгублений і не знав, що він буде зараз говорити і як тепер буде пояснювати Васькові свою відсутність.

Але його виручив сам Васько.

Гордий своїм відкриттям, він хотів бути великодушним.

— Ти чого насупився? Тобі досадно, що тебе не було? А ти не тікав би, Петьку. Раз умовились, значить, умовились. Ну, та нічого, ми завтра разом підемо, я ж їм сказав: і я прийду, і мій товариш Петько прийде. Ти, мабуть, до тітки на кордон бігав? Я дивлюсь: Петька нема, вудлища в сараї. Ну, думаю, мабуть, він до тітки побіг. Ти там був?

Але Петько не відповів.

Він помовчав, зітхнув і спитав, дивлячись кудись мимо Васька:

— І здорово батько Серьожку відшмагав?

— Мабуть, таки здорово, коли Серьожка так завив, що й на вулиці чути було.

— Хіба можна бити? — понуро сказав Петько.— Тепер не старі часи, щоб бити. А ти «відшмагав та відшмагав». Зрадів! Коли б тебе відшмагав батько, ти зрадів би?

— Так не мене ж, а Серьожку,— відповів Васько, трохи збентежений Петьковими словами.— І потім, недарма ж, а за діло: чого він до чужого намету заліз? Люди працюють, а він у них інструмент краде. І чого ти, Петьку, сьогодні чудний якийсь? То цілий день швендяв, то цілий вечір сердися?

— Я не серджусь,— неголосно відповів Петько.— Просто мені спочатку зуб заболів, а тепер уже перестає.

— І скоро перестане? — співчутливо спитав Васько.

— Скоро. Я, Ваську, краще додому побіжу. Полежу, полежу дома,— він і перестане.

8

Незабаром хлопці подружили з жителями брезентового намету.

Їх було двоє. З ними був кудлатий сильний пес, на прізвисько «Вірний». Цей Вірний охоче познайомився з Васьком, але на Петька він сердито загарчав. І Петько, знаючи, за віщо на нього сердиться собака, мерщій сховався за високу спину геолога, радіючи з того, що Вірний може тільки гарчати, але не може розповісти те, що знає.

Тепер цілими днями хлопці пропадали в лісі.

Разом з геологами вони нишпорили по берегах Тихої річки.

Ходили на болото і навіть зайшли якимось аж до дальніх Синіх озер, куди ще ніколи не наважувались забиратися вдвох.

Коли дома їх питали, де вони пропадають і що вони шукають, вони з гордістю відповідали:

— Ми глину шукаємо.

Тепер вони вже знали, що глина буває всяка. Є глини

пісні, є масні, такі, що їх у вогкому вигляді можна різати ножем, як грудки густого масла. По нижній течії Тихої річки багато суглинку, тобто глини розсипчастої, змішаної з піском. У верхоріччі, біля озер, трапляється глина з вапном, або мергель, а ближче до роз'їзду залягають товсті пласти червонобурої глинястої охри.

Все це було дуже цікаво, особливо тому, що раніше вся глина видавалась хлопцям однаковою. В суху погоду це були просто засохлі грудки, а в мокру це була звичайна густа й липка грязюка. А тепер вони знали, що глина — це не просто грязюка, а сировина, з якої видобуватимуть алюміній, і охоче допомагали геологам розшуквати потрібні породи глин, указували заплутані стежки й притоки Тихої річки.

Незабаром на роз'їзді відчепили три товарні вагони, і якісь незнайомі робітники почали скидати на насип ящики, колоди й дошки.

Тої ночі схвильовані хлоп'яки довго не могли заснути, задоволені тим, що роз'їзд починає жити новим життям, не схожим на попереднє.

Одначе нове життя приходить не дуже й поспішало. Збудували робітники з дощок сарай, скинули туди інструменти, лишили сторожа і, дуже засмутивши хлоп'ят, усі до одного виїхали геть.

Якось, по обіді, Петько сидів біля намету. Старший геолог Василь Іванович латав подраний лікоть сорочки, а другий — той, що був схожий на червоноармійського командира, — вимірював щось на плані циркулем.

Васька не було. Васька лишили вдома садити огірки, і він обіцяв прийти пізніше.

— От біда, — сказав високий, відсуваючи план. — Без компаса — як без рук. Ні зйомку зробити, ні по карті зорієнтуватись. Дожидай тепер, поки другий з міста пришлють.

Він закурив цигарку й спитав у Петька:

— І завжди цей Серьожка у вас такий шахрай?

— Завжди, — відповів Петько.

Він почервонів і, щоб приховати це, схилився над погаслим вогнищем, роздмухуючи присипаний попелом жар.

— Петьку! — крикнув на нього Василь Іванович. — Увесь попіл на мене здув. Навіщо ти роздуваєш?

— Я думав... може, чайник,— непевно озвався Петько.

— Така спека, а він чайник,— здивувався високий і знову повів про те ж: — І навіщо йому потрібен той компас? А головне, відмовляється, каже, не брав. Ти сказав би йому, Петьку, по-товариському: «Віддай, Серьожко. Коли сам однести боїшся, дай, я однесу». Ми й сердитись не будемо й жалітись не будемо. Ти скажи йому, Петьку.

— Скажу,— відповів Петько, одвертаючи обличчя од високого. Але, одвернувшись, він зустрівся з очима Вірного.

Вірний лежав, простягнувши лапи, висолопивши язика, і, часто дихаючи, витріщився на Петька, мов говорячи: «І брешеш же ти, братіку! Нічого ти Серьожці не скажеш».

— Та й чи правда, що це Серьожка компас украв? — спитав Василь Іванович, кінчаючи шити й стромляючи голку в підкладку кашкета.— Може, ми його самі куди-небудь запроторили й марно тільки на хлопчиська думаємо.

— А ви пошукали б,— хутко запропонував Петько.— І ви пошукайте, і ми з Васьком пошукаємо. І в траві пошукаємо, і скрізь.

— Навіщо шукати? — здивувався високий.— Я ж у вас попросив компас, а ви, Василю Івановичу, самі сказали, що взяти його з намету забули. Чого ж тепер шукати?

— А мені тепер починає здаватись, що я його взяв. Добре не пам'ятаю, а наче взяв,— хитро посміхаючись, сказав Василь Іванович.— Пам'ятаєте, коли ми сиділи на зваленій деревині, на березі Синього озера? Величезна така деревина. Чи не впустив я компас там?

— Чудно якось, Василю Івановичу,— сказав високий.— То ви казали, що з намету не брали, а тепер ось таке...

— Нічого не чудно,— гаряче вступився Петько.— Так теж буває. Дуже навіть часто буває: думаєш — не брав, а виявляється — брав. І в нас із Васьком було. Пішли колись ми рибу ловити. От я дорогою й питаю: «Ти, Ваську, маленькі гачки не забув?» — «Ой,— каже він,— забув». Побігли ми назад. Шукаємо, шукаємо, ніяк не знайдемо. Потім поглянув я йому на рукав, а вони

в нього до рукава пришили. А ви, дядьку, кажете — чудно. Нічого не чудно.

І Петько розповів інший випадок, як косий Геннадій цілий день шукав сокиру, а сокира стояла за віником. Він говорив переконливо, і високий перезирнувся з Василем Івановичем.

— Гм... А воно й справді, можна буде сходити й пошукати. Та ви й самі, хлоп'ята, збігали б колись та й пошукали б.

— Ми пошукаємо,— охоче погодився Петько.— Коли він там, то ми його знайдемо. Нікуди він од нас не дінеться. Тоді ми — раз, раз, туди, сюди і обов'язково знайдемо.

Після цієї розмови, не дожидаючи Васька, Петько підвівся і, заявивши, що він згадав про потрібне діло, попрощався і чомусь дуже веселий побіг до стежки, ловко перестрибуючи через зелені, вкриті мохом купини, через струмки й мурашники.

Вибігши на стежку, він побачив групу альошинських селян, що поверталися з роз'їзду.

Вони були чимось схвильовані, дуже люті й голосно лаялись, вимахуючи руками й перепиняючи один одного. Позаду йшов дядько Серафим. Обличчя його було понуре, ще понуріше, як тоді, коли дах на сараї, обвалившись, задавив йому поросятко й гусака.

І з обличчя дядька Серафима Петько зрозумів, що з ним знову сталась якась біда.

9

Але біда сталась не тільки з дядьком Серафимом. Біда сталась з усім Альошином і, головне, з альошинським колгоспом.

Захопивши з собою три тисячі селянських грошей, тих самих, що їх зібрали на акції Трактороцентра, зник невідомо куди головний організатор колгоспу — голова сільради Єгор Михайлов. У місті він мав пробути дві, ну, нехай, три доби. Через тиждень йому послали телеграму, потім стурбувались — послали другу, потім послали вслід посланця. І, повернувшись сьогодні, привіз посланець вістку, що до райколгоспсоюзу Єгор не з'являвся і до банку грошей не здавав.

Захвилювалось, загомоніло Альошино. Що день, то й збори. Приїхав з міста слідчий. І хоч усе Альошино ще задовго до цього випадку говорило про те, що в Єгора в місті є наречена, і хоч із уст в уста переказувалось багато подробиць — і хто вона така, і як виглядає, і якої вона вдачі, але тепер вийшло якось так, що ніхто нічого не знав. І ніяк не можна було дошукатись: хто ж бачив цю Єгорову наречену і звідки взагалі дізнались про те, що вона справді існує? Тому що діла тепер були заплутані, то жоден із членів сільради не хотів заступати голову.

Із району прислали нового чоловіка, але альошинські селяни поставились до нього холодно. Пішли розмови, що от, мовляв, Єгор також приїхав з району, а три тисячі селянських грошей лягнули.

І серед цих подій, лишившись без вожака, а головне, зовсім ще не зміцнілий, тільки-но організований колгосп почав розвалюватись.

Спочатку подав заяву про вихід один, потім другий, потім зразу неначе прорвало — почали виходити десятками, без усяких заяв, тим паче, що настала сівба, і кожен кинувся до своєї нивки. Тільки п'ятнадцять дворів, незважаючи на біду, яка звалилась на них, тримались і не хотіли виходити.

Поміж ними було й хазяйство дядька Серафима.

Цей от взагалі заляканий нещастями й придавлений бідами селянин з цілком незрозумілою для сусідів якоюсь запеклою впертістю ходив по дворах і, ще хмурніший, як завжди, говорив усюди одне й те ж: що треба триматись, що коли тепер з колгоспу вийти, то тоді вже зовсім нікуди йти, лишається тільки покинути землю й іти світ за очі, бо старе життя — це не життя.

Його підтримували брати Шмакови, багатосімейні люди, давні товариші по партизанському загонові, що їх в один день із дядьком Серафимом шмагав колись батальйон полковника Марциновського. Його підтримував член сільради Ігошкін, молодий хлопчина, що недавно одділився від батька. І, нарешті, несподівано став на сторону колгоспу Павло Матвійович, який тепер, коли почались виходи, ніби на зло всім, подав заяву, щоб його прийняли в колгосп.

Так збилось п'ятнадцять господарств. Вони виїхали в поле на сівбу не дуже й веселі, але вперті в своєму твердому намірі не сходити з початого шляху.

За всіма цими подіями Петько й Васько забули на кілька днів про намет. Вони бігали в Альошино. Вони також ремствували на Єгора, дивувалися з упертості тихого дядька Серафима й дуже жаліли Івана Михайловича.

— Буває й так, хлопчики. Міняються люди,— сказав Іван Михайлович, зтягуючись скрученою з газетного паперу цигаркою, що так дуже чаділа. — Буває... міняються. Тільки хто сказав би про Єгора, що він переміниться? Твердий був чоловік.

Пам'ятаю колись... Вечір... В'їхали ми на якийсь полустанок. Стрілки позбивано, хрестовини витягнуто, позаду колію розібрано й місток спалено. На полустанку ні душі; довкола ліс. Десь попереду фронт і з боків фронти, а довкола — банди. І здавалось, кінця-краю цим бандам і фронтам нема й не буде...

Іван Михайлович замовк і неуважно подивився у вікно, туди, на захід сонця, де по червонястому обрію поволі й уперто сунули важкі грозові хмари.

Цигарка чаділа, і клуби диму, поволі розгортаючись, тяглися вгору по стіні, на якій висіла злиняла фотографія старого бойового бронепоезда.

— Дядьку Іване! — озвався до нього Петько.

— Чого тобі?

— Ну от: «А довкола — банди, і кінця-краю цим бандам і фронтам нема й не буде», — слово в слово повторив Петько.

— Так... А роз'їзд у лісі. Тихо. Весна. Пташата собі цвірінькають. Вилізли ми з Єгоркою брудні, вимашчені, спітнілі. Посідали на траві. Що робити?

От Єгор і каже: «Дядьку Іване, у нас попереду хрестовини повитягано, стрілки поламано, позаду місток спалено. І мотаємось ми третю добу туди й сюди по цих бандиських лісах. І спереду фронт, і з боків фронти. А все-таки переможемо ми, а не хто-небудь». — «Звичайно, — кажу йому, — ми. Про це ніхто не спорить. Але команда наша з броньовиком навряд чи вибереться з цієї пастки». А він одвічає: «Ну не виберемось. Ну і що ж? Наш 16-й пропаде — 28-й на лінії лишається, 39-й. Докінчать».

Зламав він гілочку червоної шипшини, понюхав її, встромив у петельку припорошеної вугіллям блузи. По-

сміхнувся — наче й нема і не було щасливішого від нього чоловіка в світі, взяв гаечний ключ, маслянку та й поліз під паровоз...

Іван Михайлович знову замовк, і Петькові з Васьком так і не довелось почути, як вибрався броньовик із пастки, бо Іван Михайлович хутко вийшов до сусідньої кімнати.

— А як же дівтора Єгорова? — трохи перегадом спитав старий із-за перегородки.— В нього їх двоє.

— Двоє, Іване Михайловичу: Пашко та Машка. Вони з бабою лишилися, а баба в них стара. І на печі сидить — лається, і з печі злізає — лається. Отак цілий день — або молиться, або лається.

— Треба б сходити, подивитись. Треба б що-небудь придумати. Жалко все-таки малих,— сказав Іван Михайлович. І чути було, як за перегородкою запихкала його димна, скручена з махорки цигарка.

Зранку Васько з Іваном Михайловичем пішли в Альошино. Кликали з собою Петька, але той відмовився— сказав, що ніколи.

Васько здивувався: чому це Петькові раптом стало ніколи? Але Петько, не чекаючи розпитів, утік.

В Альошині вони зайшли до нового голови, та його не застали. Він поїхав за річку, на луг.

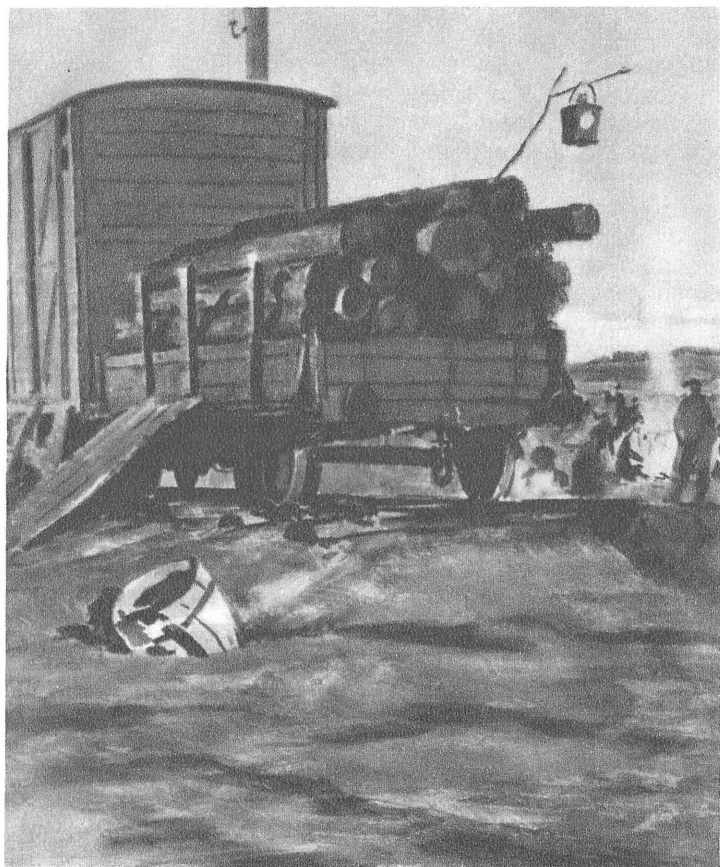
За цей луг ішла тепер запекла боротьба. Раніш луг був поділений між кількома дворами, причому більший шмат належав мельникові Петуніну. Потім, коли організувався колгосп, Єгор Михайлов добився, щоб цей луг увесь віддали колгоспові. Тепер, коли колгосп розвалився, колишні власники стали вимагати свої колишні ділянки й посилались на те, що після покражі казенних грошей обіцяної з району сінокосарки колгоспові все одно не дадуть і з сінокосом він не впорається.

Але п'ятнадцять дворів, що залишилися в колгоспі, нізащо не хотіли розбивати луг і, головне, відступати Петуніну колишню його ділянку. Голова став на сторону колгоспу, але чимало селян, озлоблених останніми подіями, вступились за Петуніна.

І Петунін ходив спокійний, доводив, що правда на його стороні і що він хоч до Москви поїде, а свого таки дійде.

Дядько Серафим і молодий Ігошкін сиділи в правлінні й складали якийсь папір.

До стор. 45

— Пишемо! — сердито сказав дядько Серафим, здоровкаючися з Іваном Михайловичем.— Вони свій папір до району послали, а ми свій пошлемо. Прочитай-но, Ігошкін, чи добре ми написали. Він чоловік сторонній, і йому видніш.

Поки Ігошкін читав та поки вони обговорювали, Васько побіг на вулицю й зустрівся там з Федьком Галкіним, з тим самим рябим хлопчиськом, який недавно побився з «Рудим» за те, що той дражнився: «До колгоспу вліз поросячий ніс».

Федько розповів Василеві багато цікавого. Він розповів про те, що в Семена Загребіна недавно згоріла лазня, і Семен ходив та божився, що це його підпалили. І що від цієї лазні вогонь мало не перекинувся на колгоспний сарай, де стояв трієр і лежало очищене зерно.

Ще він розповів, що ночами тепер колгосп виставляє своїх сторожів по черзі. І що коли, в свою чергу, Федьків батько запізнився повернутися з роз'їзду, то він, Федько, сам пішов у обхід, а потім його замінила мати, яка, взявши калатало, пішла сторожувати.

— Усе Єгор,— закінчив Федько.— Він винуватий, а нас усіх лають. Всі ви, кажуть, майстри на чуже.

— Але ж він раніш героєм був,— сказав Васько.

— Він і не раніш, а завжди як герой був. У нас чоловіки й досі ніяк не збагнуть, чому б то він. Він тільки на вигляд такий непоказний, а як візьметься до чого-небудь, очі примружаться, заблищать. Скаже — як відрубає. Як він з лугом тим швидко діло зробив! Будемо, каже, гуртом косити, а озимину, каже, будемо гуртом і сіяти.

— Чому ж він таке погане діло зробив? — спитав Васько.— Або от люди кажуть, що від любові?

— Від любові весілля справляють, а не гроші крадуть,— обурився Федько.— Коли б усі од любові гроші крали, що тоді було б? Ні, вже це не од любові, а не знаю, від чого... І я не знаю, і ніхто не знає. А є в нас такий Сидір кульгавий. Старий уже. Так той і зовсім, коли почнеш про Єгора говорити, він і слухать не хоче: «Нема, каже, нічого цього». І не слухає, одвернеться й закульгає мерщій геть. І все щось бурчить, бурчить, а в самого сльози течуть, течуть. Такий дивакуватий дід. Він раніш у Данила Єгоровича на пасіці працював. Та той його прогнав за вішось, а Єгор заступився.

— Федьку,— спитав Васько,— а чому Єрмолая не видно? Чи він цього року в Данила Єгоровича садок стерегти не буде?

— Буде. Вчора я його бачив, він з лісу йшов. П'яний. Він завжди такий. Поки яблука не поспіють, він п'є. А як тільки пора надходить, то Данило Єгорович грошей на горілку йому більш не дає, і тоді він стереже, тверезий та хитрий. Пам'ятаєш, Ваську, як він тебе один раз кропивою?

— Пам'ятаю, пам'ятаю, — скоромовкою відповів Васько, стараючись обійти ці неприємні спогади.— Чому це, Федьку, Єрмолай у робітники не йде, землю не обробляє? Адже он який він здоровий.

— Не знаю,— відповів Федько.— Чув я, що давно ще колись він, Єрмолай, у дезертири від червоних тікав. Потім у тюрмі скільки там одсидів. А з тої пори він завжди такий. То піде собі куди-небудь з Альошина, то на літо знов повернеться. Я, Ваську, не люблю Єрмолая. Він тільки до собак добрий, та й то коли п'яний.

Хлоп'яки розмовляли довго. Васько також розповів Федькові про те, які діла творяться біля роз'їзду. Розповів про намет, про завод, про Серьожку, про компас.

— І ви до нас прибігайте,— запросив Васько.— Ми до вас бігаємо, і ви до нас бігайте. І ти, і Колька Зіпунів, і ще хто-небудь. Ти читати вже вмієш, Федьку?

— Трошки.

— І ми з Петьком також трошки.

— Школи нема. Коли Єгор був, то він дуже старався, щоб школа була. А тепер уже й не знаю як. Озлобились селяни — не до школи.

— Завод будувати почнуть, і школу збудують,— утішав його Васько.— Може, дошки які-небудь лишаться, колоди, гвіздки... Чи багато ж на школу треба? Ми попросимо робітників, вони й збудують. Та ми й самі допомагати будемо. Ви прибігайте до нас, Федьку, і ти, Колька, і Альошка. Зберемося гуртом, що-небудь цікаве придумаємо.

— Гаразд,— погодився Федько.— Як тільки з картоплею впораємось, так і прибіжимо.

Повернувшись до правління колгоспу, Васько вже Івана Михайловича не застав. Івана Михайловича він знайшов біля Єгорової хати, біля Пашка та Машки.

Пашко та Машка гризли пряники, що він приніс, і, перепиняючи й доповнюючи одне одного, довірливо розповідали старому про своє життя й про сердиту бабу.

10

— Гайда, гай! Гоп-гоп! Добре жити! Сонце світить — гоп, добре! Цок-цок! Струмки дзвенять. Птахи співають.

— Гайда, кавалерія!

Так скакав по лісі на своїх на двох, поспішаючи до дальніх берегів Синього озера, відважний і веселий кавалерист Петько. В правій руці він тримав лозину, що була у нього то за гнучкого нагая, то за гостру шаблю, в лівій — кашкет із схованим компасом у ньому, — компас треба було сьогодні сховати, а завтра обов'язково розшукати його з Васьком біля того зваленого дерева, де відпочивав колись забудькуватий Василь Іванович.

— Гайда, гай! Гоп-гоп! Добре жити! Василь Іванович — добре! Намет — добре! Завод — добре! Все добре!

— Стоп!

І Петько, він же й кінь, він же й вершник, з розгону брязнув у траву, зачепившись за корінь, що стирчав під ногами.

— У, чорт, спотикаєшся! — вилаяв Петько-вершник Петька-коня. — Як оперішу нагаєм, так не будеш спотикатись.

Він підвівся, витер руку, що потрапила в калюжу, і оглядівся.

Ліс був густий і високий. Величезні, спокійні старі берези одсвічували з верховіття яскравою, свіжою зеленню. Внизу панували прохолода і сутінь. Дикі бджоли з однотонним дзижчанням кружляли коло дупла напівгнилої, вкритої наростами, осики. Пахло грибами, прілим листям та вогкістю невеличкого болота, що мріло неподалік.

— Гайда, гай! — сердито крикнув Петько-вершник на Петька-коня. — Не туди заїхав!

І, смикнувши лівий повід, він помчав убік, на підйом.

«Добре жити, — думав на скаку хоробрий вершник Петько. — І зараз добре. А виросту — буде ще краще.

Виросту — сяду на справжнього коня, нехай мчить. Виросту — сяду на аероплан, нехай летить. Виросту — стану до машини, нехай гуркоче. Всі дальні краї промчу та облітаю. На війні буду першим командиром. У повітрі буду першим льотчиком. Біля машини буду першим машиністом. Гайда, гай! Гоп-гоп! Стоп!»

Просто під ногами лисніла яскравожовтим лататтям вузька мокра поляна. Спантеличений Петько згадав, що такої поляни на його шляху не повинно бути, і вирішив, що, очевидно, проклятуший кінь знов заніс його не туди, куди треба.

Він обминув болітце і, збентежений, пішов повільно, уважно озираячись та вгадуючи, куди ж це він потрапив.

Та що далі він ішов, то більше впевнювався, що він заблудив. І від цього з кожним кроком життя починало вже здаватись йому все сумнішим та похмурішим.

Покрутившись ще трохи, він спинився, зовсім уже не знаючи, куди йти далі, але тут він згадав про те, що саме з допомогою компаса мореплавці й мандрівники завжди знаходять правильну путь. Він витяг із кепки компас, натиснув збоку на кнопочку, і відпущена стрілка зачорненим вістрям показала в той бік, куди Петько найменше збирався йти. Він струснув компас, але стрілка вперто показувала все той же напрям.

Тоді Петько пішов, міркуючи, що компасові видніш, але незабаром забрався в такий осичняк, що прорватись крізь нього, не подерши сорочки, не було ніякої змоги.

Він пішов обходом і знову глянув на компас. Але стрілка з безглуздою впертістю штовхала його або в болото, або в хащі, або ще куди-небудь у найнезручніше, трудно проходиме місце.

Тоді, розлючений і наляканий, Петько поклав компас у кепку й пішов далі просто на око, з великою підозрою, що всі мореплавці й мандрівники давно загинули б, коли б вони завжди звертали туди, куди вказує зачорнене вістря стрілки.

Він ішов довго і вже мав намір удатись до останнього засобу, тобто вголос заплакати, але тут у прогалину між деревами він побачив низьке, вже на заході, сонце.

І раптом увесь ліс мовби обернувся до нього другим, знайомішим боком. Очевидно, це сталось тому, що він пригадав, як на тлі сонця на заході завжди яскраво позначались баня й хрест альошинської церкви.

Тепер він зрозумів, що Альошино не ліворуч од нього, як він гадав, а праворуч, і що Сине озеро в нього вже не попереду, а позаду.

І тільки-но це сталось, ліс видався йому знайомим, бо всі попереплутувані поляни, болітця та ярки певно й слухняно повлягались на свої місця.

Незабаром він збагнув, де перебуває. Це було досить далеко від роз'їзду, але не так уже й далеко від стежки, що вела з Альошина на роз'їзд. Він підбадьорився, скочив на уявлюваного коня, але зненацька принишк і прислухався.

Зовсім близько він почув пісню. Це була якась чудернацька пісня, безглузда, глуха й важка.

І Петькові не сподобалась така пісня. І Петько причаївся, озираючись і дожидаючи зручної хвилини, щоб пришпорити коня й помчати мерщій од смеркання, од непривітного лісу, од химерної пісні, на знайому стежку, на роз'їзд, додому.

11

Ще не доходячи до роз'їзду, Іван Михайлович і Васько, що поверталися з Альошина, почули шум і гуркіт.

Вийшовши з улоговини, вони побачили, що ввесь тупик захарашено товарними вагонами й платформами. Трохи віддалік розкинулось ціле селище сірих наметів. Горіли вогні, диміла похідна кухня, бурчали над вогнищами казани. Іржали коні. Поралися робітники, скидаючи колоди, дошки, ящики і стягаючи з платформи вози, збрую та мішки.

Повештавшись між робітниками, подивившись на коні, зазирнувши у вагони й намети і навіть у топку похідної кухні, Васько побіг розшукувати Петька, щоб розпитати в нього, коли приїхали робітники, як було діло і чому це Серьожка тиняється коло наметів, тягаючи хмиз для вогнищ, і ніхто його не лає й не жене геть.

Але Петькова мати, зустрівшись дорогою, сердито відповіла йому, що «цей ідол» провалився кудись іще з полудня і обідати додому не приходив.

Це зовсім уже здивувало й розсердило Васька.

«Що це з Петьком діється? — думав він. — Минулого

разу кудись пропав, сьогодні знов пропав. І який він, цей Петько, хитрий! Тишко тишком, а сам щось нищечком витворяє».

Роздумуючи над Петьковою поведінкою й дуже не схвалюючи її, Васькові несподівано спало на думку: а що коли це не Серьожка, а сам Петько, щоб не ділитись уловом, узяв та й перекинув вершу і тепер вибирає собі потайки рибу?

Це підозріння ще більше зміцніло у Васька по тому, як він згадав, що минулого разу Петько збрехав йому, буцім бігав тоді на кордон до тітки. Насправді ж його там не було.

І тепер, майже впевнившись в своєму підозрінні, Васько твердо вирішив учинити Петькові суворий допит і в разі чого віддухопелити його, щоб надалі так робити не кортіло.

Він пішов додому і ще з сіней почув, як батько з матір'ю про віщось голосно сперечались.

Побоюючись, щоб під гарячу руч і йому за що-небудь не перепало, він спинився й прислухався.

— Та як же це так? — говорила мати, і з її голосу Васько зрозумів, що вона чимось схвильована.— Хоч би одуматись дали. Я картоплі дві мірки посадила, огірків три грядки. А тепер, виходить, усе пропало?

— Яка-бо ти, справді? — обурювався батько.— Невже ж будуть чекати? Підождемо, мовляв, поки в Катерини огірки поспіють. Тут вагони нема де розвантажувати, а вона — огірки. І чого ти, Катю, чудна така? То лаялась: і піч у будці погана, і тісно, і низько, а тепер жаль їй будку стало. Та нехай її ламають. Бодай вона провалилась!

«Чому огірки пропали? Які вагони? Хто буде ламати будку?» сторопів Васько і, чекаючи на щось недобре, ввійшов до кімнати.

І те, про що він дізнався, приголомшило його ще більше, ніж перша звістка про будівництво заводу. Їхню будку зламають. На тому місці, де вона стоїть, прокладуть запасні колії для вагонів з будівельними вантажами. Переїзд перенесуть на інше місце і там спорудять для них новий будинок.

— Ти зрозумій, Катерино,— доводив батько,— хіба ж нам таку будку збудують? Це тепер не старі часи, щоб для сторожів якісь там собачі конури будувати. Нам

збудують світлу, простору. Ти радіти повинна, а ти... огірки, огірки!

Мати мовчки одвернулась.

Коли б усе це готувалось потихеньку та помаленьку, коли б усе це не навалилось зненацька, зразу, вона й сама була б рада покинути стару, похилу й тісну конуру. Але зараз її лякало те, що все довкола вирішувалось, робилось і посувалось якось надто вже швидко. Лякало те, що події з невиданою, незвичайною квапливістю виникали одна за одною. Жив роз'їзд тихо. Жило Альошино тихо. І раптом наче яка хвиля, здалеку докотившись нарешті й сюди, заплеснула і роз'їзд, і Альошино. Колгосп, завод, гребля, новий дім... Все це бентежило й навіть лякало своєю новизною, незвичайністю і, головне, своєю навалністю.

— А чи справді ж, Григорію, краще буде? — спитала вона, схвильована й розгублена.— Погано чи добре, а жили ми собі та й жили. А що, як гірше буде?

— Годі тобі,— заперечував їй батько.— Годі плести, Катю... Соромно! Плетеш, сама не знаєш що. Хіба на те все воно в нас робиться, щоб гірше було? Ти поглянь краще на Васькову пику. Ось він стоїть, шельма, і рот аж по вуха. Дарма, що малий, а й то розуміє, що ліпше буде. Так, чи що, Ваську?

Але Васько навіть не знайшов, що відповісти, і лише мовчки кивнув головою.

Багато нових думок, нових запитань полонило його неспокійну голову. Так само, як і мати, він дивувався, з якою хуткістю відбувались події. Але його не лякала ця хуткість,— вона захоплювала його, як навальний хід швидкого поїзда, що мчав у дальні краї.

Він пішов на сінник і заліз під теплий кожух. Але йому не спалося.

Здалеку чути було невпинне грюкання скидуваних дощок. Пихкав маневровий паровоз. Брязкали, зіштовхуючись, буфери, і якось тривожно звучала сигнальна дудка стрілочника.

Через виламану в покрівлі дошку Васько бачив клаптик ясного чорносинього неба й три ясні променисті зірки.

Дивлячись на ці зорі, які так дружно блимали, Васько згадав упевнену батькову мову про те, що життя буде хороше. Він ще краще вкутався в кожух, заплющив очі, подумав: «А яке воно буде хороше?» і чомусь пригадав

плакат, що висів у червоному кутку. Великий, сміливий червоноармієць стоїть біля стовпа і, тримаючи гвинтівку, пильно дивиться вперед. Позад нього зелені поля, де жовтіє густе високе жито, де цвітуть великі, необгорожені сади і де розляглись красиві й такі не схожі на вбоге Альошино просторі та привільні села.

А далі, за полями, під прямим широким промінням світлого сонця гордо височать димарі могутніх заводів. За осяйними вікнами видніють колеса, вогні, машини.

І скрізь люди, бадьорі, веселі. Кожен зайнятий своїм ділом — і на полях, і в селах, і біля машин. Одні працюють, інші, вже попрацювавши, спочивають.

Якийсь маленький хлопчик, схожий трохи на Павлика Припригіна, тільки не такий замурзаний, задерши голову, цікаво розглядає небо, в якому плавно рине довгий стрімкий дирижабль.

Васько завжди трохи заздрив тому, що цей сміхотливий хлоп'як був схожий на Павлика Припригіна, а не на нього, на Васька.

Але в другому кутку плаката — дуже далеко, в тому краю, куди пильно вдивлявся червоноармієць, який сторожив цю дальню сторону, було намальоване щось таке, що завжди збуджувало у Васька почуття неясної й невизірної тривоги.

Там позначались непевні чорні тіні. Там бовваніли обриси озлоблених, гидких облич. І немовби хтось дивився звідтіль пильними недобрими очима і ждав, коли піде собі чи одвернеться червоноармієць.

І Васько був дуже радий, що розумний і спокійний червоноармієць нікуди не йшов, не одвертався, а дивився саме туди, куди треба. І все бачив, і все розумів.

Васько зовсім уже засинав, коли почув, як грюкнула хвіртка: хтось зайшов до них у будку.

За хвилину йому гукнула мати:

— Васю... Ваську! Ти спиш, чи що?

— Ні, мамо, не сплю.

— Ти не бачив сьогодні Петька?

— Бачив, та тільки вранці, а більше не бачив. А нащо він тобі?

— А на те, що зараз його мати приходила. Пропав, каже, ще до обіду, і досі нема та й нема.

Коли мати одійшла, Васько стривожився. Він знав, що Петько не дуже й хоробрий, щоб розгулювати но-

До стор. 58

чами, і тому він ніяк не міг зрозуміти, куди подівся його безпутній товариш.

Петько повернувся пізно. Він повернувся без кашкета. Очі його були червоні, заплакані, але вже сухі. Видно було, що він дуже стомився, і тому він якось байдуже вислухав усі докори матері, відмовився од їжі й мовчки заліз під ковдру.

Він скоро заснув, але спав неспокійно: ворочався, стогнав і щось бурмотів.

Він сказав матері, що просто заблудив, і мати повірила йому. Те ж саме він сказав Васькові, але Васько не дуже повірив. Для того, щоб заблудити, треба кудись іти або щось розшукувати. А куди й чого він ходив, цього Петько не казав або мовчав щось безглузде, недоладне, і Васькові зразу було видно, що він бреше.

Та коли Васько спробував був викрити його брехню, то звичайно спритний Петько не став навіть виправдуватись. Він тільки, дуже закліпавши, одвернувся.

Переконавшись в тому, що все одно від Петька нічого не доб'ється, Васько припинив розпитування, лишившись, однак, в сильному підозрінні, що Петько — товариш якийсь дивний, скритний і хитрий.

На той час геологічний намет знявся зі свого місця, для того щоб перейти далі, до верхоріччя Синявки.

Васько й Петько допомагали вантажити речі на нав'ючених коней. І коли все було готове, щоб рушити в путь, Василь Іванович та другий — високий — тепло попрощалися з хлопцями, з якими так багато блукали по лісах. Вони мали повернутись на роз'їзд тільки в кінці літа.

— А що, хлопці,—спитав Василь Іванович наостанку,— ви так і не бігали шукати компас?

— Все через Петька,—відповів. Васько.— То він спочатку сам запропонував: ходім, ходім... А коли я погодився, то він уперся і не йде. Один раз кликав — не йде. Другий раз — не йде. Так і не пішов.

— Ти чого це? — здивувався Василь Іванович, пам'ятаючи, як гаряче поривався Петько піти на розшуки.

Невідомо, що відповів би та як би викрутився збентежений і принишклий Петько, але тут один з нав'ючених

коней, одв'язавшись від дерева, побіг по стежці. Всі кинулись наздоганяти його, бо він міг утекти в Альошино.

Наче його вдарили нагаєм, Петько чкурнув за конем просто через кущі, через мокрий луг. Він увесь заляпався, розірвав поділ сорочки і, вискочивши наперейми, вже перед самою стежкою міцно вчепився в повід.

Кінь упирався, і коли Петько мовчки підводив його до захеканого Василя Івановича, який уже встиг відстати, хлопець часто дихав, очі у нього блищали, і видно було, що він невимовно гордий і щасливий, що йому пощастило зробити послугу цим хорошим людям, виряджаючи їх у дальню путь.

12

І ще не встигли вивести новий будинок, тільки скінчили настеляти підлогу і взялись до віконних рам, а сталеві лінії запасних колій уже переповзли через грядки, звалили старий парканчик, перекинули дров'яний сарай і вперлися в стіни старої будки.

— Ну, Катю,— сказав батько,— будемо сьогодні переїздити. Двері та вікна і при нас можуть скінчити. А тут, як бачиш, дожидати не випадає.

Тоді стали в'язати клунки, витягати ящики, матраци, чавуни, рогачі. Склали все це на воза. Прив'язали позаду козу Маньку й рушили на нові місця.

Батько взявся за віжки. Васько держав гасову лампу і тонкий скляний ковпак. Мати бережно тулила до себе два глиняні горщики з кущиками розквітлих гераней.

Перед тим як рушити, всі мимохіть обернулись.

Уже з усіх боків обступали робітники стареньку бруднуватожовту будку. Вже зацюкали об дах сокири, заріпіли виривані іржаві цвяхи, і перші зірвані дошки важко гримнули на землю.

— Мов на пожежі,— сказала мати, одвертаючись і низько схилиючи голову,— і вогню нема, а кругом — як пожежа.

Скоро з Альошина цілим гуртом прибігли хлоп'яки: Федько, Колька, Альошка й іще двоє незнайомих — Яшко та Шурка.

Ходили на площадку дивитись на екскаватор, бігали

до греблі, де забивано в землю дерев'яні шпунти, і, на решті, пішли купатись.

Вода була тепла. Плавали, бризкались і довго реготали з боягуза Шурки, який голосно й одчайдушно заверещав, коли Федько, пірнувши, несподівано вхопив його під водою за нсги.

Потім валялись на березі, розмовляли про давнішні й про нові діла.

— Ваську,— спитав Федько, лежачи на спині й затуляючи рукою від сонця округле веснянкувате обличчя,— що це таке піонери? Чому, наприклад, вони йдуть завжди разом і в барабан б'ють і в сурми сурмлять? А от якось батько читав, що піонери не крадуть, не лаються, не б'ються і ще чогось там не роблять. Що ж вони, як святі, чи що?

— Ну, ні... не святі,— узяв під сумнів Васько.— Я минулого року до дядька їздив. У нього син Борис — піонер. Так він мені двічі так по шиї наклав, що тільки держись. А ти кажеш — не б'ються. Звичайнісінькі хлоп'яки й дівчиська. Виростуть, у комсомольці підуть, потім у Червону Армію. І я, коли виросту, також піду у Червону Армію. Візьму гвинтівку й буду охороняти.

— Кого охороняти? — не зрозумів Федько.

— Як кого? Всіх! А коли не охороняти, то налетить біла банда й завоює всі наші краї. Я знаю, Федьку, що таке біла армія, мені Іван Михайлович усе розповів. Біла — це всякі царі, всякі торговці, куркулі.

— А хто ж Данило Єгорович? — спитав Альошка, що мовчки слухав.— От він куркуль. Значить, він також біла армія?

— У нього гвинтівки нема,— трохи подумавши, відповів Васько.— У нього нема гвинтівки, а є тільки стара шомполка.

— А коли була б? — невгавав Альошка.

— А коли б та коли б! А хто йому продасть гвинтівку? Хіба ж гвинтівки чи кулемети продають усякому, хто хоче?

— Нам не продали б,— погодився Альошка.

— Нам не продали б, тому що ми малі ще, а Данилові Єгоровичу зовсім не тому. Ось почекайте, школа буде, тоді все визнаєте.

— Та чи буде школа? — взяв під сумнів Федько.

— Обов'язково буде,— запевняв Васько.— Ви при-

ходьте на тому тижні, ми всі разом, гуртом, подамося до головного будівничого інженера й попросимо, щоб звелів побудувати.

— Совісно якось просити,— зам'явся Альошка.

— Нічого не совісно. Це одному совісно. От, скажуть, який знайшовся! А коли всім, то нітрохи не совісно. Я хоч сам піду й попрошу. Чого боятись? Що він, стукне, чи як?

Альошинські хлопці зібрались додому, а Васько вирішив провести їх.

Коли вони вийшли на стежку, то побачили Петька. Очевидно, він давно стояв тут і роздумував, підійти йому до хлоп'ят чи не підійти.

— Ходім, Петьку, з нами,— запропонував Васько, бо йому не хотілось повертатись самому.— Ходім, Петьку. Чого ти такий сумний? Всі веселі, а він сумний.

Петько поглянув на сонце, але сонце стояло ще високо, і, винувато посміхнувшись, він погодився.

Повертаючись удвох, під високим дубом, що ріс неподалік від хутора Данила Єгоровича, вони побачили Пашка та Машку.

Ці маленькі дітлахи сиділи на зеленому пагорку й збирали щось на землі, мабуть, торішні жолуді.

— Ходім до них,— запропонував Васько,— посидимо, відпочинемо й посміємося трохи. Ходім, Петьку! І чого ти став таким тишком? Устигнеш іще додому.

Вони обережно підбралися ззаду до дітлахів, стали на всі чотири й сердито загарчали:

— Рррр... рррр...

Пашко та Машка підскочили і, навіть не сміючи обернутись, схопились за руки й майнули навтьоки.

Та хлопці випередили їх і заступили їм дорогу.

— Аж он як налякали! — з докором сказав Пашко, серйозно хмурячи коротенькі тонкі брови.

— Зовсім налякали! — потвердила Машка, витираючи повні сліз очі.

— А ви думали, хто це? — спитав задоволений своїм жартом Васько.

— А ми думали — вовк,— відповів Пашко.

— Або думали — ведмідь,— додала Машка і, посміхнувшись, простягла хлопцям пригорщ великих жолудів.

— Навіщо вони нам? — відмовився Васько.— Ви самі грайтеся. Ми вже великі, і нам це не гра.

— Дуже хороша гра,— відповіла Машка. І, очевидно, ніяк не розуміючи, чому для Васька жолудь — це не гра, радісно засміялась.

— Ну що, у вас баба лається? — спитав Васько і з несподіваною жорстокістю додав: — Так вам і треба. Тому що батько у вас — шахрай.

— Ваську, не треба! — вступився Петько. — Вони ж маленькі.

— Ну і що ж, що маленькі? — з якимсь злорадством продовжував Васько. — Коли шахрай, значить, шахрай. Адже правда, Пашку, що у вас батько — шахрай?

— Ваську, не треба! — майже благаючи, попросив Петько.

Трохи налякані гострим Васьковим тоном, Пашко й Машка мовчки презирнулись.

— Шахрай, — тихо й покійно погодився Пашко.

— Шахрай, — повторила Машка й тепло усміхнулась. — Тільки він хороший був шахрай. Баба нехороша, недобра, а він хороший... А потім... — тут голос її трохи затремтів, вона зітхнула, великі голубі очі її стали вологими й печальними, а маленькі рученята розтулились, і два великі жолуді тихо впали на м'яку траву, — а потім узяв він, наш татонько, та й кудись далеко-далеко від нас поїхав.

Якийсь викрик, дивний, притлумлений, пролунав позад Васька.

Він обернувся й побачив, що, глибоко втопивши голову в соковитій запашній траві, здригаючись незграбними, худими плечима, Петько нестримно, беззвучно... плаче.

Дальні краї, ті, про які так часто мріяли хлоп'яки, тугіше й тугіше замикаючи кільце, насувались на безіменний роз'їзд № 216.

Дальні краї з великими вокзалами, з величезними заводами, з високими будинками були тепер десь уже не дуже далеко.

Ще так само, як і раніш, мчав мимо невтримний швидкий поїзд, але вже спинялись пасажирський сорок другий і поштовий двадцять четвертий.

Ще порожньо й голо було на зритій ямами заводській площадці, але вже порались на ній сотні робітників, уже лазила по ній, вгризаючись у землю й клацаючи залізною пащею, схожа на приручене страховисько, дивовижна машина — екскаватор.

Знову прилетів для фотознімання аероплан. Що день, то виростали нові бараки, склади, підсобні майстерні. Приїхали кінопересувка, вагон-лазня, вагон-бібліотека.

Заговорили рупори радіоустановок і, нарешті, з гвинтівками за плечима прийшли вартові Червоної Армії й мовчки стали на свої пости.

Дорогою до Івана Михайловича Васько зупинився там, де ще зовсім недавно стояла їхня стара будка.

Вгадуючи її місце тільки з віцілілих стовпів шлагбаума, він підійшов ближче і, дивлячись на колію, подумав про те, що оця ось блискуча рейка пройде тепер саме через той куток, де стояла в них піч, на якій вони так часто грілися з рудим котом Іваном Івановичем, і що коли б його ліжко поставити на старе місце, воно стало б на самій хрестовині, просто впоперек залізничного полотна.

Він оглядівся. По їхньому городу, підштовхуючи товарні вагони, пихкаючи, повзав старий маневровий паровоз.

Від грядок з огірками не лишилося й сліду, але невибаглива картопля крізь пісок насипів і навіть крізь колкий щебінь де-не-де вперто пробивалась угору кушиками запорошеної соковитої зелені.

Він пішов далі, пригадуючи минуле літо, коли в ці вранішні години було пусто й тихо. Зрідка тільки загелгочуть гуси, брязне бляшаним калатальцем прив'язана до пакілка коза та заgrimоче відрами біля рипучого колодзя, вийшовши по воду, молодиця. А зараз...

Глухо бабахкали важкі кувалди, вбиваючи величезні колоди в береги Тихої річки.

Гриміли розвантажувані рейки, дзвеніли молотки в слюсарній майстерні, та кулеметним дробом тріщали невгамовні каменедробарки.

Васько проліз попід вагонами і лоб до лоба здибався з Серьожкою.

У перемазаних клеєм руках Серьожка тримав коловорот і, нахилившись, розшукував щось у траві, пересипаній коричневим масним піском.

Він шукав, видно, вже давно, бо обличчя в нього було заклопотане й засмучене.

Васько поглянув на траву і ненароком побачив те, що загубив Серьожка. Це було металеве перко, яке вставляють у коловорот, щоб вивірчувати дірки.

Серьожка не міг його бачити, бо воно лежало за шпалою з Васькового боку.

Серьожка поглянув на Васька й знову схилився, шукаючи.

Коли б у погляді Серьожки Васько вловив що-небудь задириле, вороже, або хоч трохи насмішкувате, він пройшов би своєю дорогою, лишивши Серьожку шукати хоч до ночі. Але нічого такого на обличчі Серьожки він не побачив. Це було звичайне обличчя людини, заклопотаної втратою потрібного для роботи інструмента й засмученої марністю свого шукання.

— Ти не там шукаєш,— мимохить вирвалось у Васька.— Ти в піску шукаєш, а воно лежить за шпалою.

Він підняв перко й подав його Серьожці.

— І як воно залетіло туди? — здивувався Серьожка.— Я біг, а воно вискочило і он куди залетіло.

Вони вже ладні були посміхнутись один одному й вступити в переговори, але, згадавши про те, що поміж ними стара, безнастанна ворожнеча, обидва хлопці нахмурились і уважно оглянули один одного.

Серьожка був трохи старший, трохи вищий і тонший. У нього було руде волосся, сірі рзбишакуваті очі, і весь він був якийсь гнучкий, верткий і небезпечний.

Васько був ширший, кремезніший і, можливо, навіть дужчий. Він стояв, трохи схиливши голову, однаково готовий і до того, щоб розійтись миром, і до того, щоб побитись, хоч він і знав, що в бійці попаде все-таки більше йому, а не його супротивникові.

— Гей, хлопці! — гукнув до них з платформи чоловік, і вони впізнали головного майстра механічних майстерень.— Ходіть-но сюди. Трохи допоможіть.

Тепер, коли вибору вже не лишалось і почати бійку означало відмовити в тій допомозі, про яку просив майстер, хлопці порозтуляли кулаки й хутко полізли на відкриту вантажну платформу.

Там валялись два ящики, розбиті залізною балкою, що якось упала туди.

З ящиків по платформі, мов горох з мішка, порозсипались і порозкочувались маленькі й більші, короткі й довгі, вузькі й товсті залізні гайки.

Хлопцям дали шість мішків — по три на кожного — і попросили їх розібрати гайки по сортах. В один мішок гайки механічні, в другий — газові, в третій — метрові.

І вони взялись до роботи з тою квапливістю, яка доводила, що хоч бійка й не відбулась, дух змагання й охоти кожного бути в усьому першим нітрохи не згас, а тільки набрав інакшого вияву.

Поки вони були зайняті роботою, платформу штовхали, переганяли з колії на колію, відчіплювали й знову кудись чіпляли.

Все це було дуже весело, особливо тоді, коли зчіплювач Семен, гадаючи, що хлопці злізли на маневровий состав пустуючи, хотів був оперішити їх хворостою, але, роздивившись, що вони зайняті роботою, лаючись та кленучи, зіскочив з підніжки платформи.

Коли вони скінчили розбирати й доповіли про це майстрові, майстер вирішив, що, мабуть, хлопці поскидали всі гайки без розбору в одну купу, бо впорались вони надто вже швидко.

Але він не знав, що вони старались і тому, що пишались дорученою їм роботою, і тому, що не хотіли відставати один від одного.

Майстер був дуже здивований, коли, розв'язавши принесені вантажником мішки, побачив, що гайки ретельно розсортовано саме так, як йому було потрібно.

Він похвалив їх, дозволив їм приходити до майстерень і допомагати в чому-небудь, що зуміють або чого навчатся.

Задоволені, вони йшли додому вже як друзі, хороші й давнішні, але такі, що знають собі ціну. І тільки на одну хвилинку іскорка ворожнечі, спалахнувши, готова була розгорітися знову. Це тоді, коли Васько спитав у Серьожки, брав він компас чи не брав.

Очі в Серьожки стали злими, пальці рук стислись, але рот посміхався.

— Компас? — спитав він, погано приховуючи озлоблення, яке лишилось від пам'ятної хльости. — Вам краще знати, де компас. Ви б його в себе пошукали...

Він хотів ще щось додати, але, пересилуючи себе, замовк і похнюпився.

Так вони пройшли кілька кроків.

— Ти, може, скажеш, що й вершу нашу не брав? — недовіжливо спитав Васько, скоса поглядаючи на Серьожку.

— Не брав, — відмовився Серьожка, але тепер обличчя його набрало звичайного хитрувато-насмішкуватого виразу.

— Як же не брав? — обурился Васько. — Ми шарили, шарили по дну, а її нема й нема. Куди ж вона поділась?

— Значить, погано шарили. А ви пошарте краще. — Серьожка засміявся і, дивлячись на Васька, з якоюсь дивною добродушністю, яка дуже спантеличувала, додав: — У них там риби, гляди, набралось сила-силенна, а вони сидять собі та охкають!

Другого ж дня, ще спозарана, прихопивши «кішку», Васько пішов до річки без особливої, проте, віри в Серьожчині слова.

Тричі закидав він «кішку», і все марно. Але на четвертий раз мотузка туго натягнулась.

«Невже й справді він не брав? — думав Васько, мерщій підтягуючи здобич. — Ну, звісно, не брав... Ось, ось вона... А ми... Ех, дурні!»

Важка плетена верша з'явилась над водою. Щось у ній ворушилося, хлюпало, викликаючи у Васьковій уяві найрожевіші надії. Але от, уся в піску та в напливах холодної твані, вона лягнула на берег, і Васько кинувся розглядати багату здобич.

Подив і розчарування опанували його, коли, розкривши плетене вічко, він витрусив на землю зо двадцятьки жаб.

«І звідки вони, проклятуці, понабивались? — здивувався Васько, дивлячись, як жаби, перелякані яскравим світлом, швидко пострибали в усі боки. — Ну, бувало випадково одна влізе, рідко-рідко дві. А тут, гляди-но, жодного йоржика, ні найменшої пліточки, а, мов на глум, цілий табун жаб».

Він закинув вершу назад і пішов додому, маючи сильну підозру, що компаса, може, Серьожка й не брав, але верша, напхана жабами, опинилась на старому місці не раніш, як тільки учора ввечері.

Васько біг зі складу й тяг до майстерні моток дроту. З вікна виглянула мати й покликала його, але Васько поспішав: він замотав головою й побіг швидше.

Мати закричала на нього ще голосніше, перелічуючи всі ті лиха, які мають звалитись на Васькову голову, якщо він у ту ж мить не піде додому. І хоч, коли вірити її словам, наслідки його непослуху мали бути дуже неприємними, бо до Васькових вух долетіли такі слова, як «відшмагаю», «висічу», «намну вуха» і так далі, але вся штука в тім, що Васько не дуже й вірив у злопам'ятність матері і, крім того, йому й справді було ніколи. І він хотів бігти своєю дорогою, але тут мати стала його кликати вже ласкавими словами, водночас розмахуючи якимось білим папірцем.

У Васька були видющі очі, і він зразу ж розглядів, що папірець той не що інше, як тільки-но одержаний лист. А лист міг бути тільки від брата Павла, що працював за слюсаря десь дуже далеко. А Васько дуже любив Павла і з нетерпінням дожидав, коли він приїде у відпустку. Це міняло справу. Зацікавлений, Васько повісив моток дроту на паркан і подався до хати, надавши обличчю того скорботного виразу, який мав дати зрозуміти матері, що він над силу робить їй дуже велику послугу.

— Прочитай, Ваську,— просила розлючена мати дуже лагідним та миролюбним голосом, бо вона знала, що коли Васько й справді упреться, то від нього ніякими погрозами нічого не доб'ється.

— Тут чоловік ділом зайнятий, а вона... прочитай та й прочитай! — невдоволенням тоном відповів Васько, беручи листа й поволі розпечатуючи конверт.— Прочитала б сама. А то коли я до Івана Михайловича вчитись бігав, то вона: куди швендяєш та куди плентаєш? А тепер... прочитай та й прочитай.

— Хіба ж я, Васеньку, за уроки лаялась? — винувато виправдувалась мати.— Я за те лаялась, що підеш ти на урок чистий, а повернешся, як чорт, увесь вимазаний, заляпаний... Та читай же ти, ідоле! — нетерпляче крикнула вона, нарешті побачивши, що, розгорнувши листа, Васько поклав його на стіл, потім узяв кірчик і пішов напитись і тільки після цього певно й зручно сів до столу, наче збираючись засісти до самого вечора.

— Зараз прочитаю, одійди-но трохи від світла, а то заступеш.

Брат Павло дізнався про те, що на їхньому роз'їзді будують завод і що там потрібні слюсарі.

Будівництво, де він працював, закінчилось, і він писав, що вирішив приїхати на батьківщину. Він просив, щоб мати сходила до сусідки, до Дар'ї Єгорівни, й спитала, чи не здасть вона йому з жінкою хоч би на літо одну кімнату, бо до зими завод, треба думати, матиме вже свої квартири. Цей лист порадував і Васька й матір.

Вона завжди мріяла, як добре було б жити всією родиною, гуртом. Але раніш, коли на роз'їзді не було ніякої роботи, про це нічого було й думати.

Крім того, брат Павло зовсім іще недавно одружився, і всім дуже хотілося подивитись, яка в нього жінка.

Ні про яку Дар'ю Єгорівну мати не схотіла й слухати.

— Іще чого! — говорила вона, забираючи у Васька листа і з хвилюванням вдивляючись у незрозумілі, але дорогі для неї рисочки й цятки літер.— Чи ми самі гірші за Дар'ю Єгорівну?.. У нас тепер не стара конура, а дві кімнати, та передпокій, та кухня. В одній самі будемо жити, другу Павлушці віддамо. Навіщо нам друга?

Горда за сина й щаслива, що скоро побачить його, вона зовсім забула, що недавно ще вона жаліла стару будку, лаяла новий будинок, а разом і всіх тих, хто це вигадав — ламати, перебудовувати й заново будувати.

14

З Петьком за останній час дружба порвалась. Петько став якийсь не такий, дикий.

То все нічого — грається, розмовляє, то раптом насується, замовкне і цілий день не показується, а все морочиться дома в дворі з Оленкою.

Якось, повертаючись із столярної майстерні, де вони з Серьождою настроляли молотки на держакі, перед обідом, Васько вирішив викупатись.

Він завернув до стежки й побачив Петька. Петько йшов попереду, часто спиняючись і озираючись, немов боявся, що його побачать.

І Васько вирішив вистежити, куди скрадається нищечком ця навіжена й чудна людина.

Задимав кріпкий жаркий вітер. Ліс шумів. Але,

побоюючись шурхоту своїх кроків, Васько звернув зі стежки й пішов кущами трохи позаду.

Петько пробирався нерівно: то, мовби набравшись рішучості, пускався бігти й біг швидко і довго, так що Васько, якому доводилось обминати кущі й дерева, ледве встигав за ним, то спинявся, починав тривожно озиратись, а потім ішов тихо, майже над силу, ніби ззаду його хтось підганяв, а він не міг і не хотів їти.

«І куди це він пробирається?» думав Васько, якому почав передаватись Петьків збуджений стан.

Зненацька Петько зупинився. Він стояв довго; в очах заблищали сльози. Потім він понурив голову й тихо пішов назад. Але, пройшовши всього кілька кроків, він знову спинився, труснув головою і, круто звернувши в ліс, помчав просто на Васька.

Зляканий, не чекавши цього, Васько відскочив за кущі, але було вже пізно. Не розгледівши Васька, Петько все-таки почув тріщання розсовуваних кущів. Він скрикнув і шарахнув до стежки.

Коли Васько вибрався на стежину, на ній нікого вже не було.

Хоч недалеко був уже й вечір, хоч і задимав поривчастий вітер, було душно. По небу пливли важкі хмари, але, не збиваючись у грозову тучу, вони проносились поодиноці, не застуючи і не зачіпаючи сонця.

Тривога, невиразна, неясна, все дужче й дужче охоплювала Васька, і шумливий, неспокійний ліс, той самий, якого чомусь так боявся Петько, видався раптом і Васькові чужим і ворожим.

Він наддав ходи і незабаром опинився на березі Тихої річки.

Поміж розквітлими кущами верболозу розплатався рудий шматок гладенького піщаного берега. Раніш Васько завжди тут купався. Вода тут була спокійна, дно тверде й рівне.

Але зараз, підійшовши ближче, він побачив, що вода піднялась і стала каламутна.

Свіжі тріски, уламки дощок і палиць пливли неспокійно, збивалися, розходячись і безшумно обертаючись довкола гострих, небезпечних воронок, які то виникали, то щезали на пінястій поверхні.

Очевидно, внизу, на будівництві греблі, почали ставити перемички.

Він роздягся, але не плюхнув, як бувало раніш, і не став борсатись, веселими бризками полохаючи сріблясті зграйки шпарких пічкурів.

Обережно опустившись біля самого берега, намацуючи ногою тепер уже незнайоме дно й тримаючись рукою за гілля куща, він пірнув кілька разів, виліз із води й тихенько пішов додому.

Дома він був сумний. Погано їв, розлив ненароком воду з кірчика і з-за столу встав мовчазний і сердитий.

Він пішов до Серьожки, але Серьожка був і сам злючий, бо врізав стамескою пальця і йому тільки-но його помазали йодом.

Васько пішов до Івана Михайловича, але не застав його; тоді він повернувся додому й вирішив спозаранку лягти спати.

Він ліг, але не заснув. Він пригадав торішнє літо. І, мабуть, від того, що день сьогодні був такий неспокійний, нещасливий, минуле літо видалось йому теплим і хорошим.

Несподівано йому стало шкода й тієї поляни, яку розрив і розгорнув екскаватор, і Тихої річки, вода в якій була така світла й чиста, і Петька, що з ним так добре й дружньо проводили вони свої веселі, пустотливі дні, і навіть зажерливого рудого kota Івана Івановича, який відтоді, як зламали їхню стару будку, чомусь за-сумував, занудьгував і подався з роз'їзду невідомо куди, так само, як невідомо куди полетіла злякана вдарами важких кувалд та постійна зозуля, що під її дзвінке й сумовите кування засинав Васько на сіннику й бачив улюблені знайомі сни.

Тоді він зітхнув, заплющив очі й став потихеньку засинати.

Сон приходив новий, незнайомий. Спочатку поміж каламутних хмар проплив важкий і сам схожий на хмарину гострозубий золотавий карась. Він плив просто до Васькової верші, але верша була така маленька, а карась такий великий, і Васько з переляку закричав: «Хлопці!.. Хлопці!.. Тягніть мершій велику сітку, а то він порве вершу й утече». — «Добре, — сказали хлопці, — ми зараз притягнемо, але тільки раніш ми подзвонимо в великі дзвони».

І вони стали дзвонити: дон!.. дон!.. дон!.. дон!..

І поки вони гучно дзвонили, за лісом над Альошином знявся стовп вогню та диму. А всі люди загомоніли й закричали:

— Пожар! Це пожар... Це дуже сильний пожар!

Тоді мати сказала Васькові:

— Вставай, Ваську!

І тому що голос матері пролунав чомусь дуже гучно й навіть сердито, Васько здогадався, що це либонь уже й не сон, а насправді.

Він розплющив очі. Було темно. Звідкілясь іздалеку чути було дзвін на сполох.

— Вставай, Ваську,— повторила мати.— Злізь на горище й подивися. Здається, Альошино горить.

Васько швидко надів штани і по крутій драбині виліз на горище.

Незграбно чіпляючись у темряві за виступи балок, він добрався до слухового віконця й висунувся по пояс.

Стояла чорна, зоряна ніч. Біля заводської площадки, біля складів тьмяно блимали вогні нічних ліхтарів, праворуч і ліворуч яскраво світились червоні сигнали вхідного й вихідного семафорів. Попереду ледь-ледь одсвічувала вода Тихої річки.

Але там, у темряві, за річкою, за лісом, що шумів невидимо, там, де лежало Альошино, ні полум'я не бурхало, ні іскри не літали за вітром, не згасала й димна заграва. Там лежала важка смуга густої, непроникливої темряви, з якої линули на сполох глухі вдари церковного дзвона.

15

Копиця свіжого, запашного сіна. З тіньового боку, сховавшись так, щоб його не було видно зі стежки, лежав стомлений Петько.

Він лежав тихо, так що самотня ворона, велика та обережна, не помітивши його, важко сіла на жердину, яка стирчала над копицею.

Вона сиділа на видноті, спокійно поправляючи дзьобом цупке блискуче пір'я. І Петько мимоволі подумав, як легко було б вгатити в неї звідси повний заряд шроту. Але ця випадкова думка викликала іншу, ту, якої він не хотів і боявся. І він схилився обличчям на долоні рук.

Чорна ворона насторожено повернула голову й зазирнула вниз. Неквапно розправивши крила, вона пере-

летіла з жердини на високу березу і з інтересом витріщилась звідти на самотнього зарюманого хлопчика.

Петько підвів голову. По дорозі з Альошина йшов дядько Серафим і вів на повіді коня: мабуть, перековувати. Потім він побачив Васька, що повертався стежкою додому.

І тоді Петько прикип, подавлений несподіваним здогадом: це на Васька наскочив він у кущах, коли хотів звернути зі стежки в ліс. Отже, Васько вже знає щось або про віщось догадується, інакше для чого він став би його вистежувати? Значить, приховуй не приховуй, а однак все відкриється. Але замість того, щоб покликати Васька й усе йому розповісти, Петько насухо витер очі й твердо вирішив нікому не казати ні слова. Нехай відкривають самі, нехай дізнаються й нехай роблять із ним усе, що хочуть.

З цією думкою він підвівся, і йому стало спокійніше й легше. З тихою ненавистю подивився він туди, де шумів альошинський ліс, люто сплюнув і вилаявся.

— Петьку! — почув він позад себе окрик.

Він зіщулився, обернувся й побачив Івана Михайловича.

— Тебе відлупцював хто-небудь? — спитав старий. — Ні... Ну, хто-небудь скривдив? Теж ні... Так чому ж у тебе очі люті й мокрі?

— Нудно, — гостро відповів Петько й одвернувся.

— Як це так нудно? То все було весело, а то раптом стало нудно. Поглянь на Васька, на Серьожку, на інших хлопців. Завжди вони чимось зайняті, завжди вони разом. А ти все сам та й сам. Поневолі буде нудно. Ти хоч би до мене прибігав. От у середу ми з одним чоловіком перепелів ловити поїдемо. Хочеш, ми й тебе з собою візьмемо?

Іван Михайлович поплескав Петька по плечу й спитав, непомітно оглядаючи зверху Петькове схудле й змарніле обличчя:

— Ти, може, нездужаєш? У тебе, може, болить що-небудь? А хлопці не розуміють цього та й жаліються мені: «Ось Петько такий хмурий та сумний!..»

— У мене зуб болить, — охоче погодився Петько. — А хіба ж вони розуміють? Вони, Іване Михайловичу, нічого не розуміють. Тут ось і так болить, а вони — чому та чому.

— Вирвати треба! — сказав Іван Михайлович. — Повер-

таючись, зайдемо до фельдшера, я його попрошу, він разом тобі зуба висмикне.

— У мене... Іване Михайловичу, він уже не дуже болить, це вчора дуже, а сьогодні вже проходить,— трохи помовчавши, пояснив Петько.— У мене сьогодні не зуб, а голова болить.

— Ну, от бачиш! Поневолі занудьгуеш. Зайдемо до фельдшера, він тобі яку-небудь мікстуру дасть або порошки.

— У мене сьогодні здорово голова боліла,— обережно підшуковуючи слова, продовжував Петько, якому зовсім уже не хотілось, щоб на довершення всіх нещасть йому виривали зуби й напихали його кислими мікстурами й гіркими порошками.— Ну, так боліла!.. Так боліла!.. Добре тільки, що тепер уже перестала.

— От бачиш, і зуби не болять, і голова перестала. Зовсім добре,— відповів Іван Михайлович, тихенько посміюючись крізь сиві пожевклі вуса.

«Добре! — зітхнув сам собі Петько.— Добре, та не дуже».

Вони пройшлися вздовж стежки й сіли відпочити на товстій почорнілій колоді.

Іван Михайлович витяг кисет з тютюном, а Петько мовчки сидів поряд.

Раптом Іван Михайлович відчув, що Петько хутко присунувся до нього й міцно схопив його за порожній рукав.

— Ти чого? — спитав старий, побачивши, як сполотніло обличчя й затремтіли губи в хлопця.

Петько мовчав. Хтось, наближаючись нерівними, важкими кроками, співав пісню.

Це була дивна, важка й безглузда пісня. Низький п'яний голос похмуро виводив:

Іе-еха! І іхав, ех-ха-ха...

Оце так іхав, аха-ха...

І приїхав... ех-ха-ха...

Еха-ха! Т-а аха-ха...

Це була та сама погана пісня, яку чув Петько того вечора, коли заблудив по дорозі до Синього озера. І, міцно вчепившись у обшлаг рукава, він зі страхом витріщився на кущі. Зачіпаючи за гілки, дуже похитуючись, із-за повороту вийшов Єрмолай. Він спинився, по-

До стор. 64

хитав скуповдженою головою, для чогось погрозив пальцем і мовчки рушив далі.

— Ото насмоктався! — сказав Іван Михайлович, сердитий за те, що Єрмолай так налякав Петька. — А ти, Петьку, чого? Ну, п'яний і п'яний. Хіба мало в нас таких швендяє.

Петько мовчав. Брови його зсунулись, очі заблищали, а тремтячі губи міцно стулились. І несподівано гостра, злостива посмішка лягла йому на обличчя. Немовби, тільки тепер зрозумівши щось потрібне й важливе, він прийняв рішення, тверде й безповоротне.

— Іване Михайловичу, — дзвінко сказав він, заглядаючи старому просто в очі, — адже це Єрмолай убив Єгора Михайлова...

Проти ночі по шляху охляп на коні з тривожною вістю скакав дядько Серафим з роз'їзду в Альшино.

Заскочивши на вуличку, він стукнув пужалном у вікно крайньої хати і, крикнувши молодому Ігошкіну, щоб той біг мерщій до голови, поскакав далі, часто стримуючи коня біля чужих темних вікон і викликаючи своїх товаришів.

Він дуже загнукав у ворота біля дому голови. Не чекаючи, поки відчинять, він перестрибнув через тин, одсунув засув, увів коня, а сам ускочив до хати, де вже заворушилися, світлячи світло, стривожені грюканням люди.

— Чого ти? — спитав у нього голова, здивований таким навальним наскоком звичайно спокійного дядька Серафима.

— А того, — сказав дядько Серафим, кидаючи на стіл пожмаканий картатий кашкет, продірявлений шротом і перемазаний темними плямами засохлої крові, — а того, щоб ви всі повиздыхали! Адже Єгор нікуди не втік, а його в нашому лісі вбили.

Хата сповнилась людьми. Одне одному передавали вість про те, що Єгора вбили тоді, коли, рушивши з Альшина до міста, він ішов лісовою стежкою на роз'їзд, щоб побачити свого друга Івана Михайловича.

— Його вбив Єрмолай і в кущах загубив з убитого кепку, а потім усе ходив по лісі, шукав її, та не міг знайти. А натрапив на кепку машиністів хлопчисько Петько, заблудивши і забрівши в ту сторону.

І тоді наче яскравий спалах світла сяйнув перед селянами, що були тут. І тоді багато що раптом стало ясным та зрозумілим. І незрозумілим було тільки одне: як і звідки могло виникнути припущення, що Єгор Михайлов — цей найкращий і найпевніший товариш — ганебно втік, прихопивши казенні гроші?

Але зразу ж, пояснюючи це, з юрби, від дверей пролунав надсадний, болісний викрик кульгавого Сидора, того самого, що завжди одвертався й відходив, коли з ним починали говорити про втечу Єгора.

— Що там Єрмолай! — кричав він. — Чия рушниця? Все підстроєно. Їм мало смерті було... Їм ганьбу подавай. Гроші везе... Бабах його! А потім — утік... Злодій! Селяни розлютуються: де гроші? Був колгосп — не буде... Заберемо луг назад... Що там Єрмолай! Усе... все... підстроєно!

І тоді загомоніли ще різкіше й дужче. В хаті ставало тісно. Через повідчинювані вікна й двері злоба й лють вивалились на вулицю.

— Це Данилове діло! — гукнув хтось.

— Це їхнє діло! — пролунали довкола розгнівані голоси.

І раптом церковний дзвін ударив на сполох, і його густі деренчливі звуки загриміли ненавистю та болем.

Це, знавсінілий від злоби, до якої домішувалась радість за свого не зганьбленого, а вбитого Єгора, кульгавий Сидір, самовільно злізши на дзвіницю, в лютому захваті бив на сполох.

— Нехай б'є. Не займайте! — крикнув дядько Се-рафим. — Нехай усіх підймає. Давно пора!

Світилися вогні, прочинялись вікна, грюкали хвіртки, і всі бігли на майдан — дізнатися, що сталось, яка біда, чому галас, крики, тривожний дзвін.

А в цей час Петько вперше за багато днів спав міцним і спокійним сном. Усе пройшло. Все тяжке, що так несподівано й міцно здавило його, було звалено, скинуто. Він багато перемучився. Такий же хлоп'як, як і багато інших, трошки хоробрий, трошки боязкий, інколи щирий, інколи скритний і хитруватий, він, у перестрасі за свою невелику біду, довго приховував велике діло. Він побачив, що валяється кепка, в той самий момент, коли, зля-

кавшись п'яною пісні, хотів бігти додому. Він поклав свій кашкет із компасом на траву, підняв кепку й упізнав її: це була картата кепка Єгора, вся продірявлена й перемазана засохлою кров'ю. Він затремтів, упустив кепку й подався навтьоки, забувши про свій кашкет і про компас.

Багато разів він намагався пробратися в ліс, забрати кашкет і втопити проклятий компас у річці чи в болоті, а потім розповісти про знахідку, але щоразу нез'ясовний страх охоплював хлопця, і він повертався додому з порожніми руками.

А сказати так, поки його кашкет з украденим компасом лежав поряд із простреленою кепкою, у нього не вистачало мужності. Через отой злочасний компас уже побито Серьожку, обдурено Васька, і він сам, Петько, скільки разів лаяв при хлопцях неспійманого злодія. І раптом виявилось би, що злодій — він сам. Сором! Подумати навіть страшно! Не кажучи вже про те, що від Серьожки був би прочухан та й від батька також кріпко перепало б. І він змарнів, замовк і припишик, все ховаючи й утаюючи. І тільки вчора ввечері, коли він з пісні впізнав Єрмолая і вгадав, чого шукає Єрмолай у лісі, він розповів Іванові Михайловичу всю правду, нічого не приховуючи, з самого початку.

16

Через два дні на будівництві заводу було свято. Ще з раннього ранку приїхали музиканти, трохи пізніше мали прибути делегація від заводів з міста, піонерський загін і доповідачі.

Того дня відбувалась урочиста закладка головного корпусу.

Все це обіцяло бути дуже цікавим, але того ж дня в Альошині ховали вбитого голову сільради Єгора Михайлова, чие закидане гілками тіло знайшли на дні глибокого, темного яру в лісі.

І хлоп'ята вагались і не знали, куди їм іти.

— Краще в Альошино, — запропонував Васько. — Завод іще тільки починається. Він завжди тут буде, а Єгора вже не буде ніколи.

— Ви з Петьком біжіть в Альошино, — запропонував

Серьожка,— а я зостанусь тут. Потім ви мені розповісте, і я вам розповім.

— Добре,— погодився Васько.— Ми, може, ще й самі на кінець устигнемо... Петьку, нагаї в руки! Гайда на коні й поскачем.

Після жарких, сухих вітрів уночі пройшов дощик. Ранок розгорявся ясний і прохолодний.

Чи то від того, що було багато сонця і в його промінні бадьоро тріпотіли пружні нові прапори, чи то від того, що не в лад гули на лузі, щоб зігратись, музиканти, і до заводської площадки звідусіль сунули люди, було якось незвичайно весело. Не так весело, коли хочеться пустувати, стрибати, сміятись, а так, як буває перед рушанням у далеку, довгу путь, коли трохи шкода того, що лишається позаду, і глибоко хвилює й радує те нове й незвичайне, що повинно зустрітись в кінці обраного шляху.

Того дня ховали Єгора. Того дня закладали головний корпус алюмінійового заводу. І того ж дня роз'їзд № 216 перейменовувався в станцію «Крила літака».

Хлоп'ята підтюпцем дружно бігли стежкою. Біля місточка вони спинились. Стежка тут була вузька, обабіч лежало болітце. Назустріч ішли люди. Чотири міліціонери з наганами в руках — двоє ззаду і двоє спереду — вели трьох арештованих. Це були Єрмолай, Данило Єгорович і Петунін. Не було тільки веселого куркуля Загребіна, який іще тієї ночі, коли дзвін загув на сполох, раніш від інших дізнався, в чому справа, і, покинувши хазяйство, зник невідомо куди.

Побачивши цю процесію, хлоп'ята позадкували до самого краю стежки й мовчки спинились, пропускаючи арештованих.

— Ти не бійся, Петьку! — шепнув Васько, побачивши, як зблідло обличчя його товариша.

— Я не боюсь,— відповів Петько.— Ти думаєш, я мовчав тому, що їх боявся? — додав Петько, коли арештовані пройшли мимо.— Це я вас, дурнів, боявся.

І хоч Петько вилаявся, і за такі образливі слова слід було дати йому стусана, але він так прямо й так добродушно поглянув на Васька, що Васько посміхнувся й скомандував:

— У галоп!

Ховали Єгора Михайлова не на кладовищі, ховали його за селом, на високому, крутому березі Тихої річки. Звідси видно було й привільні поля, що наливались житом, і широкий Забелін луг з річкою, той самий, довкола якого розгорілась така запекла боротьба.

Ховали його всім селом. Прийшла з будівництва робітнича делегація. Приїхав з міста доповідач.

З попівського саду молодиці викопали ще звечора найбільший, найгустіший кущ махрової шипшини, такої, що горить по весні безліччю яскравочервоних пелюсток, і посадили його в головах, біля глибокої вогкої ями.

— Нехай цвіте!

Назбирали хлоп'ята польових квітів, і важкі прості вінки поклали на віко сирої соснової труни. Потім підняли труну і понесли. Старий Іван Михайлович, колишній машиніст броньованого поїзда, прийшовши на похорон ще звечора, проводив у останню путь свого молодого кочегара.

Крок у старого був важкий, а очі вологі й суворі.

Забравшись на вищий горбок, Петько й Васько стояли біля могили й слухали. -

Говорив незнайомий з міста. І хоч він був незнайомий, але він говорив так, немовби давно й добре знав убитого Єгора і альошинських селян, їхні турботи, сумніви й думи.

Він говорив про п'ятирічний план, про машини, про тисячі й десятки тисяч тракторів, які виходять і виходитимуть на безкраї колгоспні поля.

І всі його слухали.

І Васько з Петьком слухали також.

Але він говорив і про те, що так просто, без важких, наполегливих зусиль, без упертої, непримиренної боротьби, в якій можуть бути і окремі поразки та жертви, нового життя не створиш і не побудуєш.

І над іще не засипаною могилою загиблого Єгора всі вірили йому, що без боротьби, без жертв не побудуєш.

І Васько з Петьком вірили також.

І хоч тут, у Альошині, був похорон, але голос доповідача звучав бадьоро й твердо, коли він говорив про те, що сьогодні свято, бо поряд закладається корпус нового велетенського заводу.

Але хоч на будівництві було свято, той, другий промовець, якого слухав з даху барака, лишившись на

роз'їзді, Серьожка, говорив про те, що свято, святом, але що боротьба всюди проходить, без упину, і кризь будні і кризь свята.

І при згадці про вбитого голову сусіднього колгоспу всі встали, покидали шапки, а музика на святі заграла жалібний марш.

Так говорили й там, так говорили й тут, бо й заводи, і колгоспи — все це частини одного цілого.

І тому, що незнайомий доповідач з міста говорив так, немовби він давно й добре знав, про віщо тут усі думали, в чому ще мали сумнів і що повинні були робити, Васько, що стояв на пагорку й дивився, як вирує внизу схоплювана греблею вода, раптом якось особливо гостро відчув, що й насправді-бо все — одне ціле.

І роз'їзд № 216, який від сьогодні вже більше не роз'їзд, а станція «Крила літака», і Альшино, і новий завод, і ці люди, що стоять біля труни, а разом з ними й він, і Петько — все це часточки одного величезного й сильного цілого, того, що зветься Радянська країна.

І ця думка, проста і ясна, міцно запала в його збуджену голову.

— Петьку, — сказав він, уперше охоплений дивним і незрозумілим хвилюванням, — правда, Петьку, якби й нас із тобою теж убили, або як Єгора, або на війні, то нехай?.. Нам не жаль!

— Не жаль! — луною повторив Петько, вгадуючи Васькові думки й настрої. — Тільки, знаєш, краще ми будемо жити довго-довго.

Коли вони повертались додому, то ще здаля почули музику й дружні хоріві пісні. Свято було в розпалі.

Із звичайним ревінням та гуркотом із-за повороту вилетів швидкий поїзд.

Він промчав мимо, до далекого радянського Сибіру. І хлоп'ята привітно замахали йому руками й крикнули «щасливої путі» його незнайомим пасажиром.

1932 р.

НЕХАЙ СВІТИТЬ ¹

Батько запізнювався, і за стіл вечеряти сіли троє: босий парубок Юхимко, його маленька сестричка Валька та семилітній братик на прізвисько Миколашка-балувашка.

Тільки-но мати пішла діставати кашу, як раптом погасло світло.

Мати з-за перегородки закричала:

— Хто балується? Це ти, Миколашко? Гляди, лобуряко, добалуєшся!

Миколашка образився й сердито відповів:

— Сама не бачить, а сама говорить. Це не я погасив, а, мабуть, пробки перегоріли.

Тоді мати наказала:

— Піди, Юхимку, принеси з сіней драбину. Та постав спочатку сахарницю на полицю, бо ці громадяни в темряві одразу цукор розхапають.

Вийшов Юхим у сіни, дивиться: що за лихо? І на вулиці темно, і на станції темно, і кругом темно. А тут ще небо в чорних хмарах і місяць пропав.

Убіг Юхим в кімнату і сказав:

— Світить, мамо, копилку. Це не пробки перегоріли, а, мабуть, щось на заводі трапилось.

Мати пішла в комірчину по гас, а Юхимко, розшукуючи чоботи, швиденько поліз під ліжку. Лівого чобота знайшов, а правого ніяк.

— Мабуть, це ви знов кудись поділи? — спитав він у принішкльої дівтори.

— Це Валька поділа, — сказав Миколашка. — Вона

¹ Оповідання «Нехай світить» написане до 15-річчя ВЛКСМ.

затягнула чобота за грубу, встромила в нього віник і каже, що це буде сад.

— Юхимку, гей Юхимку,— стурбованим шепотом спитав Миколашка,— що це таке на вулиці жужукає?

— Я ось вам пожужукаю,— відповів Юхимко. І, викинувши з чобота березового віника, він сторожко сунув руку в халяву, бо вже один раз ця бешкетниця Валька, поливаючи свій сад, вгатила йому в чобіт цілий кухоль колодязної води.— Я ось її хворостиною пожужукаю!

Але тут і він замовк, бо почув крізь відчинене вікно якесь дивне немов дзижчання, немов гудіння.

Він натягнув чоботи і вискочив з кімнати. У сніях зіткнувся з матір'ю.

— Ти куди? — крикнула мати й міцно вхопила його за руку мокрими від гасу пальцями.

— Пусти, мамо!—Юхимко рвонувся і вибіг на ганок.

Оглянувшись, він квалливо затягнув ремінь, надів кепку і швидко побіг темною вулицею через ярк, через місток під гору — в той бік, де стояв їхній невеликий скляний завод.

У сніях щось грюкнуло. Хтось у темряві шарив рукою по дверях.

— Хто там? — спитала мати, а Валька і Миколашка підсунулись до неї ближче.

— Не спиш, Мамо? — почувся деренчливий старечий голос.

І тоді мати впізнала, що це сусідка Марфа Олексіївна.

— Який тут сон,— швидко заговорила зраділа мати.— І світла нема, і аероплан гуде, і самого нема. А тут ще Юхимко так і рвонувся з рук, наче ошпарений.

— Комсомольці,— сумно промовила бабка.

Чути було, як вона відсунула табуретку і поклала руку на стіл, вкритий клейонкою.

— Отак і Вірка у мене, як погасло світло та почула вона, що гуде, кинулась зразу до дверей. Я їй кажу: «Куди ти, дурна?.. Хай чоловіки, хай хлопчаки... А ти ж іще дівчинка... Шістнадцять років». А вона постояла, подумала. «Бабусю, — каже,— не гнівайся. Це білий аероплан. Це тривога. У нас збір... У мене там товариші».

Схопила в сінях з цвяха сумку та, як кішка, стрибнула. Отак, Машо! Тільки я її і бачила.

— А сумку ж яку взяла? — спитала мати.

— А бог її знає! Недавно принесла, спочатку в кімнати почепила. Та я сказала: «Забери, Вірко, в сіни, а то вся квартира карболкою тхнутиме».

— Це військово-санітарна сумка, — вставив Миколашка. — Це коли проб'є людину кулею або рвоне її бомбою, тоді з цієї сумки дістають і зав'язують. Я вже все узнав.

— Ти та не визнаєш! — зітхнула мати і, почувши, як він загримотів табуреткою, спитала: — Ну і куди ти, Миколашко, лізеш? Ну і чого тобі не сидиться? Тільки Валька задрімала, а він — грюк... грюк.

— Мамо, — одсуваючись від підвіконня, вже трохи тихше спитав Миколашка, — а що це таке десь далеко бубухає: бубух та й бубух?

— Де, поганцю, бубухає? — тихо перепитала, здригнувшись, мати.

І від цих Миколашчиних недоречних слів руки у неї ослабли, а маленька сонна Валька здалася їй важкою, наче великий камінь.

Вона підсунулась до вікна. І справді, немов пориви шаленого вітру, немов відгомін уже недалекої грози, щось здригалось, затихало, але це був не вітер, не гроза, це глухо й часто бабахали бойові гармати.

Чим ближче підбігав Юхим до заводу, тим частіше і частіше траплялись йому по дорозі люди, що поспішали, хлопали хвіртки, грюкали ворота і торохтіли вози. Ідучи на гору, він наздогнав комсомолку Вірку.

— Біжімо швидше, Вірко! Ти не знаєш, де це бабахують?

— Зажди, Юхиме! Подерж-но сумку. Я панчошу правлю. Я вже спати лягала, коли це — гуде. Ледве від бабусі вирвалась.

— Що там панчоха, — відповів Юхим, забираючи сумку, що пахла ліками. — Що там панчоха! У мене і зовсім один чобіт босоніж. Швидше побігли, Вірко.

На повороті вони зіткнулися з двома. Один був незнайомий, довгий, з гвинтівкою, другий — без гвинтівки,

з наганом. І той, що з наганом, був член ревкому Семен Собакін.

— Стійте,— наказав Собакін.— Ви куди? На збір? Там поки що і без вас обійдуться. Біжіть швидше на перехрестя Малахівського шляху. Зараз підуть підводи для біженців. Сидіть, чергуйте і лічіть. П'ятнадцять підвід зразу ж на Верхні бугри, і нехай чекають коло школи. Десять — по Спаській в самий кінець. А решта до ревкому.

— Дай гвинтівку, Собакін,— попросив Юхим.— Раз я черговий, то давай гвинтівку.

— Дай йому, Стьопо,— обернувся Собакін до свого довгого сутулого товариша.

— Не дам,— здивовано і спокійно відповів товариш.— Ото мені ще мода!

— Дай, а я на зборі зараз же скажу, щоб тобі другу видали.

— Не дам! — уже сердито відповів товариш.— Друга чи буде ще, чи ні. А ця на місці.— І, хлопнувши по прикладу долонею, він ловко закинув гвинтівку через плече.

— Ну, хоч багнет дай,— розсердився Собакін, що поспішав.

— Це дам,— погодився товариш.

І, знявши з пояса, він простягнув Юхимові важкого німецького багнета в блискучих обідраних піхвах.

— Як бритва,— добродушно сказав він Юхимові, що насупився.— Сам своїми руками цілу годину гострив.

Вони прибігли на перехрестя темної і безлюдної дороги.

— Сядемо під кущем,— тихо сказав Юхим.— Заразом я в чобіт трави напхаю, а то коли б зовсім не намуляти ноги без онучі.

Звернули і посідали. Юхим стягнув чобота і, помацавши рукою траву, спитав:

— А що, Вірко, чи нема у тебе в сумці широкого бинта або марлі? Тут не трава, а кругом лише сухий полин.

— От іще, Юхимку! І бинт є, і марля є, тільки я не дам: це для поранених, а не на твої онучі.

— Пошкодувала, дурепа,— розсердився Юхим і, обережно ступаючи, пішов у кущі.

Він ужалив кропивою руку. Вколов п'яту колючкою.

Нарешті, намацавши великого лопуха, він сів на землю і став обгортати босу ногу широким запарошеним листям.

Він взувся в чобіт і замислився. Лише позавчора він спокійно йшов цією дорогою. Так самісінько булькотів струмок. Так самісінько тихо посвистувала пташка. Але не гримотіли тоді гармати. Не палахкотіла на чорному небі заграва і не гудів здалека важкий церковний дзвін: доон!.. доон!..

— Козаки,— пробурмотів він, згадавши клубні плакати,— білі козаки.

І раптом, немов оце тільки зараз уперше за весь вечір, він по-справжньому зрозумів, що це вже не ті нешкідливі намальовані козаки, що були приліплені разом з плакатами на стінах ревкому і в клубі, а що це мчать живі козаки на бистрих конях, з важкими шаблями і з плетеними нагайками.

Він схопився і пішов до Вірки.

— Вірко,— сказав він, міцно стискаючи її руку,— ти що? Ти не бійся. Скоро підемо на збір, там усі наші.

— Дай ножика, Юхимку. Чого ти так довго?

— На, візьми,— і Юхим простягнув їй холодний масний клинок німецького багнета.

В темряві щось хруснуло і розірвалось.

— Бери,— сказала Вірка.— Обгорнеш ногу, краще буде. Чуєш, стукає? Це, здається, наші підводи їдуть.

— От дурна! — вилаявся Юхим, відчувши, як разом з клинком вона сунула йому в руку щось тепле і м'яке.— От дурна. І нащо ти, Вірко, свою шерстяну хустку розрізала?

— Бери, бери. Нащо вона мені така довга? А то намуляєш ногу... Нам же гірше буде.

П'ятнадцять підвід пішли на Верхні бугри. Десять — у кінець Спаської. Але решта підвід дуже запізнявалась. І аж опівночі забуті всіма Юхим і Вірка повернулись до ревкому.

Гармати гриміли десь зовсім недалеко. Поблизу запалало старе село Щупівка. Світло знову погасло. Хлопали, зачинаючись, віконниці, замикались ворота, і вулиці швидко порожніли.

— Ви чого тут вештаєтесь? — закричав звідкілясь з'явившись Собакін.

— Собакін! А щоб ти здох! — із злістю крикнув зблідлий Юхимко. — Хто вештається? Де загін? Де комсомольці?

— Зажди, — переводячи дух, відповів, упізнавши їх, Собакін. — Загін уже пішов. Ви з підводами? Беріть дві підводи і катайте швидше на Піщаний провулок. Там залишилися жінки й діти. Тільки що Соломон Самойлов прибігав. Усі виїхали, а вони залишилися. Звідти приїжджайте прямо до нового мосту. За мостою збір. Далі — на Кожухівку. А там наші.

Собакін швидко метнувся геть і вже звідкілясь із темряви крикнув Юхимові:

— Дивись... ти... бойовий! Ви відповідатимете, якщо біженці з провулку не потраплять на місце.

— Вірко, — пробурмотів Юхим, — адже це наші залишилися. Це Самойлови, Васильєви, мати з дітьми, твоя бабуся.

— Бабусі що? Вона стара, їй нічого, — пошепки відповіла Вірка. — А Самойловим погано: вони євреї.

Міцно схопившись за руки, вони побігли туди, де недавно залишили дві підводи.

Але скільки вони не бігали, скільки не кричали, підводчик немов провалився.

— Ідемо самі, — вирішив Юхим. — Стрибай, Вірко. А ждати більше нема часу.

На повороті вони мало не збили з ніг жінку. В одній руці жінка несла вузол, другою тримала дитину, а позаду неї, схлипуючи, бігло ще двоє.

— Ти куди, Явдохо? Це за вами підвода! — крикнув Юхим. — Стій тут і нікуди не біжи. А ми зараз повернемось.

Ще не доїжджаючи до дому, він почув зойки, плач і лайку.

— Соломон, куди ти провалився? — закричала стара баба Самійлиха. І з незвичайною для її кривої ноги спритністю вона вчепилась в Юхимового воза.

— Це я, а не Соломон, — відповів Юхим. — Несіть швидше дітей і сідайте.

— Ой Юхимко! — закричала, зрадівши мати.

І зараз же кинулась накладати на віз мішки, посуд, корзини, дітей, подушки — усе на одну купу.

— Мамо, не накладайте багато,—попередив Юхим.— На дорозі ще тітка Явдоха з дітьми.

— Соломон де? — вже десятий раз питала Самійлиха.— Він побіг коней діставати. Куди ж без Соломона?

— Не бачив я Соломона. Це мої підводи,— відповів Юхим, і, забігши на подвір'я, він одв'язав з цепу собачку Шурашку.

Повернувшись до першої підводи, він побачив, що мати вкладає на віз ножну швейну машину.

— Мамо, залишіть машину,— попросив Юхим.— Де ж місце? У мене ж на дорозі ще тітка Явдоха з дітьми.

— Що Явдоха?.. Ось я тобі залишу! — погрозило і важко дихаючи, відповіла мати.— Я тобі, чортяко, покажу, як утікати...— І, крім машини, вона бухнула на віз пом'ятій мідний самовар.

— Киньте машину! — раптом із злістю крикнув Юхимко. І, скочивши на віз, зіпхнув ногою самовар, потім рвонув за край машину і скинув її на дорогу.

— Вірко! — крикнув він, відштовхуючи остовпілу матір.— Бери віжки. Зараз рушаємо.

Трах-та-бабах!..— гримнуло десь уже зовсім близько.

— Соломон,— застогнала стара Самійлиха.— Як же ми без Соломона?

— Ніколи Соломона... Знайдеться... Не маленький... Вірко, поїхали.

Швидко забравши на перехресті Явдоху Васильєву з дітьми, Юхим щосили вдарив віжками. І тоді обидва вози, що грюкотіли чайниками, корзинами, каструлями, бляшанками, рвонулися вперед по курній, безлюдній дорозі.

Трах-та-бабах!..— вдарило ще три рази підряд.

Очманілі коні шарахнулись убік. Собачка Шурашка метнулась у провулок. А Юхимко рвонув праворуч, бо коло нового мосту вже запалала розбита снарядами стара візницька халупа.

На протилежному боці селища вони насилу перебрались через старий, прогнилий місток... Коли вони опинились на другому березі, мати замовкла, баба заплакала, Явдоха перехрестилася, а Юхимко зразу ж круто звернув у ліс.

Дорога була вузька і крива. Світало, але в лісі ще було так темно, що тільки грюкіт коліс нагадував Юхимові, що услід їде друга підвода.

Юхим стьобнув коня, і вози викотились на просторі світліюче узлісся.

І тут Юхим зрозумів, де вони.

Кожухівка, в яку збирались загопи і біженці, була десь далеко, ліворуч за лісами, а попереду, зовсім близько, диміло коминами село Кабакіно, що вже прокинулось. Але, зрозумівши, куди вони виїхали, Юхим зовсім не зрадів. Він придержав коня і задумався.

— Кабакіно,— тихо сказав він Вірці, показуючи рукою на оповите туманом сіре й похмуре село.

— Хіба? — злякано перепитала Вірка.

— Воно саме. Бачиш, дзвіниця з позолоченим хрестом. Це їхня. Іншої немає.

— Куди, господи, занесло! — з острахом сказала мати.— Що ж ми тепер будемо робити, Юхимку?

— А я звідки знаю,— сердито відповів Юхимко, очищаючи батогом замазані дьогтем чоботи.— То лаялись, а тепер — що, що? Подержи-но віжки, Вірко.

Він зіскочив з воза і попрямував до узлісся. Коло узлісся зупинився й почав придивлятись: чи немає іншої дороги, щоб обминути стороною це небезпечне село.

Це було село багатих садоводів, те саме знамените Кабакіно, в якому півроку тому загинув увесь перший взвод Тамбовського продзагону і біля якого лише два тижні тому розбили бомбами легкову машину губпродкому. І тепер, коли навколо нищпорили козаки, що прорвались крізь фронт, чого доброго могли сподіватись біженці на цьому незнайомому шляху?

Але ліворуч ніякої дороги не було.

І раптом Юхимко побачив, як від Кабакіна виїжджають назустріч три підводи, а обіч підвід гарцює на конях купка чорних вершників. Тоді, відскочивши назад і низько пригинаючись, ніби його вдарили дрючком по животі, Юхимко побіг до підвід.

Він схопив за вуздечку і круто завернув воза.

— Гони, Вірко! Та замовкніть, щоб ви подохли! — крикнув він, почувши, як дружно загаласували розбуджені ривками та поштовхами діти.

І, підстрибуючи на вибоїнах, обидві підводи покотили назад. Так їхали вони довго. Юхимко мовчки все хльоскав стомленого коня і, озираючись на всі боки, шукав, куди б звернути з дороги.

Нарешті він помітив маленьку стежку.

Зачіплюючись за пеньки й коріння, підводи тихо про-сувались по вузькій кривій стежці. Інколи дерева схи-лялися так низько, що дуги чіплялись за сплутане гілля.

Давно вже й далеко позаду простукотіли й затихли колеса кабакінських підводчиків, але біженці крок за кроком все далі й далі забирались у лісову гущавину.

Нарешті гілля розсунулось. Блиснуло сонце. І підводи помалу виїхали на маленьку круглу галявину.

Тут стежка кінчалась. Тут треба було зупинитися, відпочити і подумати, що робити далі.

Зупинились і почали розбиратися.

— Доїхали, Вірко,— невесело сказав Юхим, кидаючи віжки і стомлено сідаючи на суху трухляву колоду.

Вони мовчки подивились одне на одного.

Обличчя в Юхима палало і поїнялось червоними плямами, наче він недавно впав головою в кропиву. Сорочка запорошена, чоботи — забруднені. Тільки обідрані піхви від багнета біля пояса блищали на сонці, наче справді срібні.

В чорному розпатланому Вірчиному волоссі заплутались сухі травинки і сірочервона головка реп'яха. Від шиї до плеча тягнулась червона, немов після удару на-гайкою, смужка. А зім'яте ситцьове плаття було розір-ване від стегна до коліна.

Вірка узяла відро і пішла по воду. Ходила вона довго, але доброї води не знайшла і принесла з болота. Вода була прозора, але тепла і тхнула гнилючками. До-велось розпалювати багаття і кип'ятити. Юхим випріг коней і повів напувати.

— Де вода? — спитав Юхим Вірку, що, накрившись мішком, сиділа і міркувала, як би полагодити розірване плаття.

— Ходімо, я сама покажу... Все одно скоро не пола-годиш,— сказала вона, показуючи на сколоте шпиль-ками лахміття.— Подивись-но, Юхимку, що це у мене на шиї?

— Садно,— відповів Юхим.— Величезне. Ти здорово забилає, Вірко?

— Плече ніє та коліно зідране. А тобі мене жаль хіба?

— Добре, що голова на місці,— огризнувся Юхим.— Я їй кажу: «Біжімо швидше!» А вона: «Зажди... пан-чоу поправлю». От тобі і наскочила на Собакіна. Хлоп-

ці й дівчата в загоні. Всі разом... вкупі. А ти тепер морочися, як стара баба, з дітьми.

— Юхимку! — помовчавши, сказала Вірка.— Аджеж білі козаки б'ють чисто всіх євреїв.

— Не всіх. Якийсь там банкір... Нащо їм його бити, коли вони самі з ним заодно. Ти б краще книжки читала, ніж по вечірках вештатись. А то йду я, а вона сидить, як принцеса, насіння лускає. А коло неї Ванька Баландін на балалайці... Тринди-бринди...

— У Самоїлових батько не банкір, а кочегар,— почервоніла Вірка.— У Явдохи Степан в кулеметниках, взводний, чи що! Та й Вальку з Миколашкою теж було б шкода. А ти все одної... Собакін... Собакін...

— Чому це «теж»? — розізлився, догадавшись, Юхим. І, щоб образити її, він глузливо нагадав: — Як на зборах, то вона дурна, як пень, а тут: «теж». Її питають, хто такий Фрідріх Енгельс. А вона думала, думала та й лягнула: «Це,— каже,— якийсь народний комісар...»

— Забула,— незлобиво призналася Вірка.— Я його тоді з Луначарським сплутала.

— Як же можна з Луначарським? — сторопів Юхимко.— То ж Фрідріх Енгельс, а то Луначарський. То в Німеччині, а то в Росії. То живий, а то вмер.

— Забула,— уперто повторила Вірка.— Я мало вчилась.— І, помовчавши, вона похмуро сказала: — А чого нам з тобою сваритись, Юхимку? Аджеж з усіх наших ми з тобою тільки й лишилися.

Незабаром запалало багаття, зашумів чайник, забурлила картопля, запирхала каша, і все пішло гаразд.

А коли розстелили брезент на траві і, голодні і стомлені, сіли обідати всім табором, здалося, що серед цієї дзвінкої лісової тиші забули про все — і про своє несподіване лихо і про свої тяжкі думки.

Але як не забувай, а лихо нависло неабияке: куди податися, як вибиратися?

І коли після обіду маленькі діти поснули, зібралися навколо Юхимка і буркотлива бабуся, і тиха Явдоха, і глибоко ображена Юхимком мати...

І так міркували і так гадали... Нарешті вирішили, що всім залишатись на місці, а Юхимко піде через ліс розвідувати дорогу.

Іти нікуди Юхимкові не хотілося, а дуже хотілось йому спати. Але він підвівся і покликав Миколашку, який тихенько підслухував, про що говорять старші.

— Візьми, Миколо,— відстібаючи багнет, сказав Юхимко,— почепи його на пояс. І будеш ти замість мене комендантом.

— Навіщо? — спитала мати.— Нащо воно дитині? Іще заріжеться. Дай, Миколашко, я сховаю.

Але, міцно стиснувши багнет, Миколашка відскочив мало не на другий кінець галявини, і мати тільки махнула рукою.

— Сховай, Вірко,— позіхаючи, сказав Юхим, подаючи їй клейончатий бумажник, з якого висувався рудий комсомольський квиток.

— Навіщо це? — не зрозуміла мати. І раптом, догадавшись, нахмурилась і сказала, не дивлячись Юхимкові в вічі: — Ти, Юхимку, того... Обережніше...

— Коли б ночувати не довелось,— торкаючись почорнілих жердин, сказав Юхим.— Нарубай-но, Вірко, з комендантом гілок та полагодьте на курені покрівлю. А то ударить гроза, куди дітей подінемо!

Перезувшись, він підійшов до возів, поплескав карого коника по шиї, взяв з воза ремінного батога і, поглянувши на сонечко, пішов, не обертаючись, у лісову гущавину.

— Коли б грози не було,— сказала Явдоха, позираючи на небо,— ач, як хмари верне.

Вірка обсмикнула похапцем зашите плаття і, згадавши Юхимків наказ, гукнула Миколашку, щоб він біг до неї з багнетом рубати гілки та лагодити блаґенький курінь.

На куші налетіли цілою юрбою: Миколашка, Абрамко, Стьопка. Незабаром навалили цілу купу. Закидали дірки, наносили всередину великі оберемки запашної трави, завісили вхід. І, не дожидваючи, поки буде гроза, діти одне за одним дружно полізли в курінь.

Небо почорніло. Коні сторожко запряли вухами. На принишклу зелену галявину спускалися тривожні сутінки.

Лежачи коло багаття та зрідка поправляючи гарячі картоплини, Вірка несподівано подумала: «А що ж буде, коли козаки вдарять так сильно, що не встоїть проти них і загине вся Червона Армія? Яке тоді буде життя?»

Багаття зовсім згасло, жар припав попелом, тільки

одна головешка, чорна й корява, тихенько потріскуючи, чадила їдким і синюватим димком.

І тут же, хто його знає чому, Вірка згадала, як давно колись прийшов її батько веселий, бо було свято,— чи народився, чи одружився якийсь там цар. І батько сказав, що з радощів дядькові Олексію призначили досиджувати в тюрмі не півтора року, як лишилося, а тільки вісім місяців.

Усі порадили, а Вірка більш за всіх. Бо колись, як дядько Олексій ще не сидів у тюрмі, він часто приходив у гості й дарував Вірці або копійку, або пряника. А одного разу на іменини він подарував їй голубу блискучу стрічку, таку невимовно гарну, що перелякана від радості Вірка, вхопивши подарунок, як кішка, майнула на горище і не злазила доти, поки мати не прогнала її звідтіль віником.

«Ні, не може бути, щоб розбили...» подумала вона. І знову пригадала, як одного разу, вже після смерті батька, мати взяла її з собою в один дім на кухню.

Коли мати прала білизну, двері помалу відчинились, і, ліниво позіхаючи, в кухню увійшов величезний і гордий собака. Він підійшов до кутка, де стояла широка і важка миска, зняв зубами накривку і дістав великий шматок соковитого вареного м'яса. Широко вирячивши очі і боячись ворухнутись, Вірка дивилась на те, як спокійно, майже байдуже, з'їв собака цей шматок, потім сам накрив миску накривкою і, не дивлячись ні на кого, так само ліниво й гордо пішов у глибину важких холоднуватих кімнат.

«Ні, не загине! — знову заспокоїла себе Вірка.— Хіба ж можна, щоб загинула?»

Дим від головешки війнув їй в обличчя. Вірка примружилась, протираючи очі кулаком, і перед нею виникло незлобиве обличчя лагідної жебрачки Марем'яни, чоловік якої, скловар, помер від опіку на заводі. Ця жебрачка ходила попід вікнами й несміливо просила милостиню, але коли добиралася вона до ганку Григорія Бабикіна, який був хазяїном скляного заводу, то, хрестячись і страшенно лаючись, грізно стукала палицею у важкі ворота.

І тоді Григорій Бабикін вислав двірника Ермила. А двірник Ермило, тихенько підштовхуючи жебрачку, бурмотів похмуро й винувато: «Іди собі, Марем'яно. Мені

що... Я людина найнята. Іди геть від гріха. Мабуть, уже бог вас розсудить».

— Хіба ж можна, щоб загинула? — переконано повторила Вірка і сердито ляснула по голому плечу, в яке боляче тнули чорні невидимі комарі.

— Чого ти сама? Посидимо вкупі,— пролунав за її спиною знайомий голос.

— Юхимко... Дурень! — скрикнула перелякана Вірка.

І, не знаючи, що сказати від радості, вона схопила його за плечі, потім вихопила з попелу багаття дві гарячі картоплини і, перекочуючи їх на долонях, простягнула йому:

— Сідай. Іж. Це я для тебе спекла. Я жду, жду, а тебе нема й нема.

— І то діло,— стомлено сідаючи на траву, погодився

Юхимко.— Істи хочу, як собака.

Почувши голоси, вилізла мати, за нею Явдоха, і навіть баба Самійлиха, яка ніяк не могла приспати Розку, висунула з куреня сиву голову.

Але в тім, що розповів Юхимко, хорошого було мало: зустрівши старика-пастуха, він довідався від нього, що — один уранці, другий опівдні — проскакали по дорозі два козачих роз'їзди, що попереду, в Кабакіні, бешкетує біла банда. Отже, лишалось тільки одне: покинути вози, нав'ючити коней і рушити в Кожухівку через ліси, через яри пішки.

Усі замовкли.

— Юхиме,— запропонувала мати,— а що, коли спробувати вибратись якимось інакше?

— Як це інакше? — здивувався Юхимко.

— А так. У нас на лобі не написано, що ми біженці. Мало хто ми. Ну, з голодуючої губернії... Ну, погорільці. Жінки та діти. Хто нас зачепить?

— Не можна,— насторожилась Вірка. Самойлови євреї. А білі козаки б'ють їх геть усіх.

— Ну, тоді давайте розділимось,— розсердилась мати,— і нехай кожен іде сам собі. Коли ми цілим табором, то нас кожний помітить, а поодинці набагато легше буде.

— Так не можна,— знову перебила Вірка і здивовано подивилась на Юхимка, що мовчав.

— Тебе не питають,— обірвала її мати.— А двадцять верст з дітьми по ярах, болотах та лісом — хіба це можна?

Ти думаєш, мені добра шкода? Мені не шкода, бог з ним. Можна одного воза Явдосі віддати, а другого Самійлисі. А ми й так помаленьку доберемось. Де я Вальку нестиму, а де ти, Юхимку, допоможеш.

Юхимко мовчав, але він бачив, як збоку все більше і більше висувається і труситься сива голова Самійлихи, намагаючись не пропустити ні слова, і як старанно присипляє Самійлиха Розку, що плакала.

— Дурна ти,— сказав півголосом Юхимко і устав від багаття.

— Це хто ж дурна? — спитала притихла мати.

— Ти дурна, ось хто! — злобно вигукнув Юхимко і, вдаривши кулаком цікавого карого коника, плюнув і пішов до возів.

— Ти що, Юхимку? — спитала Вірка, підходячи до нього в той час, коли він стягав з воза брезентове полотнище.

— Нічого. Спати треба,— коротко відповів Юхимко.— Укриватися чим будемо?

Коли Вірка принесла широке цупке рядно, Юхимко, сидючи на розісланому брезенті, перемотував онучі.

— Щоб він пропав, цей Собакін! — знов вилаявся Юхимко і стурбовано запитав: — Чого це Розка горлає? Нехватало, щоб вона ще захворіла.

Лягли поруч, вкрились рядном і замовкли.

Чорні хмари, що так безпросвітно облягли увечері обрій, важко і уперто сунулись на захід, оголяючи холодне, зоряне небо.

І раптом серед безлічі Вірка впізнала одну знайому зірку. Вірка перевернулась на спину, щоб краще роздивитися, чи не помилилась. Ні, помилки не було. Так само, гачком, стояли три зірки праворуч, чотири ліворуч. Зверху чи то змійка, чи то блискучий пташиний дзьоб, а посередині сяяла спокійна, ясна, голуба — та сама, яку бачила одного разу Вірка з вікна, коли лежала вона на твердому ліжку тифозного барака.

— Юхимку,— з цікавістю сказала, повернувшись на бік, Вірка,— як ти гадаєш, який буде соціалізм? Ну от, наприклад, то так люди жили, а то будуть як?

— От тобі й на! — озвався сонним голосом Юхимко.— Як будуть? Та дуже просто.

— Ну, а все ж таки. Як просто? От, наприклад, працюєш, працюєш, прийшла получка — одержав, потім ви-

тратив, потім знову працюєш, потім неділя. Пішов гуляти, або пити, або в гості, потім знову працюєш, потім знову неділя. Або, скажімо, селянин... Змолотив він пшеницю, завіз до міста, купив корову, потім корова здохла. От він знову посіяв... У одного вродило, він ще корову купив. А в другого або не вродило, або град вибив...

— Чого ж це вона здохла? — здивувався і не зрозумів Юхимко. — Ти б краще книжки читала. А то: не вродило... здохла... Верзеш, а що, сама не знаєш.

— Ну, нехай не здохла, — уперто продовжувала Вірка. — Все одно. Я, Юхимку, книжки читала. І програму комуністів. Найголовніше я зрозуміла. А от як воно по-справжньому все буде — цього я ще не зрозуміла. Ну, скажімо, один робітник добре працює, другий погано. То невже ж їм усього буде порівну?

— Спи, Вірко, — майже жалібно попрохав Юхимко. — Що я тобі, доповідач, чи що? Нам вставати чуть світ. Тут ще козаки... війна. А вона он про що.

— Цікаво все ж таки, Юхимку, — розчаровано відповіла Вірка і, смикнувши за край рядна, ображено спитала: — Що ж це ти, Юхимку, на себе все рядно стягнув? У тебе ноги в чоботях, а у мене зовсім голі.

— От іще! Щоб ти пропала! — забурмотів Юхимко. І, ткнувши їй край рядна, він одвернувся й сердито закрив обличчя картузом.

Прокинувся Юхимко через те, що хтось обережно поправив у нього в головах.

Розплющив очі і впізнав матір.

— Що таке? — добродушно спитав він.

— Нічого, — позіхаючи відповіла мати й сіла поруч. — Чогось не спиться. Лежу, думаю. І так думаю і сяк думаю. А що придумаєш? Гірко мені, Юхимку.

— Хорошого мало! — погодився Юхимко. — Усім погано. А мені, думаєш, весело?

— Тобі що! — гірко продовжувала мати далі. — Що ти, що вона — ваше діло десяте. Їй п'ятнадцять, тобі шістнадцять. А мені сорок сьомий пішов. От сплю, прокинулась — дивлюсь... Що таке? Кругом ліс... курінь. Ні хати, ні Семена. Діти в траві, як цуценята, позаривались. Вийшла — дивлюсь, ти валяєшся під рядном. Господи, думаю, навіщо ж я тридцять років крутилась, вертілась...

Усе старалася, щоб як у людей, як краще. І раптом що ж... Погасло світло. Задзижчало, загурило. І не встигла я опам'ятатись, як от... курінь, ліс. І немов усі ці тридцять років так одразу марно і пропали.

Мати замовкла.

— Чоботи батькові вранці взуєш,— байдуже порадила вона.— Чоботи нові, малі на нього. Все на борошно проміняти збирався. Тепер однаково кидати, а вони якраз на тебе.

— Це добре, що чоботи,— зрадів Юхимко.— Та ти, мамо, не стогни. От побачиш, відгримить війна — і заживемо ми тоді по-новому. Тоді такі будинки зведуть величезні... в сорок поверхів. Тут тобі і їдальня, і пральня, і магазин, і все, що хочеш,— живи та працюй. Не віриш? Візьмемо та й збудуємо. І над сорок першим поверхом поставимо кам'яну вежу, червону зірку і величезний прожектор... Нехай світить!

— А куди він світитиме? — зацікавлено, висуваючи з-під рядна голову, спитала Вірка.

— Ну, куди? — зніяковів захоплений знеацька Юхимко.— Ну, нікуди. А чого йому не світити? Що тобі, шкода?

— Не шкода,— призналась Вірка.— Я й сама люблю, коли видно. Нехай світить!

Вірка хотіла вже докладніш розпитати Юхимка, як буде і що, але тут їй здалося, що Юхимкова мати тихенько плаче. Тоді вона сховала голову під ряднину і замовкла. Догадавшись, про що мати має говорити, Юхимко прикинувся сонним і замовк.

Мати посиділа, зітхнула, підвелась і пішла в курінь.

— Це вона на мене за Самійлиху образилась,— стиха пояснив Юхим і, закриваючи голову, погрозово попередив: — А якщо ти, Вірко, знову зі мною почнеш говорити, то я зіпхну тебе з брезенту, і спи тоді, де хочеш.

Вранці, розбираючи і скидаючи непотрібні речі, стара Самійлиха знайшла у возі під соломою обідрану трилінійну гвинтівку.

Як вона сюди потрапила, цього ніхто не знав.

І зрадлий Юхим вирішив, що гвинтівку забув підводчик, який десь подівся.

Усе домашнє барахло — мішки, клунки, зимовий

одяг — стягнули в густу ліщину, накрили брезентом, закидали хмизом на той випадок, якщо доведеться повернутися.

На буланого коника поскладали ковдри, торби із залишками провіанту, казанок, відро і чайник. До боку сухорлявої шапки ухитрилися прилаштувати старенький плетений кошик. Сунули туди подушку і посадили двох нетямущих малят.

— Зараз рушаємо,— сказав Юхим, закидаючи гвинтівку за плече.— А де Вірка?

— Тут, тут! Нікуди не поділась,— озвалась Вірка, вибігаючи з-за куща.

Замість учорашнього розірваного плаття на ній була коротка спідниця кльошем і синя блузка-матроска.

— Ач, як вирядилася! Звідки це? — здивувався Юхим.

— Бабуся у вузол сунула. Викидати хіба? — завзято відповіла Вірка, на ходу пристібаючи підв'язки до нових панчіх.

І тут Юхимко побачив, що не тільки Вірка, але і його мати і тиха Явдоха також убралися в нові черевики і плаття.

— Немов на свято,— усміхнувся Юхим і, ляснувши пужалном по високих халявах новеньких батькових чобіт, обернувся до дітей і скомандував: — Ану, кавалерія... Давай вперед!

Спочатку було непогано. Хлопчики нишпорили по кущах, збираючи гриби, виламуючи прутики і обскубуючи крона яскравочервоних вовчих ягід.

Але незабаром дорога погіршала. Траплялися болітця, потім яри, не круті, але часті, після яких доводилось зупинятись на відпочинок і перев'язувати абияк приторочені в'юки.

Вже смеркало, коли стомлені, виснажені біженці опинилися знову без дороги в такому густому лісі, що ні клаптика неба, ні однієї зірочки не можна було побачити крізь шатро шумливого листя.

Швиденько вибрали горбок, який був сухіший. Абияк розкидали барахло, яке залишилося, розпалили багаття, і весь табір одразу заліг спати.

Першою прокинулась Вірка. Тремтячи від холоду, вона пробралась до багаття. Кілька великих краплин впало на її плечі. Рвонув вітер. І з важкими перегудами та громом загуркотіли небачені хмари.

Зібрали докупи дітей. Накрили їх брезентовим полотнищем, і самі, накрившись хто чим, поховались під деревом.

Гроза вщухла аж на світанку. Всі промокли, померзли, але навкруги не лишилося ні жмутика сухої трави. Щоб хоч трохи зігрітись на ходу, вирішили негайно йти далі. Але тут трапилось нове лихо. Перелякана нічною грозою, зірвалася з прив'язі і кудись зникла їхня стара шкапа. Мокрий буланій коник ходив недалечко, а шкапи не було.

Довго нишпорив Юхимко по лісі. Кидався то в один, то в другий бік. Свистів, покрикував, прислухався — і все дарма.

Спускаючись по глинястому схилу, він посковзнувся і гепнувся в холодну й липку грязюку. Мовчки вибрався, сів на пеньок і опустив голову.

— Що, брат, попався! — тихо пробурмотів Юхимко, замружуючи червоні, опухлі очі.

— Юхимку,— сказала Вірка, вибігаючи йому назустріч,— а тут зовсім близько дорога.

— Яка дорога, відки?

— Не знаю. Я теж бігала шукати коня. Коли дивлюся — дорога. На дорозі чийсь убитий кінь. В куцах віз, а під возом двоє — старий і хлопчик.

— Почекай тут, Вірко,— сказав Юхимко, коли вибралися вони до шляху.

Він визирнув.

Звісивши морду в придорожню канаву, валялася мокра сіра конячина. Поряд, коло воза, на соломі сиділи старик і невеличкий хлопчик.

Помітивши людину з гвинтівкою, хлопчина стривожився. Але старий, повернувши голову, продовжував сидіти нерухомо.

— Здрастуй, дідусю,— сказав Юхим, озираючись навколо і намагаючись зрозуміти, що тут трапилось.

— Здрастуй, коли здоровкаєшся,— охриплим басом відповів старик.— Звідки так рано бог несе?

— Нетутешній,— відповів Юхимко.— Ти скажи, куди ця дорога йде?

— Різно йде. Один кінець в один бік, другий — у другий. Тобі куди треба?

— Мені? — і Юхим затнувся.— Мені нікуди не треба. Я так собі питаю.

— Ну, коли нікуди, то й гуляй по лісі. Нашо тобі до-

рога? — грубо відповів старий і, насупивши кошлаті брови, прямо і безбоязно спитав: — Це з вашої, чи що, банди мені коня вночі угробили? Я з хлопцем їду, коли раптом: «Стій! Хто їде?» Потім бах, бах... Заждіть, розбийники, добабахкаєтесь.

Старий важко обернувся і продовжував:

— Банда ваша відкіля, кабакинські? Хто у вас там верховодить, чи не Гришка Кумаков? Так і скажи ти тому Гришці, що повісити його, падлюку, мало. Чого ж ти мовчиш, роззявив рота? Чи думаєш, що я гвинтівку твоєї злякався?

— Мені Гришка Кумаков не потрібен, — відповів Юхимко, з пошаною розглядаючи цього дужого старика. — Ти скажи краще, як би це мені швидше та як хитріше на Кожухівку вибратися?

— Так би й казав, що на Кожухівку, — помовчавши, відповів старий і охоче розказав Юхимкові, куди йому треба прямувати.

Повернувся тоді Юхимко у табір, напоїв буланого коня, з подушки і вірьвовок змайстрував сяке-таке сидельце, приладнав за плечі гвинтівку і сунув у кишеню шматок хліба. Мовчки обступили його всім табором. Тепер лишалась тільки одна надія, що зуміє Юхимко пробратися в ліс, перепливе річку і добереться до Кожухівки та попросить допомоги.

Проводжала його Вірка до самої дороги. Тут вони зупинилися.

— Іди! — сказав Юхимко. — Якщо не повернуся до ночі, спробуй пробратись сама. — Ну, йди... Чого ж ти стала, як стовп!

— Юхимку, — торкаючись рукою до мотузяного стремена, тихо сказала Вірка, — ти дивись, якщо з тобою щонебудь трапиться, то й мені і всім нам буде тебе дуже-дуже шкода.

— А мені вас, дурна, хіба не шкода! — сердитим і тремтячим голосом викрикнув Юхимко і вдарив коня каблуками.

Висунувшись з-за кущів, Вірка бачила, як швидко поскакав він по болотяній дорозі. Зупинився коло старого місточка над струмком, обернувся і, махнувши їй рукою, круто повернув у ліс.

Стало тепер якось порожньо, тихо і сумно в таборі. Ніхто вже не покрикував, не лаявся, не розпоряджався. Зігріті сонечком, позасинали померзлі вночі діти. Ледве-ледве розгорялося вогке багаття.

Надвечір знову десь загриміло, загуркотіло. Потім по дорозі з гуком і дзвоном промчало кілька вершників.

Тоді загасили багаття і зібралися усі докупи.

Ждали, дуже ждали і надіялись вони на свого хорошого і сміливого хлопця — на Юхимка.

Звернувши з дороги в ліс, Юхимко незабаром опинився на тій стежці, про яку розказав йому старик. Тут було тихо й порожньо. Жваво й бадьоро ступав буланій коник.

Риссю промайнули вони повз густу осичину. Розбрижуючи грязюку, пролетіли вони ріденьке болітце. Потім на гірку — по сухому піску. Потім поворот... Ще поворот. Повз вуха посвистував теплий вологий вітер. Юхимко глибше насунув картуза, поправив на скаку гвинтівку і посміхнувся, радіючи з того, як швидко і просто залишаються позаду версти.

Знову поворот, ще поворот. Раптом щось грюкнуло, і мало не перелетівши через голову коня, Юхимко зупинився.

Не далі, як за сто кроків від нього, там, де стежка перехрещувалась з дорогою, стояли три вершники. І двоє з них старанно націлялись угору, збиваючи пострілами ізоляційні чашечки телеграфних проводів.

І не стямився Юхимко, як одна куля свиснула коло його голови, а друга мало не вибила його з сідла, рвучко шарпнувши приклад перекинутої за плечі гвинтівки.

Тоді Юхимко пригнувся так, що ледве не обхопив руками шию буланого, і отямився аж тоді, коли відчув, що буланій тихо ступає серед низькорослого болотистого лісу.

Юхимко зупинився. Шапки на ньому не було. Кусок приклада вирвало кулею. Помацав мокрого лоба — пальці почервоніли. Мабуть, на скаку подряпався об суху гілку. Подивився на сонце. Сонце висіло тепер уже не по лівій бік від нього, а попереду і трохи праворуч.

«Як же вибиратися? Блудитиму», стурбовано подумав Юхимко.

У вогкій прохолоді одноманітно, як ненароком зачеплена струна, дзвеніла болотна мошва. Десь далеко й сумно кувала зозуля.

...Что же ты нам клялся до зари,
Что ж ты обещался, говорил...—

згадав Юхимко нехитру пісеньку, яку ще так недавно співали заводські дівчата, повертаючись з комсомольської вечірки.

А тепер, поникнув бледной головою,
Ты стоишь, проклятый, сам не свой.

Всі тоді співали, і Вірка співала, і він підспівував також.

І тут Юхимко відчув, як дужче і дужче б'ється його серце, як гарячіше, яскравіше червоніє його обличчя і як тяжка й горда злоба починає давити йому пересохле горло. Був завод, школа, домівка, комсомол, пісня. А тепер нічого, крім отих стомлених жінок та зблідлих, змучених дітей, які його ждуть, на нього надіються, в той час коли він тут безглуздо місить грязюку.

— Ах, собаки!.. Ах, імператори!..— непомітно для себе так само протяжно і з такою ж злістю повторив він, як і той побитий бандитами селянин, що зустрівся недавно в лісі.

Юхим зіскочив з коня. Хлюпнув болотяною водою на закривавлений лоб. Підтягнув сідло і поправив гвинтівку.

Сонце знову стало по лівий бік. Славний буланій рушив риссю. І трохи згорбленому Юхимові раптом здалося, що тепер уже ніхто й ніщо не зможе перешкодити йому промчати, пробитись, прорватись до своїх — у Кожухівку.

Кінь виніс його на ту ж стежку. Незабаром заблискотіло широке поле. Праворуч на горбку показався хутір. Хтось махав Юхимові шапкою і кричав, мабуть, наказував зупинитися. Незабаром три вершники, од'їхавши від огради, кинулися за ним навздогін.

Перша куля тонко свиснула десь високо і збоку. Потім друга.

«Брешеш, не влучиш, а догнати не доженеш!» злорадо подумав Юхимко, заскакуючи на узлісся негустого гайка. І раптом він побачив, що гайок швидко розступається. Внизу під пагорком голубіє спокійна широка

ріка, а за рікою, за просторими луками розкинулось на горі село Кужухово.

Ось вони — млин, дзвіниця, старий панський будинок над урвищем, а на високому шпилі будинку бадьоро колишеться ледве помітний звідси червоний прапор.

Ті-у...— знову дзенькнула куля, але тепер уже недалеко.

— Брешеш, не влучиш, а догнати не доженеш,— гордо повторив Юхимко і разом з конем шубовснув у воду.

Холодна вода залила чоботи. Ще кілька кроків, і вода підійшла аж до сідла. Ліворуч і праворуч від коня полетіли бризки. Тоді, не роздумуючи, Юхимко звалився у воду і вхопився за гриву. Буланому стало легше і він, піднявши морду, рвонувся і поплив.

Тільки вони встигли вискочити до кущів на берег, як раптом буланій здригнувся, звівся на диби, впав на коліна. Він спробував устати, але не встав, а важко звалився на бік, засіпав ногами і захропів. І зараз же Юхимко почув плескіт води.

— Ах, он як! — зціпивши зуби, гнівно пробурмотів Юхимко. І, низько пригинаючись, він поповз знову до берега.

Звідси, з-за куша, йому було видно, як три вершники один за одним упевнено спускалися у воду.

Тоді, стримуючи подих, Юхимко повільно відтягнув запобіжник і націлився в груди першому. Але рука тремтіла і не слухалася. Дуло хиталося, і він поклав його на сучок, націлився з упора і, мимоволі заплющивши очі, вистрілив.

Коли він розплющив очі, то побачив, що двоє квапливо повертають назад, а самотній кінь, форкаючи і обтрушуючись, уже вибирається на цей берег.

Кінь був буланій, білогривий, сідло добротне, козаче, і Юхимко чітко вхопився за мокрий ремінний повід.

Сонце світило йому прямо в обличчя, і, примружившись, нічого не бачачи, Юхимко домчався до цвинтарної огради, де на нього зразу ж гукнули і зупинили.

Він не знав пароля і від хвилювання нічого не міг пояснити. Тоді його зняли з коня, відібрали гвинтівку і разом з гвинтівкою і конем повели в штаб.

Але крок за кроком він почав опам'ятовуватись. Вози, підводи, похідна кухня, повідчинювані ворота, осідлані коні, кулеметні двоколки, і раптом звідкись залунала пісня — знайома, така близька і рідна.

Юхимко підвів очі на свого конвоїра і усміхнувся.

— Чого смієшся? — здивувався довгов'язий голова-тий хлопець і насторожено підвів гвинтівку.

— Добре! — сказав Юхимко і більше нічого не сказав.

— Це правда, — поблажливо погодився хлопець. — Козаків, бач, з-під Козлова учора ух як шарахнули!

Раптом хлопець відсахнувся і швидко звів гвинтівку, бо Юхимко скрикнув і крутнувся праворуч, де стояла купка командирів.

— Собакін! Щоб ти пропав! — голосно й радісно вилаявся Юхимко.

— Ти! Зві-і-і-дки? — розвів руками Собакін.

— Звідті-і-ля! — перекривив його Юхимко. — Наші тут? Батько тут? Самойлов тут?

— Тут... Усі тут... — відповів Собакін, і, обернувшись до довгов'язого конвоїра, насмішкувато крикнув: — Та ти що, вороно, гвинтівку на нас наставив? Дивись, уб'єш, хто ховати буде?

Вже зовсім уночі сорок вершників тихо їхали дорогою, супроводячи вози з біженцями, яких розшукали.

Хоч Юхимко прокинувся на світанку і з того часу майже не злазив з коня, спати йому не хотілось.

Десь за чорними полями розгорялась заграда, і звідти долинав відгомін гарматних вибухів.

— В Кабакіні, — тихо сказав начальник загону. — Це четвертий Донецький полк б'ється.

— Так я зостанусь? — вже вдруге спитав у начальника Юхимко.

— Де зостанешся?

— У вас в загоні, от де. Кінь у мене є, сідло є, гвинтівка є. Чому мені не зостатися?

— Ех, як бабахкає! — підводячись на стременах і прислухаючись до канонади, сказав начальник. — Видно, там гаряче у них починається діло... Залишайся, — обернувся він до Юхимка і одразу ж наказав: — Давай-но скажи,

щоб задні підводи не торохтіли. Що у них там, відра, чи що?

Вертаючись назад, Юхимко затримався коло першого воза:

— Ти не спиш, Вірко?

— Ні, не сплю, Юхимку.

— Я зостанусь! Завтра прощай, Вірко.

Обоє замовкли.

— Ти будеш пам'ятати? — замислено спитала Вірка.

— Що пам'ятати?

— Усе. І як ми лісом та стежками з дітьми і як тоді вночі розмовляли. Я так до самої смерті не забуду.

— Хіба забудеш!

Юхимко сунув руку в кишеню і витягнув яблуко.

— Візьми, з'їж, Вірко, воно солодке. Чуєш, як грюкають? І це скрізь, всюди і грюкає і горить.

— І грюкає і горить,— повторила Вірка.

Коли вибрались на пагорок, Юхимко зупинився і подививсь у той бік, де палало розбите снарядами Кабакіно.

Величезна заграва розстилалась усе ширше й ширше. Вона освітлювала верхів'я сусіднього лісу і тривожно відсвічувала в чорній воді спокійної річки.

— Нехай світить! — згадавши нічну розмову, завзято сказав Юхимко, вказавши рукою на багровий обрій.

— Нехай! — гаряче погодилась Вірка. І, помовчавши, вона попросила: — Ти, дивись, не їдь, не прощавшись. Може, більше й не зустрінємось:

— Ні, не поїду,— махнув їй рукою Юхимко.

Він смикнув за повід і, минаючи вози та мовчазних вершників, швидкою риссю помчав доповісти начальникові, що його наказ виконано.

ВІЙСЬКОВА ТАЄМНИЦЯ

Через якусь біду поїзд дві години простояв на полустанку і прийшов у Москву тільки о-пів на четверту. Це засмутило Натку Шегалову, бо севастопольський швидкий відходив рівно о п'ятій, і в неї не лишалося часу, щоб зайти до дядька.

Тоді автоматом, через комутатор штабу корпусу, вона попросила кабінет начальника — Шегалова.

— Дядьку,— крикнула засмучена Натка,— я в Москві!.. Авжеж: я, Натка. Дядьку, поїзд відходить о п'ятій, і мені дуже, дуже шкода, що я так і не зможу тебе побачити.

У відповідь, очевидно, Натку вилаяли, бо вона швидко заторохтіла свої виправдання. Але потім сказали їй щось таке, чому вона одразу зраділа й почала усміхатись.

Вийшовши з телефонної будки, комсомолка Натка поправила синю косинку і підкинула на плечі не дуже тугий похідний мішок.

Ждати їй довелось недовго. Незабаром рявкнув гудок, біля під'їзду вокзалу зупинилась машина, і кремезний старик з орденом відчинив перед Наткою дверці.

— І що за гарячка? — вилаяв він Натку.— Ну, поїхала б завтра. А то — «дядьку», «шкода»... «поїзд о п'ятій годині...»

— Дядьку,— винувато і весело заговорила Натка.— Добре тобі — «завтра». А я і так на три доби спізнилася. То в міськкомі сказали: «завтра», то раптом мати попросила: «завтра». А тут ще поїзд на дві години... Ти вже багато разів був у Криму і на Кавказі. Ти і на бронепоїзді їздив і на аероплані літав. Я одного разу твій портрет

«бачила. Ти стоїш, та Будьонний, та ще якісь начальники. А я ніде, ні на чому, нікуди й ні разу. Тобі скільки років? Уже понад п'ятдесят, а мені вісімнадцять. А ти — «завтра» та «завтра»...

— Ой Натко! — майже злякано відповів Шегалов, спантеличений її безтолковим, галасливим натиском. — Ой Натко, і до чого ж ти на мою Маруську схожа!

— А ти постарів, дядьку, — говорила далі Натка. — Я тебе ще знаєш яким пригадую? У чорній папасі. Збоку в тебе довга блискуча шабля. Шпори: брязь, брязь. Ти звідки до нас приїздив? У тебе рука була прострелена. От якось ти ліг спати, а я та ще одна дівчинка — Вірка — потихеньку витягли твою шаблю, сховалися за піч і розглядаємо. А мати побачила нас — та хворостоною. Ми — в плач. Ти прокинувся і питаєш у матері: «Чого це, Дашо, дівчатка плачуть?» — «Та вони, кляті, твою шаблю витягли. Ще бува зламують». А ти засміявся: «Ех, Дашо, погана б у мене була шабля, коли б її такі дівчатка зламати могли. Не займай їх, нехай дивляться». Ти пригадуєш це, дядьку?

— Ні, не пригадую, Натко, — усміхнувся Шегалов. — Давно це було. Ще в дев'ятнадцятому. Я тоді з-під Бессарабії приїздив.

Машина повільно їхала по Мясницькій. Був час, коли люди поверталися з роботи. Неугавно гуркотіли грузовики і трамваї. Але все це подобалося Натці — і людський потік, і запилені жовті автобуси, і дзвінки трамваї, які то сходилися, то розбігалися своїми плутаними дорогами до якихось далеких і невідомих їй околиць: до Дангауеровки, до Дорогомилівки, до Сокольників, до Тюфелевого й Мар'їного гаїв та ще і ще кудись.

І коли, звернувши з тісної Мясницької до Земляного валу, шофер збільшив швидкість так, що машина з легким пружним гудінням помчала по асфальтовій мостовій, широкій і сірій, як туго розтягнута сукняна ковдра, Натка зірвала синю хустку, щоб вітер дужче бив у обличчя і куйовдив, як хоче, чорне волосся.

Чекаючи поїзда, вони розташувалися на тінистій терасі вокзального буфету. Звідси було видно залізничні колії, яскраві семафори і круті асфальтові платформи, якими поспішали люди на дачні поїзди.

До стор. 100

Тут Шегалов замовив два обіди, пляшку пива і морозиво.

— Дядьку,— замислено сказала Натка,— три роки тому я говорила тобі, що хочу бути льотчиком або капітаном морського пароплава. А от сталося так, що послали мене спочатку в радпартшколу,— учись, кажуть, в радпартшколі,— а тепер послали на піонерроботу: іди, кажуть, і працюй.

Натка відсунула тарілку, взяла блюдечко з рожевим морозивом, що швидко тануло, і подивилась на Шегалова так, ніби вона чекала відповіді на задане запитання.

Але Шегалов випив склянку пива, витер долонею шорсткі вуса і чекав, що скаже вона далі.

— І послали на піонерроботу,— уперто повторила Натка.— Льотчики летять своїми шляхами. Пароплави плывуть своїми морями. Вірка — це та сама, з якою ми витягли твою шаблю,— через два роки буде інженером. А я сиджу на піонерроботі і не знаю — чому.

— Ти не любиш своєї роботи? — обережно спитав Шегалов.— Не любиш чи не справляєшся?

— Не люблю,— призналася Натка.— Я й сама, дядьку, знаю, що потрібна і важлива... Все це я знаю сама. Але мені здається, що я не на своєму місці. Не розумієш? Ну от, наприклад, коли грянула громадянська війна, взяли б тоді тебе та й сказали: не займайте, Шегалов, гвинтівку, покиньте шаблю і їдьте у таку-то школу й учіть там дітей граматики і арифметики. Ти як би?

— З мене граматик поганий би тоді вийшов,— насторожившись, жартома відповів Шегалов. Він помовчав, згадав і, усміхнувшись, сказав: — А от одного разу зняли мене з заgonу, відкликали з фронту. І цілих три місяці в самісіньку гарячку лічив я вагони з вівсом і сіном, відправляв мішки з борошном, вантажив бочонки з капустою. І загін мій давно вже розбили. І вперед наші давно вже прорвались. І назад наших давно вже шарахнули. А я все ходжу, лічу, важу, відправляю, щоб точніше, щоб більше, щоб краще. Це як, по-твоему?

Шегалов глянув в обличчя нахмуреної Натки і добродушно перепитав:

— Ти не справляєшся? То давай, доню, підучись, підтягнись. Я й сам раніше кислу капусту тільки в солдатському борщі ложкою сьорбав. А потім пішла і капуста вагонами, і тютюн, і оселедці. Два ешелони напівдохлої

худоби — і ті зберіг, вигодував, виправив. Приїхали з фронту з шістнадцятої армії приймальники. Дивляться—худоба рівна, гладка. «Господи,— кажуть,— та невже ж це нам таке привалило? А у нас полки на самій картоплі сидять, потомлені, охлялі». Пригадую, один неспокійний комісар так і намагається, так і намагається зі мною поцілуватись.

Тут Шегалов спинивсь і серйозно подивився на Натку.

— Цілуватись я, звичайно, не став: характер не дозволяє. І жте, кажу, товариші, на добре здоров'я. Так... Ну от. Про що це я? Так ти не бійся, Натко, тоді все як слід буде.— І, дивлячись мимо розгніваної Натки, Шегалов не кваплячись привітався з командиром, що проходив повз них.

Натка недовірливо глянула на Шегалова. Що він: не зрозумів чи навмисне?

— Як не справляюсь? — обурено спитала вона.— Хто тобі сказав? Це ти сам вигадав. Ось хто!

І, почервоніла, вражена, вона кинула йому цілий десяток доказів того, що вона справляється. І справляється непогано, справляється добре. І що на конкурсі на кращу підготовку до літніх таборів вони взяли перше місце в краї. І що за це вона одержала оцю саму путівку на відпочинок у найкращий піонерський табір, у Крим.

— Ех, Натко! — присоромив її Шегалов.— Тобі б радіти, а ти... І подивлюсь я на тебе... ну до чого ж ти, Натко, на мою Маруську схожа!.. Теж була льотчик! — з сумною посмішкою промовив він і, брязнувши шпорами, встав із стільця, бо вдарив дзвоник і рупори голосно закричали про те, що на севастопольський № 2 — посадка.

Через тунель вони вийшли на платформу.

— Поїдеш назад — телеграфуй,— говорив їй на прощання Шегалов.— Буде час — приїду зустрічати, а ні — то кого-небудь пришлю. Погостюеш днів зо два, зо три. Побачиш Шурку. Ти її тепер не впізнаєш. Ну, до побачення!

Він любив Натку, бо дуже вона нагадувала йому старшу доньку, яка загинула на фронті в ті дні, коли він носився з своїм загоном по кордонах палаючої Бессарабії.

Вранці Натка пішла до вагона-ресторану. Там було порожньо. Сидів рудий іноземець і читав газету; двоє в'їзькових грали в шахи.

Натка замовила собі варених яєць і чаю. Ждучи, поки чай прохолоне, вона витягла з-за вазона забутий кимось журнал. Журнал був торішній.

«Звичайно... все старе: «Розстріл робітничої демонстрації в Австрії», «Страйк марсельських докерів». — Вона перегорнула сторінку і примружилась. — І ось це... Це теж уже минуле».

Перед нею лежала фотографія, обведена чорною жалобною рамкою: це була румунська, вірніше, молдавська єврейка-комсомолка — Маріца Маргуліс. Засуджена на п'ять років каторги, вона втекла, але через рік її знову впіймали і вбили в похмурих баштах кишинівської тюрми.

Смагляве обличчя з м'якими, не дуже правильними рисами. Густі, трохи розпатлані коси і блискучі спокійні очі, що дивилися в упор.

Отакою, певно, і стояла вона: так, мабуть, і дивилася вона, коли привели її для першого допиту до блискучих жандармських офіцерів або слідчих нещадної сигуранци¹.

...Маріца Маргуліс.

Натка закрила журнал і поклала його на те саме місце.

Погода мінялася. Дув вітер, і з обрію насувались стрімливі, важкі хмари. Натка довго дивилась, як вони сходяться, чорніють, потім рухаються разом і водночас немов плывуть одна крізь другу, уперто збираючись у грозові хмари.

Наближалася негода, і офіціанти похапцем зачиняли важкі запорошені вікна.

Поїзд різко загальмував перед невеличкою станцією. У вагон увійшло ще двоє: високий, сіроокий чоловік з хрестоподібним шрамом нижче лівої скроні, а з ним шестирічний білявий хлопчик, але з очима темними й веселими.

— Сюди, — сказав хлопчик, показуючи на вільний столик.

¹ Сигуранца — румунська жандармерія.

Він моторно виліз на стілець і, стоячи навколішки, підсунув до себе склянну вазу.

— Тату...— попросив він, показуючи пальцем на велике червоне яблуко.

— Добре, але потім,— відповів батько.

— Гаразд, потім,— згодився хлопчик і, взявши яблуко, поклав його поряд з тарілкою.

Чоловік вийняв папіросу.

— Алько,— попросив він,— я забув сірники. Піді принеси.

— Де? — спитав хлопчик і швидко сплигнув із стільця.

— В купе, на столику, а коли немає на столику, то в кишені в пальто.

— То в кишені в пальто,— повторив хлопчик і пішов до відчинених дверей вагона.

Чоловік у сірому френчі розгорнув газету, а Натка, що з цікавістю слухала всю цю коротку розмову, подивилася на нього скося і з осудом.

Та ось за вікном, подаючи сигнал до відходу, засюрчав кондуктор.

Чоловік у френчі відклав газету і швидко вийшов. Повернулися вони уже вдвох.

— Ти чого приходив? Я б і сам приніс,— запитав хлопчик, знову вилізаючи коліньми на стілець.

— Я це знаю,— відповів батько.— Та я згадав, що забув другу газету.

Поїзд прискорив хід. З гуркотом пролетів він через міст, і Натка задивилася на річку, на луки, на які лила грозова злива. І раптом Натка помітила, що хлопчик, запитуючи про щось у батька, показує рукою в її бік. Батько, не повертаючись, кивнув головою.

Хлопчик, придержуючись за спинки стільців, попрямував до неї і привітно усміхнувся.

— Це моя книжка,— сказав він, показуючи на журнал, що стирчав з-за вазона.

— Чому твоя? — спитала Натка.

— Бо це я забув. Ну, вранці забув,— пояснив він, підозріваючи, що Натка не хоче віддати йому книжку.

— Що ж, візьми, коли твоя,— відповіла Натка, помітивши, як заблищали його очі і швидко зійшлися ледве помітні брови.— Тебе як звуть?

— Алька,— виразно промовив він і, схопивши журнал, побіг до свого місця.

Ще раз Натка побачила їх уже тоді, коли вона зійшла в Сімферополі. Алька дивився у відчинене вікно і щось говорив батькові, показуючи рукою на голубі верхів'я вже недалеких гір.

Поїзд помчав далі, на Севастополь, а Натка, взявши на плечі сумку, пішла до міста, щоб сьогодні ж першою автомашиною поїхати на берег цього зовсім незнайомого їй моря.

У синіх шароварах і в майці, з рушником у руках, покрученими стежками спускалася Натка Шегалова до пляжу.

Коли вона вийшла на платанову алею, то зустріла дітей-новачків, що сходили на гору. Вони йшли з вузликками, баульчиками і кошиками, веселі, запрошені й стомлені. Вони тримали наспіх підібрані круглі камінці та крихкі черепашки. Багато хто з них уже встигли набити роти кислим придорожнім виноградом.

— Здорові були, реб'ята! Звідкіля? — спитала Натка, порівнявшись з цією галасливою ватагою.

— Ленінградці!.. Мурманці!..— охоче закричали їй у відповідь.

— Машиною, — спитала Натка, — чи з пароплава?

— З пароплава, з пароплава! — ніби зрадівши хорошому слову, дружно загаласували діти, які шойно припливли.

— Ну, йдіть, та йдіть не по алеї, а зверніть ліворуч, угору стежкою, — тут ближче.

Коли Натка вже спустилася на гаряче каміння, до самого берега, то побачила, що по дорозі з Ялти щодуху котить на велосипеді старший вожатий піонерського табору Альоша Ніколаєв.

— Натко, — зіскакуючи з велосипеда, закричав він згори, — уральці приїхали?

— Не бачила, Альошо. Ленінградців тільки що зустріла та вранці чоловік з десять якихось. Здається, знов українці.

— Ну, значить, ще не приїхали... Натко, — закричав він знову, стрибаючи в сідло велосипеда, — як скупаєшся, то зайди до мене або до Федора Михайловича. Є важлива справа.

— Яка там ще справа? — здивувалася Натка, але Альоша махнув рукою і помчав з гори.

Море було тихе; вода світла й тепла.

Після завжди холодної і бистої річки, де Натка звикла купатися ще з дитинства, пливти по солоних спокійних хвилях здалось їй до смішного легко. Вона запливла далеко. І тепер звідси, з моря, ці кипарисові парки, зелені виноградники, криві стежки й широкі алеї— увесь цей табір, що розкинувся біля схилу могутньої гори, видався їй світлим і прекрасним.

По дорозі назад вона згадала, що її просив зайти Альоша. «Які в нього до мене справи, та ще важливі?» подумала Натка і, звернувши на круту стежку, розсуваючи гілки, попрямувала туди, де стояв штаб табору.

Незабаром вона опинилась на галявині, біля низенької будки з водопровідним краном. Йй схотілося пити. Вода була тепла й несмачна. Недавно несподівано помілішав басейн, що поповнювався гірськими джерелами. У таборі стурбувалися, кинулись розшукувати нові джерела і нарешті знайшли невеличке чисте озеро, що лежало в горах. Але роботи посувалися щось дуже повільно.

Альошу Ніколаєва Натка не застала. Йй сказали, що він тільки-но пішов у гараж. Виявляється, в уральців за 12 кілометрів від табору поламалася машина і вони прислали гінців просити допомоги.

Гінці — Толька Шестаков і Владик Дашевський — сиділи тут же на лавці, почервонілі і горді. Проте гордість ця не завадила Тольці дорогою понапихати кишені яблуками, а Владикові — шпурнути недогризок у спину якогось товстому, неповороткому хлопчикові.

Хлопчик цей довго й сердито обертася і все ніяк не міг зрозуміти, від кого йому влетіло, бо Толька і Владик сиділи незворушні й спокійні.

— Ти звідкіля? Вас скільки приїхало? — спитала Натка у вайлуватого і недогадливого хлопчика.

— З-під Тамбова. Сам я приїхав,— басистим і соромливим голосом відповів хлопчик.— З колгоспу я. Мене в премію послали.

— Як у премію? — не зовсім зрозуміла Натка.

— Баранкін моє прізвище. Семен Михайлів Баранкін,— охоче пояснив хлопчик.— А послали мене в премію за те, що я завод придумав.

— Який завод?

— Похідний, фільтрувальний,— серйозно відповів Баранкін і, недовіжливо подивившись у той бік, де сиділи сумирні й лукаві гінці, він додав сердито:— І хто це в спину кидається? Тут і так упрів, а ще кидаються.

Натка не встигла розпитати Баранкіна докладніше, бо з ганку її гукнув високий старик. Це і був начальник табору, Федір Михайлович.

— Заходь,— сказав він, пропускаючи Натку в кімнату.— Сідай. Ось що, Нато,— почав він таким ласкавим голосом, що Натка одразу стурбувалася,— у верхньому санаторному загоні захворів вожатий Корчаганов, а його помічника Ніна Карашвілі порізала ногу об камінь. Ну, звичайно, нарив. А ми, сама бачиш, зараз приймаємо, гарячка; добре, що ти так до речі нагодилася.

— Але я нічого не розумію ні в прийманні, ні в гарячці,— злякалася Натка.— Я й сама тут, Федоре Михайловичу, третій день.

— Та тобі й розуміти нічого не треба,— змахнув довгими, кістлявими руками наполегливий старик.— Там є і фельдшерка і сестри. Вони самі приймуть. А твоє діло що? Ти будеш вожатим. Ну, поділиш на ланки, намітиш ланкових, оберете раду загону. Та що тобі пояснювати? Була ж ти вожатою!

— Два роки,— сердито відповіла Натка.— А чи довго, Федоре Михайловичу, цей Корчаганов хворітиме? Він, може, ще тиждень зо два пролежить?

— Що ти, що ти! — відмахуючись руками й хитаючи головою, заговорив начальник.— Ну, п'ять, шість днів. А там знову гуляй, скільки хочеш. От і добре, що швидко домовилися. Я люблю, щоб швидко. Ну, а тепер іди, іди. А то Ніна сама зовсім замоталася.

— Та скільки хоч чоловік у цьому загоні? — сумовито спитала Натка.

— Там довідаєшся, іди, іди,— повторив старик, підводячись з рипучого очеретяного стільця. І, широко ступаючи до виходу, він додав: — От і добре. Дуже добре, що швидко домовилися.

Всіх загонів у таборі було п'ять. Три дні у верхньому санаторному, куди несподівано потрапила Натка вожакою, бушувала невгамовна метушня.

Тільки що прибула остання партія — середньоволжці та нижньогородці. Дівчата вже вимились і порозбігалися по палатах, а хлопці, брудні й запорошені, нетерпляче товпилися коло дверей ванної кімнати.

До ванної вони заходили партіями по шість чоловік. Дорвавшись до води, вони вищали, борсалися, хлюпались і затикали пальцями крани так, що вода біла бризками в широко відчинене вікно, з-під якого вже кілька разів чувся суворий голос чорнороба Гейки, що порпався в квіткових грядках.

— Годі, годі вам пустувати! — хрипким басом кричав у вікно босий довгобородий Гейка.— Ось заждіть, нарву кропиви та через вікно кропивою. І що за пустотлива нація!..

Кілька разів забігав у ванну черговий по загону, веснянкуватий піонер Йоська Розенцвейг, і, страшенно гаркавлячи, кричав:

— Що за дурощі? Годі бешкетувати!

І новенькі діти, які ще не знали, що і сам Йоська всього третій день як у таборі, а пустун він ще більший, ніж багато хто з них, затихали. Під грізні Йосьчині окрики вони збентежено вискакували з води і, сяк-так витершись, натягали труси.

Вибігали вони з ванної групками. Чисті, в синіх трусах, у сірих сорочках з резинкою, і, ще не встигши зав'язати червоні галстуки, наввипередки мчали зайняти чергу до перукаря.

— Йосько! — гукнула Натка.— Ось що, черговий. Усіх, хто від перукаря, посилай до фельдшера — віспу прищеплювати... А то як по майданчику ганяти, то всі ганяєте, а як віспу прищеплювати, то нікого нема. Ану, швиденько!

— Віспу! — вибігаючи на майданчик, грізно кричав маленький і головатий Йоська.— Хто не прищеплював, вилітай живо!

— Ніно! — гукнула Натка, побачивши на терасі свою нещасливу помічницю, яка помаленьку переступала, спираючись на бамбукову палицю.— Ти навіщо ходиш? Ти сиди. Скільки у нас жовтенят, Ніно?

— Жовтенят у нас десять чоловік, якраз ланка. До

них ланковим треба Розу Ковальову. А як з черкесом Інгуловим? Він, Натко, ні слова по-російському.

— Інгулова, Ніно, треба до тієї самої ланки, де козаченя — кубанець.

— Либатько?

— Авжеж, Либатько. Він трохи розмовляє по-черкеському. А башкирку Емініе залиш поки що у жовтенят. Вони добре одне одного розуміють і без мови. Он як вона гасе!

Із-за рогу прожогом вилетів черговий Йоська.

— Час вечеряти! — задихавшись, крикнув він, переводячи дух і підстрибуючи, неначе хтось впіймав його арканом за ногу.

— Подавай сигнал, — відповіла Натка, — зараз я приїду.

«Треба Йоську на ланкового виділити, — подумала Натка. — Маленький, смішний, а спритний хлопець».

О-пів на дев'яту вмивалися, чистили зуби. З цілою пачкою градусників приходила чергова сестра, що ставала до роботи на ніч, і Натка вирушала з коротким рапортом про справи минулого дня до старшого вожатого всього табору. Після цього вона була вільна.

Вечір був душний, місячний, і з волейбольного майданчика, де грали комсомольці, довго лунали крики, удари м'яча і короткі свистки судді.

Але Натка не пішла до майданчика, а, зійшовши на гору, повернула стежкою до підніжжя самотньої скелі.

Непомітно зайшла вона далеко, втопилась і сіла на кам'яну брилу під стовбуром крислатого дуба.

Під обривом чорніло спокійне море. Десь торохкотів моторний човен.

Тут тільки Натка роздивилася, що майже рядом з нею, у тіні кипарисів, причаївшись над обривом, під скелею, без світла у вікнах, стоїть маленька, наче іграшкова, хатка.

Чийсь кроки почулися з-за повороту, і Натка посунулася глибше в чорну тінь листя, щоб її не помітили. Вийшло двоє. Місяць освітив їхні обличчя. Але навіть найтемнішої ночі Натка пізнала б їх, почувши їхні голоси.

Це був той самий високий, білявий, у френчі, а поряд з ним, тримаючись за руку, йшов маленький Алька.

Перед тим як підійти до дерева, в тіні якого заховалася Натка, вони, видно, про щось посперечались і кілька кроків пройшли мовчки.

— А як, по-твоєму,— зупиняючись, спитав високий,— чи варто нам, Алько, через такі дурниці сваритися?

— Не варто,— згодився хлопчик і додав сердито: — Татку, татку, ти б мене хоч на руки взяв. А то ми все йдемо та йдемо, а дому все нема й нема.

— Як нема? Ось ми і прийшли! Ну, дивись — от хата, а от я вже і ключа витяг.

Вони повернули до ганку, і незабаром у крайньому віконці, що виходило на море, спалахнуло світло.

«Вони через Севастополь приїхали,— догадалася Натка.— Що ж вони тут роблять?»

У кімнаті в чергової сестри Натці сказали, що Толька Шестаков, підкрившись на карачках у палату до дівчат, тихенько схопив башкирку Еміне за п'яту, від чого ця башкирка страшенно закричала, а рудоволоса товстушка Вострецова довго реготала і заважала дівчатам спати. А загалом уклалися спокійно. Це обрадувало Натку, і вона пішла за ріг до своєї кімнатки, що була тут же, поруч з палатами.

Ніч була душна. Вночі у морі щось гриміло, але спала Натка міцно, і перед світанком їй приснився хороший сон.

Прокинулася Натка близько сьомої. Загорнувшись у простиною, вона пішла під душ. Потім боса вийшла на широку терасу.

Далеко в морі диміли військові кораблі, що відходили до обр'ю. Звідусіль з-під густої непросохлої зелені лунало дзвінке щebetання. Недалеко від тераси чорнороб Гейка колов дрова.

— Гарно! — неголосно крикнула Натка і розсміялася, почувши звідкись з-під скелі такий самий, як і її, вигук,— веселу чисту луну.

— Натко... ти чого? — почувла вона позаду себе здивований голос.

— Кораблі, Ніно... — не перестаючи усміхатись, відповіла Натка, показуючи рукою на далекий блискотливий обр'ю.

— А ти чула, Натко, як сьогодні вночі вони в морі

бахкали? Я прокинулась і чую: у-ух! у-ух! Встала і пішла до палат. Нічого, всі сплять. Один тільки Владик Дашевський прокинувся. Я йому кажу: «Спи». Він ліг. Я — з палати. А він прожогом на терасу. Виліз на перила, вхопився руками за стовп, і не відірвеш його. А в морі вогні, вибухи, прожектори. Мені й самій цікаво. Я йому кажу: «Йди, Владик, спати». І просила, і лаяла, і обіцяла на лінійці викликати. А він стоїть мовчки, вхопився за стовп і мов кам'яний. Невже ти нічого не чула?

— Ніно,— помовчавши, спитала Натка,— ти не зустрічала тут таких двох?.. Один високий, у чоботях і в сірому френчі, а з ним маленький, білявий, темкоокий хлопчик.

— У сірому френчі...— повторила Ніна.— Ні, Натко, в сірому френчі з хлопчиком не зустрічала. А хто це?

— Я й сама не знаю. Такий забавний хлопчик.

— Бачила я чоловіка у френчі,— не одразу згадала Ніна.— Тільки той був без хлопчика і їхав верхи стежкою в гори. Кінь у нього був високий, худий, а чоботи брудні.

— І великий шрам на обличчі,— підказала Натка.

— Так, великий шрам на обличчі. Це хто, Натко? — спитала Ніна і з цікавістю подивилася на подругу.

— Не знаю, Ніно

— Я встав, можна дзвонити підйом? — басистим голосом повідомив, висуваючись із-за дверей, черговий.

— Можна,— сказала Натка.— Дзвони. «Який вайло», подумала вона, дивлячись, як, розмахуючи короткими руками, Баранкін упевнено попрямував до дзвона.

Це і був той самий піонер тамбовського колгоспу Баранкін, якого послали «в премію» за те, що він під час весняної сівби організував похідний ремонтно-фільтрувальний завод.

Все устаткування цього заводу вміщалося на ручному возику і складалося з двох цебрів, одного решета, трьох старих мішків, двох скребачок та купи ганчір'я. І, виїжджаючи на поле за тракторами, цей дитячий завод фільтрував воду для моторів і під час стоянок очищав трактори від грязюки.

Баранкін підійшов до дзвона, міцно затиснув у кулак край кошлатого мотузка і вдарив так сильно, що Ніна і Натка, обернувшись разом, закричали йому, щоб він дзвонив тихше.

Серед соснового парку, на піщаному горбі, діти, поділившись на групки, розташувалися на відпочинок.

Робили хто що хотів. Одні, зібравшись коло Натки, слухали, хто читала вона їм про життя негрів, другі щось записували або малювали, треті потихеньку грали в крем'яхи, четверті щось стругали, п'яті просто нічого не робили, а, лежачи на спині, лічили шишки на соснах або нишком пустували.

Владик Дашевський і Толька Шестаков розмістилися дуже зручно. Коли вони поверталися на правий бік, було чути те, що читала Натка про негрів. Коли на лівий, вони чули те, що читав Йоська про полярні подорожі криголама «Малыгин». Якщо відповзти трохи назад, то можна було з-за куща, і дуже непомітно, шпурнути в спину Кашину і Баранкіну ялинову шишку. І, нарешті, коли посунутися трохи вперед, можна було кінчиком лозини полоскотати п'яти башкирки Еміні, яка спритно обдурювала в крем'яхи трьох дівчаток-росіянок та жовтеня Карасикова, що встряв у їхню гру.

Так вони й зробили. Послухали і про негрів, і про криголам. Кинули дві шишки в спину Баранкіну, але не наважилися провести Еміні лозиною по п'ятах, бо наперед знали, що підстрибне вона з таким вереском, наче її за ногу вхопив собака.

— Тільки,— спитав Владик,— а ти чув, як сьогодні вночі бабахнуло? Я спілю, раптом бабах... бабах... Як на фронті. Це кораблі в морі стріляли. У них маневри, чи що. А я, Только, на фронті народився.

— Брешеш!— байдуже відповів Толька.— Ти завжди що-небудь вигадася.

— Нічого не брешу, мені мама все розказала. Вони тоді біля Брест-Литовська жили. Ти знаєш, де в Польщі Брест-Литовськ? Ні! Ну, то я тобі потім на карті покажу. Коли прийшли в двадцятому червоні, цього мати не запам'ятала. Тихо прийшли. А от коли червоні відступали, то дуже добре запам'ятала. Гуркіт був чи день, чи два. І вдень і вночі гуркіт. Сестричку Юльку та бабку Юзефу мати в погріб сховала. Свічка в погребі горить, а бабка все бурмоче, молиться. Як трохи стихне, Юлька нагору вилазить. Як загуркоче, вона знову шмиг у погріб.

— А мати де?— спитав Толька.— Ти все розказуй по порядку.

— Я й так по порядку. А мати все нагорі бігає: то

хліба принесе, то глечик молока добуде, то вузли зав'я-зує. Раптом на ніч стихло. Юлька сидить. Нема нікого, тихо. Хотіла вона вилазити. Спробувала, а ляда погребла замкнена. Це мати кудись пішла, а зверху ящик поставила, щоб вона нікуди не вилазила. Потім грюкнули двері — це мати. Відчинила вона погріб, сама розпатлана. «Вилазьте», каже. Юлька вилізла, а бабка не хоче. Не вилазить. Насилу умовили її. Входить батько з гвинтівкою. «Готові? — питає. — Ну, швидше». А бабка не йде і люто батька лає.

— Чого ж це вона лаялась? — здивувався Толька.

— Як чого? Та того лаялась, що батько поляк, а з росіянами червоними йде.

— Так і не пішла?

— І не пішла. Сама не йде й інших не пускає. Батько як посадив її в куток, так вона й сіла. Вийшли наші на двір та на віз. А навколо все горить: село горить, ко-стьол горить... Це від снарядів. А далі у матері все переплуталось: як відступали, як їх оточували, бо тут у до-розі я народився. Через мене наші від червоних одби-лись і потрапили в полон до німців, у Східну Пруссію. Там ми чотири чи п'ять років і прожили.

— А батько чого з гвинтівкою приходив?

— А він, Только, в народній міліції був. Коли в Польщу прийшли червоні, то у нас народна міліція з'явилася. Поміщиків ловили та ще там усяких... Як спіймають, так і до ревкому.

— Не можна було батькові лишатися, — згодився Толька. — Могли б, чого доброго, потім і повісити.

— Дуже просто. У нас дідусь ніде не був, тільки в ревкомі розсылним, та й то рік у тюрмі держали. А сес-тра в мене — їй уже тепер двадцять вісім років, — так вона й тепер у тюрмі сидить. Спочатку посадили її — три роки сиділа. Потім випустили — три роки на волі була. Тепер знову посадили. І вже чотири роки сидить.

— Скоро знову випустять?

— Ні, ще не скоро. Ще чотири роки мине, тоді ви-пустять. Вона в Мокотівській тюрмі сидить. Звідти скоро не випускають.

— Вона комуністка?

Владик мовчки хитнув головою, і обидва принишкли, обдумуючи свою розмову і прислухаючись до того, що читала Натка про негрів.

— Тільки! — тихо й жваво заговорив раптом Владик. — А що, якби ми з тобою були вчені? Ну, хіміки, чи що. І вигадали б ми з тобою таку мазь чи порошок, яким коли натрешся, то ніхто тебе не бачить. Я десь таку книжку читав. От би нам з тобою такий порошок!

— І я читав... Та це ж усе брехня, Владику, — посміхнувся Толька.

— Ну й нехай брехня! Ну, а коли б?

— А коли б? — зацікавився Толька. — Ну, тоді ми з тобою вже що-небудь придумали б.

— Що там придумувать! Купили б ми з тобою квитки до закордону.

— Навіщо ж квитки? — здивувався Толька. — Адже нас і так ніхто б не побачив.

— Дивак ти! — посміхнувся Владик. — Так ми б спочатку, не натершися, поїхали. Чого нам на радянській стороні натиратися? Доїхали б ми до кордону, а там пішли б у поле і натерлися. Потім перейшли б кордон. Стоїть жандарм — ми повз нього, а він нічого не бачить.

— Можна було б підійти ззаду та кулаком по макітрі стукнути, — запропонував Толька.

— Можна, — згодився Владик. — Він, мабуть, теж, як Баранкін, усе оглядався б, оглядався: звідки це йому влетіло?

— А от і ні, — заперечив Толька. — В Баранкіна це ми помаленьку, жартома. А тут так лупонули б, що, чого доброго, і перекинувся б. Ну, гаразд! А далі?

— А далі... далі поїхали б ми просто до тюрми. Убили б одного вартового, потім далі. Убили б другого вартового. Увійшли б у тюрму. Убили б наглядача...

— Щось уже дуже багато вбили б, Владику! — пощуючись, сказав Толька.

— А чого їх, собак, жаліти? — холодно відповів Владик. — Вони наших жаліють? Недавно до батька товариш приїхав. Так коли почав він розказувати батькові про те, що в тюрмах робиться, то мене мати на вулицю з кімнати відіслала. Теж розумна! А я собі нишком сів у саду під вікном і все до слова чув. Ну от, забрали б ми у наглядача ключі і відчинили б усі камери.

— І що б ми сказали? — нетерпляче спитав Толька.

— Нічого б не сказали. Крикнули б: «Біжіть, хто куди хоче!»

— А вони б що подумали? Адже ми натерті, і нас не видно.

— А був би їм час роздумувати? Бачать — камери відімкнуті, вартових побито. Не бійсь, зразу догадалися б.

— От би вони зраділи, Владика!

— Дивак! Просидиш чотири роки, та ще чотири роки сидіти, звичайно, зрадієш... Ну, а потім... потім зайшли б ми до найбагатшої кондитерської і наїлись би там різного печива та пирожних. Я одного разу в Москві чотири штуки з'їв. Це коли друга сестра, Юлька, заміж виходила.

— Не можна наїдатися,— серйозно поправив Толька.— Я в цій книжці читав, що їсти нічого не можна, бо пирожні — вони ж не натерті, їх наїсися, а вони в животі просвічувати будуть.

— А й справді будуть! — згодився Владик.

І обидва вони засміялися.

— Казки все це,— помовчавши, признався і сам Владик.— Все це казки. Дурниці!

Він одвернувся, ліг на спину й довго дивився в небо, і Тольці здалося, що він прислухається до того, що читає Натка.

Але Владик не слухав, а думав про щось інше.

— Казки,— повторив він, повертаючись до Тольки.— А от в Австрії є комуніст один. Він раніше солдатом був. Потім став комуністом. Так цей і без усяких натирань невидимий.

— Як — невидимий? — насторожився Толька.

— А так. З того часу, як утік він з тюрми, три роки його поліція шукає і все ніяк знайти не може. А він то тут з'явиться, то там, у нас. У Львові він просто відкрито на зборах деповських робітників виступив. Всі так і ахнули. Поки поліція прибігла, а він уже півгодини проговорив.

— Ну, і що ж поліція? Ну, й куди ж він подівся?

— А от спитай — куди,— з гордістю відповів Владик.— Тільки-но поліція в двері, раптом хлоп... світло погасло. А вікон багато, і всі вікна чомусь розчинені. Кинулася поліція до механіка, а механік кричить, лається. «Ідіть,— каже,— до дідька! У мене і без того лихо: здається, обмотка якоря перегоріла».

— Так це він навмисне! — захоплено вигукнув Толька.

— А от спробуй, доведи, навмисне, чи не навмисне, — посміхнувся Владик і додав поблажливо:— Робітники ховають, через те й невидимий. А ти що думав? Порошок, чи що?

Здалека долинув гул дзвону — на обід, і дітвора, хапаючи подушки, простині і рушники, з вереском поскохлювалася з своїх місць.

Після обіду треба було лягати відпочивати. Але в третій палаті теслярі ще зранку пробивали нові двері на терасу. Ліжка були винесені, на підлозі валялись стружки і шпатель, а теслярі запізнювались.

Через це другій ланці дозволено було відпочивати в парку.

Владик і Толька забралися в ліщину. Толька незабаром задрімав, але Владикові не спалося. Він чекав сьогодні важливого листа, а листоноша до обіду чомусь не приїхав.

Владик перевертався з боку на бік і з заздністю дивився на Тольку, що спокійно хрпів. Незабаром перевертатись йому набридло, він підвівся і потягнув Тольку за ногу:

— Вставай, Только! Чого спиш? Вночі виспишся.

Але Толька дригнув ногою і повернувся до Владика спиною. Владик розсердився і шарпнув Тольку за руку:

— Вставай... вставай, Только! Кругом зрада! Всі в полоні. Командир убитий... Помічник контужений. Я поранений чотири рази, ти тричі. Тримай прапор! Кидай бомби! Трах-та-бабах! Відіб'ємось!..

І, ткнувши очманілому Тольці рушника замість прапора і стару сандалю замість бомби, Владик потягнув товариша через ґрунт під гірку.

— За такі діла можна і по шиї!..— почав був розсерджений Толька.

— Відбилися! — урочисто заявив Владик.— За такі геройські діла представляю тебе до ордена.— І, зірвавши колючий реп'ях, Владик причепив його до Тольчиної безрукавки.— Кинь, Только, дутись! Он під горою якийсь дім. Он за горою якась вишка. Он там, у яру, щось стукає. Он під ногами у нас звивиста стежка. Що за дім?

Що за вишка? Хто стукає? Куди стежка? Гайда, Тільки! Усі сплять, нікого немає, і ми все розвідаємо.

Толька позіхнув, усміхнувся і погодився.

Швидко, але обережно, щоб нікому не потрапити на очі, вони перебігали стежки, шмигали в гущавину чагарника, пролізали через колючі огорожі, повзли вгору, спускались вниз, нічого не залишаючи на своєму шляху непоміченим.

Так вони натрапили на стару альтанку, біля якої стояла позеленіла кам'яна статуя. Далі знайшли глибокий занедбаний колодязь. Потім потрапили в фруктовий сад, звідки миттю втекли, почувши гарчання злого собаки.

Пробравшись крізь колючі зарості ожини, вони опинились на задньому дворі невеликої табірної лікарні.

Вони обережно заглянули у вікно і в одній з палат побачили незнайомого хлопчика, який, нудьгуючи, ліниво крутив у руках червоне яблуко.

Вони тихенько постукали в шибку і привітно помахали хлопчикові руками. Але хлопчик розсердився і показав їм кулака. Вони образились і показали всі чотири.

Тоді злорадний хлопчина несподівано голосно зарепетував, кличучи няньку. Перелякані хлопці враз перестрибнули через огорожу і побігли навмання стежкою.

Незабаром вони опинилися високо над берегом моря. Ліворуч височіли порізані ущелинами гори. Праворуч, посеред густого дубняка і липи, стирчали залишки невисокої фортеці.

Хлопці зупинились. Було дуже жарко.

Урочисто гримів із-за запорошеного чагарника могутній хор невидимих цикад...

Внизу плескотіло море. А навколо — ні душі.

— Це стародавня фортеця, — пояснив Владик. — Давай, Только, пошукаємо, може й натрапимо на що-небудь старовинне.

Шукали вони довго. Вони знайшли вицвілу коробку з-під папірос, бляшану консервну банку, стоптаного черевика і рудого собачого хвоста. Але ні старовинних мечів, ні заіржавленої зброї, ні важких ланцюгів, ні людських кісток вони не знайшли.

Тоді, розсерджені, вони зійшли вниз. Тут, під стіною, серед колючої трави, вони натрапили на темний отвір, що відгонив вологою.

Вони зупинилися, розмірковуючи, як бути. Але в цей час здалеку, від табору, схожий звідси на комариний диск, пролунав сигнал до підйому.

Треба було йти, але вони вирішили повернутися сюди ще раз, взявши з собою вірвовку, палицю, свічку і сірники.

Півдороги вони пробігли мовчки. Потім стомилися і пішли поруч.

— Владику,— з цікавістю спитав Толька,— от ти завжди щось вигадуєш. А чи хотів би ти бути справжнім старовинним рицарем? З мечем, із щитом, з орлом, у панцирі?

— Ні,— відповів Владик.— Я хотів би бути не старовинним, з щитом, і з орлом, а сучасним, із зіркою і з маузером. Як, наприклад, один чоловік.

— Як хто?

— Як Дзержинський. Ти знаєш, Только, він теж був поляк. У нас вдома висить його портрет, і сестра під ним написала по-польському: «Милий рицар. Сміливий друг всього пролетаріату». А коли він помер, то сестра в тюрмі плакала і ввечері на допиті плюнула в обличчя якогось жандармському капітанові.

Пароплав з поштою запізнився, і через це товстий листоноша, важко дихаючи і спираючись на стару сучкувату палицю, зійшов угору тільки перед вечерею.

Відмахуючися од дівтори, що обступила його, він називав їх на прізвища, а тих, кого знав, то й просто на ймення.

— Колю,— говорив він басом і тягнув за руков хлопчика, що тихо стояв,— ану, брат, розпишись. Та не лізьте під руки, розбишаки! Дайте людині розписатися. Тобі, Мішаков, нема листа. Тобі, Баранкін, лист. І хто це тобі такі товсті листи пише?

— Це мені брат з колгоспу пише,— голосно відповів Баранкін, міцно натискуючи плечем і проштовхуючись крізь натовп дітей.— Це брат Василь. У мене два брати. Є брат Григорій — той у Червоній Армії, у броньовому загоні. А це брат Василь — він у нас в колгоспі старшим конюхом. Григорія взяли, а Василь уже відслужив. У нас три брати і три сестри. Дві письменні, а одна ще не письменна, мала дівчина.

— А тіток у тебе скільки?

— А корова у вас є?

— А кури є? А коза є? — закричали до Баранкіна зразу кілька дітей.

— Тіток у мене нема,— охоче відповідав Баранкін, простягаючи руку за шершавим пакетом.— Корова у нас є, свиню закололи, тільки порося залишилось. А кіз у нас в селі не держать. Від кози нам користі мало, тільки город потолочить. І чого смієтеся? — добродушно й здивовано обернувся він, почувши навколо себе дружний регіт.— Самі питають, а самі сміються.

Коли вже більшість дітей порозходилися, підійшов Владик Дашевський і спитав, чи нема йому листа. Листа не було. Він несподівано посварився пальцем на листоношу, потім байдуже засвистів і пішов геть, збиваючи прутиком верхівки придорожньої трави.

Натка Шегалова одержала рекомендованого листа з Уралу від подруги — од Віри.

Одразу після вечері весь санаторний загін пішов з Ніною на нижній майданчик, де затівались ігри.

У просторих палатах і на широкій полянці перед терасою стало незвичайно тихо і порожньо.

Натка пішла до своєї кімнати, розпечатала листа, з якого випав потертий фотознімок, що чомусь тхнув газом.

Біля товстого, охопленого чавунними брусками стовпа, опустившись на одно коліно і відтягаючи пряжки кривої залізної «кішки», стояла Віра. Її чорна наглухо застебнута спецівка була підперезана широким брезентовим поясом, а до металевих кілець пояса були причеплені молоток, обценьки, кусачки та ще якісь інструменти.

Було зрозуміло їй те, що Вірка збирається вилізти на стовп, і що вона поспішає, бо недалечко від неї дивився на проводи чи то інженер, чи то електротехнік, а рядом з ним стояв хтось маленький, чорнявий — певно, бригадир або десятник. І обличчя в цього чорнявого було стурбоване й сердите, наче його тільки що дуже вилаяли. День був сонячний. Вдалині виднілися неясні сірі споруди незакінчених будівель і клуби густого чорного диму.

Лист був короткий. Вірка писала, що жива, здорова. Що практика скоро кінчається. Що за роботу над до-

строковим монтажем знижувальної підстанції їй видали премію. Що за коротке замикання вона дістала догану. А загалом усе добре,— стомилася, поздоровшала і перед початком навчання обов'язково заїде з Уралу до Москви, і там добре було б зустрітися з Наткою.

Натка задумалась. Вона з цікавістю подивилася ще раз на чорну, запорошену спецівку, на важкі, грубі черевики, на ту поквапливість, з якою пристібала Вірка залізні десятифунтові «кішки», і з досадою відсунула фотознімок, бо вона заздрила Вірці.

Несподівано обидві половини віконної завіски розсунулись, і звідти показала кругла голова Баранкіна.

— Баранкін,— здивувалась і розсердилася Натка,— ти чому не на майданчику? Діти граються, а ти чого?

— Це не гра,— переконано вимовив Баранкін, наважуючись грудьми на підвіконня.— Ну, зав'язали мені ноги в мішок — біжи, кажуть. Я ступнув і — геп на землю. Ступнув і — знову геп. А вони сміються. Потім поклали в ложку сире яйце; дали в руку і знову — біжи! Звичайно, яйце бух і розбилось. Хіба ж це гра? У нас у колгоспі за таку гру і хворостоною недовго.— Він докірливо подивився на Натку і добродушно додав:— Я тут буду. Нікуди не дінусь. А краще піду допоможу Гейці дрова пиляти.

Кругла голова Баранкіна зникла.

Але через хвилину почервоніле обличчя його знову просунулося до кімнати.

— Забув,— спокійно сказав він, побачивши незадоволене обличчя Натки.— Проходив повз майданчик, де комсомольці в м'яча грають. Спинили й наказують: біжи прудкіше, і якщо Шегалова вільна, хай швидше йде. Зовсім забув,— повторив він і, ніяково усміхнувшись, чомусь згадав:— У нас у колгоспі якось уночі амбар підпалили. Брата не було. Кинувся я до повітки коня запрягати — темно. А черезсідельник з гвіздка як зіскочить та мені просто по макітрі. Так усі памороки й забило. Насилу я у двір виліз. А амбар горить, горить...

— Баранкін,— спитала Натка, поклавши руку йому на міцне плече,— у тебе мати є?

— Є. Олександрою звуть,— охоче й зраділо відповів Баранкін.— Олександра Тимофіївна. Вона в нас у колгоспі скотарка. Цілу весну цю пролежала. Тепер нічого... видужала. Бугай її в груди вдарив. У нас хороший бугай,

породистий. У Моршанську минулої зими колгосп за шістсот карбованців купив... Іду, іду! — крикнув Баранкін, обертаючись на чийсь далекий хриплий оклик. — То Гейка кличе, — пояснив він. — Ми з ним приятелі.

Коли Натка сходила до майданчика, сонце вже ховалося за морем. Безшумно шугали сірі вечірні стрижі. Задимили сторожові вогнища на виноградниках. Засвітилися зелені вогні створного маяка. Ніч насувалася швидко, але гра була в розгарі.

«Гарні свічки дає Картузик», подумала Натка, дивлячись, як тугий м'яч гучно знявся високо вгору, повис на мить над гострими верхівками старих кипарисів і потім самій прямій плавно рвонувся до землі. Натка підстрибнула, пробуючи, наскільки міцно застібнуті сандалі, поправила косинку і, вже не спускаючи очей з м'яча, підбігла до сітки й стала на вільне місце, ліворуч від Картузика.

— Пасувати, — стиха суворо сказав їй Картузик.

— Єсть пасувати, — так само тихо відповіла вона і сильним ударом послала м'яч далеко за сітку.

— Пасувати, — повторив Картузик. — Спокійніше, Натко.

Та ось він, кручений, хитрий м'яч, метнувся зразу на третю лінію. Відбитий косим ударом, м'яч знявся прямо над головою Картузика, що відскочив.

— Дай! — крикнула Натка Картузикові.

— Візьми! — відповів Картузик.

— Ріж! — вигукнула Натка, подаючи йому невисоку свічку.

— Єсть! — відповів він і сильно вдарив по м'ячу вниз.

— Один — нуль, — оголосив суддя і, засвітивши, попередив: — Шегалова й Картузик, не перемовлятися, а то запишу штрафне очко.

Натка розсміялася. Незворушний Картузик посміхнувся, і вони хитро і розуміюче Perezирнулися.

— Шегалова! — гукнув їй хтось із дітей, — тебе Альоша Ніколаєв чогось шукає.

— От іще! — відмахнулась Натка. — Чого йому вночі треба? Там Ніна лишилась.

Темрява згущалась. На рахунку «один-нуль» догоріла зоря. На «вісім-п'ять» засвітилися зірки. А коли суддя

оголосив сетбол, то із-за гір викотився такий сліпуче яскравий місяць, що хоч знову починай усю гру спочатку.

— Сетбол! — крикнув суддя, і майже в ту саму мить чорний м'яч знявся високо над серединою сітки.

«Дай!» очима попросила Натка у Картузика.

«Візьми!» відповів він мовчазним кивком голови.

«Ріж!» мружачи очі, здригнулася Натка і ще неясно почула глухий удар і голосний свисток судді.

— Шегалова і Картузик, не перемовляйтесь! — добродушно сказав суддя. Але вже не як зауваження, а ніби попереджаючи.

Повертаючись додому, Натка зустріла Гейку; він тягнув за собою під гору цілу купу жердин, що торохтіли й підстрибували. Впізнавши Натку, він зупинився.

— Федір Михайлович питає, — похмуро сказав він Натці. — Мене посилав шукати, та я не знайшов. Не знаю, для чогось дуже йому потрібні.

«Що-небудь трапилось?» з тривогою подумала Натка і круто повернула з дороги ліворуч. Дрібні камінці з шарудінням посипалися з-під її ніг. Швидко перестрибуючи від куща до куща, по східчастій стежці вона спустилася на полянку.

Усе було тихо й спокійно. Вона постояла, роздумуючи: варто йти до штабу табору чи ні, і, вирішивши, що все одно вже пізно і всі сплять, тихенько пройшла в коридор.

Перш ніж зайти до чергової і довідатись, у чім справа, вона зайшла у свою кімнату, щоб витрусити із сандалів гострі камінці, що понабивалися туди. Не засвічуючи світла, вона сіла на ліжко. Одна з пряжок чомусь не розстібалась, і Натка потяглася до вимикача. Але раптом вона здригнулась і притихла: їй здалося, що в кімнаті вона не сама.

Не наважуючися поворухнутись, Натка прислухалась і тепер, уже виразно почувши чийсь дихання, зрозуміла, що в кімнаті хтось сховався. Вона тихенько повернула вимикач.

Спалахнуло світло.

Вона побачила, що біля протилежної стіни стоїть невелике залізне ліжко, а в ньому міцно і спокійно спить той самий і знайомий і незнайомий їй хлопчик. Все той самий білявий і темноокий Алька.

Усе це було дуже несподівано, а головне — зовсім незрозуміло.

Світло вдарило сплячому Альці в обличчя, і він заворушився. Натка зняла синю хустку і накинула її поверх абажура.

Зашаруділи двері, і до кімнати просунулося сонне обличчя чергової сестри.

— Ольго Тимофіївно, — пошепки спитала Натка, — хто це? Чому це?

— Це Алька, — байдуже відповіла чергова. — Тебе цілий вечір шукали, шукали. Тобі на столі записка.

Записка була від Альошки Ніколаєва.

«Натко! — писав Альоша. — Це Алька, син інженера Ганіна, який працює зараз над водопроводкою біля Верхнього озера. Сьогодні сталося нещастя: перерізали підземне джерело, і вода затоплює виїмки. Сам інженер поїхав до озера. Ти не гнівайся — ми поставили поки що ліжко до тебе, а завтра що-небудь придумаємо».

Коло ліжка стояла біла табуретка. На ній лежали: сині трусики, голуба безрукавка, круглий камінець, картонна коробочка і кольоровий малюнок, що зображував самотнього вершника, який мчав під сліпуче яскравою п'ятикутною зіркою.

Натка відкрила коробочку, і звідти вистрибнули їй на коліна два сірі коники.

Натка тихенько розсміялась і погасила світло. На Альошу Ніколаєва вона не гнівалась.

Не доїжджаючи до верхніх бараків коло нової греблі, інженер повернув до другої дільниці. Ще здалеку побачив він безладно викинуті на берег тачки, мотики і лопати. Очевидно, вода застала працюючих зненацька.

Інженер зіскочив з коня. Каламутна рідина вже більш як на півтора метра залила виїмку. У воді стирчав невитягнутий розмічувальний кілок і спокійно плавали дві дерев'яні лопати.

Інженер зрозумів, що коли води прибуде ще на півметра, вона піде назад, заливаючи сусідню улоговину, а якщо вода підніметься ще на метр, переллється через гребінь і, круто повернувши праворуч, затопить і зірве першу дільницю, де провадилися роботи по прокладці дерев'яних жолобів.

— Погано, Сергію Олексійовичу! — закричав старший десятник Дягілев, спускаючись з гори попереду двох під-

від, які, з тріском ламаючи чагарник, тягли дошки й колоди.

— Коли прорвало? — спитав інженер. — Шалімов де?

— Хіба ж з таким народом працювати можна, Сергію Олексійовичу? З таким народом тільки з пустого в порожнє переливати. Прорвало годині о дев'ятій. Шалімовська бригада працювала... Як рвонуло воно знизу, їм би одразу ж брезент тягти та камінням завалювати, а вони — туди, сюди, мене шукати... Поки те та се, поки мене розшукали, а її — дірку цю — мало не на сажень розмило.

— Шалімов де?

— Зараз прийде. У своєму селі робітників збирає.

Цілу ніч стукали сокири, палали багаття і тріщали смоляні факели. На світанку збили пліт, і цілих три години скидали рогожні мішки з щебенем у те місце, звідки була вода, що прорвалася.

І коли, нарешті, скинувши останню купу баласту, забили підводну дірку, мокрий, забризканий болотом інженер витер почервоніле обличчя і зійшов на берег.

Та тільки-но опустився він на коліна, дістаючи з багаття жарину, як на березі залунали галас, крики й лайка. Він схопився і відшпурнув нерозкурену папіросу.

Вириваючись з дна, набагато правіше, ніж уперше, вода клекотіла й пінилася, мов у кип'ячому казані. Закупорену джерельну жилу прорвало в іншому місці і, мабуть, прорвало ще сильніше, ніж раніш.

Повз розлючених землекопів інженер підійшов до Дягілева і Шалімова. Він повів їх краєм улоговини до того місця, де улоговина була перегороджена невисоким, але широким кам'янистим пасмом.

— От! — сказав він. — Поставимо сюди тридцять чоловік. Копайте впоперек, і ми спустимо воду по схилу.

— Грунт же який, Сергію Олексійовичу! — заперечив Дягілев, переглядаючись з Шалімовим. — Добре, якщо спочатку від сили метрів з сорок за добу візьмемо, а далі, самі бачите: голий камінь.

— Копайте, — повторив інженер. — Копайте позмінно, без перерви. А далі висадимо в повітря динамітом.

— Нема у нас динаміту, Сергію Олексійовичу, даремно тільки людей поморимо.

— Копайте,— одв'язуючи повід коня, що застоявся, повторив інженер. — Треба дістати, а то пропала вся наша робота.

Спустившись до табору і не заходячи до Альки, інженер пішов до телефону й довго, настійливо викликав Севастополь. Нарешті він додзвонився, але з Вибухсельпрому йому відповіли, що без наряду з Москви динаміту йому не можуть видати жодного кілограма.

Віїхавши на шосейну дорогу, інженер звернув праворуч і понад берегом моря рисю поскакав до мису, де серед скелястого парку височіли красиві білі будівлі. Це був колишній багатий маєток, а тепер шеф піонерського табору, будинок відпочинку ЦВК і Раднаркому — Ай-Су.

Зіскочивши біля високих узорчатих штахет, він зайшов до кімнати чергового й спитав, чи є серед відпочиваючих товариші Самарін або Гітаєвич. Йому відповіли, що Самарін ще зранку поїхав до Ялти і повернеться тільки надвечір, а Гітаєвич тут.

Інженер узяв перепустку і, поляскуючи батогом по халяві брудного чобота, пішов до просвіту, що виднівся в глибині алеї.

Гітаєвича він зустрів біля східців, що вели до моря. Це була чорноволоса людина з сивиною, у великих круглих окулярах, з широкою чорною бородою.

— Здрастуйте! — голосно сказав інженер, прикладаючи руку до козирка.

Гітаєвич здивовано подивився на цього несподівано виниклого чоловіка в брудних чоботях і в замазаному глиною френчі.

— Чи ба!.. Сергій! — усміхаючись, заговорив він різким, каркаючим голосом. — Звідки? І в якому вигляді — чоботи, френч... батіг! Що ти, просто з розвідки до штабу полка?

— Справа, товаришу Гітаєвич, — сказав Сергій, стискаючи простягнуту руку. — Термінова справа.

— Облиш, облиш, — заговорив Гітаєвич, сідаючи на лавку. — Газет не читаю, телеграм не розпечатую. Про що хочеш? Минуле згадаємо... дивізію, Бессарабію. Так поговоримо — це з великим задоволенням, а щодо справ, годі-бо. У мене тут ні чину, ні посади, ані обов'язків. Лежу на сонечку та ось, бачиш, вірші читаю.

— Справа, товаришу Гітаєвич, — уперто повторив Сергій. — Якби не важлива, то й не просив би.

— Палицин де?.. Матусевич? І той... як його? Ну, з шрамом на щоді... Ах ти! Та як же його, того, що з шрамом? — ніби недочувши Сергія, продовжував Гітаевич.

— Багато з шрамами було, товаришу Гітаевич. Я й сам з шрамом,— продовжував Сергій.— Мені динаміт потрібен. Вибухсельпром не дає. Каже, Москву запитувати треба. А коли ви напишете, то дасть. Ваш будинок відпочинку — наш шеф. Ви відпочиваєте, значить ви теж шеф.

— Який динаміт? Які шефи? — роздратовано й стурбовано перепитав Гітаевич.— І звідкіля ти на мою голову звалився? Я скупався, іду, читаю вірші, а він раптом: справа... динаміт... шефи... Ну, що в тебе таке? Мабуть, яка-небудь дрібниця?

— Справа дріб'язкова,— згодився Сергій і розповів усе, що йому було потрібно.

Кінчилося тим, що Гітаевич скривився, взяв простягнутий йому папір, олівець, щось написав і передав Сергієві.

— Візьми,— грубувато сказав він.— Від тебе не одчепишся.

— Ваша школа, товаришу Гітаевич,— відповів Сергій і, сховавши папір, додав: — Знав я колись на Україні одного комісара дивізії, якого раз командуючий на гауптвахту посадив. Інакше, каже, цей не відчепиться.

Примруживши під димчастими окулярами вузькі суворі очі, Гітаевич глянув скося і насмішувато, ніби підбадьорюючи Сергія: ну, мовляв, продовжуй, продовжуй. Але Сергій тепер і сам неспроста поглядав на Гітаєвича і мовчки діставав із портсигара папіросу.

— Так посадив, кажеш? — раптом веселим, але все тим же каркаючим голосом спитав Гітаєвич, і, взявши Сергія за руку, він дружньо плеснув його по плечу.— Давно це було, Сергію,— вже тихіше додав він.

— Давно, товаришу Гітаєвич.

— То ти тепер не в армії?

— Інженер. Командир запасу.

— Чому ж, Серьожо, ти інженер? Я щось не пригадую, щоб у тебе які-небудь інженерні нахили були... Чекай, куди ж ти? — спитав Гітаєвич, побачивши, що Сергій підводиться і застібає польову сумку.— Ага, у тебе ж динаміт. Ну, коли вибереш вільний час, заходь. Тільки заходь без усяких справ. Підемо до моря, скупаємось, поговоримо. Ти сам? — дивлячися Сергієві в обличчя і чомусь тихіше й ласкавіше спитав Гітаєвич.

— Сам. Тобто нас двоє — я і Алька, — відповів Сергій. — Двоє, я і син, — повторив він і замовк.

— Ну, до побачення, — сказав Гітаевич, який, очевидно, щось хотів сказати чи про щось спитати, але роздумав — не сказав і не спитав, а тільки міцніше, ніж звичайно, потис простягнуту йому руку.

Щоб скоротити шлях до озера, Сергій взяв навпростець стежкою, але, ще не доїжджаючи до перевалу, він згадав, що забув заїхати до табору й замовити машину на Севастополь. Досадуючи на свою необачність і побоюючись, щоб машину не погнали в інше місце, він зупинив змореного коня.

Стежка була глуха, заросла травою і засипана дрібним камінням. Поблизу стирчали залишки маленької старовинної фортеці з зруйнованою маленькою баштою, на уламках якої густо розрісся низькорослий кучерявий чагарник.

Кінь нашорошив вуха, і на стежку з-за кущів вискочило двоє хлоп'ят. Один з них тримав палицю з прив'язаною до її кінця звичайною стеариною свічкою, а другий тягнув великий клубок тонкого мотузка.

Зіткнувшись із незнайомою людиною, обидва вони збентежилися.

— З табору? — спитав Сергій. — А йдїть-но сюди!

— З табору, — похмуро й неохоче відповів вищий на зріст, стараючись сховати за спину палицю з свічкою. — Ми гуляли.

— От що, — сказав Сергій. — Ви потім погуляєте, а зараз я дам вам записку. Несіть її шодуху до начальника табору і скажіть: нехай через годину приготує мені машину на Севастополь.

Поки він писав, обидва хлопчики переглянулись. І старший заспокоєно кивнув меншому.

Догадавшись, що ця людина ні в чому поганому їх не підозрює, вони охоче взяли записку і хутко зникли в чагарнику.

У горах на місці катастрофи вода розлилася широко.

Над низовим чагарником, пронизливо цвірінькаючи, літали стривожені пташенята. Сухі трави, стебла, руда пухла піна — все це плавало й крутилося на поверхні каламутної води.

— Багато вибрали? — спитав Сергій у бригадира Ша-

лімова, який лаявся по-татарськи з маленьким сухорлявим землекопом.

— А не міряв ще,— повільно вимовляючи російські слова, відповів Шалімов.— Кубометрів з десять, мабуть, вибрали.

— Мало,— сказав Сергій.— Погано працюєш, Шалімов.

— Грунт важкий,— байдуже відповів Шалімов,— не земля, а камінь.

— Ну, камінь! До каменю ще далеко. Гляди, Шалімов, лихо буде. Залле другу дільницю, і залишимо дітей без води.

— Хіба можна без води? — погодився Шалімов.— Пити нема, обід варити нема, ванну робити нема, квіти поливати нема. Хіба ж можна без води? — розвівши руками, закінчив він і спокійнісінько сів на камінь, збираючись почати довгу й благодушну розмову.

— Погано, Сергію Олексійовичу! — крикнув, задиханий десятник Дягілев.— Ви подивіться на виїмку — так і рве з дна, так і рве. І звідки така величезна сила? Це не джерело, а ціла підземна річка.

— Бачив,— відповів Сергій.— До ранку продержимось.

— А чи продержимось, Сергію Олексійовичу?

— Треба продержатися.

Сергій наказав: як тільки оголиться кам'яне пасмо, поставити бурити свердловину, а землекопів перекинути рити канаву до другої невеликої улоговини, що могла відтягти воду й затримати перелив ще на три-чотири години.

— Дягілев,— сказав він наостанку,— я повернуся вночі, перед світанком. Ти відповідаєш. Та не сваріться ви з Шалімовим, а працюйте. Коли не прийду, або Шалімов на тебе скаржитися, або ти на Шалімова. З робітниками за минулу декаду розраховалися?

— Давно вже, Сергію Олексійовичу. Це ще по старій відомості, до вашого приїзду, колишнім техніком підписана була.

— Ви потім покажіть мені всі ці відомості,— сказав Сергій.— Я поїхав.

Біля Ялти линула грозова злива. Це затримало машину на дві години: шофер мусив зменшити швидкість, бо на крутих поворотах по слизькій дорозі машину дуже

заносило. В Севастополь вони прибули тільки о восьмій вечора. Потрібні були довгі телефонні дзвінки, потрібне було втручання секретаря райкому і навіть коменданта міста для того, щоб одержати перепустку й відчинити вже запечатані склади Вибухсельпрому.

І коли невеликий, але важкий ящик обережно навантажили на машину, годинникова стрілка вже наближалася до половини одинадцяті.

Навіть не просвічувався місяць крізь суцільні чорні хмари. Сховались обриси гірських вершин. Розтанули в пільмі гаї, сади, поля, виноградники, і тільки смуга широкого рівного шосе, наче розтопленого сліпучим світлом автомобільних фар, блищала вологою жовтуватою білизою.

— Ну, давай! — підбадьорююче сказав Сергій, сідаючи поряд з шофером.— Ніч темна, а дорога довга.

Тільки тепер, сидячи на шкіряних подушках атомобіля, який здригався, Сергій відчув, що він дуже стомився. Загорнувши плащ і глибше насунувши кашкета, він заплющив очі. І отак, у напівсні, тільки по собачому гавкоту та по кудкудаканню розполоханих курей угадуючи селища й слобідки, що пролітали мимо, сидів він довго й мовчки.

Ра-а! Ра-а-а!..— дзвінко й тривожно гудів сигнал, і машину плавно похитувало на численних крутих поворотах.

Дорога забирала в гори.

І ця непроглядна, беззоряна пільма, і цей свіжий і вологий вітер, притишений собачий гавкіт, запах сіна і стиглого винограду нагадали Сергієві щось радісне, але дуже молоде й дуже далеке.

І от чомусь палало багаття. Тихо дзеленькаючи вуздечками, тут же рядом ворушилися різномасті коні.

Ра-а-а!..— дзвінко гула машина, злітаючи під гору дедалі крутіше й крутіше.

...Темні коні, ворони й булані, були невидимі, але один, білогривий, маленький і смішний Перістий, піднявши коротку морду, настовбурчив довгі вуха, насторожено прислухаючись до нерозгаданого шуму.

— Це мій кінь! — сказав Сергій, підводячись від багаття і дзенькаючи брязкучими шпорами.

— Так,— згодився начальник,— ця худа, недоби-

та шкапа — твій кінь. Але що то шумить попереду на дорозі?

— Добре! Подивимось! — гнівно крикнув Сергій і скочив на Перістого, який зразу ж виявився найкращим конем у цій розбитій, але сміливій армії.

— Погано! — крикнув йому навздогін розумний, обережний начальник застави. — Це тривога, це білі.

І зараз же погасло вогнище, брязнули розхапані гвинтівки, а зрадник Каплаухов потай розірвав партійний квиток.

— Це біженці! — крикнув, повернувшись, Сергій. — Це не білі, а просто біженці. Їх багато, цілий табір.

І тоді всім стало так радісно й смішно, що, нашвидку розстрілявши проклятого Каплаухова, запалили вони яскраві вогнища й весело пили чай, частуючи хлібом біженських хлопчиків і дівчаток, що дивилися на них величезними довірливими очима.

— Це мій кінь! — гордо сказав Сергій, показуючи дівчорі на маленького білогривого Перістого. — Це дуже хороший кінь.

Але дурненькі діти не розуміли і мовчки жадібно гризли чорний хліб.

— Це хороший кінь! — гнівно й нетерпляче повторив Сергій і подивився на дурненьких дітей недобрими очима.

— Хороший кінь, — трохи гаркавлячи, дзвінко повторила по-російському худорлява, струнка дівчинка, що тремтіла під подертою і яскравою шаллю. — І кінь хороший, і сам ти хороший.

Ра-а-а!.. — засигналила машина, і Сергій вирішив: «Стоп! Годі. Тепер час прокидатися».

Але очі не розплющувались.

«Годі!» тривожно подумав він, бо хороший сон уже круто й уперто повертав туди, де було темно, тривожно й небезпечно.

Але тут його дуже хитнуло, машина зупинилась, і шофер голосно сказав:

— Єсть! Закуримо. Це Байдари.

— Байдари... — машинально повторив Сергій і розплющив очі.

Машина стояла на найвищій точці перевалу.

Хмари, що заплуталися в горах, лишилися позаду. Далеко під ногами в кипарисовій чорноті спало все пів-

денне узбережжя. Навкруги було тихо і спокійно. Сон відлетів.

Вони закурили і швидко поїхали вперед, бо було вже далеко за північ.

Прокинувшись, Натка побачила Альку.

Алька стояв, відкривши коробку, і дивувався з того, що вона порожня.

— Це ти відкрила, чи вони самі повилазили? — спитав Алька, показуючи на коробку.

— Це я ненавмисне, — призналася Натка. — Я відкрила і дуже злякалася.

— Вони не кусаються, — заспокоїв її Алька. — Вони тільки стрибають. І ти дуже злякалась?

— Дуже злякалась, — на велику приємність Альці, підтвердила Натка і потягла його до вмивальної кімнати.

— Алько, — спитала Натка, коли, умившись, вийшли вони на терасу, — скажи мені, будь ласка, що ти за людина?

— Людина? — здивовано перепитав Алька. — Ну, просто людина. Я і тато. — І, серйозно подивившись на неї, він спитав: — А ти що за людина? Я тебе впізнаю. Це ти з нами у вагоні їхала.

— Алько, — спитала Натка, — чому це ти і тато? А чому ваша мама не приїхала?

— Мами нема, — відповів Алька.

І Натка пожаліла, що так необачно запитала.

— Мами нема, — повторив Алька, і Натці здалося, що, підозріваючи її в чомусь, він подивився на неї недовірливо і майже вороже.

— Алько, — швидко сказала Натка, беручи його на руки і показуючи на море, — подивись, який швидкий, великий корабель.

— Це сторожове судно, — відповів Алька. — Я його бачив ще вчора.

— Чому сторожове? Може, звичайне?

— Це сторожове. Ти не сперечайся! Так мені тато сказав, а він краще за тебе знає.

Того дня готувалися до першого табірною костра, і Натка повела Альку до жовтенят.

На полянці босий піонер Василюк, залізши на спину Баранкіну, що зігнувся, учив легеньку й спритну башкирку Еміне сплигувати на плечі з розгорнутим червоним прапором.

— Ти не так плигаєш, Емко,— терпляче повторював Василюк.— Ти коли плигнеш, то стій спокійно, а не дригай ногами. Ти дригнеш — я колихнусь, і полетимо ми з тобою прямо Баранкіну на голову. Ех, ти! Ну, і як мені з тобою прямо зговоритися? — засмутився він, побачивши, що Еміне не розуміє його.— Ну гаразд, біжи. Пізніше Юлай прийде, він уже тобі по-вашому пояснить.

Еміне сплигнула і, помітивши Альку, зупинилась і з цікавістю роздивлялася цю маленьку, незнайому їй людину.

— Піонер? — сміливо спитала вона, показуючи на його червоний галстук.

— Піонер,— відповів Алька і простягнув їй кольоровий малюнок з вершником, що мчав.— Це білий,— хитро примружуючи очі і вказуючи пальцем на вершника, спробував обдурити її Алька.— Це білий. Це цар.

— Це червоний,— ще хитріше посміхнувшись, сказала Еміне.— Це Будьонний.

— Це білий,— настійливо повторив Алька, вказуючи на шаблю.— Ось шабля.

— Це червоний,— твердо повторила Еміне, вказуючи на сіру папаху.— Ось зірка!

І, розсміявшись, обоє дуже задоволені, що добре зрозуміли один одного, вони вистрибом побігли до кущів, звідки нескладно лунали пісні жовтенят.

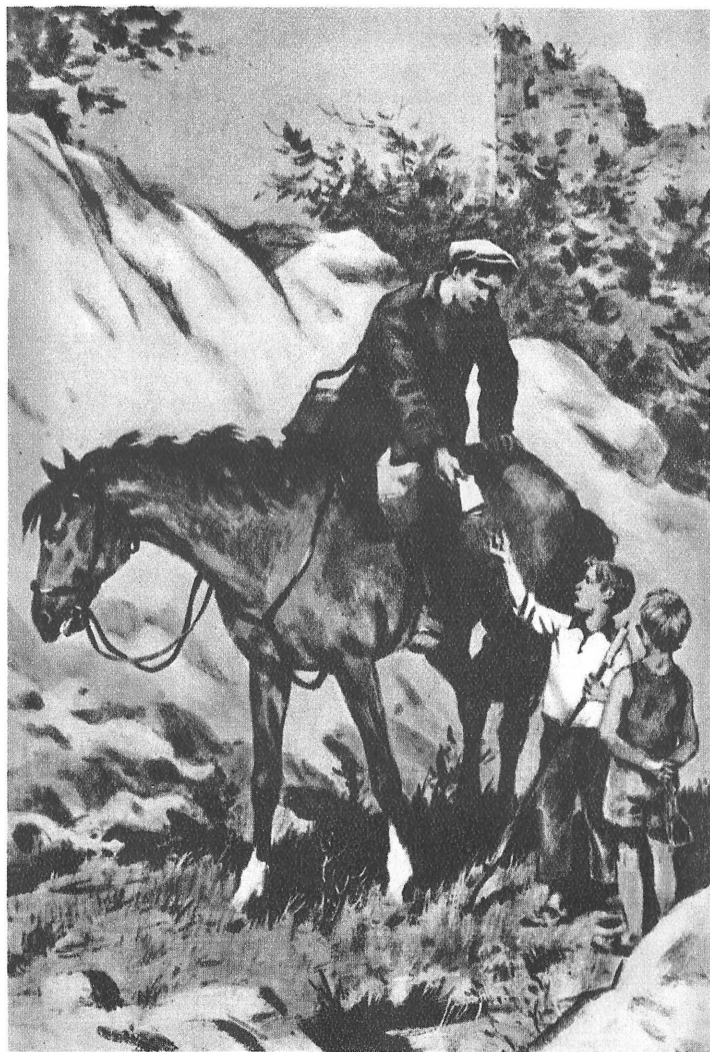
Провівши Альку до жовтенят, Натка повернула до соснового гаю і натрапила на ланкового третьої ланки Йоську. В одній руці Йоська ніс щось довге, згорнуте трубочкою, а в другій — маленький, міцно зав'язаний вузлик.

— Ти звідки? Куди?

— Бігав до клубу,— швидко й неохоче відповів Йоська, підстрибуючи і спритно ховаючи вузлик за спину.— До клубу за плакатами. Ми зараз читатимем оповідання про танки.

— Йосько,— здивувалася Натка,— чому ж це про танки, коли в тебе сьогодні за планом не танки, а пам'ятка піонерів-автодорівцю?

— Пам'ятку потім. Ми сьогодні з купання йшли — дивимось, чотири танки повзе. Цікаво! Я мерщій до біблі-

До стор. 123

отеки. Давай, думаю, сьогодні, поки цікаво, будемо читати про танки.

— Ну, гаразд, Йосько. Це добре. А що це ти у вузлику за спиною ховаєш?

— Це? Це горіхи,— у розпачі сказав Йоська, ще нетерплячіше підстрибуючи і одскакуючи від Натки.— Це я таку гру придумав. Мені інструктор написав сім запитань про танки. Ну от, хто вгадає, а хто не вгадає...

— Та ти хоч скажи, де ти горіхів узяв?

Але тут верткий Йоська підстрибнув так високо, ніби каміння дуже припекло йому голі п'яти, і, замотавши головою, не чекаючи розпитувань, він шмигнув у кущі.

Через підготовку до костра переплутались і розірвались усі ланки. Співці пішли до хорового гуртка, гімнасти — на спортивний майданчик, танцюристи — в клуб. І, користаючись цією веселою метушнею, ніким не помічені, двоє дітей нишком зникли з табору.

Добравшись глухою стежкою до руїн маленької фортеці, вони витягли клубок тонкого мотузка і недогарок стеаринової свічки. Розсуваючи зарості густого пахучого полину, вони продерлися до невеликої чорної дірки коло підніжжя старезної маленької башти.

Дуже палило полудневе сонце, і від цього отвір, од якого віяло вогкістю, здавався ще чорнішим і загадковішим.

— А що, коли у нас мотузка не вистачить, тоді як? — спитав Владик, прив'язуючи свічку до кінця довгої палиці.— А що, коли раптом під ногами обрив? Я, знаєш, Только, десь читав таке, що от ідеш... ідеш підземним ходом, раптом — беркиць, і летиш ти в провалля. А внизу, в цьому проваллі різні гадюки... змії...

— Які там змії? — перепитав Толька, поглядаючи на вогку чорну дірку.— І чого ти, Владіку, завжди якусь дурницю вигидаєш? То тобі порошком натертися, то тобі змії. Ти краще б свічку міцніше прив'язав, а то впаде свічка, от тобі й будуть змії.

— А що, Только,— обмотуючи свічку, замислено казав далі Владик,— а що, як ми спустимось, і раптом обвалиться башта і зостанемося ми з тобою запертими в підземних ходах? Я десь і таке читав. Спочатку вони свічки

поїли, потім черевики, далі ремені, а потім, здається, й один одного пожерли. Дуже цікава книжка.

— І чого ти, Владика, завжди якусь дурницю читаєш? — зовсім уже сумно спитав Толька і знову глянув скоса на чорну дірку.

— Лізьмо! — урвав його Владик. — Мало чого я говорю! То я тебе, дурня, дражню.

Він засвітив свічку і обережно спустив ноги на похилий кам'янистий вхід. Толька, тримаючи в руках клубок з мотузком, що розмотувався, поліз слідом за ним.

Помаленьку, обмацуючи кожен камінець, вони пройшли метрів з п'ять. Тут хід круто звертав праворуч. Оглянувшись іще раз на просвіт, вони рішуче повернули праворуч. Але, на своє розчарування, вони опинились у невеличкому затхлому підвальчику, заваленому сміттям і щербем. Ніякого підземного ходу не було.

— Теж, фортеця! — розсердився Толька. — А все, Владика, ти. Полізьмо та полізьмо. Ну от тобі й полізли. Ходім краще назад, а то я ногою в якусь гидоту вступив.

Вони вилізли з погреба і, чіпляючись за уступи, забрались на порослу кущами башту. Звідси було видно море — величезне й пустинне.

Лігши на траву, хлопці принишкли і, жмурячись від сонця, лежали довго і мовчки.

— Только! — спитав раптом Владик ї, як завжди, коли він вигадував щось цікаве, очі його заблищали. — А що, Только, якби налетіли аероплани, насунули танки, гармати, зібрались би білі з усього світу й розбили б вони Червону Армію і поставили б вони все по-старому?.. Ми б з тобою тоді як?

— Ще що вигадай! — байдуже відповів Толька, який уже звик до дивних фантазій свого товариша.

— І розбили б вони Червону Армію, — уперто й зухвало продовжував Владик, — перевішали б комуністів, посадили б у тюрми комсомольців, розігнали б усіх піонерів, — тоді б ми з тобою як?

— Ще що вигадай! — уже роздратовано повторив Толька, бо навіть він, звиклий до вигадок Владика, вважав ці слова занадто вже образливими й неймовірними. — Так би наші їм і піддалися! Ти знаєш, яка у нас Червона Армія? У нас радянська... На весь світ. У нас у самих танки. Дурний ти, дурень. І сам ти все знаєш, а сам навмисно питає, питає...

Толька почервонів і, презирливо пирхнувши, одвернувся від Владика.

— Ну і нехай дурний! Хай знаю,— спокійніше продовжував Владик.— Ну, а коли б? Тоді б ми з тобою як?

— Тоді б і придумали,— зітхнув Толька.

— Чого там придумувати? — швидко заговорив Владик.— Утекли б ми з тобою в гори, в ліси. Зібрали б загін, і все життя, до самої смерті, нападали б ми на білих і не зрадили, не здались би ніколи. Ніколи! — повторив він, примружуючи блискучі сірі очі.

Це ставало цікавим. Толька підвівся на ліктях і повернувся до Владика.

— Отак би все життя самі й прожили в лісах? — спитав він, присуваючись ближче.

— Чому самі? Іноді б ми з тобою переодягалися і пробирались би нишком у місто за наказами. Потім до робітників. Адже всіх робітників вони все одно не перевішають. Хто ж тоді працюватиме— самі буржуї, чи що? Потім під час повстання кинулись би всі ми до міста, торохнули б бомбами в поліцію, в білогвардійський штаб, у ворота тюрми, в палаци до генералів, до губернаторів. Сміливіше, товариші! Хай торохкає.

— Щось уже занадто багато торохкає! — засумнівався Толька.— Так, чого доброго, і всі будинки захитаються.

— Хай хитаються,— відповів Владик.— Так їм і треба.

— Тихіше, Владикун! — зашипів раптом Толька і стиснув лікоть товариша.— Диви, Владикун, хто це?

З-за кущів вийшов незнайомий чорнобородий чоловік. У руках він тримав щось довгасте, загорнуте в папір. Очевидно, він дуже поспішав. Оглядаючись на всі боки, він постояв трохи непорушно, потім упевнено розсунув чагарник і зник у чорній дірці, з якої ще зовсім недавно вилізли хлопці.

Не більш як через п'ять-шість хвилин він виліз назад і поквапливо зник у кущах.

Спантеличені, хлопці мовчки презирнулись, тихенько зісковзнули вниз і обережно, пригинаючись, вискочили на стежку.

От саме тут і зустріли вони Сергія, що повертався від Гітаєвича. Він і наказав їм передати записку начальникові табору.

— Ти знаєш, де мій тато? — спитав Алька перед тим, як лягти спати.— У нього трапилось якесь лихо. Він сів на коня і поїхав у гори.

Алька подумав, покрутився під ковдрою й несподівано спитав:

— А в тебе, Натко, траплялося коли-небудь лихо?

— Ні, не траплялося,— не зовсім упевнено відповіла Натка.— А в тебе, Алько?

— У мене? — Алька запнувся.— А в мене, Натко, дуже, дуже велике трапилось. Тільки я тобі про нього не зараз розповім.

«У нього померла мати», чомусь подумала Натка, і щоб він не згадував про це, вона сіла на край ліжка й розповіла йому смішну історію про товсту кішку, яку обдурих хитрий заєць.

— Спи, Алько,— сказала Натка, закінчивши розповідь.— Уже пізно.

Але Альці чомусь не спалося.

— Ну, розкажи мені сам що-небудь,—попросила Натка.— Розкажи яку-небудь історію.

— Я не знаю історії,— подумавши, відповів Алька.— Я знаю одну казку. Дуже хороша казка. Тільки це не така... не про кішок і не про зайців. Це військова, смілива казка.

— Розкажи мені, Алько, сміливу військову казку,— попросила Натка, і, погасивши світло, вона сіла до нього ближче.

Тоді, вмотивившись на подушці, Алька розказав їй казку про гордого Хлопчиша-Кибальчиша, про зраду, про незламне слово і про нерозгадану Військову Таємницю.

Потім він заснув, а Натка довго ще переверталася з боку на бік, обдумуючи цю дивну Альчину казку.

Було вже дуже пізно, коли далекий, але сильний гул увірвався в розчинене навстіж вікно, неначе вдарили в морі залпом могутні, важкі батареї.

Натка здригнулась, але тут же згадала, що ще звечора всіх вожатих попередили, що коли вночі в горах будуть вибухи, то хай не лякаються — це так треба.

Вона швидко пішла в палату.

Проте діти, що набігались за день, міцно спали, і тільки трое чи четверо підвели голови, злякано прислухаючись до незрозумілого гуркоту. Заспокоївши їх, Натка пішла в свою кімнату. Відчинивши двері, вона побачила,

що, вхопившись за спинку ліжка, Алька стоїть на подушці і дивиться широко розплющеними, хоч ще сонними очима.

— Що це? — спитав він тривожним півшепотом.

— Спи, Алько, спи! — швидко відповіла Натка, укладаючи його в ліжко.— Це нічого... Це твій тато поправляє біду.

— А, тато...— вже заплющуючи очі, з усмішкою повторив Алька і майже в ту мить заснув.

Діти-жовтенята були найдружнішим народом у загоні. Тримались вони завжди купкою: співати так співати, гратись так гратись. Навіть плакали вони і то не поодиноці, а зразу цілим хором, як було цими днями, коли їх не взяли на екскурсію в гори.

Опівдні Натка повела їх на поляну, до соснового гаю, бо ланкова жовтенят Роза Ковальова в цей день була помічником чергового по табору.

Як тільки Натка сіла на траву, жовтенята з галасом кинулися займати місця ближче до неї і швидко розмістилися навколо неї веселою босоногою зірочкою.

— Розкажи, Натко!

— Почитай, Натко!

— Покажи малюнки!

— Заспівай, Натко! — на всі голоси закричали жовтенята, простягаючи їй книжки, малюнки і навіть невідомо для чого підсуваючи прорваний барабан і поламане чучело вилинялого безхвостого птаха.

— Розкажи, Натко, щось цікаве,— попросив ображено Карасиков.— А то вчора Роза обіцяла розказати цікаве, а сама розказала, як мити руки і чистити зуби. Хіба ж це цікаве?

— Розкажи, Натко, казку,— попросила синьоока дівчинка і винувато посміхнулася.

— Казку? — замислилася Натка.— Я щось і не знаю казок. Або стривайте... я розповім вам Альчину казку. Можна? — спитала вона настороженого Альку.

— Можна,— дозволив Алька, згорда поглядаючи на пришикліх жовтенят.

— Я розповім Альчину казку своїми словами. А якщо я що-небудь забула або скажу не так, то нехай він мене поправить. Отож, слухайте!

У ті далекі-далекі роки, коли тільки що відгрімiла по всій країні війна, жив собі та був собі Хлопчиш-Кибальчиш.

У той час далеко прогнала Червона Армія біле військо проклятих буржуїв, і тихо стало на тих широких ланах, на зелених лугах, де жита росли, де гречки цвіли, де серед густих садів та вишневих кущів стояла хатинка, в якій жив Хлопчиш, на прозвання Кибальчиш, та батько Хлопчишів, та старший брат Хлопчишів, а матері у них не було.

Батько працює — сіно косить. Брат працює — сіно возить. Та й сам Хлопчиш то батькові, то братові помагає або просто з іншими хлопчишами вистрибує та бавиться.

Гоп!.. гоп!.. Гарно! Не дзижчать кулі, не гуркають снаряди, не палають села. Не треба від куль на підлогу лягати, не треба від снарядів у погреби ховатись, не треба від пожеж до лісу тікати. Нічого буржуяків боятись! Нікому низько вклонятись! Живи та працюй — хороше життя!

От якось — було це надвечір — вийшов Хлопчиш-Кибальчиш на ганок. Дивиться він — небо ясне, вітер теплий, сонце на ніч за Чорні Гори сідає. І все б немов гаразд, та щось не гаразд. Вчується Хлопчишеві немовби щось гуркотить, чи то щось стукає. Здається Хлопчишеві, немовби пахне вітер не квітами з садів, не медами з лугів, а пахне вітер чи то димом з пожеж, чи то порохом од вибухів. Сказав він про це батькові, а батько саме втомлений прийшов.

— Що ти! — каже він Хлопчишеві, — це дальні грози гримлять за Чорними Горами. Це пастухи багаття розкладають за Синьою Рікою, череди пасуть та вечерю варять. Іди, Хлопчише, і спи собі спокійно.

Пішов Хлопчиш. Ліг спати. Але не спиться йому — ну ніяк не засне.

Раптом чує він на вулиці тупіт, біля вікон — стукіт. Глянув Хлопчиш-Кибальчиш, і бачить він: стоїть біля вікна вершник. Кінь — вороний, шабля — блискуча, папах — сіра, а зірка — червона.

— Гей, уставайте! — крикнув вершник. — Прийшло лихо, звідки не ждали. Напав на нас із-за Чорних Гір проклятий буржуяка. Вже знову свищуть кулі, вже знову рвуться снаряди. Б'ються з буржуяками наші загони, і мчать гінці кликати на допомогу далеку Червону Армію.

Отак сказав ці тривожні слова червонозоряний вершник та й подався геть. А Хлопчишів батько підійшов до стіни, зняв гвинтівку, взяв за плечі сумку і начепив патронташ.

— Що ж,— каже він старшому синові,— я жито густо сів — видно, косити тобі чимало доведеться. Що ж,— каже він Хлопчишеві,— я життя круто прожив, і пожити за мене добре, видно, тобі, Хлопчише, припаде.

Отак мовив він, міцно поцілував Хлопчиша і пішов. А багато розцілюватись йому і ніколи було, бо тепер уже всім і видно й чути було, як гудуть за лугами вибухи і горять за горами зорі від заграви димних пожеж...

— Так я розповідаю, Алько? — спитала Натка, озирючи принишклих дітей.

— Так... так, Натко,— тихо відповів Алька і поклав свою руку на її засмагле плече.

— Ну от... День минає, два минає. Вийде Хлопчиш на ганок: ні... не видно ще Червоної Армії. Вилізе Хлопчиш на дах. Весь день з даху не злазить. Ні, не видно. Ліг він, як смеркло, спати. Аж раптом чує він на вулиці тупіт, у віконце — стукіт. Виглянув Хлопчиш: стоїть біля вікна той самий вершник. Тільки кінь схудлий та зморений, тільки шабля погнута, неблискуча, тільки папаха прострелена, зірка розрубана, а голова зав'язана.

— Гей, уставайте! — гукнув вершник.— Було півлиха, а тепер кругом лихо. Багато буржуйків, та мало наших. У полі кулі хмарами, по загонах снаряди тисячами. Гей, уставайте, давайте підмогу!

Устав тоді старший брат, сказав Хлопчишеві:

— Прощавай, Хлопчише... Зостаєшся ти сам... Борщ у казані, хліб на столі, в криницях вода, а на в'язях голова... Живи, як зумієш, а мене не дожидайся.

День минає, два минає. Сидить Хлопчиш біля димаря на даху, і бачить Хлопчиш, що скаче здалека незнайомий вершник.

Доскакав вершник до Хлопчиша, зіскочив з коня і каже:

— Дай мені, хороший Хлопчише, води напиться. Я три дні не пив, три ночі не спав, трое коней загнав. Довідалася Червона Армія про наше лихо. Засурмили сурмачі в усі сигнальні сурми. Забили барабанщики в усі гучні барабани. Розгорнули прапороносці бойові прапори.

Мчить і скаче на допомогу вся Червона Армія. Тільки б нам, Хлопчише, до завтрашньої ночі продержатись.

Зліз Хлопчиш з даху, приніс напитись. Напився гінець і посакав далі.

От настає вечір, і ліг Хлопчиш спати. Але не спиться Хлопчишеві — ну, який тут сон?

Раптом він чує на вулиці ходу, біля віконця—шурхіт. Глянув Хлопчиш і бачить: стоїть біля вікна той же самий чоловік. Той, та не той: і коня нема — загинув кінь, і шаблі нема — зламалася шабля, і папахи нема,— злетіла папаха, та й сам він стоїть — хитається.

— Гей, уставайте! — гукнув він востаннє.— І снаряди є, та стрільців побито. І гвинтівки є, та бійців мало. І допомога близько, та сили немає. Гей, уставайте, хто ще zostався! Тільки б нам ніч простояти та день продержатись.

Глянув Хлопчиш-Кибальчиш на вулицю: безлюдна вулиця. Не грюкають віконниці, не риплять ворота — нікому вставати. І батьки пішли, і брати пішли — нікого не лишилося.

Тільки бачить Хлопчиш, що вийшов з воріт один старий дід столітній. Хотів дід гвинтівку підняти, та такий він старий, що й не підніме. Хотів дід шаблю начепити, та такий він кволий, що й не начепить. Сів тоді дід на призьбу, похнюпився та й заплакав...

— Так я розповідаю, Алько? — спитала Натка, щоб передихнути, і поглянула навколо.

Вже не тільки жовтенята слухали цю Альчину казку. Хто зна й коли підповзла нечутно вся піонерська Йосьчина ланка. І навіть башкирка Еміне, яка ледве-ледве розуміла по-російському, сиділа задумана й серйозна. Навіть пустун Владик, що лежав віддалік, удаючи, ніби він не слухає, насправді слухав, бо лежав тихо, ні з ким не розмовляючи і нікого не чіпаючи.

— Так, Натко, так... Ще краще, ніж так,— відповів Алька, підсуваючись до неї ще ближче.

— Ну, от... Сів на призьбу старий дід, похнюпився та й заплакав.

Гірко тоді Хлопчишеві стало. Вискочив тоді Хлопчиш-Кибальчиш на вулицю і голосно-голосно вигукнув:

— Гей же, ви, хлопчиші, хлопчиші-малиші! Чи нам, хлопчишам, тільки в цурки грати та в скакалки скакати? І батьки пішли, і брати пішли. Чи нам, хлопчишам, си-

діти-дожидатися, щоб буржуяки прийшли й забрали нас у своє прокляте буржуяцтво?

Як почули такі слова хлопчиші-малиші, як загукають вони на всі голоси! Хто в двері вибігає, хто в вікно вилазить, хто через тин стрибає.

Всі хочуть іти на підмогу. Лише один Хлопчиш-Поганиш захотів іти у буржуяцтво. Але такий хитрий був той Поганиш, що нікому й слова він не сказав, а підтягнув штани й подався разом з усіма, немовби на підмогу.

Б'ються хлопчиші від темної ночі до ясного дня. Лише один Поганиш не б'ється, а все ходить та роздивляється, як би це буржуякам допомогти. І бачить Поганиш, що лежить за пагорком купа ящиків, а сховані в тих ящиках чорні бомби, білі снаряди та жовті патрони. «Еге,— подумав Поганиш,— оцього мені й треба».

А в цей час питається Головний Буржуяка у своїх буржуяків:

— Ну що, буржуяки, добилися ви перемоги?

— Ні, Головний Буржуяко,— відповідають буржуяки,— ми батьків і братів розбили, і зовсім була наша перемога, та примчав до них на підмогу Хлопчиш-Кибальчиш, і ніяк ми його ще не подолаємо.

Дуже здивувався і розгнівався тоді Головний Буржуяка, і закричав він грізним голосом:

— Хіба може таке бути, щоб не подолали Хлопчиша? Ах, ви, нікчемні страхопахи-буржуяки! Як це ви не можете розбити такого недоростка? Скачіть швидше і не повертайтеся назад без перемоги!

От сидять буржуяки і міркують: що б їм такого зробити? Аж раптом бачать: виповзає з-за кущів Хлопчиш-Поганиш і просто до них.

— Радійте! — кричить він їм.— Це все я, Поганиш, зробив. Я дров нарубав, я сіна наносив, і підпалив я всі ящики з чорними бомбами, з білими снарядами та з жовтими патронами. Ото зараз гуркне!

Зраділи тоді буржуяки, записали швиденько Хлопчиша-Поганиша в своє буржуяцтво і дали йому повну бочку варення та повен кошик печива.

Сидить Хлопчиш-Поганиш, наминає і радіє.

Раптом як вибухнуть запалені ящики! І так гуркнуло, немовби тисячі громів в однім місці ударили й тисячі блискавок з однієї хмари блиснули.

— Зрада! — гукнув Хлопчиш-Кибальчиш.

— Зрада! — гукнули всі його вірні хлопчиші.

Але тут з-за диму й вогню налетіла буржуяцька сила, і скрутила і схопила вона Хлопчиша-Кибальчиша.

Закували Хлопчиша у важкі кайдани. Посадили Хлопчиша у кам'яну башту. І побігли питати: що ж накаже тепер Головний Буржуяка з полоненим Хлопчишем вчинити?

Довго думав Головний Буржуяка, а потім придумав і сказав:

— Ми знищимо цього Хлопчиша. Але нехай він спочатку розкаже нам усю їхню Військову Таємницю. Ви йдіть, буржуяки, і спитайте у нього:

— Чому це, Хлопчише, билися з Червоною Армією Сорок Царів і Сорок Королів, билися, билися, та тільки самі розбилися?

— Чому це, Хлопчише, і всі тюрми повні, і всі каторги набиті, і всі жандарми на місцях, і всі війська на ногах, а немає нам спокою ані ясного дня, ані темної ночі?

— Чому це, Хлопчише, проклятий Кибальчише, і в моєму Високому Буржуяцтві, і в другому — Рівнинному Королівстві, і в третьому — Сніжному Царстві, і в четвертому — Жаркому Государстві того самого дня ранньої весни й того самого дня пізньої осені різними мовами, але однакових пісень співають, у різних руках, але однакові прапори несуть, однакові промови виголошують, одне думають і одне роблять?

Ви спитайте, буржуяки:

— Чи немає, Хлопчише, у Червоної Армії військового секрету?

І хай він розкаже секрет.

— Чи немає у наших робітників чужої допомоги?

І хай він розкаже, звідки допомога.

— Чи немає, Хлопчише, таємного ходу з вашої країни до всіх інших країн, по якому як у вас гукнуть, то у нас відгукуються, як у вас заспівають, то в нас підхоплюють, що у вас скажуть, над тим у нас задумуються?

Пішли буржуяки, та швидко назад вернулися:

— Ні, Головний Буржуяко, не виказав нам Хлопчиш-Кибальчиш Військової Таємниці. Розсміявся він нам у вічі.

— Є, — каже він, — і могутній секрет у міцній Червоної Армії. І коли б ви не здумали напасти, не одержати вам перемоги.

— Є,— каже,— і незліченна допомога, і скільки б ви у тюрми не кидали, однак не перекидаєте, і не буде вам спокою ані ясного дня, ані темної ночі.

— Є,— каже,— і глибокі таємні ходи. Та скільки б ви їх не шукали, однаково не знайдете... А коли б і знайшли, то не завалите, не закладете, не засиплете. А більше я вам, буржуякам, нічого не скажу, а самим вам, проклятим, і довіку не догадатись.

Насупився тоді Головний Буржуяка та й каже:

— Завдайте ж, буржуяки, цьому скритному Хлопчишеві-Кибальчишеві найтяжчої Муки, яка тільки є у світі, і випитайте у нього Військову Таємницю, бо не буде нам ні життя, ні спокою без цієї важливої Таємниці.

Пішли буржуяки, а повернулися вони тепер не скоро.

Ідуть і головами хитають.

— Ні,— кажуть вони,— начальнику наш Головний Буржуяко. Блідий стояв він, Хлопчиш, але гордий, і не сказав він нам всієї Військової Таємниці, бо таке вже у нього незламне слово. А коли ми йшли, то опустився він додолу, припав вухом до важкого каменя холодної підлоги, і, чи повіриш ти,— о Головний Буржуяко, посміхнувся він так, що здригнулися ми, буржуяки, і страшно нам стало, чи не почув він, як крокує таємними ходами наша неминуча загибель?..

— Це не таємними... Це Червона Армія скаче! — у захваті вигукнув, не втерпівши, жовтеня Карасиков.

І він так войовничо змахнув рукою з уявною шаблею, що та сама дівчинка, яка ще недавно, підстрибуючи на одній нозі, безбоязно дражнила його «Карасик-ругасик», незадоволено поглянула на нього і на всяк випадок відсунулась трохи далі. Тут Натка урвала розповідь, бо здалеку залунав сигнал на обід.

— Доказуй,— владно сказав Алька, сердито зазираючи їй в обличчя.

— Доказуй,— переконливо мовив розчервонілий Йоська.— Ми за те швиденько построїмось.

Натка глянула довкола. Ніхто з дітей не підводився. Вона побачила багато-багато дитячих голів — русявих, темних, каштанових, золотоволосих. Звідусіль на неї дивились очі — великі, карі, як у Альки, ясні, волошкові, як у тієї синьоокої, що попросила казку, вузькі, чорні, як у Еміне, і багато-багато інших очей — завжди веселих і пустотливих, а зараз замислених і серйозних.

— Гаразд, діти, я докажу.

...І стало нам страшно, Головний Буржуяко, чи не почув бува він, як крокує таємними ходами наша неминуча загибель?

— Що це за країна? — скрикнув тоді здивований Головний Буржуяка.— Що ж це за така незбагненна країна, в якій навіть такі малюки знають Військову Таємницю і так міцно тримають своє незламне слово? Поспішайте ж, буржуяки, і вбийте цього гордого Хлопчиша. Заряджайте ж гармати, витягайте шаблі, розгортайте наші буржуяцькі прапори, бо чую я, як сурмлять тривогу наші сигнальники й вимахують прапорами наші махальники. Видно, буде у нас зараз не легкий бій, а тяжка битва.

— І загинув Хлопчиш-Кибальчиш...— мовила Натка.

Після цих несподіваних слів лице у жовтеняти Карасикова стало враз сумним, розгубленим, і він уже не вимахував рукою. Синьоока дівчинка насупилася, а веснянкувате Йосьчине обличчя стало злим, наче його обдурили або скривдили. Діти засовалися, зашепотіли, і тільки Алька, який знав уже цю казку, один сидів спокійно.

— Але... чи бачили ви, діти, бурю? — голосно запитала Натка, озираючи принишклих дітей.— Ось так само, як громи, загриміли і бойові гармати. Так само, як блискавки, заблискотіли вогненні вибухи. Так само, як вітри, ринули кінні загони, і так само, як хмари, промайнули червоні прапори. Це так наступала Червона Армія.

А чи бачили ви грозові зливи сухого і палючого літа? Отак само, як струмки, збігаючи з курних гір, зливалися в бурхливі, піняві потоки, так само при першому ж гуркоті війни завирували в Гірському Буржуяцтві повстання, і відгукнулись тисячі гнівних голосів і з Рівнинного Королівства, і з Сніжного Царства, і з Жаркого Государства.

І втік переляканий, розбитий Головний Буржуяка, голосно проклинаючи цю країну з її дивним народом, з її непереможною армією і з її нерозгаданою Військовою Таємницею.

А Хлопчиша-Кибальчиша поховали на зеленім пагорку поблизу Синьої Ріки. І поставили над могилою великий червоний прапор.

Пливуть пароплави — привіт Хлопчишеві!
Пролітають льотчики — привіт Хлопчишеві!
Пробіжать паровози — привіт Хлопчишеві!
А пройдуть піонери — салют Хлопчишеві!

Оце вам, діти, і вся казка.

...Рано-вранці, коли велика вода вже зійшла, до Сергія підбіг десятник Дягілев. Він задихався і відштовхнув старика-татарина, який тихо й недоладно скаржився Сергієві на те, що його общитали.

— Ні, ви подумайте! Ну й народ! Голови їм рвати треба... Де Шалімов? Скажіть, Сергію Олексійовичу, щоб цього чорта Шалімова зараз же сюди покликали.

— Навіщо чорта? Чого лаєшся? — почувся з-за кущів байдужий голос Шалімова. — Ти до діла говори. А то кричить-пищить, мов півень під лисицею. Ну, нащо тобі потрібний Шалімов?

— Вночі замок зірвали, — плаксивим голосом пояснив Дягілев. — Зовсім. Разом з пробоєм. Рушницю поцупили двостволку. Скринька замкнена стояла. В ній шістдесят карбованців казенних грошей, документи, відомості, розписки. Що ж це таке, Сергію Олексійовичу? — розгублено розводячи руками, спитав Дягілев.

І, обернувшись до купки татар, які насторожились, він посварився кулаком.

— Навіщо кулаком махаєш? — так само байдуже перепитав Шалімов. — Злодії є росіяни, злодії є татари. Різні є злодії. Нащо, базікало, даремно кулаком махати?

Шалімов сердито звів брови і докірливо додав:

— Он татари землю копають, а он твій росіянин іде, горілки написвє. Хіба порядна людина зранку напиваєється?

І справді, підійшов п'яний, як ніч, дядя і, незграбно посварившись на Шалімова, безтямно розсміявся.

— Спати, спати йди! — спритно випираючи п'яного, гримнув збентежений Дягілев. — І що за люди! Що за люди! — скоромовкою закінчив він і безпорадно махнув рукою.

Сергій наказав копати до схилу метрову канаву і рубати кріпильні стояки. Він обернувся, шукаючи того старика, який скаржився, що його общитали, але старого

вже ніде не було. Тоді разом з Дягілевим він пішов униз, до дощаного барака, де була десятницька конторка.

Розгніваний Дягілев ляв тепер і росіян, і татар, і всіх, кого попало.

— Як хочете, Сергію Олексійовичу, а працювати я, справді, незгодний. Нехай Шалімов лишається. Мотаєшся, мотаєшся... Скрізь лайка, все не так. А тут іще он що!

Ні дягілевської двостволки, ні шістдесяти карбованців Сергієві не було шкода, але йому було прикро, що разом з грошовою скринькою пропали відомості та документи.

Він наказав заявити в міліцію, а сам, протираючи сонні очі, вийшов з барака.

По дорозі на першу дільницю Сергій знову побачив того самого п'яного. П'яний стояв, прихилившись до виступу, і нескладно співав про суботу і про день непогожий, коли не можна на полі працювати. Сергій хотів підійти і спитати, яка біда у нього і чому він напився зранку. Але п'яний тут-таки впав під кущі і заснув.

На першій дільниці робота йшла своїм порядком. Тут молодий чубатий бригадир засмучено розказував, що сто вісімдесят метрів жолоба вже прокладено і що було б більше, та, побоюючись прориву води, цілу ніч вони переносили матеріал угору.

Сергій пообіцяв прислати від Дягілева пару коней і десяток чорноробів.

Вийшовши на берег під пекуче сонце, Сергій відчув, що йому дуже хочеться спати, але треба було ще побачити Альку. Заради Альки він узяв цю відпустку. Заради Альки він згодився простежити за роботами по прокладанню водопроводу. І все-таки з Алькою доводилося зустрічатись йому рідко. Сама робота була дріб'язкова. Але все чомусь не йшло на лад. Наприклад, зовсім недавно, перед його приїздом, пропало сорок лопат. І зовсім уже безглуздо вибрали двісті кубометрів землі не звідти, звідки треба було.

Сергій нашвидку скупався, помив брудні чоботи, обсмикав зім'ятий френч і пішов до табору.

За обідом ланковий Йоська спитав у Владика, чому він учора не був ні на спортивному гуртку, ні на майданчику загону.

Насторожившись, Владик роззявив рота, щоб одразу

збрехати, ніби він працював у майстерні. Але тут, як на зло, роздаючи морозиво, підійшов черговий по столу піонер Башкатов, а при ньому аж ніяк не можна було збрехати, бо він сам учора в майстерні був за старшого.

Щоб зам'яти розмову, Владик швиденько повернувся і наче ненавмисне перекинув Йосьчину вазочку з морозивом. Але це вийшло незграбно, і всім було видно, що перекинув Владик навмисне.

— Хуліган! — розсердився Йоська і швидко вихопив з рук Башкатова те морозиво, що Башкатов простягав Владикові.

Усі засміялись, а Владик рвонув вазочку, і морозиво плюхнулось у салатник.

Знявся галас, мало не бійка, а кінчилось тим, що підійшов черговий по табору і Владика з ганьбою виставили з-за столу.

Розлючений Владик показав Йосьці кулак і зараз же подався геть.

Відразу після обіду Натка пішла на берег, у штаб. Там на сьогодні було призначено раду вожатих — готувалися до загальнотабірного костра третьої зміни, який мав відбутися післязавтра.

Під час перерви Альоша Ніколаєв спитав:

— Чого це, Шегалова, діти сьогодні весь час галасують, сперечаються?.. Казка, казка... Я щось нічого не зрозумів. Про що ти їм розказувала?

— Казку, Альошо, розказувала. Гарна казка.

— Чому спало на думку тобі розповісти казку? Ну, розказала б щось про справжнє. От, наприклад, читала ти, знову піонер запобіг залізничній катастрофі. Взяла б і розказала.

— Розказала вже, — розсміявшись, відповіла Натка. — Ну, кажуть, ішов, ну, побачив, що в рейці гайка відгвинтилась, ну, побіг і сказав сторожеві. Це що! Так і кожен з нас неодмінно зробив би. А ти от послухай... «Закували Хлопчиша у важкі кайдани. Посадили Хлопчиша в кам'яну башту. І побігли питати: що ж тепер Головний Буржуяка накаже з полоненим Хлопчишем вчинити?»

— Дідько тебе знає, що ти городиш, Натко! — перебив її Альоша. — Який Головний Буржуяка? Кого закували?

— Хлопчиша закували! — уперто повторила Натка. І одразу заспокоїла: — А про аварію я ще раз обов'яз-

ково розкажу. Сама знаю... транспорт, вантажопотоки... Хіба перший рік?— І, несподівано усміхнувшись, вона повторила:— «Пливуть пароплави — привіт Хлопчишеві! Біжать паровози — привіт Хлопчишеві!» А це тобі що! Хіба не транспорт? А пройдуть, Альошо, піонери — салют Хлопчишеві! Ех, ти... гайка! — засміявшись, кінчила Натка, і, схопивши Альошу за руку, вона потягла його на ганок, повз який галасливо волокли на майданчик новий величезний плакат.

Після наради Натка згадала, що не готові ще до свята костюми для танцюристок загону. Вона вибрала на складі оберемок барвистих клаптів, жмут кольорових стрічок і згорток глянцевого паперу. Щоб не вертатися круговою дорогою, вона пішла навпростець. Але вийшло не зовсім гаразд. Чагарник незабаром зімкнувся так щільно, що Натці доводилось щохвилини спинятися, а численні випадкові стежечки петляли і розбігалися зовсім не туди, куди треба було.

Раптом щось боляче дряпнуло нижче коліна. Натка ойкнула і побачила, що це колючий дріт.

— Я вам, ледацюги! Ось я вас лозиною! — залунав грізний голос.

Кущі за огорожею розсунулись, і перед Наткою з'явився розперезаний, босоногий Гейка.

Побачивши навантажену поклажею Натку, Гейка зніяковів і, насупившись, пояснив:

— Сторож у баню пішов, а дітлахи в сад лазять. Груші ще зовсім зелені, тверді — кабан не розкусить. Однаково лізуть. Увечері двох ваших піймав. «Соромно, — кажу. — Вас, безштаньків, і тістечками годують, і морозивом. Різні вам кухарі, лікарі, а ви що?» По-справжньому їх треба було б кропивою, та, бачу — по червоніли. Такі негідники! Позабирав я в них зелені груші, дав по спілому яблуку. Все одно стоять і мовчать. «Гаразд, — кажу їм, — тікайте. Ех, ви... босонога диктатура!»

Гейка усміхнувся. Він показав Натці дорогу, постояв, дивлячись їй услід, і, все ще чомусь усміхаючись, шумно зник за кущами.

Натка вилізла на горб, пірнула в ліщину і, почувши голоси, розгорнула гілля. Перед нею була невелика об-

До стор. 134

ривиста галявина і тут, не далі як за десять кроків, лежали Сергій і Алька.

Звичайно, треба було непомітно відійти, але, як на зло, кінці кольорових клаптів заплутались у колючках, і тепер Натка стояла, боячись поворухнутися, щоб не побачили і не подумали, ніби вона ховається навмисно.

— Татку,— запропонував Алька,— знаєш, давай заспіваємо нашої улюбленої пісні. То ти пойдеш, то ти прийдеш, а ми не співаємо та й не співаємо.

— Заспівай краще сам, Алько. Я вночі на роботі сто разів кричав, лаявся, і в мене горло охрипло.

— А ти б без крику,— порадив Алька.— Ну, давай починай, і я теж.

То була гарна пісня. То була пісня про заводи, що повстали, про загони, які, йдучи на бій, змикалися все міцніше й міцніше, і про героїв-товаришів, які знемагали по тюрмах і мучилися в холодних катівнях.

І дивно: тепер, коли на безлюдній галявині смішне жовтєня Алька, смикаючи батька за рукав і похитуючи в такт головою, дзвінко співав цієї чудової пісні, раптом здалося Натці, що все добре і що працювати їй весело.

От-от, будячи дітей, бовкне дзвін, і з галасом, з вереском скочить з ліжок увесь її невгамовний загін. А Владик з Толькою, мабуть, уже й так прокинулись і, чекаючи сигналу, перевертаються, шибеники, на ліжках і, ясна річ, заважають іншим спати.

«А багато нашого радянського народу виростає», прислухаючись до пісні, подумала Натка. Висмикуючи клапоть, що зачепився, вона обломила гілку і злякано принішкла.

— Татку,— заглядаючи Сергієві у вічі, спитав Алька,— чому це, коли ми співаємо «Заводи, повстаньте» і «шеренги змикайте», то все добре і добре. А от як до співаємо до «братів наших в тюрмах, голодних, холодних», то ти завжди лежиш і очі мружиш?

— Чому ж завжди? — відповів Сергій.— Сонце у вічі світить, через те й мружу.

— А коли місяць? — помовчавши трохи, перепитав Алька.

— А коли місяць, то від місяця. От який ти дивак, Алько!

— А коли ні сонце, ні зорі, ні місяць? — голосно і вже настійливо повторив Алька.— Я і сам знаю, чому.

Він схопився, простягнув руку, вказуючи кудись під обрив, униз, на сірі камені. Мовчки поглянув на батька і швидко підніс руку, ніби віддаючи салют чомусь такому, чого здивована Натка так і не могла побачити.

Натка підійшла ближче. З-під її ніг з шурхотом покоїлися камінці. Алька обернувся, і тепер Натці уже не лишалось нічого, як сплигнути назустріч.

— Оце і є вона сама! — закричав Алька, дивлячись на дівчину, що заплуталась у кольорових стрічках і клаптях.

— Наташа? — догадався Сергій.

— Я сама і є, — підтвердила Натка.

— Ну, як Алька?

— Бігає, пустує. Такий... — Натка запнулася, — такий малюк. Не смикай, Алько, за стрічки. Ми з них до свят Еміне костюм зробимо. Ви ще з нею не посварилися?

— Ні, не посварилися, — відповів Алька. — То ми з Ваською Бубякіним уже побились. Він бере, а я не даю. Він каже: дай! А я — не дам. Він мене — раз. А я його — раз, раз теж. Тільки ми вже знову двічі помирилися.

І, обернувшись до батька, Алька пояснив:

— Еміне — це маленька дівчинка, така весела... башкирка. Сьогодні плаксії Карасиков зачав ревти: муу! муу! Вона підскочила — регоче, стрибає біля нього на одній нозі і по-башкирському дражниться: тир-бир-тир, бур-тир-тир... Та швидко так, а сама все скаче, скаче. Дуже хороша башкирка. Тільки боїться, коли її за п'яти схопиш: кричить на всю палату.

Здалеку залунав сигнальний дзвін. Натка заспішила:

— Алька до мене? Чи ви його з собою візьмете?

— Ні, не з собою, — відповів, підводячися, Сергій. — Піду відпочину, потім до озера, а ранком — у Ялту. Ну, біжить. Значить, післязавтра побачимось.

— Обов'язково післязавтра, — наказав Алька. — Увечері буде костер, музика, а потім... Ні, краще не скажу. Прийдеш, тоді сам побачиш.

Вони побігли.

Сергій постояв, підійшов до обриву, куди тільки що мовчки вказував Алька. Він подививсь униз і теж усмінувся, наче й він щось бачив там, між брилами сірого вогкого каменю.

Потім він свиснув, обсмикнув ремінь і пішов униз, на ходу пригадуючи, що треба послати на першу дільницю

обіцяних коней і розшукати того старика-татарина, який скаржився, що його общитали.

Бригадірові Шалімову Сергій вірив не дуже.

Наступного дня, одразу ж після сніданку, Тольку Шестакова послали за фарбою на нижній склад. Толька підморгнув Владикові, щоб той почекав.

Але на складі, як на те, довелось довго стояти в черзі. Всі загони спішно кінчали передсвяткові роботи. Раз у раз підбігали гінці й вимагали дроту, шпагату, паперу, фарб, кумачу, ліхтарів, свічок, цвяхів. Усі поспішали, і всім було ніколи.

Коли Толька нарешті повернувся до загону, то виявилось, що кудись зник Владик.

Толька гасав туди й сюди, шукав по всіх закутках і так намуляв усім очі, що Натка посадила його прибівати дрібними цвяшками золоту облямівочку по краях п'ятикутної зірки.

Тільки-но Толька сів, коли звідкись з'явився Владик, який нікуди далеко не ходив, а навмисне, щоб дочекатися товариша, прошмигнув без черги приймати ванну.

З досади і щоб якнайшвидше їм звільнитися, Владик теж сів прибівати цвяшки. Але хитра Натка одразу зрозуміла, що від такої роботи користі буде мало, і, ткнувши Владикові цілу паку маленьких прапорців, наказала віднести їх униз і здати черговому на головному табірному майданчику.

Іншим разом Владик обов'язково засперечався б, але тепер це було невигідно: йому треба було вдавати слухняного.

Сердито глянувши на Тольку, він спокійно вийшов, а, опинившись за дверима, навпростець, крізь чагарник, через рівчаки й балочки, він побіг униз, щоб швидше повернутись ї, користаючися передсвятковою метушнюю, втекти з Толькою до руїн старих башт.

Проте, коли упрілий Владик повернувся, Тольки він не застав. Виявляється, відразу ж після того, як Владик пішов, Натка вилаяла Тольку за те, що він криво забиває цвяшки, і прогнала його геть. А зраділий Толька зараз же кинувся наздоганяти Владика, але не навпростець, а повз сад, через місток і далі стежкою.

«От ще напасть!» подумав з досадою Владик і в запалі дав потиличника черкесеняті Інгулову, що нагодив-

ся. Але тут на допомогу Інгулову виглянув здоровенний піонер, кубанець Либатько, і Владикові довелося втікати.

На галявині, під кипарисами, сердитий і втомлений, Владик натрапив на Альку і жовтена Карасикова, які копошились біля товстої колоди, силкуючись зіпхнути її під укiс, у болiтце. Тут Владик згадав, що й жовтенятi Карасикову треба дати щигля: Карасиков уранці наядбничав, що Владик запихав Баранкіну під простирало бляшану мильницю й одержну щiтку.

Але тут оглянувся Алька i, спокiйно дивлячись на грізне Владикове обличчя, попросив, щоб він допомiг їм зрушити важку колоду.

Таке смiливе прохання Владикові сподобалось.

Через хвилину колода з трiском полетiла вниз i, наче бомба, гепнулась у болiтце, змусивши втікати у всi кінцi очманiлих жаб.

— Ти хороша людина, Алько! — сiдаючи на траву, замислено сказав Владик.

Алька усмiхнувся i з цiкавістю подивився Владикові у вiчi.

— Ти хороша людина, — раптом придумав Владик. — Жаль, що ти малий ще, а то я взяв би тебе собі за товариша. Ми б вилiзли з тобою на найвищу гору, стали б з гвинтiвками i стерегли б звiдти всю країну.

— I я б теж вилiз, — скривджено сказав Карасиков, який пiсля того, як побачив, що щигля не буде, посмiливiшав i присунувся ближче.

— Або нi, — охоплений новою фантазiєю i показуючи Карасикову дулю, говорив далі Владик. — Я стояв би з гвинтiвкою, ти б дивився в пiдзорну трубу, а Толька сидiв би коло радiопередавача. I як тiльки що — натиснув ключ, i зразу їскри, їскри... тривога!.. тривога!.. Вставайте, товаришi!.. Тодi враз скрiзь загудуть гудки, — паровози, пароплави, мигнуть прожектори. Пiлоти — до лiтакiв. Кавалеристи — до коней. Пiхотинцi — в похiд. I робiтники бiжать на заводи, i робiтницi бiжать. Спокiйнiше, товаришi! Нам не страшно!

— Я б теж побiг! — жалiсно заверещав ображений Карасиков. — Раз усi бiжать — значить, я теж.

Цей жалiсний вигук охолодив Владика. Він одразу погас, прохолонув i продовжував уже неголосно й насмiшкувато:

— А потiм пiсля бою раптом згадав би: а де це, брат-

ці, наш герой Карасиков? Ні серед живих його нема, ні серед мертвих, ні серед поранених. А хто це ворушиться в спальні під ліжком? Ах, це ви, громадянине Карасиков? Ах, ви умієте тільки язиком ляпати та ябедничати, як я Баранкіну під простирало мильницю й щітку запахав! Та раз йому за такі діла щигля! Два щиглі! Ото ж бо, карасятина!..

Не встиг Карасиков, діставши щиглі, писнути, як пустотливий Владик уже зник.

Карасиков пхикнув і запитально подивився на Альку.

— Нічого! — заспокоїв Алька. — Він тебе тільки двічі. А про все інше — це він жартома. Там Червона Армія і без нас стереже. Там не один вартовий, а тисячі вартових, і всі стоять і не поворухнуться.

— І я б теж не ворухнувся, — не поступався Карасиков.

— Ні, ти б ворухнувся! — розгнівався Алька. — Чому ж учора на ранковій лінійці всі стоять струнко, а ти ворушився, ворушився... навіть Натка почала сваритися?

— І зовсім не ворушився. Це тому, що в мене поворозка порвалася і штани спадали, — ображено заперечив Карасиков.

— А хіба ж у вартових спадають? — поблажливо усміхнувся Алька. — Ех, ти, хвалько!

З-за куців вискочив Йоська.

— Куди ви поділися? — розмахуючи руками, заторохтів він. — Біжіть мерщій! На морі катер! Зараз зустрічати... Гості їдуть. Матроси!.. Ворошиловці!..

Уже вибивали дроб барабанщики, сурмили сигналісти, вигукували ланкові, і гучно на морі заревла сирена катера, що причалював.

Це припливли піонери севастопольського воєнізованого табору — ворошиловці.

У довгих чорних штанях, у матросках з голубими смугастими комірами, усі, як один — високі, здорові, вони ступали швидко, упевнено, і видно було, що вони дуже дорожать і гордяться своєю виправкою і дисципліною.

Серед них Владик побачив знайомого хлопчика й нетерпляче гукнув йому:

— Мишко, здоров!

Але той тільки повів очима і ледь-ледь посміхнувся,

наче даючи зрозуміти, що хоч він і сам радий, та все це згодом, а зараз він піонер, матрос, ворошиловець, у строю.

Після вечері дітям видали нові труси, безрукавки і галстуки. Скрізь було гомінко, безладно й весело.

Барабанщики підкручували барабани, сурмачі завзято гуділи на блискучих, мов золото, сурмах. На терасі схвильована башкирка Еміне уже вдєсяте легко злітала по чужих плечах мало не до стелі і, розкинувши на два боки шовкові прапорці, невміло, але з запалом, кричала:

— Привіт старай гвардій від юнай зміна!

На ганку, розмістившись, як горобці, голосно й нескладно співали жовтенята. Тут же поряд упрілий Баранкін забивав останні цвяшки в башточку фанерного танка, а спритний Йоська крутився коло нього, підстрибував, похвалював, полаював і підганяв, бо треба було ще встигнути пофарбувати танк.

— Так, значить, завтра? — умовлявся Толька з Владиком.

— Сказано, завтра.

— І щоб не вийшло, як сьогодні. Я туди — він сюди. Він сюди, а я туди. Як тільки приведуть, скомандують «розійдись», я відразу — шусть, ти теж. І на верхній стежці, коло альтанки, зустрінємось.

— А коли там хто-небудь уже є?

— Тоді шарах у куці. Сиди та посвистуй.

— Ого, я свисну! — посміхнувся Владик, і, клацнувши язиком, розсипався такою оглушливою треллю, що Натка підозріло подивилася на цих друзів і посварилася пальцем.

Настав вечір свята.

З першим же дзвінком стихли пісні, урвалися суперечки, припинились ігри, і всі швидше, ніж звичайно, кинулись на свої місця в строю.

— Ти не бачила тата? — уже втретє питав засмучений Алька у Натки.

— Ні, Алько, ще не бачила. Ану, діти, обсмикнути безрукавки, поправити галстуки. Як у тебе поворозка, Карасиков? Знову труси спадатимуть?

Поки діти обсмикували і поправляли одне одного, вона заспокоїла Альку:

— Ти не журись. Раз він сказав, що прийде, — значить, прийде. Мабуть, на роботі трохи затримався.

На другому краю лінійки розгніваний ланковий Йоська охав і плигав біля насупленого Баранкіна.

— Сам наказував танк фарбувати, а тепер сам лаяється,— похмуро виправдувався Баранкін.

— Та хіба ж я тобі галстуком наказував фарбувати? — обурювався Йоська.— І тут пляма.— І там пляма. Ех, Баранкін, Баранкін! Ти б хоч раніше сказав, а тепер і кладова замкнена і кастелянша пішла. Ну, що мені тепер робити, Баранкін?

— Раніш я пішов галстук гарячою водою з милом прати, а тепер, коли висохло, дивлюся — знов на сухому видно. Я вмочив щіточку, коли хтось мене штовх під руку. Ну, от і бризнуло. Хіба ж, коли людина працює, штовхаються? Я, коли людина працює, краще її за сто кроків обійду, а штовхати ніколи не буду.

— Значить, коло альтанки,— ще раз пошепки нагадав Толька.— Сірники взяв?

— Взяв... Мовчи,— тихо відповів Владик і необережно поплескав по заправленій у труси безрукавці.

Неповна коробка з сірниками заторохтіла, і ланковий Йоська відразу обернувся:

— Ти навіщо сірники взяв? Погано! Кинь, Владиду.

— А тобі що? — злякано просичав Владик.— Які сірники?

— Ланка, Владиду, ударна, а в одного галстук у фарбі, а в другого сірники сховані... Кинь краще. Сором! Та чого ти сваришся? А то не подивлюся, що товариш, і скажу вожатій.

— Ну, кажи... Провокатор!

Йоська відсахнувся. Добре ластувате обличчя перекопало, губи сіпнулись, кулаки стиснулись. Але в цю саму мить знизу, від головного штабу, злетіла вгору сигнальна ракета — «всім збір». І від флангу до флангу голосно залунала команда: «Увага!»

Якби це був не Йоська, а хтось інший, то, певно, незважаючи на сигнал, незважаючи на команду, в строю б не минулося без ганебної бійки.

Але Йоська зразу отямився, важко задихав і, повільно розтуляючи кулаки, став у стрій.

Все це сталося так швидко, що майже ніхто з дітей нічого не помітив.

Зразу ж перелічилися, повернулися направо і з друж-

ною пісню про юного барабанщика, слава про якого не вмере ніколи, рушили вниз.

Внизу, недалеко від моря, з трьох боків оточений крутими квітучими горами, розлігся широкий табірний майданчик.

На лавках, на табуретках, на скелястих уступах, на підвищених зелених полянках розмістились діти, нетерпляче ждучи, коли в кінці свята запалає невидано величезний костер, уміло викладений у формі високої п'ятикутної зірки.

Умовившись про місце збору, діти Натчиного загону порозбігалися, куди хто хотів.

Вже загриміла музика. Підпливала на моторці ялтинська делегація. Прийшли льотчики з військового санаторію, і, повільно похитуючись у сідлах, під'їхали старики-татари з сусіднього колгоспу.

У натовпі Натку окликнув знайомий їй комсомолец Картузиков.

— Ну, як?.. Здорово? — не спиняючись, запитав він. — Приходь завтра на волейбол. — І вже здалеку він крикнув: — Забув... Там тобі лист... терміновий. На столі в кімнаті чергового лежить.

«Що за терміновий? — незадоволено подумала Натка. — І від кого це? Од Вірки тільки-но був. Мати термінового посилати не стане. А більш ніби й нема від кого. Встигну!» подумала вона і пішла туди, де танцюючі діти оточили зникаючих льотчиків.

Розчервонілі льотчики невміло маневрували і так і сяк, намагаючись вирватись із зачарованого кола. Куди б вони не ступнули, і веселий танок рухався разом з ними. І так доти, поки їх не притиснули до стіни альтанки. Тут їх порозхоплювали й розсадили всіх нарізно, щоб нікому з дітей не було кривдно.

Натка постояла, постояла і знову згадала про лист.

«А що, адже встигну ще й тепер, — подумала вона. — Чи довго добігти?»

Вона обсмикнула майку і, не відповідаючи ні на чий запитання, майнула до чергового.

І все-таки виявилось, лист був від матері. Лист був серйозний і безтолковий. Мати писала, що батька кудись переводять надовго, і батько обіцяє їхати з усією родиною. Там буде квартира на три кімнати, город і сарай. Їхати туди цілий тиждень. І що батько ходить веселий.

а п'ятирічний братік Ванька ще веселіший і вже розбив подаровану Натці чорнильницю. І що вона, мати, хоч і не сумує, проте й веселитися їй нема чого. Тут жили, жили, а там ще хто зна? Край там чужий, і народ, кажуть, не росіяни.

Двічі Натка прочитала цього листа, але так і не зрозуміла: хто переводить? Куди переводять? Який край і який народ?

Зрозуміла вона тільки одно: що мати просить її приїхати трохи раніше і в Москві, у дядька, ні в якому разі не затримуватись.

Натка замислилась. Раптом хвилі бистрої, веселої музики, потім багатоголоса знайома пісня рвонулась у вікно порожньої кімнати чергового.

Натка засунула листа за майку, вибігла і побачила з гірки, що табірне свято вже гримить і сєє сотнями огнів.

То проходили парадом фізкультурники.

— Ти чого десь поділася? Я тебе шукав,—сердито спитав Алька, звідкись виринувши.— Ходімо швидше, а то поки я тебе шукав, якийсь хлопець сів на мою табуретку, і мені тепер ніде і нічого не видно.

Натка взяла його за руку і протиснулась до того краю, де стояло з десятків вільних стільців.

— Туди не можна,—спинив її заклопотаний Альоша Ніколаєв,—це місця для шефів. І чого тільки спізнюються!

— Ну, що шефи! Прийдуть—ми тоді уступимо. Він же маленький, і йому нічого не видно, Альошо.

— Пустити одного, потім другий, потім третій...— буркотливо почав був Альоша, але не скінчив, бо на майданчик з привітальною промовою вийшов льотчик.

Ще не встиг він дійти до середини, як усі численні огні разом погасли, в пітьмі щось засичало, тріснуло. Через дві-три секунди високо над майданчиком спалахнув огник і, підтримувана парашутом, повисла в повітрі маленька срібляста модель аероплана.

Тоді з землі, з полянок, із-за кущів, із-за скелястих каменів вирвався такий переможно-торжествуючий крик, що льотчик розгублено похитав головою і майже цілу хвилину мовчав, не знаючи, як тепер йому бути і з чого почати.

Але потім він випростався, і слово за словом полились такі прості, палкі слова, що всі замовкли, принишкли,

а Йоська, який заслухався і сам давно вже мріяв бути льотчиком, несподівано спіткнувся і мало не полетів, тільки не до далекого синього неба, а в глибоку канаву з колючками.

Далі вискочили дівчатка-танцюристки і фізкультурниці, і тут же зразу сталася затримка. Спочатку пробіг легкий гомін, далі дужче, дужче і, нарешті, зашуміло, загуло:

— Ідуть... Ідуть... Ідуть...

З глибини алеї показався з десяток уже літніх людей. Це й була делегація шефів табору з будинку відпочинку ЦВК в Ай-Су.

Натка поспішно встала і взяла Альку на руки.

Коли стихли привітання і шефи посідали на місця, а свято пішло своїм порядком, Натка побачила, що крайній стілець, саме той, з якого вона встала, залишився вільний. Вона потихеньку підсунула стілець, сіла й посадила Альку на коліна.

В той час, коли дівчата-фізкультурниці робили хитромудру піраміду, Натка скоса роздивлялася прибулих шефів. І раптом на сусідньому стільці вона побачила дуже знайоме обличчя.

«Хто це? — розгубилася Натка. — Обличчя смагляве, чорнобородий. Сивина, окуляри... Та хто ж це?»

Саме в цю мить усі дружно заплескали в долоні, засміялися.

Засміявся і чорнобородий: карр! карр! І тоді зраділа Натка одразу зрозуміла, що це, звісно, Гітаевич, той самий, що так часто бував у Шегалова і з яким так подружила Натка, коли два роки тому вона цілий місяць гостювала у дядька в Москві.

Натка присунула стільця, взяла Гітаевича за руку й заглянула йому в обличчя.

Він упізнав її одразу і засміявся-закаркав так голосно, що здивований Алька сповз із Натчиних колін і з одвертою цікавістю втупив очі на цього дивного, схожого на цигана чоловіка.

— Хто це в тебе? — жартівливо спитав Гітаевич. — Для сина великий, для братика — малий. Чи не племінник?

— Це Алька Ганін, син одного інженера. Він до мого загону прикомандирований, — пожартувала Натка.

Гітаевич незграбно поворухнувся. Він протер окуляри

і, як здалося Натці, чомусь дуже вже пильно подивився на маленьку людинку, що стояла перед ним.

— Я побіжу... мені час. Я сюди вернуся,— заспішив Алька і ображено додав: — Ех, татко, татко, так і не прийшов.

— Серьожі Ганіна? — дивлячись услід Альці, що побіг, перепитав Гітаевич.

— Так, Ганіна. А хіба ви його знаєте?

— Та ще й як знаю,— відповів Гітаевич,— дуже давно. Ще з армії знаю.

— Значить, ви їх усіх добре знаєте? — помовчавши трохи, спитала Натка.— А де, Гітаевич, Альчина мати? Вона померла?

Грім барабанів і музика заглушили відповідь. Це проходили табірні воєнізовані загони піонерів. Спочатку з кращими стрільцями попереду пройшла піхота. Крок у крок, наче не торкаючись землі, пройшли матроси-ворошиловці. За ними — дівчата-санітарки. Потім якимось хитромудро проповзли фанерні танки. Далі по спорожнілому майданчику забігали якісь спритні люди. Щось по землі розмотали, розтягнули і зникли.

Музиканти вдарили «Марш Будьонного». Подвійний ряд піонерів розступився, і в строю, по четверо, на колісних і іграшкових конях виїхав «Перший зведений жовтентаський ескадрон імені світової революції».

Там був і Алька.

Дотримуючи рівняння, ескадрон проходив швидким кроком і під вибухи дружного реготу, під музику і пісню будьоннівського маршу, підхоплену і піонерами, і гостями, і шефами, зник на протилежному боці майданчика.

— Шахраї! — ображено пояснив комусь Карасиков, що сидів поблизу.— Хіба ж вони самі ідуть? Їх з другого кінця на мотузках тягнуть. Я вже про все дізнався. Це якби й мене потягли, я теж поїхав би.

Тепер майже весь майданчик сповнився дітьми. Розпочинались масові гри, і виступали гуртки загонів.

Ніч була душна. Гітаевич витер лоба й обернувся до Натки, відповідаючи на її запитання:

— У нього мати не померла. Її мати була румунською комсомолкою, потім комуністкою і була вбита...

— Маріца Маргуліс! — майже скрикнула вражена Натка.

Гітаевич кивнув головою і зразу закашляв, почав усмі-

хатися, бо до них, сміючись, що духу мчав з майданчика верхник «Першого жовтентяського ескадрону імені світової революції» — щасливий Алька.

В цей час Натці сказали, що Катюша Вострецова розбила собі носа і кричить не своїм голосом, а у Федька Кукушкіна заболів живіт і, певно, цей ненажера Федько об'ївся під шумок зеленим виноградом.

Натка залишила Альку з Гітаєвичем і пішла до кімнати чергового.

Катюша вже не плакала, а тільки схлипувала, придержуючи мокру хусточку на перенісці, а переляканий Федько вголос признався, що з'їв троє яблук, дві груші, а скільки винограду, не знає, бо було поночі.

— Танком їй носа зачепило, — сердито пояснював Натці ланковий Василюк. — Я їй кажу: не сунься. Так ні, роззява, не послухала. Йосьчина башта повернулась — і торох їй гарматою прямо по носі!

Роззяву Катюшу і ненажера Федька Натка наказала одвести додому, а сама понад берегом пішла до Альки.

Незабаром вона спинилася. Перед нею розстигалось невидиме звідси море, і тільки чути було, як рівномірно хлюпають хвилі.

На небі ні місяця, ні зірок не було, і тільки десь, але дуже далеко і слабко, блимав вогник, що швидко летів, — мабуть, прикордонного костра. І раптом Натка подумала, що зовсім же недалеко, всього тільки на другому березі моря, лежить ця похмура країна — Румунія, де загинула Маріца...

Хтось торкнув її за руку. Вона нехотя обернулась і побачила Сергія.

— Алька де? Я питав, мені сказали, що він з вами, Наташо.

— Він зо мною, — зраділа Натка. — Зараз він сидить з Гітаєвичем. Ходіте... Він вас ждав, ждав...

— Спізнився я, Наташо, — винувато відповів Сергій. — Там у мене всяке чортовиння робиться.

Вони не дійшли до Гітаєвича всього кілька кроків, як знову раптом погасло світло і все замовкло.

— Стійте! — шепнула Натка. — Зараз запалять костер.

У темній тиші різко залунала сурма, і одразу ж по краях майданчика спалахнуло п'ять димних факельних вогнів. Сурма залунала ще раз, і огні стрімливо, наче у повітрі, рвонулись до центра майданчика.

Довго вогонь бігав і кидався всередині підпаленого костра. То він вихоплювався поміж гіллям, то знову забирався вглиб, то шарахався по землі. І раптом, наче стомившись жартувати і пустувати, величезний вихор по-лум'я шугнув угору і загув над костром.

Важкі гілки корчилися, затріщали. Тисячі палаючих іскор майнули в небо. Стало так ясно і жарко, що навіть ті, хто сидів далеко, мружили очі й витирали обличчя, а хто сидів ближче, посхоплювались і з вереском кинулися геть.

Коли Натка обернулася, то побачила, що Сергій уже держить Альку на руках, а розчервонілий, схвильований Алька швидко розказує батькові про діла минулого дня.

Було вже пізно; коли сяк-так, врозбрід, повернувся Натчин загін додому.

Не встигла ще Натка зійти на ганок, як до неї підбігла стурбована чергова сестра й тихо розповіла, що тільки десять хвилин тому Владик Дашевський привів подряпаного, розбитого Тольку Шестакова і у Тольки, здається, вивихнута рука.

Натка кинулась до чергової кімнати. Там, згорбившись на клейончатому дивані, з обличчям, заляпанним йодом, з примочкою під оком і з рукою на перев'язі, сидів Толька. Видно було, що йому дуже боляче, але він чомусь уперто не хоче признатися в цьому.

— Як же це? Де це ви? — сідаючи поряд, співчутливо спитала Натка.

Толька мовчав. Втрутилася чергова:

— Каже, що коли кінчався костер і почали діти розбігатися, то, щоб випередити всіх, пустились вони з Владиком стежкою навпростець... А там рівчаки, куці, каміння, провалля. Зірвався десь на бігу і гепнувся.

Розшукали сонного Гейку. Гейка заметушився і швидко запряг коня. Тольку повезли до свого ж табірнього лазарету, а Натка, незважаючи на пізню годину, зібралась іти доповідати начальникові: суворо-пресуворо було наказано про всі нещасні випадки доносити йому повсякчасно вдень і вночі.

Перед тим як іти, Натка заглянула в палату. Вона увійшла тихесенько, несподівано і, незважаючи на півтемряву, встигла помітити, як Владик швидко повернувся і притих. Значить, він ще не спав.

— Владуку,— спитала Натка,— розкажи, будь ласка, де... як це все сталося?

Владик мовчав.

— Дашевський,— суворо повторила Натка,— ти не бреши. Я ж бачила, що ти не спиш. Кажи, а то я сьогодні ж розповім про тебе начальникові табору.

З начальником Владик розмовляти не хотів і, сердито підвівшись, сухо й коротко слово в слово повторив те, що вже говорив черговій сестрі Толька.

— Чорт вас уночі по проваллях носить! — не стримавшись, вилаялась Натка і в п'ятьмі стомлено побрела до начальника.

А Сергій спізнився на свято от чому.

Повернувшись з Ялти, після обіду Сергій пішов по дільницях. На першій справі посувалися швидко і доладно, тому, не затримуючись, Сергій пішов на другу. Там ще не закінчили копати запасний водозлив, а кріпити навіть ще не починали.

Він спитав: «Де Дягілев?» Йому відповіли, що Дягілев на третій. Тоді й Сергій пішов до греблі, на третю.

Піднімаючись до озера, ще здалека Сергій побачив попереду на стежці того самого старика-татарина, який і був йому потрібний.

В цей час верхи на худій конячині Сергія наздогнав десятник Шалімов і, сплигнувши з сідла, пішов поряд.

— Погані справи, начальнику! — зітхнув Шалімов і витер краєчком башлика запорошене зморшкувате обличчя.— Люди працюють погано.

— Сам бачу, що погано. Водозлив ще не закінчили, кріпити не починали. Хорошого мало!

— Грунт твердий,— ще глибше зітхнув Шалімов,— камінь, щєбінь. Людина працює, працює, нічого не заробляє. Дуже скаржаться. Вчора на роботу троє не вийшло. Сьогодні знову дехто каже: якщо не збільшать плати, то ніхто не вийде. Ну, що мені, начальнику, робити? — І Шалімов зажурено розвів руками.

— Чому це тільки тобі, а ні мені, ні Дягілеву ніхто не скаржиться? Дивно щось, Шалімов.

— Ти людина нова, до тебе ще не звикли. А Дягілеву казали вже. Та що з нього толку? Колода, а не людина. А з мене все вимагають: ти старший, ти й говори.

— Гаразд,— сказав Сергій.— Надвечір, одразу після роботи, склич людей на дільниці. Я сам прийду, тоді й поговоримо. А тепер повертайся назад. Та наглядай сам краще,— швидко і навмання збрехав Сергій,— а то сьогодні двоє скаржилися мені, що їм роботу не так заміряли.

— Де, начальнику? — занепокоївся Шалімов.— На водозливні чи біля насипу?

— Не спитав. Ніколи було. Ти сам старший — тобі на місці видніше. До побачення, Шалімов. Отже, одразу після роботи.

«Щось не гаразд», подумав Сергій і побачив, що старика-татарина на стежці вже не було. Сергій пішов швидше, дійшов до повороту, але за поворотом старого теж не було.

Незабаром Сергій був уже на березі невеликого спокійного озера.

Ліворуч, біля греблі, стукали сокири. Міцно тхнуло гарячою смолою. Шестеро пильщиків, дружно вигукуючи, звалювали на козли важку, ще сиру колоду.

— Де Дягілев? — спитав Сергій хлопця, якого зустрів.

— Он де! — І хлопець показав топорищем кудись на гірку.

Сергій подивився, але сонце засліплювало йому очі, і він нікого не бачив.

— Та он де він! — повторив хлопець.— Бачиш, колоду стоїть і з братом розмовляє.

— З яким братом?

— Ну з яким? З своїм... з рідним...

«Он воно що! — подумав Сергій, побачивши біля Дягілева того самого дядю, який цими днями так не до речі написвся.— Тим-то Дягілев тоді розгубився».

Побачивши Сергія, дягілевський брат ніяково привітався і пішов геть.

— Так глядіть же! — суворо grimнув йому услід Дягілев.— Щоб до вечора всі шістдесят плах були готові! Це наш тесляр,— пояснив він Сергієві.— Він у них за старшого. Робітник хороший! — І, одвертаючись від Сергія, він нехотя додав: — Звичайно... буває, що й вип'є.

Вони пішли оглядати будівництво.

— Говорили що-небудь з шалімовської бригади про розцінки? — спитав Сергій.

— Та так, базікали. Хіба їх усіх переслухаєш?

— На що скаржились?

— Звісно, на що: ґрунт поганий, норми великі, розцінки малі. Що ж їм ще казати?

— А на третій ділянці, на першій, там, де росіяни, чому там не скаржаться?

Дягілев промовчав.

— Чудно якось,— дивувався Сергій.— Ґрунт однаковий, норми скрізь ті самі, розцінки однакові. Росіяни не скаржаться, а татари скаржаться. І не доберу я, чому це так, Дягілев?

— Значить, така вже у них вдача вредна,— не дуже упевнено припустив Дягілев і тут же згадав: — На другому прогоні, Сергію Олексійовичу, опорний стовп тріснув, і я сказав, щоб новий поставили. Он, подивіться, телярі рубають.

Уже зовсім повечоріло, коли Сергій спускався на другу ділянку. Він поспішав, бо одразу ж після зборів повинен був, як обіцяв Альці, прийти на свято. І от на безлюдній стежці, знову на тому самому місці, Сергій побачив того самого старика-татарина.

«Що таке?» здивувався Сергій і попростував до нього. Старий привітався і тихо пішов поруч.

— Ну що? — нетерпляче спитав Сергій.— І куди ти все ховаєшся? Розкажуй, що в тебе... Общитали?.. Обдурили?.. Скривдили?..

— Обдурили,— байдуже згодився старий,— і общитали — правда. І скривдили... правда!

— Ти й тепер працюєш?

— Ні,— так само байдуже, наче й не про нього йшла мова, продовжував старий.— Минулого разу Шалімов помітив, що я тобі скаржився. На другий день звільнив. Старий, каже, погано працюєш. А раніш, коли мовчав, то добре працював. І всі, хто мовчить, той хороший. Учора трьох знову відіслав — погано працюють. А тобі, мабуть, сказав: самі пішли. Розцінки низькі. Звичайно, низькі,— смикаючи Сергія за рукав, вів далі старий.— Я двадцять кубометрів узяв, а гроші одержав за шістнадцять. Та хіба я один? Таких багато. Де чотири кубометри? Звісно, виходить низькі. Я йому кажу, а він гнівається: «Ти мені памороки не забивай, я письменніший за тебе». Я пішов до старшого, до Дягілева, а він каже: «Я вашого діла не знаю. Я даю Шалімову папір — відо-

мість — і гроші. Гроші він бере, а папір з вашими розписками несе мені назад. Якщо все правильно, то і я кажу — правильно. Ви з ним і розрахуйтеся, а я і мови вашої не розумію, хто своє прізвище мені підпише, хто чуже... Аллах вас розбере»: Звичайно, аллах,— глузливо повторив старий і зовсім уже несподівано закінчив: — До побачення, начальнику, спасибі!

— Чекай! — гукнув Сергій.— Стривай, куди ж ти? Ходімо зі мною.

Але старий, згорбившись і не обертаючись, швиденько шмигнув у кущі.

Сергій спустився на другу дільницю і попросив, щоб йому розшукали Шалімова. Він чекав довго. Нарешті посланий повернувся і сказав, що Шалімов забив собі ногу й поїхав додому.

Сергій пішов до сараїв і побачив, що там зібралось тільки чоловік вісім. Він спитав, чому так мало. Спочатку йому не відповідали, але потім пояснили, що сьогодні на селі свято. Він зацікавився, яке ж це свято, і тоді після деякого мовчання йому пояснили, що у шалімовського сина позавчора народилася дитина. Хоч як намагався Сергій зав'язати розмову з присутніми, здавалося, що вони так і не зрозуміли, чого він хоче.

Сергій відпустив людей і пішов до табору.

І тоді він вирішив, поки справа з'ясується, Шалімова негайно вигнати, попросити в райкомі татарського доповідача. Згадавши про те, що разом із скрилькою пропали всі відомості, документи і розписки, Сергій нахмурився.

Вже зовсім стемніло. Ліворуч від стежки невиразно вимальовувались обриси руїн башти. Дуже здалека, знизу, разом з поривами гарячого вітру долинала музика.

«Спізнююся,— зрозумів Сергій.— Алька розсердиться».

За кущами блиснув огонь. Гучний постріл бабахнув так близько, що здригнулось повітря, і десь над головою Сергія з тріском ударив у кам'яну скелю дробовий заряд.

— Хто?— падаючи на каміння й вихоплюючи браунінг, крикнув Сергій.

Йому не відповіли, і тільки тріщання чагарника свідчило, що хтось квапливо тікає.

Сергій підвівся і двічі вистрілив у повітря. Він прислухався, і йому здалося, що вже далеко хтось скрикнув.

Тоді Сергій устав. Не випускаючи з рук браунінга,

пішов далі і йшов так доти, поки з перевалу не простяглася перед ним широка, рівна дорога.

Музика внизу грала голосніше, гучніше, а табірний майданчик сяяв звізда всіма своїми огнями.

Сергій узяв на запобіжник, сховав браунінг і ще швидше пішов до Альки.

Наступного ранку після костра дітей розбудили на годину пізніше. Ще задовго до лінійки діти вже довідалися про те, що з Толькою Шестаковим сталося нещастя. Але що саме сталося і як, цього ніхто до пуття не знав, і тому до Натки підбігали з розпитуваннями один за одним безупинно.

Питали: чи правда, що Толька зламав собі ногу? Чи правда, що Тольку під час вчорашнього фейерверка стукнуло осколком по голові? Чи правда, що лікар сказав, ніби Толька тепер буде і сліпий, і глухий, і немовбито зовсім дурний? Чи тільки сліпий? Чи тільки глухий? Чи не глухий і не сліпий, а просто придуркуватий?

Спочатку Натка відповідала, але потім, коли побачила, що однак кругом галасують, сперечаються і плетуть якусь нісенітницю, вона почала сердитись, і, побоюючись, щоб дурні чутки під час загальнотабірного сніданку не поширилися на інші загони, вона викликала похмурого Владика й попросила його, щоб він зараз же, на ранковій лінійці, вийшов і розказав загонові, як це сталося.

Але Владик рішуче відмовився. Вона просила, умовляла, наказувала, та все було даремно.

Роздратована Натка пообіцяла йому це пригадати й веліла дати сигнал на п'ять хвилин раніше, ніж звичайно. Збирались довго, строїлися галасливо, безтолково, рівнялися погано.

Всупереч звичаєві, Владик стояв мовчки, нікого не чіпав і не відповідав ні на чий запитання.

Мовчки і пильніше, ніж звичайно, стежив за Владиком Йоська. Видно, вчорашнього не забув, щось угадував і до чогось готувався.

Із слів Владика Натка коротко розказала дітям, що сталося з Толькою. Посоромила за безглузді вигадки й попередила, що надалі за свавільну втечу з загону будуть суворо карати і що на випадку з Толькою Шестаковим діти тепер і самі можуть переконатися, до чого таке свавільля доводить.

— Неправда! — залунав по всій лінійці обурений голос.— Все це брехня і неправда!

Натка насупилась, шукаючи того, хто хуліганить, і, на величезне здивування своє, побачила, що це вигукнув червоний і схвильований Йоська.

Діти заворушилися і зашепотіли.

— Тихо! — голосно гукнула Натка.— Чому ти кажеш, що все неправда?

— Усе неправда,— переконано повторив Йоська.— Коли вчора строїлися, Владик Дашевський для чогось сховав сірники. Я присоромив його, а він назвав мене провокатором. На кострі ні його, ні Тольки не було, а бігали вони ще кудись. А куди, не знаю. І там, а не по дорозі з костра, з ними щось трапилося. Я не провокатор, а Дашевський брехун і обманює увесь загін.

Всі були певні, що після таких слів Владик нападе на Йоську або з люттю почне виправдуватись. Але зблідлий Владик, презирливо скрививши губи, стояв мовчки.

— Дашевський,— в упор спитала Натка,— це правда, що вас учора на кострі не було?

Не ворухнувшись, не повертаючи навіть до неї голови, Владик мовчав.

— Дашевський,— сердито сказала тоді Натка,— сьогодні ж увечері, коли буду доповідати, про все це буде сказано начальникові табору, а зараз вийди з строю і снідати підеш окремо.

Ні слова не промовивши, Владик вийшов і повернув до палати.

Через хвилину загін з піснею ішов униз снідати. Снідати Владик не пішов зовсім.

Вже після обіду, після години відпочинку, коли діти займалися, хто чим хотів, на голому горбочку, в затінку, під спаленою сонцем акацією, сидів невеселий Владик. Усе вийшло якось не так... безглуздо і по-дурному.

Власне, Владикові дуже хотілося, щоб нічого не було: ні вчорашньої сварки з Йоською, ні вчорашньої пригоди з Толькою, ні ранкової сварки з Наткою, ні ганебної ранкової лінійки. Але оскільки вже нічого поправити не можна було, то він вирішив, що хай буде, як буде, а він ні в чому не признається, нічого не скаже. І хоч нехай

викличуть його сто начальників, він стоятиме мовчки, і хай думають, як хочуть.

По той бік паркана весело грали в м'яча. Раптом м'яч злетів угору і, вдарившись об стовп, відлетів рикошетом і покотився просто до Владикових ніг.

Владик подивився на м'яч і не поворухнувся.

Він не поворухнувся і не крикнув навіть тоді, коли за парканом знялася метушня: всі бігали, шукаючи загубленого м'яча, і найголосніше лунав здивований голос Йоськи: «Та він же ось у цей бік полетів... Я ж бачив, що в цей!»

«А мені що?» навіть без злорадства подумав Владик і нехотя повернувся, почувши чийсь кроки.

Підійшов і сів незнайомий хлопчина. Він був старший і дужчий за Владика. Обличчя в нього було якесь сіре, наче вимазане сірим милом, а рот трохи роззявлений, немовби і в таку спеку в нього був нежить.

Він нашкріб тютюну, підняв з землі клапоть паперу і тихо, підморгнувши Владикові, скрутив і закурив.

З-за рогу вискочив Йоська. Наткнувшись на Владика, він спинився, але, помітивши м'яча, підійшов, підняв і докірливо сказав:

— Що ж! Коли ти на мене сердишся, так тобі і всі винні? Хлопці шукають, шукають, а ти не можеш м'яча через паркан перекинути? Який же ти товариш?

Йоська побіг.

— Бачив? — повертаючись до хлопця, зневажливо промовив ображений Владик. — Вони будуть м'яч кидати, а я їм підкидай. Найшли дурня-подавальника.

— Звісно, — спльовуючи на траву, охоче згодився хлопець. — Їм тільки цього й треба. Бач, який рябий наїшовся!

Власне, розлючений Владик і сам знав, що говорить він зараз дурниці, і йому набагато легше було б, коли б цей хлопець заперечався з ним і не згодився. Але хлопець згодився, і тому роздратування Владика стало ще більшим, і він продовжував зовсім уже по-дурному й фальшиво:

— Він думає, що раз він ланковий, то я йому і штани підтримуй. Ні, брат, брешеш, тепер лакеїв нема.

— Звичайно, — так само охоче підтакнув хлопець. — Це такий народ... Ти їм застроми палець, а вони і всю руку націляються зжерти. Така вже їхня порода.

— Яка порода? — здивувався і не зрозумів Владик.
— Як яка? Адже хлопчисько прибігав — жид? Значить, і порода така!

Владик розгубився, наче хтось з усього розмаху шмагонував його по обличчю кропивою.

«Он воно що! Он хто за тебе! — промайнуло в думці. — Йоська все-таки свій... піонер... товариш. А тепер он що!»

Сам не стямившись як, Владик схопився і з усієї сили ударив хлопця по голові. Хлопець сторопіло похитнувся. Але він був більшим і дужчим. З лайкою кинувся він на Владика. Але той, не звертаючи уваги на удари, з такою люттю кидався вперед, що хлопець раптом злякався і, швидко підхопивши кашкета, покинувши на бугрі тютюн і сірники, скиглячи подався геть.

Коли Владик отямився, то поряд уже нікого не було. За стіною так само завзято й весело грали в м'яча. Видно, там нічого не чули. Владик оглянув себе. По сірій безрукавці розпливались яскравочервоні плями: з носа капала кров. Він хотів сховатись у кущі, коли раптом побачив Альку.

Задиханий, Алька стояв усього за п'ять-шість кроків і уважно, з жалем дивився на Владика.

— Це тебе гладкий побив? — тихо спитав Алька. — А чого він сам ревів? Ти йому теж дав?

— Алько, — пробурмотів переляканий Владик, — іди... ти не йди... Ми зараз удвох.

Вони пішли в гліб кущів. Там Владик сів і закинув голову догори. Кров ущухла, але яскравочервоні плями на безрукавці і садно трохи нижче скроні зосталось.

Якби тільки плями крові, можна було б сказати, що напекло сонце голову. Якби тільки садно, можна було б сказати, що подряпався об колючки. Але коли все разом, хто повірить. Хто ж повірить після вчорашнього і після сьогоднішнього? І чи можна пояснити, виправдатись, як і чому виникла бійка? Ні, пояснити не можна ніяк...

— Алько, — швидко заговорив Владик. — Ти не йди. Давай з тобою скоренько збігаємо до моря. Я за скелею місце знаю. Там ніколи нікого нема... Я виполошу сорочку. Поки назад добіжимо, вона висохне — ніхто й не помітить.

Бічною доріжкою вони спустилися до моря. Алька вмостився за брилами й почав будувати з камінців башту, а Владик скинув безрукавку й пішов до води. Та оскільки

вночі був шторм і на берег накидало всякої погані, то Владик зайшов у воду трохи далі. Тут вода була світла, і Владик став поспіхом прополіскувати безрукавку.

«Пусте,— думав він,— виперу, висохне, і ніхто не помітить. Ну, викличуть до начальника або на раду табору. Ну, звичайно, догана. Добре. Стерплю, минеться. А потім видужає Толька, і тоді можна почати по-іншому, по-хорошому...»

«Ач, собака! — злорадно згадав він сіромордого хлопця.— А що, влетіло? Теж найшов собі товариша!»

Він пірнув по шию, обмив обличчя і садно.

І раптом йому почулося, що хтось гнівно окликнув його на ім'я. Він здригнувся, випростався і побачив, що на майданчику вгорі на скелі стоїть Натка і свариться на нього пальцем.

Так вона постояла трохи, махнула рукою і зникла.

І в цю ж мить Владик зрозумів, що тепер надії на порятунок нема, що загинув він остаточно, безповоротно і ніщо в світі не може врятувати від того, щоб його завтра ж не відчислили з загону і не відправили додому.

Було чимало своїх законів у цьому величезному таборі. Як і всюди, часто закони ці обминали і порушували. Як і всюди, винних ловили, викривали, присоромлювали й карали. А найчастіше — прощали.

Занадто багато тут було сліпучого сонця для дитини, що приїхала вперше на південь з-під похмурого Мурманська. Занадто буйно тут цвіла розкішна зелень, росли яблука, груші, сливи, виноград для хлопчика, присланого з-під холодного Архангельська. Занадто часто тут траплялися прохолодні ущелини, дзюркотливі потоки, затишні поляни, небачені квітники для дівчинки, що приїхала з пустель Середньої Азії, з тундр Лапландії або з безрадівних, безкраїх степів Закаспію.

І прощали за сонце, за яблуні, за виноград, за зірвані квіти, за прим'яту зелень.

Але за море не прощали ніколи.

Відтоді, як багато років тому, купаючись без нагляду, утопився в морі дванадцятилітній піонер, непорушний і невблаганний встановився у таборі закон: кожного, хто без дозволу, без нагляду піде купатися, зараз же випишуть із табору й відправлять додому.

І цього нещадного закону табір не порушував ще ніколи.

Владик вийшов з води, добре викрутив безрукавку, одягся і взяв Альку за руку.

Вони пройшлись уздовж берега і натрапили на кам'яне містечко з велетенських брил, що звалилися з вершини гори. Вони сіли на уламок і довго дивились, як пінняві хвилі з шумом і бурчанням бродять по пустинних майданах і вуличках.

— Знаєш, Алько,— сумно заговорив Владик,— коли я був ще маленький, як ти, або, може, трохи менший, ми жили тоді не тут, не в Радянській країні. От одного разу пішли ми з сестрою до гаю. А сестра, Влада, вже велика була — сімнадцять років. Прийшли ми в гай. Вона лягла на полянці. Іди, каже, побігай, а я тут почекаю. А я, наче зараз це було, пригадую, почув раптом: «фю-фю». Дивлюся — пташка з куща на кущ стриб, стриб. Я тихесенько за нею. Вона все стрибає, а я за нею та за нею. Далеко зайшов. Потім пурхнула — і на дерево. Дивлюся — на дереві гніздечко. Постояв я й пішов назад. Іду, іду — нема нікого. Я гукаю: «Влада!» Не відгукується. Я думаю: «Мабуть, пожартувала». Постояв, почекав, гукаю: «Влада!» Ні, не відповідає. Що ж таке? Коли дивлюся — під кущем щось червоне. Взяв, бачу — це стрічка від її плаття. А, он як! Значить, я не заблудив. Значить, це та сама поляна, а вона просто мене обдурила й навмисне покинула, щоб позбутися. Добре, що хоч гай близько від дому і дорога знайома. І так я тоді розлютився, що цілу дорогу лаяв її дурепою, нікчемою і ще якось. Прибіг додому і кричу: «Де Владка? Ну, хай краще вона тепер додому не повертається!» А мати як ойкне, а бабуся Юзефа підскочила ззаду та раз мені по потилиці, два по потилиці! Я стою — нічого не розумію.

А пізніше вже мені розказали, що поки я за пташкою ганявся, прийшли два жандарми, взяли її і повели. А вона, щоб не злякати мене, навмисно не крикнула. І вийшло, що по-дурному я тільки на неї кричав і лаявся. Гірко мені потім було, Алько.

— Вона й тепер у тюрмі сидить? — спитав Алька, що не пропустив ні слова.

— І тепер, тільки вона вже не той, а третій раз сидить. Я, Алько, всі ці дні з дому листа чекав. Казали, що буде амністія, все думали: вже й так чотири роки сидить — може, випустять. А позавчора прийшов лист: ні, не випустили. Якихось там з інших партій повипускали,

а комуністів — ні... не випускають... А потім на другий день пішов я вже сам до гаю і на зло гніздо зруйнував і в пташку камінець так пошпурив, що вона ледве випурхнула.

— А хіба вона винна, Владику?

— А знав я тоді, хто винен? — сердито заперечив Владик. І раптом, згадавши про те, що сьогодні сталося, він одразу притих.— Завтра мене з загону виженуть,— пояснив він Альці.— Поки ти за скелею грався, Натка мене згори побачила.

— Так ти ж не купався, ти тільки безрукавку полоскав! — здивувався Алька.

— А хто повірить?

— А ти правду скажи, що тільки полоскав,— заглядаючи Владикові в обличчя, схвилювався Алька.

— А хто тепер моїй правді повірить?

— Ну, я скажу. Я ж, Владику, все бачив. Я грався, а сам усе бачив.

— Так ти ще маленя! — розсміявся Владик.

Владик міцно схопив Альку за руку. Він зітхнув і вже серйозно попросив:

— Ні, ти вже краще мовчи. А то й тобі влетить: нащо зі мною зв'язався! Та й мені ще гірше буде: навіщо я тебе до моря потягнув. Ходім, Алько. Ех, ти! І хто тебе, такого малюка, на світ уродив!

Алька помовчав.

— А моя мама теж у тюрмі була вбита,— несподівано відповів Алька і прямо подивився на розгубленого Владика своїми спокійними неруськими очима.

Вечеряти загін ходив без Натки. Натка довго провелоювалась у лікарні, де їй довелося ждати лікаря, зайнятого в перев'язочній.

З Толькою виявилось не так уже погано: три ушиби і не дуже сильний вивих. Вона боялася, що буде гірше.

Коли вона поверталася назад, її гукнули з бібліотеки. Там їй ехидно показали дві книжки з вирваними сторінками і одну з вирізаним малюнком. Про дві книжки Натка нічого не знала, а про третю сказала комсомольському бібліотекареві, що він бреше і що малюнок цей був вирізаний ще перед тим, як книжка побувала в її загоні. Бібліотекар почав сперечатися, Натка спалахнула і вже

До стор. 166

від дверей на зло нагадала йому, як він всучив недавно жовтеняті Бубякіну замість книжки про свійських тварин популярну астрономію Фламмаріона.

Голодна і зморена, вона побігла до їдальні. Там уже давно все поприбирали, і їй дісталось тільки два помідори та холодне варене яйце.

Вона повернулася до загону, але там, як на те, вже чекала на неї кастелянша з своїми паперами і підрахунками. Викрутитися Натка не встигла.

— Скільки у вас загублено носових хусточок? — спитала кастелянша, рішуче садовлячи Натку поруч себе і поволі розкладаючи свої записки.

— Скільки? — зітхнула гірко Натка і почала про себе лічити на пальцях.— Васю! — гукнула вона жовтеняті Бубякіну, що біг мимо.— Збігай, поклич ланкових. Тільки Розу не шукай — вона внизу. І довідайся, знайшов Карасиков свою хусточку, чи ні. Певно, роззява, не знайшов.

— Він на мене вчора плюнув,— похмуро заявив Вася,— і я з ним більше не знаюсь.

— Ну, не знайся, а збігай. Ось почекайте, я з вами поговорю на лінійці,— пригрозила Натка. І, обернувшись до кастелянші, вона продовжувала: — Рушників у нас уже чотирьох невістачає. Галстуки ще вчора в усіх були. А вчора наші діти знайшли в куцах дві чужі панами, маленьку подушку і одну шкіряну сандалю. почекайте записувати, Марто Адольфівно, зараз ланкові придуть— може, і галстуків уже невістачає. Я нічого не знаю. Я сьогодні цілий день як очманіла.

Натка обернулася і побачила, що її легенько сіпає за рукав Алька.

— Ну, чого тобі? — спитала вона не сердито, але й не зовсім так привітно, як завжди.

— Знаєш що? — не голосно, так, щоб не почула кастелянша, заговорив Алька.— А я тебе шукав, шукав... Знаєш... Він зовсім не винен. Я сам був і все бачив.

— Хто не винен? — неуважно спитала Натка і, не дослухавши, сказала: — А дві вчорашні безрукавки, Марто Адольфівно, то зовсім не наші. У нас і дітей таких нема. То на здорового дядю. Може, в першому загоні двоє-трое таких буде. А в мене... звідки ж?

— Він зовсім не винен,— ще тихше і схвильованіше

говорив Алька.— Ти, Натко, послухай... Він просто з хлопцем побився і хотів потім виполоскати. Він хороший, Натко. Він усе листа про сестру ждав, ждав. Інших по-випускали, а її не випустили.

— От я їх поб'юся! От я їх поб'юся! — машинально пригрозила Натка.— Біжи, Алько, чого тобі тут треба? Ну, що, Васю, ідуть ланкові? А як у Карасикова?

— Він мені дулю показав,— похмуро поскаржився Вася,— і я з ним більше ніколи не знатимусь. А хусточки в нього все рівно нема. І я сам бачив, як він зараз пальцем всякався.

— Гаразд, гаразд. Я з вами пізніше розберуся. Значить, шістьох хусточок неvistачає, Марто Адольфівно.

— Він зовсім не винен, а ти на нього думаєш,— уже сердито і ледь стримуючи сльози, забелькотів Алька.— Він і сам раз на сестру подумав: і дурна і нікчема, а вона зовсім не була винна. Гірко потім було. Ти тільки послухай, Натко. Він, Владик, лежав...

— Що Владик? Хто нікчема? Хто тобі дозволив з ним бігати? — різко обернулася Натка, яка так нічого і не зрозуміла, і зараз же напала на Йоську за те, що він, як їй здалося, підходив не досить швидко.

Коли б Натка була не так роздратована, коли б вона обернулася в цю хвилину, то вона все-таки вислухала б Альку. Але вона згадала і обернулася уже тоді, коли Альки позаду не було.

На вечірній лінійці Альки раптом не виявилось. Пішли подивитись у палату: чи не заснув бува. Ні, не було. Покричали з тераси — ні, не відгукується.

Тоді стривожились і забігали, почали один одного розпитувати: де, як і куди?

Незабаром виявилось, що Карасиков, який підкрався до дверей підслухати, як Васька буде скаржитися на нього за дулю, раптом побачив, що повз нього весь у сльозах пробіг Алька. А коли зраділий Карасиков пустився був навздогін і закричав: «Плакса-вакса!», то Алька зупинився і жбурнув на Карасикова каменюку так здорово, що Карасиков далі не побіг, а пішов був поскаржитися Натці, але роздумав, бо Васька Бубякін і на нього самого тільки що поскаржився.

Про все це, звичайно, довідалася не Натка, а самі діти, які зараз же навперебій розказали про все Натці. Тоді вона викликала десяток дітей старших і кмітливі-

ших і наказала їм обшукати поблизу всі полянки, доріжки і стежки, а сама сіла на лавку, стомлена і пригнічена.

Неясно пригадувались їй якісь незрозумілі Альчини слова: «...А я тебе шукав, шукав... Він усе листа ждав, ждав... Ти тільки послухай, Натко...»

«Навіщо шукав? Якого листа?» насилу доміркувалася вона. І тут подумала, що найпростіше піти й спитати самого Владика. Але і Владик теж уже кудись зник.

«Гаразд,— подумала Натка.— Гаразд, завтра тобі й це все пригадається».

Один по одному поверталися посланці. І коли, нарешті, повернувся останній, десятий, Натка вибігла на ганок і, плутаючись у п'ятні, побігла до третього корпусу, щоб звідти подзвонити черговому по табору.

Коли вже заблимали серед кущів огники, коли вже вона порівнялася з першим ліхтарем, збоку затріщало, захрустіло, і звідкись просто навперейми їй вилетів Владик.

— Не треба,— задихаючись, сказав він,— не треба...

— Ти знайшов? — крикнула Натка.— Де він? Уже вдома? В загоні?

— Авжеж! — неголосно відповів Владик. І тут Натка побачила, що його очі дивляться на неї з прямою і одвертою ненавистю.

Більше він нічого не сказав і повернувся. Вона голосно і тривожно окликнула його, він не послухався і зник. Боятися йому тепер однаково було нікого і нічого.

Коли Натка вернулася, то їй розказали, що Владик Дашевський знайшов Альку за два кілометри від табору, в маленькій хатці під скелею, у батька. Там Алька тепер і лишився.

Натка пішла в свою кімнату і сіла.

Неуважно прислухаючись до того, як шурхотить великий метелик біля лампи, вона пригадала свою сумну останню добу: і Катюшу Вострецову з її розбитим носом, і Тольку з його рукою, і Владика, і кастеляншу з її галстуками, і дурня-бібліотекаря з його брехнею... І від усього цього їй стало так сумно, що захотілося навіть заплакати.

У двері несподівано постукали. Заглянула чергова і сказала Натці, що її хоче бачити Альчин батько.

Натка не здивувалась. Вона тільки швидко простягла руку до графіна, але графін був теплий. Тоді, проходячи повз умивальник, вона наспіх жадібно напилася просто з-під крана і через терасу вийшла в парк. Ніч була темна, проте вона одразу ж побачила постать людини, що сиділа на кам'яних східцях.

Вони привітались і розмовляли тієї ночі дуже довго.

На другий день Владика ні до начальника, ні на табірну раду не викликали.

Наступного дня не викликали теж.

І коли він зрозумів, що його так і не викличуть, він принишк, змарнів і все ходив спочатку самотнім, обережним вовчням, от-от готовий був плигнути й огризнутись.

Та оскільки огризатись не було на кого і життя в Натчиному загоні, усім на радість, потекло ладно, дружно й весело, то незабаром він заспокоївся і, чекаючи, поки видужає Толька, подовгу пропадав тепер у табірному стрілецькому тирі.

З Наткою він був стриманий і чемний.

Але тільки починала вона говорити з ним про те, як же все-таки насправді Толька звихнув собі руку, Владик замовкав і обов'язково зникав під яким-небудь приводом, — а вигадувати їх він був неперевершений майстер.

І ще що помітила Натка — це те, з якою упертістю цей зухвалий хлопчисько непомітно й ревниво оберігав у всьому веселе Альчине дитяче життя.

Так, недавно, вертаючись з прогулянки, Натка суворо спитала в Альки, куди він подів нову коробку для жуків і метеликів.

Алька почервонів і дуже невпевнено відповів, що він, здається, забув її вдома. А Натка дуже впевнено відповіла, що, здається, він знову забув банку під кущем або коло струмка. І все ж, коли вони повернулися додому, то металева банка з сіткою стояла на тумбочці біля Альчиного ліжка.

Спантеличена Натка готова була вже повірити в те, що вона помилилась, коли б зовсім випадково не перехопила торжествуючого погляду захеканого Владика.

А табір готувався до нового свята. Давно вже помілишали стави, запліснявіли басейни, замовкли фонтани й пересохли веселі струмки. Навіть ванна і душі були

замкнуті на ключ і відчинялися тільки за годину-півгодини до ночі.

Ішли спішні останні роботи, і через три дні цілий потік холодної, свіжої води мав ринути з гір до табору.

Одного разу Сергій повернувся з роботи рано. Стара сторожиха сказала йому, що в нього на столі лежить телеграма.

Важливих телеграм він не чекав нізвідки, тому спочатку він скинув гімнастюрку, вмився, закурив і тільки тоді розпечатав.

Він прочитав. Сів. Перечитав ще раз і замислився. Телеграма була недовга й начебто не дуже зрозуміла. Зміст її був такий, що йому наказували бути наготові першої-ліпшої хвилини перервати відпустку й повернутися в Москву.

Але Сергій цю телеграму зрозумів, і враз йому дуже хотілося побачити Альку. Він одягнувся і пішов до табору.

В цей час діти вечеряли, і Сергій сів на камінь за кущами, чекаючи, коли вони повертатимуться з їдальні.

Спочатку пройшло двоє, ситі, мовчазні. Вони так і не помітили Сергія. Потім пробігли цілою групкою. Потім ще здалека почулися суперечки, галас і на полянку викотило троє: хлопчак Бубякін і Карасиков, що давно вже помирилися, а з ними задерикувата башкирка Еміне. Всі вони тримали по великому червоному яблуку.

Наткнувшись на незнайому людину, Карасиков розгубився і впустив яблуко, що його зараз же підхопила спритна Еміне.

— Коза! Коза! Віддай, Емко! Васько, держи її! — закричав Карасиков, обурено дивлячись на товариша, який байдуже спинився.

— Доганай! — гортанно крикнула Еміне, ловко підкидаючи і підхоплюючи важке яблуко.— У, дуренький... Н-а! — сердито крикнула вона, кидаючи яблуко на траву. І враз, обернувшись до Сергія, вона лукаво усміхнулась і кинула йому своє яблуко:— Н-а! — А сама вже здалека дзвінко крикнула:— Ти Альчин?.. Так? Іж! — і, не знайшовши більше слів, затрусила головою, розсміялась і втекла.

— А ваш Алька вчора її, Емку, водою облив,— торжествуюче наябедничав Карасиков.— А Ваську Бубякіна за вухо сіпнув.

— А чому ж ви його не одлупцюєте? — поцікавився Сергій.

Карасиков замислився.

— Його не треба лупцювати, — трохи помовчавши, пояснив він. — У нього мати була хороша.

— Звідки ви знаєте, що хороша?

— Знаємо, — коротко відповів Карасиков. — Нам Натка розказувала. — І, помовчавши, він додав: — А коли Васько хотів його одлупити, то він притиснувся до стіни, вирвав кропиву та й одбивається. Спробуй-но підійти, адже ноги ж голі!

Сергій розсміявся. Десь недалеко, на волейбольному майданчику гупнув м'яч, і дітлахи кинулись туди.

Потім підійшли: Натка, а за нею Алька і Катюшка Вострецова, які тягли на мотузці маленький грузовичок, до країв наповнений яблуками, грушами і сливами.

— Це наші хлопці за вечерею навантажили. От ми й веземо, — пояснив Алька. — Ти проведи нас, татку, до загону, а потім ми з тобою гуляти підемо.

Грузовик рушив, а Сергій і Натка пішли позаду.

— Він, певно, цими днями поїде зі мною в Москву, — неохоче повідомив Сергій. — Так треба, — відповів він на здивований Натчин погляд. — Треба так, Наташо.

— Ганін! — наважилась запитати Натка. — А що, Алька коли-небудь матір свою бачив? Власне... бачив, звичайно... а чи він її добре пам'ятає?

Грузовик хитнувся, двоє яблук випало й покотилося по доріжці. Алька, швидко обернувшись, поглянув на батька.

Сергій нахилився, підняв яблука, поклав їх у кузов і з докором промовив:

— Що ж це, шофер? Ти гальмуєш плавно, а то шестерні позриваєш, та й машину перекинеш.

Вони підійшли до будинку. Сергій сказав, що затримає Альку ненадовго. Проте Алька повернувся аж перед сном.

Натка роздягла його, поклала в ліжку і, закривши абажур хусткою, стала перечитувати другого, тільки сьогодні одержаного листа.

Мати з тривогою писала, що батька переводять на будівництво до Таджикистану і що скоро всім треба буде виїздити. Мати хвилювалась, дуже просила Натку при-

їхати задалегідь і повідомляла, що батько вже договори́вся з міськкомом і, якщо Натка схоче, то і її відпустять разом з родиною.

Суперечливі почуття охопили Натку. Хотілось і тут побути до кінця відпустки, тим більше, що вожатий Корчаганов уже видужав. Добре було б поїхати і в Таджикистан, хоча й сумно покидати місто, де минуло все дитинство. І було якось неспокійно і радісно. Відчувалось, що ось воно, життя, розгортається і розкидається всіма своїми шляхами. Чи давно: дядько... папаха... дядькова шабля за грубою... мати з дубцем... Чи давно піонерзагін... сама піонерка... Потім радпартшкола. От рік два — і зразу вже їй дев'ятнадцятий.

Їй здалося, що в кімнаті душно, і, натягнувши сітку, вона навстіж розчинила вікно.

Обернувшись, вона побачила, що Алька все ще не спить, а лежить з розплющеними і зовсім не сонними очима.

— Ти чого? Спи, маленький! — напала на нього Натка.

Алька посміхнувся і підвівся.

— А ми сьогодні з татом на високу гору лазили. Він ліз і мене тягнув. Високо витягнув. Нічого не видно, саме тільки море й море. Я його питаю: «Тату, а в якій стороні та сторона, де була наша мамка?» Він подумав і показав: «Он у тій». Я дивився, дивився, все одно тільки саме море. Я спитав: «А де та сторона, на якій сидить у тюрмі Владикова Влада?» Він подумав і показав: «Он у тій». Чудно, правда, Натко?

— Що ж чудно, Алько?

— І в тій стороні... і в другій стороні... — протяжно сказав Алька. — Всюди. Пригадуєш, як у нашій казці, Натко? — жваво продовжував він. — Тато в мене російський, мама румунська, а я який? Ну, вгадай.

— А ти? Ти радянський. Спи, Алько, спи, — швидко заговорила Натка, бо очі в Альки щось дуже заблищали.

Але Альці не спалось. Вона сіла до нього на ліжко, закутала в ковдру і взяла його на руки:

— Спи, Алько. Хочеш, я тобі пісеньку заспіваю?

Він пригорнувся до неї, притих, задрімав, а вона тихенько співала йому просту, колискову пісеньку, ту саму, яку співала їй мати ще в дуже глибокому, майже непригадуваному дитинстві:

Плив кораблик за водою,
А на ньому — я з тобою.
В синім морі тишина,
В небі зіронька ясна.
А за хмарами в імлі
Край чужої нам землі...

Тут сонний Алька заворушився. Несподівано він розплющив очі, і щаслива усмішка розпливлася по його розчервонілому обличчю.

— А знаєш, Натко? — пригортаючись до неї, радісно сказав Алька. — А я все-таки свою маму раз бачив. Довго бачив... Цілий тиждень.

— Де? — не стримавшись, швидко спитала Натка.

Алька подумав, помовчав, потім рішуче хитнув головою:

— Ні, не скажу... Це наша з татком теж військова таємниця.

Він розсміявся, уткнувся в її плече і потім, уже зовсім засинаючи, тихенько попередив:

— Гляди... і ти не кажи нікому теж.

Після обіду до табору приїхав дятлев одержувати зі складу болти і цвяхи. Сергій наказав, щоб після приймання Дягілев покликав його, і тоді вони разом поїдуть до озера.

Табірний тир був розташований коло берега, якраз попуті, нижче від шосейної дороги. Сергій зайшов до тиру.

Тільки що скінчився післяобідній відпочинок, і тому дітей у тири було небагато — чоловік з вісім. Серед них були Владик і Йоська.

Сергій стояв віддалік, стежачи за Владиком. Коли Владик підходив до бар'єра, обличчя в нього трошки блідло, сірі очі жмурились, а коли він посилав кулю, губи сіпались і стискались, наче бив він не в мішень, а в схованого за нею ворога.

Стріляли з дрібнокаліберної на п'ятдесят метрів.

— Тридцять п'ять, — відкладаючи гвинтівку і обертаючись до Йоськи, спокійно сказав Владик. — Закладаюся на що хочеш — тобі не взяти й тридцяти.

— Тридцять виб'ю, — повагавшись, вирішив Йоська.

— Ого! Ну, спробуй!

Йоська винувато подивився на товаришів і взяв гвин-

тівку. Готувався він до пострілу довше, цілився повільніше, і, перезаряджаючи після пострілу, він ковтав слину, ніби в нього пересихало горло.

І все-таки тридцять очок він вибив.

В цей час до Сергія підійшов Дягілев.

— Дурна довбешко! — з досадою сказав він, стукаючи себе пальцем по лобі.— Сам-то я поїхав, а наряд у конторці забув. Підпишіть новий, Сергію Олексійовичу. А повернемось — тоді я старий порву.

— Сорок виб'ю,— упевнено заявив Владик і легко взяв з рук розчервонілого Йоськи гвинтівку.— Менш як сорок не буде,— твердо заявив він, відчуваючи, як ловко й слухняно прилягла гвинтівка до плеча.

— Сорок мені не вибити,— признався Йоська.— У мене після третього пострілу рука стомлюється.

— А ти не цілься по годині,— порадив Владик. І, націлившись, він з першої кулі поклав десять.

Діти насторожились і почали усміхатися.

— А ти не цілься по годині,— повторив Владик і знову вибив десять.

За третім пострілом, перезаряджаючи гвинтівку, торжествуючий Владик побіжно оглянувся на Сергія.

Тут ніби хтось його сіпнув. Він якось незграбно, не по-своєму взяв на приціл, невчасно натиснув, і четверта куля з дзижчанням ударила зовсім за мішень.

— Зірвав! Чого ти? Чого ти? — зашепотіли і заворушилися діти.

Владик квапливо перезарядив. Цілився він тепер довго. Пальці тремтіли, і мушка стрибала.

— Ну, двійка! — розчаровано крикнув хтось, коли він вистрілив.

Владик відштовхнув гвинтівку і, нічого не сказавши, пішов геть.

Сергієві стало шкода розгубленого Владика.

— Не гнівайся,— заспокоїв він, затримуючи його руку.— Ти добре стріляєш. Тільки не треба було обертатися.

— Ні,— сердито відповів Владик.— Це зовсім не те.

Кілька кроків вздовж берега вони пройшли мовчки. Владик важко дихав.

— Я знаю,— сказав він, спиняючись,— це ви за мене заступилися перед Наткою. Ви не заперечуйте, я добре знаю.

— Я не заперечую, але я не заступався. Я тільки розказав їй те, що розповів мені Алька. А йому я, Владика, дуже вірю.

— І я так само.— Владик облизав пересохлі губи. І, не знаючи, як почати, він відшпурнув ногою камінець, що потрапив під ноги.— Це хто до вас зараз підходив?

— Зараз? Це старший десятник. А що, Владика?

Владик запнувся.

— А коли він десятник, то навіщо він рушниці ховає? Навіщо? Через нього ми з Толькою випадково вас мало не вбили. Через нього Толька звихнув собі руку. Через нього я зараз промахнувся. У мене три патрони — тридцять очок. Раптом бачу... Що? Хто це? Звідки? Звичайно, раз зірвав... зірвав два, а коли б зразу обернувся, то і всі п'ять зірвав би. Хіба я його тут сподівався бачити?

— Чекай, чекай, та ти не кричи! — спинив Владика Сергій.— Хто мене вбив? Яка рушниця? Хто ховає? Іди сюди, сядь.

Вони сіли на камінь.

— Пам'ятаєте, ви верхи їхали і двом хлопцям записку до начальника табору дали?

— Ну?

— То ми з Толькою були. На башту, дурні, лазили... Пригадуєте, ви раз ішли, раптом коло вас бабахнуло. Ви окликнули та по куцах з нагана...

— Я не по куцах, я в повітря.

— Все одно. То ми з Толькою бабахнули. То він ненавмисне. А потім ми кинулись тікати; тут він на схилі й розбився.

— А рушницю, рушницю де ви взяли?

— А рушницю оцей самий дядько в яму під башту сховав. Ми там лазили й випадково натрапили.

— Який дядько? Може, інший? Може, зовсім не цей? — настійливо перепитував Сергій.

— Цей самий. Ми з Толькою нагорі поряд сиділи. Теж сунувся під руку,— з досадою додав Владик.— Я обернувся, дивлюся — він. Звідки, думаю? Може, по рушницю? Раз, раз — і зірвав.

— А рушниця де?

— Там вона... де-небудь у хащі, під кручею, — вже неохоче закінчив Владик.— Коли треба, то ходімте, можна й розшукати.

— Владиду,— квапливо попросив Сергій, побачивши, що під'їздить Дягілев.— Ти біжи в тир. Я зараз теж приїду. А потім ми візьмемо з собою Альку і підемо разом гуляти. Там заодно усе подивимось і пошукаємо.

Того самого дня надвечір Сергій викликав Шалімова і послав на третю дільницю за Дягілевим. Обдерта об каміння брудна двостволка стояла в кутку. Її знайшли в колючках під кручею.

На всі розпитування Сергія Шалімов відмовчувався і відповідав тільки одне: що аллах великий і, звичайно, бачить, що він, Шалімов, ні в чому не винний.

Увійшов Дягілев. Ще з порога він почав скаржитись, що шалімовська бригада зовсім одбилась від рук і що кудись пропав ящик з метровими гайками.

Та, наткнувшись на Шалімова, він зразу насторожився, зсунув з табуретки молодого хлопця-розсильного і сів навпроти Сергія.

— Брешеш, що тебе обікрали,— прямо сказав Сергій.— Ти сам злодій. Документи викинув, а двостволку сховав.

І, вказуючи на припишкового Шалімова, він запитав:

— А робітників обкрадали разом? Скажіть, скільки вкрали?

— Шість тисяч шістсот шістдесят шість,— швидко відповів не розгубившись Дягілев.— Чого ти, Сергію Олексійовичу? Чи динамітом в голову контузило?

Але тут він побачив, що за спиною Сергія стоїть двостволка, і злобно поглянув на мовчазного Шалімова:

— Ах, он воно що! Святий Магомет, це ти що-небудь напрозорчив?

— Я нічого не говорив,— злякано забурмотів Шалімов.— Я нічого не бачив, нічого не чув і не знаю. Це все бог знає.

— Свята істина,— похмуро згодився Дягілев.— Ну й що далі?

— Документи у тебе свої чи чужі? — спитав Сергій.

— Документ радянський, за свої тепер суворо. Та чого ти до мене причепився, Сергію Олексійовичу? Злодій украв, злодій і закинув, а я тут при чім?

В цю мить двері грюкнули, і Дягілев побачив на порозі незнайомого хлопчика.

— Владиду,— спитав хлопчика Сергій, вказуючи на Дягілева,— цей чоловік рушницю ховав?

Владик мовчки хитнув головою. Сергій обернувся до телефону.

Відчувши недобре, Дягілев теж устав і, відштовхуючи розсильного, що намагався його затримати, кинувся до дверей.

— Ти чекай, злодюго! — скрикнув зблідлий Владик.— Тут ще я стою.

— А ти що за орел-птах? — вигукнув збентежено Дягілев і нехотя сів, бо Сергій кинув телефонну трубку.

— Одпустіть краще, Сергію Олексійовичу,— сказав Дягілев.— Будівництво закінчене. Гребля готова, ви собі з миром у один бік, а я — в другий. Всім жерти треба.

— Всім треба, та не всі крадуть.

— Вам красти ні до чого. У вас і так усе своє.

— А у вас?

— А у нас? Про нас розмова інша. Одпустіть добром, вам же краще буде.

— Мені краще не треба. Мені й так добре... А ти, видно, кулак. Ну-ну! Гляди! — гукнув Сергій, побачивши, що Дягілев підвівся і підсунув до себе важку табуретку.

— Був з кулаком, а лишився з кукишем,— огризнувся Дягілев і безнадійно махнув рукою, побачивши двох вершників-мільйонерів, що підїжджали до вікна.

— Краще б відпустили, собі тільки гірше зробите,— ніби з жалем повторив Дягілев і злісно шарпнув за рукав Шалімова, який все ще бурмотів щось.— Вставай, святий Магомете! Соціалізм будували... будували і підірвались. У рай додому поїдьмо! А он за вікном і архангели.

Через два дні, опівдні, урочисто відкрили шлюзи, і потоки холодної води ринули з гір до табору.

Увечері на нижньому парковому ставу, куди пустили всю першу, ще каламутну воду, вже каталися човнами.

Вранці били фонтани, виблискували світлі басейни, з-під душів лунав страшений вереск. І суворий Гейка, якого вже кілька разів оббризкували з вікон, щедро по-

ливаючи запорошені газони, зовсім не сердито бурмотів:

— Ну, годі, годі вам! Ось нарву кропиви та через вікно кропивою по голому. І скажи, що за пустотлива нація.

Хоч би де з'являлося це маленьке темнооке хлоп'ятко — чи на лужку серед безтурботних жовтенят, чи на полянці, де шалено ганяли козаки і розбійники — відчайдушні сміливці, чи на волейбольному майданчику, де азартно грали в м'яча дорослі комсомольці, — всюди йому були раді.

І якщо бувало хтось чужий, незнайомий штовхне його, або відсуне, або не пропустить пробратися на високе місце, звідки все видно, то таку людину завжди спиняли і лагідно їй говорили:

— Що ти, здурів! Та це ж наш Алька.

І потім стиха додавали ще щось таке, від чого неуважна, незграбна, але не лиха людина ніяковіла й винувато дивилася на цього веселого малюка.

З години на годину Сергій чекав телеграми. Але минув день, минув другий, а телеграми все не було, і Сергій почав надіятись, що решту відпустки вони з Алькою проведуть спокійно і весело.

Уже вечоріло, коли Сергій і Алька лежали на полянці й чекали Натку. Вона сьогодні була вільна, бо зовсім видужав і повернувся до загону вожатий Корчаганов.

Проте Натка десь затримувалась.

Вони лежали на теплій, запашній галявині і, прислухаючись до стрекотання численних цикад, обидва мовчали.

— Татку, — торкаючи батька за плече, спитав Алька, — Владик каже, що в одного льотчика пробили кулями аероплан. Тоді він стрибнув, летів, летів і все-таки спустився прямо в руки до білих. Навіщо ж він тоді стрибав?

— Мабуть, він не знав, що потрапить до білих, Алько.

— А коли б знав?

— Ну, тоді він подумав би, що, може, зуміє втекти або відіб'ється.

— Не відбився, — з жалем зітхнув Алька. — Владик каже, що на тому місці, де льотчика допитували й убили, стоїть тепер башта і звідти діти з парашутами стрибають. Ти, коли був на війні, багато разів стрибав?

— Ні, Алько, я ні разу. Та в нас і війна не така була— без парашутів.

— А в нас яка буде?

— А у вас, може, і ніякої війни не буде.

— А якщо?

— Ну, тоді виростеш — сам побачиш. Ти чому про льотчика згадав, Алько?

— З казки. Пригадуєш, коли Хлопчиша закували в кайдани, то блідий він стояв, і теж у нього нічого не випитали.

Алька схопився з трави і попросив:

— Ходімо, татку. Ми Натку по дорозі зустрінемо. А в мене під подушкою дві цукерки сховані, і я вам теж дам по половинці, тільки ти не кажи їй, що це з-під подушки, а то в нас за це лаються.

Вони спустилися на стежку і вздовж огорожі з колючого дроту, що відокремлювала парк від проїжджої дороги, пішли до будинку.

Вони відійшли вже досить далеко, коли Сергій згадав, що забув на галявині папіроси.

— Принеси, Алько,— попросив він,— я тебе тут почекаю.— Біжи навпростець, через кущі. Ти маленький і швидко пролізеш.

Алька пірнув у хащу.

— Ау! Де ви? — почувся здалека Натчин голос.

— Еге-гей! Тут! — голосно відгукнувся Сергій.— Сюди, Наташо!

На звук його голосу із-за кущів з боку дороги просунулась чиясь голова, і Сергій упізнав дягілевського брата. Він знову був дуже п'яний, але на ногах тримався міцно. Він спробував був підійти, та наткнувся на колючий дріт і спинився.

— Навіщо брата посадив? — глухо промовив він, втупивши в Сергія каламутні, злі очі.— Хитрий! — протяжно додав він і посварився пальцем.

— Іди проспись,— порадив Сергій.— Дивися, ти собі руку дротом до крові подряпав.

— І всі ви хи-итрі! — так само протяжно повторив п'яний і раптом подавшись корпусом, натиснув так сильно, що дріт затріщав і задзвенів.

Він хрипко загорлав:

— Навіщо брата посадив? Краще відпусти, а то гірше буде!

— Брат твій куркуль і злодій — туди йому й дорога. Ти будеш злодієм, і ти сядеш. Іди спати,— різко відповів Сергій, не спускаючи очей з цієї осатанілої людини.

— Брат — злодій, а я й зовсім бандит! — дико вигукнув п'яний і, схопивши з землі важку каменюку, він з усієї сили пошпурив у Сергія.

— Облиш, покинь! — гримнув Сергій, ухилившись.

Але засліплений люттю, отуманений горілкою чоловік рвонувся до землі, і цілий град каміння полетів на Сергія. Великий камінь ударив йому в плече, і тут же він почув, як позаду хруснули кущі і хтось тихо скрикнув.

— Стій!.. Назад... Назад, Алько! — з страхом закричав Сергій, і, вихопивши з кишені браунінг, він стрельнув у п'яного.

П'яний упустив камінь, посварився пальцем, брудно вилаявся і важко впав на дріт.

Сергій обернувся.

Очевидно, щось сталося, бо він похитнувся. В ту саму мить він побачив важкі плити тюремних башт, іржаві кайдани й смагляве обличчя мертвої Маріци. А ще поряд з баштами він побачив суху колючу траву. І на тій траві лицем вниз і з каменем коло скроні непорушно лежав вершник «Першого жовтентяського загону світової революції», такий маленький — Алька.

Сергій рвонувся і трохи підняв Альку. Але Алька не вставав.

— Алько,— майже пошепки попросив Сергій,— ти, будь ласка, вставай...

Алька мовчав.

Тоді Сергій здригнувся, обережно поклав Альку на руки і, не підбираючи впущеного кашкета, хитаючись, пішов угору.

Із-за повороту назустріч вибігла Натка. Була вона сьогодні така весела, чорноволося, без хустки, без галстука; підбігаючи, вона розкинула руки і радісно спитала:

— Ну що, заждались? Ось і я. А він уже спить?

— А він, здається, вже не спить,— якось по-чудному відповів Сергій і спинився.

І, очевидно, знов щось сталося, бо вражена Натка відступила назад, підійшла знов і, заглянувши Альці в обличчя, враз виразно почула далеку пісеньку про те, як поплив голубий кораблик...

На скелі, на кам'яному майданчику, високо над синім морем, рештками динаміту вирвали міцну могилу.

І ясного, сонячного ранку, коли ще голосно співали пташки, коли ще не просохла роса на тінявих полянках парку, весь табір прийшов провіджати Альку.

Щось там над могилою говорили, когось з ненавистю проклинали, і в чомусь твердо клялись, але все це не уважно слухала Натка.

Вона бачила Карасикова, який стояв тепер не ворухнувшись, і згадала, що батько в Карасикова — шахтар.

Вона бачила босого, але сьогодні підперезаного й зачесаного Гейку і згадала, що цей добрий Гейка був колись солдатом в арештантських ротах.

Вона бачила Владика, блідого й стриманого настільки, що, здавалося, нікому не можна було навіть пальцем доторкнутися до нього зараз, і подумала: якщо коли-небудь цей Владик по-справжньому візьме гвинтівку, то ні пощади, ні промаху від нього не буде.

Потім вона побачила Сергія. Він стояв непорушно, як вартовий коло прапора. І тільки тепер Натка роздивилася, що обличчя у нього спокійне, майже суворе, що чоботи вичищені, ремінь підтягнутий, а на чистій гімнастюрці пригвинчено військовий орден.

Тут Натку тихесенько гукнули й сказали, що башкирка Еміне впала на траву і дуже-дуже плаче.

Потім усі пішли. Лишилися тільки Сергій, Гейка, чергова ланка з першого загону і четверо робітників.

Вони навалили купу важких каменів, пробили отвір, щільно залили цементом, закидали бугор квітами.

І поставили над могилою великий червоний прапор.

Того самого дня Сергій одержав телеграму. Він зайшов додому і почав збиратись. Він уклав весь свій нескладний багаж, а коли підійшов до письмового стола, щоб зібрати папери, то не знайшов там Альчиної фотографії.

Він потер скроні, пригадуючи, чи не брав він її з собою. Заглянув навіть у польову сумку, але фотографії і там не було.

Голова працювала нечітко, думки якось збивались, розбігались, плутались, і він не знав, на кого — на себе, чи на когось іншого — гніватись.

Він пішов до Натки. Натка теж укладала свої речі.

Альчине ліжко з білою подушкою, з голубенькою ковдрою все ще стояло незаймане, наче він бігав десь недалечко, але його улюбленого малюнка з червонозоряним вершником уже не було.

— Завтра я їду, Наташо,— сказав Сергій.— Мене ви-кликали.

— І я теж. Ми поїдемо разом. Ти пити хочеш? Пий з графина. Тепер вода холодна.

— Так, тепер вода холодна,— машинально повторив Сергій.— Ти у мене не була сьогодні, Наташо?

— Ні, не була. А що... Серьожо?

— Не знаю я, кудись Альчина карточка з столу пропала. Може, сам згарячу засунув — не пригадаю. Шукав, шукав — нема. В Москві у мене ще є,— ніби виправдуючись, додав він.— А тут більше нема.

У двері заглянув вожатий Корчаганов, який цілий день ловив Натку, щоб її за щось вилаяти. Але, побачивши Сергія, він зрозумів, що зараз, мабуть, не час і не місце. Він зник, не сказавши ні слова.

Вони вирішили їхати завтра рано-вранці — машиною до Севастополя, а звідти поїздом до Москви.

Востанне обходила Натка галасливий і одчайдушний свій четвертий загін. Ще не скрізь стихли сумні розмови, ще не у всіх прохолонули заплакані очі, а вже помалу, розтинаючи тишу, десь рокотіли барабани. Вже, порозсідавшись на колодах, дружно й нестройно, як завжди, заспівували свою пісню жовтенята. Вже встигли Вася Бубякін і Карасиков знову посваритись і знову помиритись. І вже перегукувались голоси над берегом, аукали в парку й верещали під іскристими холодними душами.

Натка зайшла у прохолодну палату. Там біля вікна стояв тільки сам Владик. Вона підійшла до нього ззаду, але він був замислений і не почув. Вона заглянула йому через плече і побачила, що він пильно розглядає Альчину фотографію.

Владик відскочив і рішуче сховав карточку за спину.

— Навіщо це? — докірливо спитала Натка.— Хіба ти злодій? Це недобре. Віддай назад, Владик.

— От скажи, що вб'єш, і все рівно не віддам,— зціпивши зуби, але спокійно, не підвищуючи голосу, відповів Владик.

І Натка зрозуміла: правда, скажи йому, що уб'ють, і він не віддасть.

— Владику,— лагідно сказала Натка, поклавши руку йому на плече,— але ж Альчиному батькові дуже, дуже боляче. Ти віддай, віднеси. Він на тебе не розгнівається...

Тут губи Владика засіпались. Зникла задержувата, трохи зухвала посмішка, зовсім по-дитячому розкрились і закліпали його завжди примружені очі, і він уже не міцно і не впевнено держав перед собою Альчину карточку. Голос його затремтів, і незвичайні рясні сльози покотилися по щоках.

— Так, Натко,— безпорадним, гарячим півшепотом заговорив він,— у батька, мабуть, ще є. Він, напевно, ще дістане. А мені... а я ж його більше вже ніколи...

За хвилину, все ще збираючись виляяти за щось Натку, вбіг вожатий Корчаганов і, роззявивши рота, зупинився. Сидячи на ліжку, просто на чистій ковдрі, міцно обнявшись, Владик Дашевський і Натка Шегалова плакали. Плакали одверто, голосно, як маленькі дурні діти.

Він постояв, тихенько, навшпиньках, вийшов, і йому чомусь захотілося випити дуже холодної води.

Проводжати на шлях прибігло багато. Уже в останню хвилину, коли Сергій і Натка сіли в машину, з величезним обережком квітів прибіг Владик, а за ним Йоська і Емка.

— Візьми... Це йому й тобі,— уривчасто сказав Владик.— Та бери. Ти не думай. Це я не вкрав. Ми пішли до Гейки. Ми попросили в садівника. Ми сказали кому, і він дав. Візьми, візьми. Прощавай, Натко!

Високо з гори, взявшись за руки, бігли Вася Бубякін і Карасиков, які спізналися. Побачивши, що їм уже однак не добігти, вони спинились, розгублено глянули одне на одного, потім замахали й закричали:

— До побачення, до побачення!

Машина засигналіла, і Натка, підвівшись, крикнула Васі Бубякіну й Карасикову і всім цим хорошим дітям, всьому цьому галасливому, зеленому таборіві:

— До побачення, до побачення!

Машина плавно покотила вниз. Обминаючи табір,

вона помчала до берега, потім пішла вгору. Тут, наче навмисно, шофер зменшив хід. Натка оглянулась.

Віяв свіжий вітер. Він з посвистом пролітав повз вуха, пінявив голубі хвилі і ласкаво метляв яскравочервоним полотнищем прапора, який струнко височів над таборою, над міцною скелею, над гордою Альчиною могилою...

Тієї ясної осені дуже пахло грозами, війнами і цементом новобудов.

Поїзд мчав через Сиваш, гниле море, і, дивлячись на його сірі згубні хвилі, Натка згадала, що десь отут у двадцятому був убитий і похований їхній сусід, один веселий швець, який перед тим як піти на фронт, викинув з хати ікони, назвав біляву доньку Маньку Всемірою і, добродушно усміхаючись, браво рушив на вокзал з тим, щоб ніколи додому не вернутись.

І Натка подумала, що хатки тієї давно вже нема, а на всьому цьому кварталі збудували навчальний комбінат і водонапірну башту. А Маньку — Всеміру — ніхто ніколи таким чудним ім'ям не звав і не зве, а звуть її просто Міра або Мірка. І вона вже тепер металург-лаборантка, і в неї недавно народився син, такий самий білявий, Пашка.

— А все-таки де ж Алька бачив Маріцу? — несподівано обернувшись до Сергія, спитала Натка.

— Він бачив її півтора року тому, Наташо. Тоді Маріца втекла з тюрми. Вона кинулась у Дністр і попливла до радянського кордону. Її поранили, але вона все-таки допливла до берега. Потім вона лежала в лікарні, у Молдавії. Була вже ніч, коли ми приїхали в Балту. Але Маріца не хотіла чекати до ранку. Нас пропустили до неї вночі. Алька в неї спитав: «Тебе кулею пробило?» Вона відповіла: «Так, кулею». — «А чому ж ти смієшся? Хіба тобі не боляче?» — «Ні. Алько, від кулі завжди боляче. То я тебе люблю». Він насупився, підсів ближче і торкнувся її кіс. «Гаразд, гаразд, і ми їм проб'ємо теж».

— А чому Алька говорив, що це таємниця?

— Маріцу тоді Румунія в Болгарії шукала. А ми думали — хай шукає. І нікому не говорили.

— А потім?

— А потім вона поїхала в Чехословаччину і звідти знову пробралась до себе в Румунію. Ось тобі і все, Наташо.

Поїзд мчав через степи Таврії. Рудими громадями височіли над рівниною скирди хліба. Сторожовими баштами стирчали елеватори, і до них з усіх боків бігли машини, тяглися вози, підводи, гарби, навантажені свіжим, запашним зерном.

На кожній великій станції бігали по зустрічні газети. Газет неvistачало. Обминаючи звичайні зведення і цифри, звіти, уважно вчитувались у ті рядки, де говорилося про важкі військові хмари, про гуркіт гарматних вибухів, що лунали все ясніш і ясніш біля одного з далеких-далеких кордонів.

Натка відклала газету.

Поїзд мчав тепер через могутній Донбас. Там бурхало полум'я, шипіли коксові печі, гуркотіли підйомники і екскаватори. І росли, росли осяяні прожекторами вишки шахт, фабричні корпуси — цілі міста, ще вогкі, сірі, від яких тхнуло димом, вапном і цементом.

— Серьожо,— сказала тоді Натка, сідаючи поруч і тихенько стискаючи йому руку,— адже це правда, що наша Червона Армія не найслабіша в світі?

Він посміхнувся і ласкаво погладив її по голові.

На вокзалі їх зустрів сам Шегалов.

Глянувши на Сергія, він спинився і нахмурився. Здивований Сергій і сам стояв, дивлячись Шегалову просто в обличчя і чомусь посміхаючись.

— Стривай! Як це? — торкаючи Сергія за рукав, про бурмотів Шегалов.— Серьожка Ганін!— вигукнув він раптом і, плещучи Сергія по плечу, голосно розсміявся.— А я дивлюсь... Хто? Хто це?.. Ти звідки?.. Куди?..

— Ми разом приїхали. А ти його знаєш? — зраділа Натка.— Ми разом приїхали. Я тобі, дядьку, пізніше розкажу. У тебе машина? Ми разом поїдемо.

— Поїдемо, поїдемо,— згодився Шегалов.— Тільки мені зараз прямо до штабу. Я вас розвезу, а ввечері він обов'язково до мене. Ну, чого ж ти мовчиш?

— Слів нема,— відповів Сергій.— А до вечора, Шегалов, я все пригадаю.

— А Балту згадаєш? Молдавію згадаєш?

— Дядьку,— перебила враз насторожена Натка,— ходімо, дядьку. Де машина?

Натка сідила посередині. А Шегалов весело розпитував Сергія:

— Ну, як ти? Звичайно, дружина є, діти?

— Дядьку! — сіпаючи його за рукав, перебила Натка,— ти шпорою просто по нозі вдарив.

— Як це? — здивувався Шегалов.— Твої ноги онде, а мої шпори — ось.

— Не тепер,— зниковіла Натка,— це ще коли ми в машину сідали.

— Так невже неодружений? — продовжував Шегалов і засміявся.— А пригадуєш, як у Бессарабії ми раз на біженський табір натрапили, і була там одна така дівчина темноока, чорнокоса...

— Дядьку! — майже злякано скрикнула Натка.— Це була...— Вона запнулась.— Це була така сама машина, на якій ми той раз з тобою їхали?

— І чого ти, шалена, не даєш людині слова сказати? — обурився Шегалов.— То їй шпорами, то їй машина. Та ж сама машина,— з досадою відповів він.— Ну, от ми й приїхали, злізай. Ти обов'язково заходь сьогодні або завтра ввечері,— звернувся він до Сергія.— А то я цими днями в командировку поїду. Діла, брат! — уже тихіше додав він.— Серйозні діла! Так і силкуються нас злопати, та, гляди, удавляться.

Надвечір подзвонив Шегалов і сказав, що він сьогодні повернеться тільки пізно вночі. Через півгодини подзвонив Сергій і попередив, що сьогодні він бути аж ніяк не може, а постарається прийти завтра.

Ранком Натка прокинулася тільки о десятій, і їй сказали, що дядько вже поїхав, але обіцяв обов'язково повернутись якомога раніше.

Це дуже засмутило Натку. До четвертої години Натка чекала дзвінка, а потім у неї заболіла голова, і вона вийшла на вулицю. Непомітно вона зайшла в Олександрівський парк. Вечір був ясний, прохолодний. В парку було тихо. Під ногами шелестіло сухе листя, і пахло вогкою горобиною.

Біля газетних кіосків стояли нетерплячі черги. Люди поспіхом розгортали газети і жадібно читали останні вісті про події на Далекому Сході. Події були тривожні.

«Скоріше треба за діло,— опускаючи газету, подумала

Натка.— Чи додому, чи в Таджикистан... однаково. Всюди робота, потрібна й важлива».

І Натка знову пригадала Альчину Військову Таємницю: «Чого бились з Червоною Армією сорок царів і сорок королів? Бились, бились, та тільки самі розбились?»

«Це давно бились,— подумала Натка.— А нехай спробують тепер. Або хай почекають ще, поки підростуть Владик, Толька, Йоська, Баранкін і ще тисячі й мільйони таких же дітей... Треба працювати,— думала Натка.— Треба їх берегти. Щоб вони вчилися ще краще, щоб вони любили свою країну ще сильніше. І це буде наша найвірніша, найміцніша Військова Таємниця, яку нехай розгадає, хто хоче».

Коли вона повернулася додому, то їй сказали, що без неї заходив Сергій.

Вона побігла до столу і знайшла записку.

«Наташо,— писав Сергій.— Сьогодні я їду на Далекий Схід. Палке спасибі тобі за Альку, за себе, за все».

Тут же на столі лежала фотографія. На ній дзвінко й привітно сміялись, обнявшись, Алька і Маріца Маргуліс.

І тоді раптом їй дуже схотілося ще раз побачити Сергія.

Вона підійшла до телефону і довідалась, що кур'єрський поїзд на Далекий Схід відходить о-пів на восьму. Вона мала ще півтори години.

Вона уявила собі величезний галасливий вокзал, де всі метушаться, поспішають, проводжають, прощаються. І тільки Сергій сам, без Маріци, без Альки, стоїть мовчазний, мабуть, похмурий і жде, коли нарешті загуде паровоз, здригнуться вагони і поїзд вирушить у цю дуже далеку путь.

Вона швидко вийшла з дому і вскочила у трамвай.

На вокзалі, перебігаючи з залу в зал, вона пильно оглядала всіх присутніх, але Сергія не могла розшукати ніде.

Втративши надію, вона, нарешті, втретє зупинилася в буфеті, не знаючи, де шукати і що думати.

Раптом, зовсім випадково, за крайнім столиком, за яким тихо розмовляли якісь військові, що від'їздили, вона побачила Сергія.

Він був у формі командира інженерних військ, його товариші — теж.

Але що вразило Натку — це те, що він був не похмурий, не мовчазний і зовсім не самотній.

Трохи нахилившись, він уважно й серйозно слухав те, що півголосом йому говорили. Ось він, з чимось не згоджуючись, похитав головою. А ось усміхнувся, витер лоба і поправив ремінь польової сумки.

— Серьожо! — неголосно покликкала його Натка.

Він обернувся, зразу ж встав, швидко щось сказав своїм товаришам і, дуже зрадільий, пішов їй назустріч.

— Ну от,— сказав він, стискаючи її руки і чомусь винувато посміхаючись.— Ну от, Наташо, ти бачиш тепер, як воно все вийшло.

На пероні розмовляли вони мало: заважав гомін, галас, гудки, натовп і музика, що проводжала якусь делегацію.

Щось хотілось обом наостанку пригадати й сказати, але кожен з них відчував, що починати краще й не треба.

Але коли вони міцно розцілувались і Сергій уже зсередини вагона підійшов до вікна, Натці раптом схотілось наостанку крикнути йому щось сильне і хороше.

Але скло було товсте, вже заревів гудок, а слова не спадали на думку, і, дивлячись на нього, вона тільки встигла зовсім по-Альчиному піднести й опустити руку, ніби віддаючи салют чомусь такому, чого, крім них двох, ніхто не бачив.

І він зрозумів її і нахилив голову.

Натка вийшла на майдан і, не чекаючи трамвая, помаленьку пішла пішки. Навколо неї дзвеніла й сяjala Москва. Зовсім поруч неї мчали через майдан окаті автомобілі, важкі грузовики, гуркотливі трамваї, заповорошені автобуси, але вони не зачіпали і наче берегли Натку, бо вона йшла і думала про найважливіше.

А думала вона про те, що ось і минуло дитинство і багато шляхів відкрито.

Льотчики летять високими шляхами. Капітани плывуть синіми морями. Теслярі забивають міцні цвяхи, а в Сергія на ремені збоку повис наган.

Але зараз вона не заздрила нікому. Вона зараз інакше розуміла холоднуватий погляд Владика, гарячі вчинки Йоськи і сміливі неруські очі загиблого Альки.

І вона знала, що всі на своїх місцях і вона теж на своєму місці. Від цього зразу ж їй стало спокійно й радісно.

Непомітно для себе вона повернула в якийсь зовсім незнайомий провулок тільки через те, що туди, повертаючись з варту, пройшов з піснею дружний червоноармійський взвод.

Мимохіть заглянула Натка в незавішене віконце низенького будиночка й побачила, як стара бабуся, начепивши радіонавушники, уважно слухає і сердито свариться рукою догадливому малюкові, який сміливо лізе на стіл до сахарниці.

Тут Натка почула важкий удар і, повернувши за ріг, побачила вкриту хмарами каламутного пилу цілу гору уламків щойно зруйнованої старої каплички.

Коли важка вапнякова хмара розійшлась, позаду глухого пустиря засяяв перед Наткою зовсім ще новий, дивовижно світлий палац.

Коло під'їзду цього палацу стояли три товариші з гвинтівками і чекали веселу дівчинку, яка вже бігла до них, на скоку підкидаючи великий шкіряний м'яч.

Натка спитала в них дорогу.

Велика дощова крапля впала їй на обличчя, але вона не помітила цього і тихенько, посміхаючись, пішла далі.

Пробіг повз неї хлопчик, заглянув їй в обличчя. Розсміявся і побіг далі.

1935 р.

ГОЛУБА ЧАШКА

Мені тоді було тридцять два роки, Марусі двадцять дев'ять, а дочці нашій Світлані шість з половиною.

Тільки в кінці літа я одержав відпустку, і на останній теплий місяць ми найняли під Москвою дачу.

Ми з Світланою сподівались ловити рибу, купатися, збирати в лісі гриби та горіхи. Але довелось зразу ж підмітати двір, лагодити старі паркани, протягати вірьовки, забивати костилі та цвяхи.

Нам усе це дуже скоро набридло, а Маруся одне за другим все нову й нову роботу і собі і нам вигадує.

Лише третього дня надвечір зрештою все було зроблено. І якраз, коли ми всі троє збирались на прогулянку, до Марусі завітав її товариш — полярний льотчик.

Вони довго сиділи в садку, під вишнями. А ми з Світланою пішли на подвір'я до сараю і з досади заходилися майструвати дерев'яну вертушку.

Коли стемніло, Маруся гукнула, щоб Світлана випила молоко і лягала спати, а сама пішла провести льотчика до вокзалу.

Але мені без Марусі стало скучно, та й Світлана одна в порожньому будинку спати не захотіла.

Ми дістали в комірчині борошна. Заварили його окропом — утворився клейстер.

Обклеїли гладеньку вертушку кольоровим папером, гарненько розправили його і через курне горіще полізли на дах.

От сидимо ми верхи на даху. І видно нам згори, як у сусідньому садку, біля ганку, димить трубою самовар. А на ганку сидить кривий дідусь з балалайкою, а біля нього товпиться дівора.

Потім вискочила з чорних сіней босонога згорблена бабуся. Дітей турнула, старого вилаяла і, вхопивши ганчірку, почала нею хлопати по конфорці самовара, щоб він швидше закипів.

Посміялись ми та й гадаємо: ось як дуне вітер, закрутиться, задзиччить наша швидка вертушка. Від усіх дворів позбігається до нашого будинку дівтора. Буде і в нас тоді своя компанія.

А завтра що-небудь іще придумаємо.

Може, викопаємо глибоку печеру для тієї жаби, що живе в нашій садку, біля вогкого дльоху.

Може, попросимо у Марусі сурових ниток та й запустимо паперового змія — вище за силосну башту, вище за жовті сосни і навіть вище за того шуліку, який сьогодні цілісінський день підстерігав з неба хазяйських курчат та кроленят.

А може, завтра зранку сядемо в човен — я на весла, Маруся за кермо, Світлана пасажиром — і попливемо річкою туди, де стоїть, кажуть, великий ліс, де ростуть на березі дві дуплясті берези, під якими вчора знайшла сусідська дівчинка три добрих білих гриби. Шкода тільки, що всі вони були черзиви.

Раптом Світлана потягла мене за рукав та й каже:

— Подивись, тату, адже це, здається, наша мама іде, і коли б нам з тобою зараз не влетіло.

І справді, іде стежкою, понад парканом, наша Маруся; а ми гадали, що повернеться вона ще не скоро.

— Нахились,— сказав я Світлані.— Може, вона і не помітить.

Але Маруся зразу ж нас помітила, підняла голову і крикнула:

— Ви навіть це, бешкетники, на дах залізли? Надворі вже сиров. Світлані давно пора спати. А ви зраділи, що мене немає вдома, і готові пустувати хоч до півночі.

— Марусю,— відповів я,— ми не пустуємо, ми вертушку прибиваємо. Ти зачекай трохи, нам всього-на-всього три цвяхи лишилось забити.

— Завтра заб'єте,— наказала Маруся.— А тепер злазьте, бо я зовсім розгніваюсь.

Переглянулись ми з Світланою. Бачимо — погані наші справи. Взяли та й злізли. Але на Марусю образились.

І хоч Маруся принесла з станції Світлані велике яблуко, а мені пачку тютюну,— все одно образились.

Так, ображені, і заснули.

А вранці — ще нове діло! Тільки-но ми прокинулись, підходить Маруся і питає:

— Краще признавайтесь, бешкетний народ, що в комірчині мою голубу чашку розбили!

А я чашки не розбивав. І Світлана каже, що теж не розбивала. Подивились ми з нею одне на одного і подумали обоє, що це вже на нас Маруся каже зовсім даремно.

Але Маруся нам не повірила.

— Чашки,— каже вона,— не живі: ніг у них немає. На долівку вони стрибати не вміють. А крім вас двох, у комірчину ніхто вчора не заглядав. Розбили і не признаєтесь. Соромно, товариші!

Після сніданку Маруся раптом зібралась і пішла в місто, а ми сіли та й замислились.

От тобі й поїхали на човні!

І сонце до нас у вікна зазирає. І горобці по піщаних доріжках стрибають. І курчата крізь дерев'яний паркан з подвір'я на вулицю і з вулиці на подвір'я шмигають. А нам зовсім не весело.

— Що ж! — кажу я Світлані.— З даху нас з тобою вчора зігнали. Банку з-під гасу у нас недавно відібрали. За якусь голубу чашку даремно вилаяли. Хіба ж це хороше життя?

— Звичайно,— каже Світлана,— життя зовсім погане.

— А давай-но, Світлано, надінь своє рожеве плаття. Візьмемо з-за печі мою похідну сумку, покладемо туди твоє яблуко, мій тютюн, сірники, ніж, булку та й підемо з цього дому куди очі дивляться.

Подумала Світлана та й питає:

— А куди твої очі дивляться?

— А дивляться вони, Світлано, крізь віконце, он на ту жовту галявинку, де пасеться хазяйська корова. А за галявиною, я знаю, гусячий ставок є, а за ставком водяний млин, а за млином, на горі, березовий гай. А що там, за горою, це вже я і сам не знаю.

— Гаразд,— погодилась Світлана,— візьмемо і хліб, і яблуко, і тютюн, а тільки ти візьми з собою ще товсту палицю, бо десь там в тій стороні живе страшний собака Полкан. І казали мені про нього хлопчики, що він одного ледь-ледь до смерті не загриз.

Так ми й зробили. Поклали в сумку все, що було по-

трібне, позачиняли усі п'ять вікн, замкнули обоє дверей, а ключ підсунули під ганок.

Прощавай, Марусе! А чашки твоєї ми все одно не розбивали.

Вийшли ми за хвіртку, а назустріч нам молочниця.

— Молока треба?

— Ні, бабусю! Нам більше нічого не треба.

— У мене молоко свіже, хороше, від своєї корови,— образилась молочниця.— Повернетесь, то пожалкуєте.

Заторохтіла вона своїми холодними бідонами та й пішла далі. А хіба вона здогадається, що ми далеко йдемо і, може, не вернемося!

Та й ніхто про це не догадувався. Проїхав на велосипеді загорілий хлопець. Пройшов, мабуть до лісу по гриби, товстий дядько в трусах і з люлькою. Пройшла білява дівчина з мокрим після купання волоссям. А знайомих ми нікого не зустріли.

Вибрались ми через городи на жовту від курячої сліпоти галявину, зняли сандалі і теплою стежкою пішли босі через луку просто до млина.

Ідемо ми, ідемо і ось бачимо, що від млина що є сили біжить назустріч нам якась людина. Пригнулася вона, а з-за верболозу летять їй у спину грудки землі.

Дивним це нам здалося. Що таке? У Світлани очі зіркі, зупинилась вона та й каже:

— А я знаю, хто це біжить. Це хлопець, Санька Қарякін, який живе біля того будинку, де чиїсь свині в садок на помідорні грядки залізли. Він вчора ще навпроти нашої дачі на чужій козі верхи катався. Пам'ятаєш?

Добіг до нас Санька, зупинився і слюзи ситцьовим кульком утирає. А ми у нього питаємо:

— Чому це ти, Санько, біг щодуху і чому це за тобою з-за кущів грудки летіли?

Одвернувся Санька і каже:

— Мене бабуся в колгоспну крамницю по сіль послала. А на млині сидить піонер Пашка Букамашкін, і він хоче мене побити.

Подивилась на нього Світлана. От так справи!

Хіба ж є в Радянській державі такий закон, щоб бігла собі людина в колгоспну крамницю по сіль, нікого не чіпала, не задиралася, і раптом би її ні з того ні з сього бити почали?

— Ходімо з нами, Санько,— каже Світлана.— Не бійся. Нам по дорозі, і ми за тебе заступимось.

Пішли ми втрьох густим верболозом.

— Ось він, Пашка Букамашкін,— сказав Санька і подався назад.

Бачимо ми — стоїть млин. Біля млина віз. Під возом лежить кудлатий, весь в реп'яхах собака і, трохи розплющивши одне око, дивиться, як спритні горобці клюють розсипане по піску зерно. А на купі піску сидить без сорочки Пашка Букамашкін і гризе свіжий огірок.

Побачив нас Пашка, але не злякався, а кинув недогризок в собаку і промовив, ні на кого не дивлячись:

— Тю!.. Шарик... Тю!.. Он іде сюди відомий фашист, білогвардієць Санька. Зажди, нещасний фашист! Ми ще з тобою поквітаємось.

Тут Пашка плюнув далеко в пісок. Кудлатий собака загарчав. Сполохані горобці з галасом злетіли на дерево. А ми з Світланою, зачувши такі слова, підійшли до Пашки ближче.

— Стривай, Пашко,— промовив я.— Може, ти помилився? Який же це фашист, білогвардієць? Та це ж всього-на-всього Санька Карякін, що живе біля того будинку, де чийсь свині в чужий садок на помідорні грядки залізли.

— Однаково, білогвардієць,— уперто повторив Пашка.— А якщо не вірите, то хочете, я розповім вам всю його історію?

Тут нам з Світланою дуже захотілось дізнатися про всю Санчину історію. Ми посідали на колодах, Пашка навпроти. Кудлатий собака біля наших ніг, на траві. Тільки Санька не сів, а, пішовши за віз, закричав відтіля сердито:

— Ти тоді вже усе розповідай! І як я потиличника дістав, теж розкажи. Гадаєш — потилиця не болить? Візьми-но себе та стукни.

...— Є в Німеччині місто Дрезден,— спокійно промовив Пашка,— і ось з цього міста втік від фашистів один робітник, єврей. Втік і приїхав до нас. А з ним дівчинка приїхала, Берта. Сам він тепер на цьому млині працює, а Берта з нами грається. Тільки зараз вона в село по молоко побігла. Так ось, граємося ми позавчора в чижа: я, Берта, оця людина, Санька, і ще один з селища. Берта б'є палицею по чижу і ненароком влучає цьому самому Саньці по потилиці, чи що...

— Прямісінько по маківці стукнула,— промовив Санька з-за воза.— У мене голова загуділа, а вона ще регоче.

— Ну от,— продовжує Пашка,— стукнула вона цього Саньку чижем по маківці. Він спочатку до неї з кулаками, а потім нічого. Приклав лопуха до голови — і знову з нами грає. Тільки почав він після цього нестерпно шахраювати. Візьме переступить зайвий крок, та й заміряється чижем прямісінько на кін.

— Брешеш, брешеш! — вискочив з-за воза Санька.— Це твій собака мордою штовхнув, от він, чиж, і підкопився.

— А ти не з собакою граєш, а з нами. Узяв би та й поклав чижа на місце. Ну от. Метнув він чижа, а Берта як торохне палицею, так цей чиж прямо на другий кінець поля, в кропиву перелетів. Нам смішно, а Санька злиться. Звісно, йому бігти в кропиву по чижа не хочеться... Переліз він через паркан і кричить звідтіля: «Дурна, жидівка! Щоб ти в свою Німеччину знову провалилась». А Берта дурну по-російськи вже добре розуміє, а жидівку ще не розуміє ніяк. Підходить вона до мене й питає: «Це що таке — жидівка?» А мені й сказати соромно. Я кричу: «Замовчи, Санько!» А він навмисне все голосніше й голосніше кричить. Я — за ним через паркан. Він — у куці. Так і сховався. Повернувся я — дивлюсь: палиця валяється на траві, а Берта сидить в куточку на колодах. Я кличу: «Берто!» Вона не відповідає. Підійшов я — бачу, а в очах у неї сльози. Виходить, сама догадалась. Підняв я тоді з землі камінь, сунув у кишеню та й думаю: «Ну, стривай, клятий Санько! Це тобі не Німеччина! З твоїм фашизмом ми й самі справимось!»

Подивились ми на Саньку і подумали: «Ну, брат, погана в тебе історія. Аж слухати гидко. А ми, бач, збиравись ще за тебе заступатися».

І тільки хотів я про це сказати, як раптом здригнувся і зашумів млин, закрутилось по воді спочиле колесо. Вискочила з вікна млина обсипана борошном, очманіла від переляку кішка. Спросоння промахнулась та й завалилась прямо на спину Шарика, що куняв. Шарик засковчав і підскочив. Кішка майнула на дерево, горобці з дерева на дах. Кінь підвів морду і смикнув віз. А з сарая виглянув якийсь скуйовджений, сірий від борошна

дядько і, не розібравшись, погрозив довгим батоном Саньці, який одскочив від воза.

— Ну, ну... гляди не пустуй, бо зараз же відшмагаю!

Засміялась Світлана, і чомусь шкода їй стало цього нещасного Саньку, якого всі хочуть відшмагати.

— Тату,— звернулася вона до мене.— А може, він зовсім не такий уже фашист? Може, він просто дурень? Адже, правда, Санько, що ти просто дурень? — запитала Світлана і лагідно заглянула йому в обличчя.

У відповідь Санька тільки сердито пирхнув, замотав головою, засопів і хотів щось сказати. А що тут скажеш, як сам всюди винен і сказати, правду кажучи, нічого.

Але тут Пащин собака раптом перестав гавкати на кішку і, повернувшись до поля, насторожився.

Десь за гаєм гримнув постріл. Другий. І пішло, і пішло!..

— Бій недалеко! — вигукнув Пашка.

— Бій недалеко,— сказав і я.— Це палять з гвинтівки. А ось, чуєте? Це застрекотів кулемет.

— А хто з ким? — тремтячим голосом запитала Світлана.— Хіба вже війна?

Першим скочив Пашка. За ним побіг його собака. Я підхопив на руки Світлану і теж побіг до гаю.

Не встигли ми пробігти й півдороги, як почули позаду галас. Ми озирнулись і побачили Саньку.

Високо піднявши руки, щоб ми його швидше помітили, він біг до нас навпрямки через канави й купини.

— Бач, як цап, стрибає! — промурмотів Пашка.— А чим цей дурень над головою розмахує?

— Це не дурень. Це він мої сандалі несе! — радісно закричала Світлана.— Я їх на колодах забула, а він знайшов і мені їх несе. Ти б з ним помирився, Пашко!

Пашка нахмурився і нічого не відповів. Ми зачекали на Саньку, взяли у нього жовті Світланіні сандалі. І тепер уже всі четверо, з собакою, пройшли через гай на узлісся.

Перед нами розкинулось горбкувате, заросле кущами поле. Біля струмка, побрязкуючи жерстяними бубонцями, щипала траву прив'язана до кілочка коза. А в небі плавно літав самотній шуліка. Оце і все. І більше нікого і нічого на цім полі не було.

— Так де ж тут війна? — нетерпляче спитала Світлана.

— А зараз погляну,— промовив Пашка і виліз на пеньок.

Довго стояв він, мружачись від сонця і затуляючи очі долонею. І хто його знає, що він там бачив, але тільки Світлані чекати набридло, і вона, плутаючись у траві, пішла сама шукати війну.

— Для мене трава висока, а я низька,— підводячись навшпиньки, поскаржилася Світлана.— І я зовсім нічого не бачу.

— Дивись під ноги, не зачепи дріт,— пролунав згори гучний голос.

Миттю злетів з пенька Пашка. Незграбно відскочив убік Санька. А Світлана кинулась до мене і міцно схопила мене за руку.

Ми подалися назад і одразу ж побачили, що просто над нами, в гущавині самотнього дерева, притаївся червоноармієць.

Гвинтівка висіла біля нього на гілці. В одній руці він тримав телефонну трубку і нерухомо дивився в блискучий чорний бінокль кудись на край безлюдного поля.

Ще не встигли ми й слова промовити, як здалеку, наче грім з перекотами і перегудами, гримнув страшний гарматний залп. Здригнулась під ногами земля. Далеко від нас знялася над полем ціла хмара чорного пилу й диму. Наче шалена, підскочила і зірвалась з мочального мотузка коза. А шуліка шугнув у небі і, швидко-швидко махаючи крилами, полетів геть.

— Погані справи фашистів! — голосно промовив Пашка і подивився на Саньку.— Он як б'ють наші батареї.

— Погані справи фашистів,— наче луна, повторив хриплий голос.

І тоді ми побачили, що під кущем стоїть сивий, бородатий дід.

У діда були могутні плечі. В руках він тримав важку сукувату палицю, і біля його ніг стояв високий кудлатий собака і скалив зуби на Пашчиного Шарика, що підібгав хвоста.

Старий здійняв крисатий солом'яний бриль, поважно вклонився спочатку Світлані, потім уже всім нам. Далі він поклав палицю на траву, дістав криву люльку, набив її тютюном і почав розкурювати.

До стор. 197

Він розкурював довго, то приминаючи тютюн пальцем, то перевертаючи його цвяхом, наче кочергою в печі.

Нарешті розкурив і тоді так запихтів та задимів, що червоноармієць, який сидів на дереві, зачхав і закашляв.

Тут знову загриміла батарея, і ми побачили, що безлюдне й тихе поле зразу ожило, сповнилося гомону і руху. З-за кущів, з-за пагорків, з-за канав, з-за купин — звідусіль з гвинтівками наперевіс вискакували червоноармійці.

Вони бігли, стрибали, падали, підводилися знову. Вони зсувалися, змикалися. Їх ставало все більше і більше; нарешті з гучним галасом усією громадою вони кинулись в штики на вершину положистого горба, де ще диміла хмарка пилу і диму.

Потім все замовкло. З вершини замахав прапорцями ледь помітний і наче іграшковий сигналіст. Пронизливо заграла «відбій» військова сурма. Обламуючи важкими чобітьми гілля, зліз червоноармієць-спостерігач з дерева. Похапцем погладив Світлану по голівці, сунув їй в руки три блискучих жолуді і квапливо побіг, змотуючи на катушку тонкий телефонний дріт.

Військове навчання скінчилось.

— Ну, бачив? — підштовхуючи Саньку ліктем, докірливо сказав Пашка. — Це тобі не чижем по потилиці. Тут вам швидко позбивають маківки.

— Дивні я чую розмови, — ступнувши вперед, сказав бородатий дід. — Мабуть, я шістдесят років прожив, а розуму не нажив. Нічогосінько я не розумію. Тут, під горою, наш колгосп «Світанок». Навколо це наші ниви: овес, гречка, просо, пшениця. Оце на річці наш новий млин. А там, у гаю, наша велика пасіка. І над усім цим я головний сторож. Бачив я шахраїв, ловив і конокрадів, та щоб на моїй ділянці з'явився хоча б один фашист — при радянській владі цього ще не бувало ні разу. Підійди до мене, Санько — грізна людино. Дай я на тебе хоч подивлюся. Та стривай, стривай, ти тільки слину підбери та носа втри. А то мені і так на тебе глянути боязно.

Все це, не поспішаючи, промовив насмішкуватий дід і з цікавістю глянув з-під мохнатих брів на здивованого Саньку, який стояв з широко відкритими очима.

— Неправда! — шморгнувши носом, зарепетував ображений Санька. — Я не фашист, а увесь радянський. А

це дівча, Берта, давно вже не гнівається і вчора відкусила від мого яблука більше половини. А цей Пашка усіх хлопців на мене нацьковує. Сам лається, а в мене пружину зашахрував. Якщо я фашист, то й пружина фашистська. А він з неї для свого пса якусь коліску зробив. Я йому кажу: «Давай, Пашко, помиримось», а він каже: «Спочатку відшмагаю, а потім помиримось».

— Треба без бійки миритися,— переконано сказала Світлана.— Треба зчепитися мізинцями, поплювати на землю і сказати: «Сварок, сварок нам не знати, а миру, миру панувати». Ну, зчіплюйтесь! А ти, головний стороже, гримни на свого страшного собаку, і нехай він нашого маленького Шарика не лякає.

— Назад, Полкан! — крикнув сторож.— Лягай на землю і своїх не чіпай.

— А, ось це хто! Це він, Полкан-велетень, кудлатий і зубатий.

Постояла Світлана, крутнулась, підійшла ближче і посварилась пальцем:

— І я своя, а своїх не чіпай!

Подививсь Полкан: очі у Світлани ясні, руки пахнуть травою і квітами. Усміхнувся і крутнув хвостом.

Заздрісно тоді стало Саньці з Пашкою, присунулись вони до Полкана і теж просять:

— І ми свої, а своїх не чіпай!

Підозріло потягнув Полкан носом: чи не пахне від хитрих хлопчаків морквою з колгоспних городів? Але тут, як навмисне, здіймаючи пилюку, пробігло стежкою пустотливе лоша. Чхнув Полкан, так і не розібравши. Зайнять — не зайняв, але хвостом не крутнув і гладити себе не дозволив.

— Нам пора,— схаменувся я.— Сонце високо, скоро вже полудень. Ач, як припікає!

— До побачення! — дзвінко попрощалася з усіма Світлана.— Ми знову вирушаємо далеко.

— До побачення! — дружно відповіли хлопчаків, які вже помирилися.— Приходьте знову до нас здалека.

— До побачення,— усміхнувся лише очима сторож.— Я не знаю, куди ви йдете і що шукаєте, але тільки знайте: найгірше для мене далеко — це ліворуч біля річки, де стоїть наше старе сільське кладовище. А найкраще далеко — це праворуч, через луг, через яри, де каменоломні. Далі йдуть переліском, обійдете болото.

Там, над озером, розкинувся величезний сосновий ліс. Є в ньому і гриби, і квіти, і малина. Там стоїть на березі хата. В ній живе моя донька Влентина і її син Федір. І якщо ви туди потрапите, то передайте від мене привіт.

Тут дивний дідусь, знявши свій бриль, свиснув на собаку, запахкав люлькою, залишаючи за собою широку смугу густого диму, і пішов до жовтого горохового поля.

Перезирнулись ми з Світланою — що для нас сумне кладовище! Взялись ми за руки і звернули праворуч, у найкраще далеке.

Перейшли ми луки і спустилися в яри.

Бачили ми, як з чорних глибоких ям виймають люди білий, мов цукор, камінь. І не один який-небудь завалящий камінець. Навалили вже цілу гору. А колеса все крутяться, візки скриплять. І ще везуть. І ще навалюють.

Видно, немало усякого каміння під землею сховано.

Захотілось і Світлані зазирнуть під землю. Довго, лежачи на животі, дивилась вона в чорну яму. А коли відтягнув я її за ноги, то розповіла вона, що бачила спочатку лише одну темряву. А потім розгледіла під землею якесь чорне море, і хтось там у морі шумить і ворухиться. Мабуть, риба-акула з двома хвостами: один хвіст спереду, а другий ззаду. І ще привиділось їй Страхіття з трьомастами двадцятьма п'ятьма ногами. Та ще з одним золотим оком. Сидить Страхіття і гуде.

Хитро подивився я на Світлану і запитав, чи не бачила вона там ще і пароплава з двома трубами, сіру мавпу на дереві і білого ведмедя на крижині.

Подумала Світлана, згадала. І виявилось, що теж бачила.

Посварився я на неї пальцем: — Ой, чи не брешеш ти? Але вона на відповідь розсміялась і щодуху кинулась бігти.

Йшли ми довго, часто зупинялися, відпочивали і зривали квіти. Потім, коли нести обридло, залишали букети на шляху.

Я один букет кинув старій бабусі у віз. Злякалась спочатку бабуся, не розібравши, що воно таке, і посварилася на нас кулаком. Але потім побачила, усміхнулась і кинула з воза три великих зелених огірки.

Огірки ми підняли, обтерли, поклали в сумку і весело пішли своїм шляхом.

Трапилось нам на дорозі невеличке село, де живуть ті, що обробляють землю, сіють у полі хліб, садять картоплю, капусту, буряки або в садках та городах працюють.

Трапились нам за селом і невисокі зелені могили, де лежать ті, що вже своє відсіяли і відробили.

Побачили ми дерево, розбите блискавкою.

Натрапили ми на табун коней, в якому кожний хоча б і самому Будьонному.

Побачили ми і попа в довгому чорному халаті. Подивились йому вслід і подивувались, що є ще на світі диваки-люди.

Потім занепокоїлись ми, коли потемніло небо. Позбігались звідусіль хмари. Оточили вони, зловили і закрили сонце. Але воно вперто виривалося то в одну, то в другу дірку. Нарешті вирвалося і засяяло над величезною землею ще гарячіше і яскравіше.

Далеко позаду залишився наш старенький будиночок з дерев'яною покрівлею.

І Маруся, мабуть, давно повернулась. Подивилась — нема. Пошукала — не знайшла. Сидить і чекає, дуренька!

— Тату! — сказала нарешті втомлена Світлана. — Давай з тобою де-небудь сядемо і що-небудь поїмо.

Почали шукати і знайшли ми таку галявину, яка не кожному зустрічається на світі.

З шумом розгорнулися перед нами розкішні гілки ліщини. Стала верхівкою в небо молода срібляста ялинка. І тисячами, яскравіші, ніж першотравневі прапори — сині, червоні, голубі, лілові — оточили ялинку запашні квіти і стояли не ворухнувшись.

Навіть птахи не співали над тією галявиною — так було тихо.

Тільки сіра дурна ворона гепнула з льоту на гілку, подивилась навкруги, що не туди потрапила, каркнула: «Карр... карр...» — і зразу ж полетіла геть до своїх поганих смітєвих ям.

— Сідай, Світлано, стережи сумку, а я піду і наберу у фляжку води. Та не бійся: тут живе лише один звір — довговухий заєць.

— Навіть тисячі зайців я і то не боюсь, — хоробро відповіла Світлана, — але ти приходи все ж таки швидше.

Вода, як виявилось, була не близько, і, повертаючись, я вже хвилювався за Світлану.

Але вона не злякалась і не плакала, а співала.

Я сховався за кущем і побачив, як рудоволоса товста Світлана стояла перед квітами, які сягали їй до плеча, і натхненно співала таку щойно складену пісню:

Гей!.. Гей!..

Ми не розбивали голубої чашки.

Ні!.. Ні!..

В полі ходить сторож польовий.

Але ми не лазили за морквою в город.

І я не лазила, і він не ліз.

А Санька один раз в город ліз.

Гей!.. Гей!..

В полі ходить Червона Армія.

(Це вона прийшла з міста).

Червона Армія — найчервоніша.

А біла армія — найбіліша.

Тру-ру-ру! Тра-та-та!

Це барабанщик,

Це льотчики,

Це барабанщики летять на літаках.

І я, барабанщиця... тут стою.

Мовчки і урочисто вислухали цю пісню високі квіти і тихо закивали Світлані своїми пишними голівками.

— До мене, барабанщице! — вигукнув я, розсуваючи кущі.— Є холодна вода, червоні яблука, білий хліб і жовті пряники. За гарну пісню нічого не шкода.

Ледь-ледь зникла Світлана. Докірливо хитнула головою і, зовсім як Маруся, примруживши очі, сказала:

— Сховався і підслухує. Соромно, дорогий товаришу.

Раптом Світлана стихла і замислилась.

А тут іще, поки ми їли, раптом спустився на гілку сірий чиж і щось таке зацвірінчав.

Це був хоробрий чиж. Він сидів прямо навпроти нас, підстрибував, цвірінчав і не летів.

— Знайомий чиж,— твердо вирішила Світлана.— Я його бачила, коли ми з мамою гойдалися в садку. Вона мене високо гойдала. Фють!.. Фють!.. І чому він до нас прилетів так здалека?

— Ні! Ні! — рішуче відповів я.— Це зовсім інший чиж. Ти помилилась, Світлано. У того чижа на хвості не вистачає пір'їн, які висмикнула йому хазяйська одноока кішка. Той чиж товстіший, і він цвірінчає зовсім не таким голосом.

— Ні, це той самий! — уперто повторила Світлана.— Я знаю. Це він за нами прилетів так далеко.

— Гей, гей! — сумним басом проспівав я.— Але ми не розбивали голубої чашки. І ми вирішили піти геть назавжди далеко.

Сердито цвірінкнув сірий чиж. Ні одна квітка з усього мільйона не ворухнулась і не хитнула голівкою. І насплена Світлана суворо сказала:

— В тебе не такий голос. І люди так не співають. А лише ведмеді.

Мовчки зібрались ми. Вийшли з гаю. І ось, на мое щастя, заіскрилась під горою прохолодна голуба річка.

І тоді я підняв Світлану. І коли вона побачила піщаний берег, зелені острови, то забула про все на світі і, радісно плескаючи в долоні, закричала:

— Купатися! Купатися! Купатися!

Щоб скоротити шлях, ми пішли до річки навпрямки вологими луками.

Незабаром ми опинились перед густими заростями болотного чагарника. Повертатися нам не хотілось, і ми вирішили якось пробратися. Але чим далі ми просувалися, тим міцніше стягувалось навколо нас болото.

Ми кружляли на болоті, звертали праворуч, ліворуч, перебирались по хлюпких жердинках, стрибали з купини на купину. Промокли, забруднились, але вибратися не могли ніяк.

А десь зовсім недалеко за кущами рухалась і мукала череда, ляскав батогом пастух і сердито гавкав, почувши нас, собака. Та ми не бачили нічого, крім ржавої болотяної води, гнилого чагарника і осоки.

Вже тривога виступила на веснянкуватому обличчі присмирнілої Світлани. Все частіше вона оберталась, зазірала мені в обличчя з мовчазним докором: «Що ж це таке, татку? Ти великий, дужий, а нам зовсім погано!»

— Стій тут і не сходи з місця! — наказав я, поставивши Світлану на клаптик сухої землі.

Я пішов у гущавину, але й там була лише переплетена жирними болотяними квітами зелена рідота.

Я повернувся і побачив, що Світлана зовсім не стоїть, а обережно, придержуючись за кущі, пробирається мені назустріч.

— Стій, де поставили! — різко сказав я.

Світлана зупинилась. Вона закліпала очима, і губи у неї здригнули.

— Що це ти здіймаєш галас? — тремтячим голосом тихо спитала вона.— Я боса, а там жаби — і мені страшно.

І дуже шкода стало мені тоді Світлану, яка потрапила через мене в біду.

— На, візьми палицю,— крикнув я,— і лупи їх, негідних жаб, по чому попаде! Лише стій на місці! Зараз виберемось.

Я знову повернув у гущавину і розгнівався. Що це? Хіба можна зрівняти це погане болітце з безкраїми очеретами широкого Придніпров'я або з похмурими плавнями Охтирки, де громили і душили ми колись білий врангелівський десант!

З купини на купину, від куща до куща. Раз — і по пояс у воді. Два -- і захрустіла суха осика. Слідом за осикою полетіла в болото трухлява колода. Важко плюхнувся туди ж гнилий пеньок. Ось і підпора. Ось ще одна калюжа. А ось він і сухий берег.

І, розсунувши очерет, я опинився біля кози, яка з переляку підскочила.

— Ге-гей! Світлано! — загукав я.— Ти стоїш?

— Ге-гей! — тихо долинув з гущавини жалісний тоненький голос.— Я сто-о-ю!

Ми вибрались до річки. Ми позчищали усе болото і твань, які посблипали нас з усіх боків. Ми виполоскали одяг, і поки він сохнув на розпеченому піску, ми купались.

І уся риба з жахом кинулась геть, у свою глибоку глибочінь, коли ми з реготом збивали блискотливі пінясті водоспади.

І чорний вусатий рак, якого я витяг з його підводного краю, повертаючи своїми круглими очима, зі страху забився і застрибав: мабуть, уперше побачив таке нестерпно яскраве сонце і таку нестерпно руду дівчинку. І тоді, зловчившись, він злобно вщипнув Світлану за палець. З галасом відкинула його Світлана в саму середину гусячого табуна. Кинулись убік дурні гладкі гусенята.

Але підійшов збоку старий сірий гусак. Багато він бачив і страшнішого на світі. Схилив голову, подивився одним оком, клюнув,— тут йому, ракові, і смерть прийшла.

Та ось ми викупались, обсохли, вдяглись і пішли далі.

І знову нам всього по дорозі траплялось чимало: і люди, і коні, і вози, і машини, і навіть сірий звір — їжак, якого ми взяли з собою. Та тільки він швидко наколов нам руки, і ми його зіпхнули в холодний струмок.

Пирхнув їжак і поплив на другий берег. «От,— гадає,— бешкетники! Спробуй тепер звідси знайти свою нору».

І вийшли ми нарешті до озера.

Отут і кінчалось найдалше поле колгоспу «Світанок», а на тому березі вже розкинулись землі «Червоної зорі».

Тут ми побачили на узліссі рублену хату і зразу ж догадалися, що в ній живе дочка сторожа Валентина і її син Федір.

Ми підійшли до огорожі з того боку, звідки вартували садибу високі, як солдати, квіти — соняшники.

На ганку, в саду, стояла сама Валентина. Була вона висока, широкоплеча, як і її батько, сторож. Комір голу-бої кохти був розхристаний. В одній руці вона тримала щітку для підлоги, а в другій — мокро ганчірку.

— Федоре! — строго кричала вона. — Ти куди, негіднику, дів сіру каструлю?

— О-он! — почувся з-під малини поважний голос, і білявий Федір показав на калюжу, де плавала навантажена щепками і травою каструля.

— А куди, безсоромний, решето сховав?

— О-он! — так само поважно відповів Федір і показав на пригнічене камінцем решето, під яким щось ворушилось.

— Ось зажди, атамане!.. Прийдеш до хати, я тебе мокрою ганчіркою пригладжу,— посварилась Валентина і, побачивши нас, обсмикнула підіткнуту спідницю.

— Здрастуйте! — сказав я.— Вам батько шле привіт.

— Дякую! — відповіла Валентина.— Заходьте в садок, відпочиньте.

Ми зайшли у хвіртку і лягли під зрілою яблунею.

Опецькуватий син Федір був лише в самій сорочці, а забруднені глиною мокрі штани валялися в траві.

— Я малину їм,— серйозно повідомив нас Федір.— Два куці об'їв. І ще буду.

— Їж на здоров'я,— побажав я.— Тільки гляди, друже, не трісни.

Федір зупинився, потикав себе кулаком у живіт, сердито зирнув на мене і, вхопивши свої штани, перевальцем пішов до хати.

Довго ми лежали мовчки. Мені здалося, що Світлана заснула. Я повернувся до неї і побачив, що вона зовсім не спить, а, затаївши подих, дивиться на сріблястого метелика, який тихенько повзе по рукаві її рожевого плаття. І раптом почувся могутній рокіт, повітря затремтіло, і блискавичний літак, мов буря, промчав понад верхівками тихих яблунь.

Здригнулась Світлана, пурхнув метелик, злетів з паркана жовтий півень, з галасом промайнула поперек неба злякана галка — і все стихло.

— Це той самий льотчик полетів, — з досадою сказала Світлана, — це той, який приходив до нас учора.

— Чому ж той? — підводячи голову, спитав я. — Може, зовсім інший.

— Ні, той самий. Я сама вчора чула, як він сказав мамі, що він полетить завтра далеко і назавжди. Я їла червоний помідор, а мама йому відповіла: «Ну, прощайте. Щаслива путь...» Татку, — сідаючи мені на живіт, попросила Світлана, — розкажи що-небудь про маму. Ну, наприклад, як усе було, коли мене ще не було.

— Як було? Та все так і було. Спочатку день, потім ніч, потім знову день, і ще ніч...

— І ще гисячу днів! — з нетерпінням перервала Світлана. — Ну, от ти і розкажи, що в ці дні було. Сам знаєш, а прикидаєшся...

— Ну, гаразд, розповім, тільки ти злізь з мене на траву, а то мені розповідати важко буде. Ну, слухай!.. Було тоді нашої Марусі сімнадцять років. Напали на їхнє містечко білі, схопили вони Марусиного батька і посадили його у в'язницю. А матері в неї давно вже не було, і залишилась наша Маруся зовсім самотньою...

— Щось її шкода стає, — присовуючись, вставила Світлана. — Ну, розповідай далі.

— Накинула Маруся хустку і вибігла на вулицю. А на вулиці білі солдати ведуть у в'язницю і робітників і робітниць. А буржуї, звичайно, білим раді, і всюди в їхніх будинках горить світло, грає музика. І нікуди нашої Марусі піти, і нікому розповісти їй про своє лихо...

— Щось уже зовсім шкода,— нетерпляче перебила Світлана.— Ти, татку, до червоних швидше розповідай.

— Вийшла тоді Маруся за місто. Місяць світив. Шумів вітер. І розкинувся перед Марусею широкий степ...

— З вовками?

— Ні, без вовків. Вовки тоді від пострілів усі по лісах поховались. І подумала Маруся: «Втечу я через степ у місто Білгород. Там стоїть Червона Армія товариша Ворошилова. Він, кажуть, дуже хоробрий. І якщо його попросити, то, можливо, і допоможе».

А того не знала дурненька Маруся, що не чекає Червона Армія, щоб її просили. А сама вона мчить на допомогу туди, де напали білі. І вже близько від Марусі просуваються степом наші червоноармійські загони. І кожна гвинтівка заряджена на п'ять патронів, а кожний кулемет — на двісті п'ятдесят.

Іхав я тоді степом з військовим дозором. Раптом промайнула чиясь тінь і одразу ж — за горбок. «Ага! — думаю.— Стій: білий розвідник. Далі не підеш нікуди».

Пришпорив я коня. Вискочив за горбок. Дивлюсь — що за диво: немає білого розвідника, а стоїть під місяцем якась дівчисько. Обличчя не видно, і лише волосся по вітру розвівається.

Зіскочив я з коня, а наган на всяк випадок у руці тримаю. Підійшов та й питаю: «Хто ти і чому опівночі по степу бігаєш?»

А місяць вийшов ве-еликий, величезний! Побачила дівчина на моїй папасі червоноармійську зірку, обняла мене і заплакала.

Ось тут ми з нею, з Марусею, і познайомились.

А на світанку з міста білих ми вибили. В'язниці повідчиняли і робітників випустили.

От лежу я вдень у лазареті. Груди у мене трохи прострілені. І плече болять: коли з коня падав, об камінь забився.

Приходить до мене мій командир ескадрону і каже:

«Ну, прощавай, ідемо ми далі за білими. На́ тобі в подарунок від товаришів доброго тютюну і паперу, лежи спокійно і скоріше видужуй».

От і день минув. Здрастуй, вечір! І груди болять, і плече ние. І на серці сумно. Сумно, друже Світлано, самотньому бути, без товаришів!

Раптом розчинилися двері, і швидко, тихо увійшла нав-

шпиньки Маруся! І так я тоді зрадів, що аж скрикнув.

А Маруся підійшла, сіла поряд і поклала руку на мою зовсім гарячу голову і каже:

«Я тебе цілий день після бою шукала. Боляче тобі, любий?»

А я кажу:

«Наплювати, що боляче, Марусе. Чому ти така бліда?»

«Ти спи,— відповіла Маруся.— Спи міцно. Я біля тебе увесь час буду».

От тоді-то ми з Марусею вдруге зустрілись і з тої пори уже весь час живемо разом.

— Татку,— схвильовано запитала тоді Світлана.— Адже ми не по правді пішли з дому? Вона ж нас любить. Ми тільки походимо, походимо і знову повернемося.

— Звідки ти знаєш, що любить? Може, тебе ще любить, а мене вже ні.

— Ой, бре-ешеш! — похитала головою Світлана.— Я вчора вночі прокинулась, дивлюсь, мама відклала книгу, обернулась до тебе і довго на тебе дивиться.

— Велике діло, дивиться! Вона і в вікно дивиться, на всіх людей дивиться. Є очі, от і дивиться.

— Е, ні! — переконливо заперечила Світлана.— Коли у вікно, то дивиться зовсім не так, а ось як...

Тут Світлана підняла тоненькі брови, схилила набік голову, міцно стулила губи і байдуже поглянула на півня, який проходив повз неї.

— А коли люблять, дивляться не так.

Наче сяйво освітило голубі Світланчині очі, здригнулися і опустилися вії, і милий замислений погляд Марусин упав мені на обличчя.

— Розбійниця! — підхоплюючи Світлану, вигукнув я.— А як ти на мене дивилась учора, коли розлила чорнило?

— Ну, тоді ти мене за двері вигнав, а вигнані дивляться завжди сердито.

Ми не розбивали голубої чашки. Це, може, сама Маруся що-небудь розбила. Але ми її простили. Хіба мало хто на кого даремно погане подумає? Одного разу і Світлана на мене подумала. Та я і сам про Марусю теж по-

гане подумав. І я пішов до хазяйки Валентини, щоб спитати, чи немає до нашої хати ближчої дороги.

— Зараз чоловік на станцію поїде,— сказала Валентина.— Він вас доведе до самого млина, а там уже і не далеко.

Повертаючись у сад, я зустрів біля ганку збентежену Світлану.

— Тату,— таємничим шепотом повідомила вона,— цей син Федір виліз із малини і тягне з твого мішка пряники.

Ми пішли до яблуні, але хитрий син Федір, побачивши нас, похапцем сховався в гущавині лопухів, які росли по під парканом.

— Федоре! — покликав я.— Іди сюди, не бійся.

Верхівки лопухів заколихались, і було зрозуміло, що Федір рішуче втікає геть.

— Федоре! — повторив я.— Іди сюди. Я тобі усі пряники віддам.

Лопухи перестали колихатися, і незабаром із гущавини почулося важке сопіння.

— Я стою,— пролунав нарешті сердитий голос,— тут без штанів, усюди кропива.

Тоді, як велетень над лісом, попрямував я через лопухи, дістав суворого Федора і висипав перед ним усе, що залишилося в мішку.

Він, не поспішаючи, позбирав усе в пелену і, не сказавши навіть «дякую», попрямував у другий кінець саду.

— Ач, який важний,— з осудом промовила Світлана.— Скинув штани і ходить, як пан!

До хати під'їхав запряжений парою віз. На ганок виїшла Валентина.

— Збирайтесь, коні добрі — доведуть швидко.

Знову показався Федір. Був він тепер у штанях і, швидко йдучи, тягнув за шкірку гарненьке попелясте кошенятко. Мабуть, кошеня звикло до цього, бо воно не пручалось, не нявкало, а тільки повільно крутило пухнастим хвостом.

— Ні! — сказав Федір і сунув кошеня Світлані.

— Назовсім? — зраділа Світлана і нерішуче поглянула на мене.

— Беріть, беріть, коли треба,— мовила Валентина.— У нас цього добра багато. Федоре! А ти навіщо пря-

ники в капустяні грядки поховав? Я у вікно все бачила.

— Зараз піду ще далі сховаю,— заспокоїв її Федір і пішов перевальцем, як поважне клишоноге ведмежатко.

— Весь пішов у діда,— усміхнулась Валентина.— Такий здоровань. А всього тільки чотири роки.

Ми їхали широким, рівним шляхом. Вечоріло. Йшли нам назустріч з роботи втомлені, але веселі люди.

Прогуркотів у гараж колгоспний грузовик.

Проспівала в полі військова сурма.

Дзенькнув у селі сигнальний дзвін.

Загудів за лісом важкий-важкий паровоз. Туу!.. Ту!.. Крутіться, колеса, поспішайте, вагони, дорога залізна, довга, далека!

І, міцно притискуючи пухнасте кошеня, під гуркіт воза щаслива Світлана наспівувала таку пісню:

Чики-чики!
Ходять миші.
Ходять з хвостами,
Дуже лихі.
Лізуть усюди.
Лізуть на полицю.
Трах-тарарах!
І летить чашка.
А хто винен?
Ну, ніхто не винен,
Тільки миші
З чорних дір.
— Добрий день, миші!
Ми повернулись.
І що ж таке
З собою несемо?
Воно нявчить,
Воно плигає
І п'є із блюдця молоко.
А зараз геть
У чорні діри,
Або воно вас розірве
На куски,
На десять кусків,
На двадцять кусків,
На сто мільйонів
Кудлатих кусків.

Біля млина ми зіскочили з воза.

Чути було, як за огорожею Пашка Букашкін, Санька, Берта і ще хтось грали в чижа.

— Ти не шахруй! — кричав Берті обурений Санька.— То на мене казали, а то самі наступають.

— Хтось там знову наступає,— пояснила Світлана,— мабуть, зараз знову посваряться.— І, зітхнувши, вона додала: — Така вже гра!

З хвилюванням наближались ми до свого дому. Лишалося тільки повернути за ріг і піднятися нагору.

Раптом ми розгублено переглянулись і зупинились.

Ні паркана з дірками, ні високого ганку ще не було видно, але вже показалася дерев'яна покрівля нашого сірого будинку, і над нею з веселим жужжанням крутилась наша чудова блискотлива вертушка.

— Це мамка сама на дах лазила! — вигукнула Світлана і потягнула мене вперед.

Ми вийшли на гірку.

Оранжеві промені вечірнього сонця осяяли ганок. І на ньому в червоному платті, без хустки і в сандалях на босу ногу стояла і усміхалась наша Маруся.

— Смійся, смійся! — дозволила їй, підбігаючи, Світлана.— Ми тобі однак уже пробачили.

Підійшов і я, подивився Марусі в обличчя.

Очі у Марусі були карі, і дивились вони ласкаво. Видно було, що чекала вона нас довго, нарешті діждалась і тепер дуже рада.

«Ні,— твердо вирішив я, відкидаючи носком чобота черепки голубої чашки, які валялись.— Це все тільки сірі злі миші. І ми не розбивали. І Маруся нічого не розбила також».

...А потім був вечір. І місяць і зірки.

Довго втрьох сиділи ми в саду під спілою вишнею, і Маруся нам розповідала, де була, що робила і що бачила.

А Світланчина розповідь затягнулась би, мабуть, до півночі, коли б Маруся не схаменувалась і не прогнала її спати.

— Ну, що?! — забираючи з собою сонне кошеня, спитала мене хитра Світланка.— А хіба тепер у нас життя погане?

Підвелись і ми.

Золотий місяць сяяв над нашим садом.
Прогуркотів на північ далекий поїзд.
Прогудів і сховався в хмарах опівнічний льотчик.
А життя, товариші... було зовсім хороше.

1936 р.

ДОЛЯ БАРАБАНЩИКА

Колись мій батько воював з білими, був поранений, втік з полону, потім командиром саперної роти пішов у запас.

Мати моя втонула, купаючись у річці Волзі, коли мені було вісім років. З великого горя ми переїхали до Москви. І тут через два роки батько одружився з красивою дівчиною Валентиною Довгунцевою.

Люди говорять, що спочатку жили ми скромно й тихо. Небагату квартиру нашу тримала Валентина в чистоті. Одягалася просто. Про батька дбала і мене не кривдила.

Але тут закінчились розподільники, різні талони, хлібні картки. Став народ жити краще, багатше. Почала дедалі частіше ходити Валентина в кіно, то сама, то з провожатими. Додому поверталася тоді неуважна, замислена і, що там в кіно бачила, ніколи ні батькові, ні мені не розповідала.

І якось незабаром — зовсім несподівано для нас — батька мого призначили директором великого текстильного магазину.

На radoщах був бенкет. Прийшли гості. Прийшов давній батьків товариш Платон Половцев, а з ним і його дочка Ніна, з якою, як тільки побачились, ми розсміялися, обнялись, і більше нам за весь вечір ні до кого не було діла.

Почали тепер інколи присилати за батьком машину. Дедалі частіше став він ходити на різні засідання та наради. Брав він з собою зо два рази і Валентину на якісь бенкети. І стала раптом Валентина злою, дратівливою. Начальників батькових хвалила, жінок їхніх ляяла, а дужого і високого батька мого називала тюхтієм і ганчіркою.

Багато у батька в магазині було сукна, полотна, шовку і різних барвистих матерій.

Довго, передчуваючи грізне лихо, батько ходив змарнілий, зблідлий. І навіть, як дізнався я пізніше, подавав нишком заяву, щоб його перевели завідувати бляшано-залізною крамницею.

Як воно так сталося, не знаю, тільки незабаром зажили ми гарно і весело.

Прийшли до нас теслярі, малярі; зняли з стіни поруділий батьків портрет з кривими тріщинами поперек плеча і шаблі, обдерли старі голубі шпалери і все перебудували, перефарбували по-новому.

Мотлох ми розпродали лахмітникам або віддали двірникові, і стало в нас світло, просторо і навіть якимось незвичайно порожньо.

Але тривога — невиразна, незрозуміла — надовго оселилась з того часу в нашій квартирі. То вона з'являлась разом з несподіваним телефонним дзвінком, то стукала в двері ночами під виглядом листоноші чи випадкового запізнілого гостя, то ховалася в куточках батькових очей, коли він повертався з роботи.

І я цю тривогу бачив і відчував, але мені говорили, що нічого нема, що просто батько втомився. А ось прийде весна, і ми всі втрьох поїдемо на Кавказ — на курорт.

Прийшла нарешті весна, і батька віддали до суду.

Це сталось якраз того дня, коли повертався я зі школи дуже веселий, бо нарешті обрали мене старшим барабанщиком нашого четвертого загону.

І, вбігаючи до себе в двір, де галасували під теплим сонцем сусідські хлопчакі, гучно відбивав я лінійкою по ранці урочистий марш-похід, коли вони всією юрбою кинулися мені назустріч, наперебій вигукуючи, що у нас вдома був обшук і батька мого забрала міліція і повезла у в'язницю.

Не втаю, що я довго плакав. Валентина ласкаво заспокоювала мене і терпляче навчала, що я повинен відповідати, якщо мене запитає суддя чи слідчий.

Проте ніхто і ні про що мене не питав. Усе там швидко розібрали самі, і батька засудили на п'ять років, за розтрату.

Я дізнався про це уже перед сном, лежачи в постелі. Я забрався з головою під ковдру. Крізь стареньку тканину ледь-ледь, як зірочки, мерехтіли жовті іскри світла.

За дверима ванної хлюпала вода. Набряклі від сліз очі склеплялись, і мені здавалося, що я пливу кудись дуже далеко.

«Прощай! — думав я про батька. — Тепер мені дванадцять, через п'ять — буде сімнадцять, дитинство мине, а в хлоп'ячі роки ми з тобою більше не зустрінемося.

Пам'ятаєш, як у глухому лісі дзвінко й сумно кувала зозуля і ти навчив мене знаходити в небі голубу Полярну зірку? А потім ми прямували на вогник у полі і дружно співали твоїх простих солдатських пісень.

Пам'ятаєш, як з вікна вагона ти показав мені якось безлюдну галявину в жовтій кульбабі, стіжок сіна, курінь, пагорок, березу? А на цій березі, сказав ти, сидів тоді птах-ворон і каркав уривчасто: карр... карр! І вашого народу багато полягло на тій галявині. І ти лежав он там, трохи правіше пагорка, — в сірому поліні, де блукає зараз плямистий бичок-теля і мукає: муу-муу! Мабуть, заблуdiv, товстий дурень, і тепер боїться, що вийдуть з лісу і з'їдять його вовки.

Прощай! — засинав я. — Б'ють барабани марш-похід. Кожному загонові своя путь, своя ганьба і своя слава. От ми і розійшлись. Тупіт стих, і в полі порожньо».

Так у півдрімоті прощався я з батьком гірко і міцно, бо все ж я його любив, бо — навіщо брехати? — був він мені старшим другом, частенько виручав з біди і співав гарних пісень, від яких земля здавалась до болю широкою, а на цій землі ми були людьми найдружнішими і найщасливішими.

Вранці я прокинувся і пішов до школи. І коли тепер мене запитували, що з батьком, я відповідав, що сидить за обман і за крадіжку. Відповідав сухо, прямо, без сліз. Бо двічі підряд щиро з людиною прощатися не можна!

Батько працював спочатку десь у таборі під Вологдою, на лісозаготівлі. Писав часто Валентині листи і, видно, за нею дуже сучав.

Потім несподівано він надовго замовк. І аж мало не

через три місяці прислав — та не їй уже, а мені — листівку; звідкись з далекої Півночі, з міста Сороки. В ній він писав, що його як сапера перевели на канал. І там їхня бригада висаджує в повітря землю, каміння і скелі.

Два роки минуло швидко і безладно.

Навесні третього року Валентина вийшла заміж за інструктора Тсоавіахіму, здається, на прізвище Лобачов. А тому що квартири в нього не було, то разом з своєю польовою сумкою і невеликим чемоданом він перебрався до нас.

У червні Валентина залишила мені на місяць сто п'ятдесят карбованців і виїхала з чоловіком на Кавказ.

Повернувшись з вокзалу, я довго тинявся з кутка в куток. І коли од вітру хлопнула кватирка у вікні і я почув, як на кухні наше кошеня обережно хлебтало залишене серед неприбраного посуду молоко, то зрозумів, що тепер у квартирі я залишився зовсім один.

Я стояв замислившись, коли кризь вікно мене гукнув наш двірник, дядько Микола. Він сказав, що всього годину тому заходив вожатий нашого загону Павло Барішев. Він дуже досадував, що Валентина так поспішно виїхала, і сказав, що завтра зайде знову.

Ніч я спав погано. Снилися мені телеграфні стовпи, галки, ворони. Все це шуміло, галасувало, кричало. Нарешті вдарив барабан, і вся ця тьма-тьмуща з виттям і свистом знялася до неба і полетіла. Стало тихо. Я прокинувся.

Настав сонячний ранок. Той самий, з якого життя моє круто повернуло вбік. І повело б, мабуть, хто знає куди, коли б... коли б батько не показував мені жовті галчини в кульбабі та коли б не співав мені гарних солдатських пісень, тих, що й досі печуть мені серце. І весело мені від них і хороше. А іншим разом і рад би трохи заплакати, та якось соромно, коли ні від чого.

Перш за все я поставив на примус чайник, потім подзвонив у сусідній корпус до Юрка Ков'якіна, якому цілий місяць я був винен карбованець і двадцять копійок; і мені переказували хлопці, що він уже збирається бити мене смертним боєм.

Юрко був двома роками старший за мене, він носив значок ворошиловського стрільця, але був пройдисвіт і преноза. Він кинув школу, а всім брехав, що заочно готується на курси льотчиків.

Він увійшов лютвальцем, швидко оглядаючи стіни. Просунув голову на кухню, щось понюхав, підійшов до столу, скинув з стільця кошения і сів.

— Поїхала Валентина? — спитав Юрко. — Та-ак! Значить, ясно: залишила вона тобі грошей, і ти хочеш зі мною розплатиться. Чесність люблю. Ти винен карбованець і двадцять копійок — брав на кіно — і сімдесят копійок за ескімо — морозиво: разом карбованець дев'яносто, для рівного рахунку — два.

— Юрко,— заперечив я,— ніякого ескімо я не їв. Це ви їли, а я прямо пішов у темряві і сів на місце.

— Ну от! — скривився Юрко. — Я купив на всіх шість штук. Я сидів скраю. Одно взяв собі, решту п'ять вам передав. Дуже добре пам'ятаю: якраз Чарлі Чаплін летить у воду, всі кричать, галасують, а я тичу вам морозиво. Та ти, напевне, захопився — не помітив, як і проскочило?

— Ні, Юрку, я не захопився, і нічого нікуди не проскакувало. Я тобі сімдесят копійок віддам. Та, мабуть, або ти брешеш, або його в темряві хтось від мене зшахрував!

— Звичайно, віддай! — похвалив Юрко. — Ви їли, а я за вас страждати повинен?! А пам'ятаєш ти, як Чарлі Чаплін летить у воду?

— Пам'ятаю.

— А пам'ятаєш, як тільки він виліз, мотузок смикнув — і він знов у воду?

— І це пам'ятаю.

— Ну от бачиш! Сам усе пам'ятаєш, а кажеш не їв. Погано, брат! Чи тобі грошей Валентина багато залишила? Мабуть, поскупилась?

— Чому «поскупилась»? Півтораста карбованців залишила,— відповів я їй, одразу ж спохватившись, пояснив: — Це на цілий місяць залишила. Ти гадав — на тиждень? А тут іще на гас, за білизну прачці.

— Ну й дурень! — добродушно сказав Юрко. — Такі гроші та щоб проїсти усі чисто!

Він здивовано подивився на мене і розсміявся.

— А скільки ж потрібно? — недовіриливо, але з ціка-

вістю запитав я, тому що у мене й самого була вже думка: «Чи не можна із залишених грошей скількись для себе вигадати?»

— А скільки?.. Подай-но мені рахівницю. Я тобі зараз, як бухгалтер... точно! Півкіло хліба на день — раз — це, значить, тридцять разів. Чай є. Кіло цукру на місяць — обіп'єшся. Ось крупи, картопля — дрібниці! Ну, тут масло, м'ясо. Молока на два дні чашку. Разом п'ятдесят сім карбованців, копійки скинемо. Ну гаразд, гаразд! Не хмурся. Кладу тобі цукерок, печива. Отже, шістдесят три, гас — два... Прачці скільки? Десять? От куди вони йдуть грошенята! Разом... Разом — живи, як банкір, — сімдесят п'ять карбованців!.. А решту? Ти, друже, купив би фотоапарат у Вітьки Чеснокова. Шість на дев'ять, а світосила!.. Під ліжко залізь, і то знімати можна. Він і візьме недорого. Коли хочеш, ходімо зараз і подивимось?

— Ні, Юрку! — злякався я. — Я краще не зараз, а потім... Я ще подумаю.

— Ну, подумай! — погодився Юрко. — На те й голова, щоб думати. Два ж карбованці давай... Ех, брат, у тебе все п'ятірками, а в мене нема здачі... Ну, потерплю, гаразд! А після обіду я забіжу знову. Розміняєш і віддаси.

Мені зовсім не хотілося, щоб Юрко забігав до мене знову, і я запропонував йому спуститися вниз, до магазину, разом. Але Юрко хвацько надів свою схожу на млинець кепку і нетерпляче замотав головою:

— І не проси. Ніколи! Сиджу зубрю! Елерони, лонжерони, вібрація, деривація... Літак — не трамвай. Трохи не дотягнув — і пішов у штопор, трохи перетягнув — іще щонебудь гірше. Інша річ ви — піхота!

Він зневажливо скривив губи, недбало приклав руку до козирка і пішов.

За хвилину у вікно я бачив, як товстий і сивий двірник наш, дядько Микола, шодуху біжить за Юрком, марно намагаючись огріти його довгою мітлою.

Напившись чаю, я заходився складати план дальшого свого життя. Я вирішив записатися в бібліотеку і брати книжки. Крім того, у мене були хвости з географії і математики.

Прибираючи в кімнатах, я несподівано виявив, що

права верхня шухляда письмового стола замкнена. Це мене здивувало, бо я думав, що ключі від цього столу були давним-давно загублені. Та й замикати там не було чого. Лежали там барвисті клаптики, пара телефонних навушників, наконечник від велосипедного насоса, кістяний в'язальний гачок, неповна колода карт і клубок шерстяних ниток.

Я поторгав шухляду: чи не зачепилася зсередини? Ні, не зачепилася.

Я висунув другу шухляду і був здивований ще більше. Тут лежали залогова квитанція і облигації займу, десять лотерейних квитків Тсоавіахіму, півфлакона духів, зламана брошка і делікатна шкатулочка з кості, де Валентина зберігала різні цікаві дрібнички.

І все це не було від мене замкнено.

Від величезної цікавості і марних догадок у мене зіпсувався настрій.

Я вийшов у двір. Але більшість знайомих хлопців уже роз'їхались по дачах. Здіймаючи білу пилюку, мулярі проламували підвальну стіну. Все навколо було порите ямами, завалене цеглою, дошками і колодами. До того ж з вікон і балконів жильці повивішували зимовий одяг, і скрізь нудотно пахло нафталіном.

Обід готувати я лінувався. Я купив у магазині булку з ізіюмом, пляшку ситра, шматок ковбаси, чашку молока, оселедець і сто грамів морозива.

Прийшов, з'їв і занудьгував ще більше. І стало мені прикро, що не взяла мене з собою на Кавказ Валентина. Якби був батько — він узяв би!

Пам'ятаю, як посадить він мене бувало за весла і пливемо ми з ним увечері рікою.

— Тату! — попросив я якось я.— Заспівай ще якої-небудь солдатської пісні.

— Добре,— сказав він.— Поклади весла.

Він зачерпнув пригорщю води, напився, витер руки об коліна і заспівав:

Горные вершины
Спят во тьме ночной,
Тихие долины
Полны свежей мглой.
Не пылит дорога,
Не дрожат листья,
Подожди немного —
Отдохнешь и ты.

— Татку! — сказав я, коли останній відгук його голосу тихо завмер над прекрасною рікою Істрою.— Це гарна пісня, але ж вона не солдатська!

Він спохмурнів.

— Як не солдатська? Ну от: це гори. Сутінки. Іде загін. Він стомився. Іти важко. За плечима викладка шістдесят фунтів... гвинтівка, патрони. А на перевалі біляки. «Заждіть,— каже командир,— ще трохи, дійдемо, зіб'ємо... Тоді й відпочинемо. Хто до ранку, а хто навіки...» Як не солдатська? Навіть дуже солдатська.

«Батько був хороший,— подумав я.— Він носив високі чоботи, сіру сорочку, він сам рубав дрова, їв за обідом гречану кашу і навіть взимку розчиняв вікно, коли повз наш будинок з піснями проходила Червона Армія».

Але як же, однак, все сталося? От сусіди кажуть, що «довела любов», а п'яний водопровідник Мікешкін — той, що завжди дає дітям насіння та іриски,— одного разу зупинився під нашим вікном, біля якого сиділа Валентина, розтягнув гармошку і на весь двір загорлав пісню про те, як одні чорні очі «згубили» одного хорошого молодця.

Швидко схопилася тоді Валентина. Гнівno плюнула, одійшла від вікна, рвучко відтягла мене геть і, скрививши губи, пробурмотіла:

— Теж... співець! П'яничка. Я ссь поскаржусь на нього кербудові.

Проте скаржитись кербудові на Мікешкіна було марно. По-перше, скаржились на нього вже сто разів. По-друге, п'яний він нікого не чіпав, а тільки горлав пісні... А потрете, в нашому будинку жильці часто, не розбираючи, валили і в раковини і в убіральні різне сміття, через що було багато скандалів. А Мікешкін завжди безвідмовно ходив, лагодив і чистив, в той час як будь-який інший водопровідник давно б на його місці плюнув.

«Любов! — думав я.— Але ж любові і навколо нашого будинку немало. Ось навпроти, біля шахти метро, стоять вартові, і в них, може, теж є яка-небудь красуня. А он в гуртожитку живуть льотчики, і в них, мабуть, є також. Проте від любові їхньої гвинтівки не ржавіють, літаки з неба не падають, а все йде своїм звичаєм, як треба».

Чи того, що я довго лежав і думав, чи того, що я об'ївся ковбаси та оселедця, у мене заболіла голова і пере-

сохли губи. І цього разу я вже сам зрадів, коли задзеленчав дзвоник і до мене ввалився Юрко.

За хвилину ми вилетіли на вулицю. Далі все пішло-покотилось. Того ж дня я купив у монтера Вітьки Чеснокова за сімдесят п'ять карбованців фотоапарат. І того ж дня надвечір на Пушкінській площі Юрко підвів мене до трьох замислених молодців, які терпляче розглядали рекламну вітрину кіно.

— Знайомся,— сказав Юрко, підштовхуючи мене до хлопців.— Це Женя, Петя і Володя, з вісімнадцятої школи. Вогонь-хлопці, і всі, як один, відмінники.

«Вогонь-хлопці» і «відмінники» — Женя, Петя і Володя,— як по команді, обернулись у мій бік, уважно оглянули мене, і, здається, я їм чимось не сподобався.

— Він хлопець хороший,— відрекомендував мене Юрко.— Ми з ним заодно, як брати. Батько в тюрмі, а мачуха на Кавказі.

«Вогонь-хлопці» мовчки привіталися зі мною, а я трохи почервонів: «Міг би, дурень, про батька помовчати,— гарний, скажуть товариші».

Проте нові товариші нічого не сказали, і, порадившись, ми всі вп'ятьох пішли в кіно.

Повернувшись додому, я дізнався від двірника, дядька Миколи, що знову заходив вожатий Павло Баришев і дуже наказував, щоб я завтра ж зайшов до нього на квартиру, бо в нього до мене є справа.

Однак наступного дня до Баришева я не зайшов. Вранці на мене чекав перший удар.

Нашвидку поснідавши, я побіг з фотоапаратом купувати в магазині пластинки. І там мені сказали, що хоч апарат і справний, але це не шість на дев'ять, марка стара, і пластинок такого розміру в продажі нема і не буває.

Розлючений, я побіг розшукувати Юрка. Та його ні в себе вдома, ні на дворі не було, а трапився він мені на очі аж надвечір, коли, втомлений і знесилений шуканням та розпитуванням, я вже ледве повертав язиком.

— От же біда! — пожалів мене Юрко.— Так і кажуть, що нема і не буває?

— Так-таки нема і не буває! — у розпачі повторив я.— Та чого ти прикидаєшся ніби не знав, Юрку! Ти все і сам знав раніш.

— Ну от, знав! Що я, фотограф, чи що? Коли б ти

мене про літак спитав — це річ інша: фюзеляж, пропелер, хвостове управління... Смикнув ручку на себе — він угору пішов, посунув уперед — він униз. А фотографі — це для мене не люди... а тьху! Інша річ льотчики!..

— Юрку, — попросив я, — ходімо до Вітьки Чеснокова, нехай він тоді забирає апарат, а гроші віддасть назад!

— Що ти! Що ти! — здивувався Юрко. — Та в нього й грошей давно вже нема! За тридцятку він учора купив балалайку, скількись там віддав дружині, скількись там тещі. Ну, може, якась там п'ятірка лишилась. Ні, брат, ти вже краще терпи.

Горе моє було таке велике, що я ледве стримався від того, щоб не брязнути фотоапарат об камінь. Юрко помітив це і зглянувся на мене.

— Друг я тобі чи ні? — вигукнув він, ударяючи себе кепкою по коліні.

— Звичайно, ні... тобто, звичайно, друг... І тоді... що ми робити будемо?

— А коли друг, то ходімо зі мною! Я тебе з біди виручу.

Ми пройшли з ним за два квартали в майстерню, де Юрко, треба думати, бував не раз, і тут, тільки глянувши на мій (мабуть, уже їм знайомий) фотоапарат, сказали мені, що можна переробити на шість і дев'ять. Ціна — сорок карбованців, завдаток — десять.

— Викладай, — переможно сказав Юрко. — Отож, вас, дурнів, вчи та вчи, а подяки не діждешся!

— Юрку, — спитав я, — а де ж я потім візьму ще тридцять?

— Набереш! Нашкребеш потроху, а ні, то я за тебе апарат викуплю. Собі візьму, а ти назбираєш грошей мені віддаси, — він тоді, апарат, знову твій буде!

З тяжким серцем заплатив я десять карбованців і по-нуро поплентався додому.

— Не сумуй, — порадив мені на прощання Юрко. — Ти вечорами сідай на шостий або на метро і їдь коли що в Сокольники — там ми гуляємо весело.

Вдома в поштовій скринці я знайшов від Баришева записку. В ній він ляв мене за те, що я не зайшов, і наказував, щоб я негайно повідомив адресу Валентини начальникові підмосковного піонерського табору, куди вони хочуть викликати мене, щоб я там побув до Валентининого приїзду.

Я, звичайно, зрадів, але... то чорнила не було, то конверта, і адресу я послав днів аж через чотири.

А тут лихо прийшло нове.

Як там на рахівниці прикидав Юрко: кіло та півкіло — це його діло, але гроші, яких і так лишилось мало, танули з швидкістю, зовсім незрозумілою.

Зранку починав я економити. Пив ріденький чай, з'їдав тільки одну булочку і скупився на кожному шматочку цукру. Але зате на обід, підохочуваний голодом, накуповував я наспіх зовсім не те, що було потрібне. Квাপився, поспішав, розливав, жував. Потім від страху, що багато витратив, їв без апетиту і, нарешті, сердитий, напівголодний, махнувши на все рукою, біг купувати морозиво. А потім, нудьгуючи, тинявся без діла, чекаючи вечора, щоб поїхати на метро в Сокольники.

Дивна утворилась навколо мене компанія. Як ми веселились? Ми не гралися, не бігали, не танцювали. Ми переходили від юрби до юрби, трохи зачіпаючи перехожих, трохи штовхаючи, трохи глузуючи. І завжди у мене було відчуття: чи то ми за кимось стежимо, чи то ми щось незрозуміле шукаємо.

Ось «вогонь-хлопці» усміхнулись, презирнулись. Мовчок, кивок, розійшлись, а ось і знову зійшлись. Був у всіх їхніх вчинках і рухах незрозумілий ритм і смисл, до якого я тоді не дошукувався. А дошукатися, як тепер бачу, було зовсім і не важко.

Іноді до нас підходили дорослі. Одного, високого, з крюкуватим облупленим носом, я запам'ятав. Одійшовши вбік, Юрко відповідав йому щось коротко, швидко і м'яв у руках свою картату кепку. Повертаючись до нашої компанії, він утер хусточкою спітнілого лоба, з чого я зробив висновок, що цього носатого навіть сам Юрко побоюється.

Я спитав у Юрка:

— Хто це?

— Це артист,— пояснив мені Юрко.— Він двоюрідний брат Шаляпіна і жонатий на доньці начальника міліції, яка мені доводиться тіткою. Під час пожежі він втратив голос, але йому виклопотали пенсію, щоб він приходив сюди пити нарзан і заспокоювати свої нерви.

Я подивився на Юрка: чи не глузує? Але він дивився мені в очі прямо, майже суворо і зовсім не глузував.

Того ж вечора, трохи пізніше, мене почастиували пи-

вом. Стало весело. Я сміявся, і всі кругом сміялись та кож. Підсів носатий чоловік і почав зі мною розмовляти. Він розпитував мене про моє життя, про батька, про Валентину. Що я мовлю йому — не пам'ятаю. І як я потрапив додому — теж не пам'ятаю.

Отямився я вже у себе на ліжку. Була ніч. Світло від величезного ліхтаря, що стояв у нас на дворі навпроти метробудівської шахти, било мені прямо у вічі. Похитуючись, я встав, підійшов до крана, напився, смикнув штору, ліг, посадив до себе під ковдру кошеня і заплющив очі.

І знову, як колись раніш, незбагненна тривога впурхнула в кімнату, легко зашурхотіла крильми, обережно сіла у мене в головах і, в тон маятникові, почала мене заколисувати:

Ай-ай!
Тих-ше!
Чу-еш?
Тих-ше!

А кошеня муркотіло на моїх грудях: мур... мур... інколи замовкаючи і, мабуть, прислухаючись до того, як щось шкребеться у мене на серці.

Грошей у мене лишалося всього двадцять карбованців. Я проклинав себе за свої лінощі — за те, що я невчасно відправив у табір кавказьку адресу Валентини і тепер, звичайно, її відповідь прийде ще не скоро. Як я житиму — цього я не знав.

Та з сьогоднішнього дня я вирішив жити по-іншому.

Зранку я заходився прибирати в квартирі. Мив посуд, виносив сміття, виправ і надумав був вигладити свою сорочку, та спалив комір, начадив і, відкашлюючись і лаючись, сунув утиг у грубу.

Вдень за роботою я кріпився. Але ввечері мене знову потягнуло в Сокольники. Я ходив по порожніх кімнатах і співав пісень. Лягав, вставав, пробував гратися з кошеням і з страхом відчував, що вдома мені сьогодні однак не всидіти. Нарешті я здався. «Гаразд, — подумав я, — але це буде вже востаннє».

Наче хтось гнався за мною, вискочив я з дому і до-

біг до метро. Поїзди щойно пройшли в обидва боки, і на платформах нікого не було.

З темних тунелей дув прохолодний вітерець. Далеко під землею тихо щось гуло і постукувало. Червоне вічко світлофора дивилось на мене не блимаючи, тривожно.

І знову я завагався.

Ай-ай!
Тих-ше!
Чу-еш?
Тих-ше!

Раптом безлюдні платформи ожили, сповнилися гомону. Несподівано з'явилися люди. Вони йшли, поспішали. Їх було багато, але ставало все більше — цілі юрби, сотні... Відбиваючись на блискучих мармурових стінах, замелькали їхні швидкі тіні, а під високими світлими куполами загомонила, заgrimіла різноголоса луна.

І тут я зрозумів, що ці люди їдуть розважатися в Парк культури, де сьогодні відкривається чудовий карнавал. Тоді я обернувся, перебіг на іншу платформу і вскочив у поїзд, що йшов у протилежний від Сокольників бік.

Я підійшов до каси. Виявляється, без масок у парк нікого не впускали. Позаду натискала черга, і роздумувати було ніколи. Я заплатив два карбованці за маску, два за вхід і, пройшовши через контроль, пірнув у веселу юрбу.

Блукав я довго. Музика грала все голосніше й голосніше. Було ще видно, і з берега пускали різнокольорові димові ракети. Пахло водою, смолою, порохом і квітами.

Якись монахи, рицарі, орли, бабки, метелики, сміючись, пробігали повз мене, не зачіпаючи мене і зо мною не заговорюючи.

У своїй дешевенькій півмасці з картону, що пахнув клеєм, я стояв під деревом самотній, похмурий, і вже шкодував, що затесався в це веселе, гомінливе зборище.

Раптом — уся в чорному і в золотих зірках — випурхнула з-за бузкового куща дівчинка. Не помітивши мене, вона швидко нахилилась, поправляючи резинку довгої панчохи; півмаска сповзла у неї на губи. І серце моє стислось, бо це була Ніна Половцева.

Вона зраділа, схопила мене за руки і заговорила:

— Ой, яке, Серьоже, лихо! Ти знаєш, я загубилась. Десь тут сестра Зінаїда, подруги, хлопці... Я підійшла до кіоска напитись води. Раптом — трах! бабах! — труба... пальба... Біжать якісь солдати — усі врозтіч, усе змішалось; я туди, я сюди, а наших нема й нема... Ти чому сам? Ти теж загубився?

— Ні, я не загубився, — мені нікого не потрібно; але ти не бійся, ми обшукаємо весь парк, і ми їх знайдемо. Стривай, — помовчавши трохи, попросив я, — не надивай маску. Дай я на тебе подивлюся, адже ми з тобою давно вже не бачились.

Мабуть, у моєму обличчі було щось таке, від чого Ніна раптом притихла і зніяковіла. Чудовими були її винуваті очі, які дивились на мене прямо і щиро.

Я міцно потиснув їй руку, розсміявся і повів її за собою.

Ми обшукали майже весь сад. Ми забирались на квітучі пагорки, спускалися в зелені яри, блукали поміж густими деревами і натрапляли на старовинні замки. Не раз зустрічали ми на шляху веселих пастухів, відважних мисливців і похмурих розбійників. Не раз траплялися нам добрі звірі і зловісні страхіття та чудовиська.

Маленький чорний дракон, широко вискаливши зубату пащу, з свистом шпурнув мені в спину ялиноюю шишкою. Але, погрозивши кулаком, я голосно пообіцяв набити йому пику, і з огидним шипінням він зник у кущах, мабуть, вичікувати на появу іншої, боягузливішої жертви.

Але ми не знайшли тих, кого шукали, мабуть тому, що той чарівний дух, який вселився в мене того вечора, навмисне водив нас саме не туди, куди було треба.

І я про це догадувався і нишком з цього сміявся.

Нарешті ми потомилися, сіли відпочити, і тут засмучена Ніна призналась, що вона хоче їсти, пити, а всі гроші залишились у старшої сестри Зінаїди. Я щасливо усміхнувся і, забувши про все на світі, вихопив з кишені бумажник.

— Гроші! А це що — не гроші?

Ми вечеряли, я купував кофе, цукерки, печиво, морозиво.

За маленьким столиком під кущем акації ми жартували, сміялись і навіть обережно згадували давне: коли ми були такими дружніми, листувалися і навіть бігали одного разу потай у кіно.

— Серьожо,— з тривогою промовила Ніна,— ти, я бачу, щось дуже багато витрачаєш.

— Дрібниці, Ніно! Я радий. Стривай, я куплю ось це...

Відбиваючи численні вогні, виблискуючи і здригаючись, підпливла до нашого столика величезна в'язанка різнокольорових шарів. Я вибрав Ніні голубий, собі — червоний, і ми вийшли на майданчик. Та й усі посхоплювались, чекаючи, коли пускатимуть фейерверк.

Міцно тримаючись за руки, ми йшли алеєю. Легкі пружні шари метлялись і хлопали над головами.

Раптом світло погасло, потьмяніли місяць і зорі, бо гримнув залп і тисяча бистрих ракет злетіли і затанцювали в небі.

— Коли я буду велика,— замислено сказала Ніна,— я теж щось таке зроблю.

— Яке?

— Не знаю! Може, полечу куди-небудь. Або, може, буде війна. Дивись, Серьожо, вогонь! Ти будеш командиром батареї. Ого! Тоді бережіться... Дивись, Серьожо! Вогонь... вогонь... і ще вогонь!

— Що ти бурмотиш, дурненька! — засміявся я.— Ну добре, я буду командиром батареї, а потім я буду тяжко поранений...

— Але ж ти видужаєш,— упевнено підказала Ніна.

— Ну добре, а потім?

— А потім? — Ніна усміхнулась.— А потім... потім... Глянь, Серьожо, наші шари над головою заплутались.

Я вийняв ніж, обрізав кінці мотузочків і взяв обидва шари в руки.

— Дивись, Ніно: голубий шар.— це ти, червоний — це я. Раз, два... полетіли!..

Шари здригнулись і рвонулися до вогненного неба.

— Не шкодуй,— сказав я,— їм там добре буде. Глянь, Ніно, ти летиш, а я тебе наздоганяю. От наздогнав!

— Але ти зараз зачепишся за антену! Правіше лети, дурненький, правіше! Серьожо! Чому це я лечу прямо, а ти все крутишся та крутишся?

— Нічого не кручусь. Це ти сама вертишся і все кудись від мене вбік та вбік. От стривай, нарвешся на ракету і згориш. Ага, злякалась?!

Небо ще раз спілуче спалахнуло, і нам добре було видно, як два наших шарики дружно летіли в захмарну височінь.

Ракети погасли. Стало темно. Потім засвітилися ліхтарі, і при їхньому світлі ми побачили зовсім недалеко від нас сестру Ніни Зінаїду і всю їхню компанію.

Пора було розлучатися.

— Ніно,— спитав я поволі і обдумуючи кожне слово,— можна, я зрідка тобі дзвонитиму?

— Дзвони! — сказала вона.— Дай олівець, я запишу тобі наш телефон. У нас тепер новий.

Я дав.

— Ніно,— промовив я,— а якщо підійде до телефону твій батько і питає, хто дзвонить? То як сказати?

— Так і скажи, що ти дзвониш.

Вона подумала і вже твердо додала:

— Да, да, так і скажи! Батько Валентину не любить, але про тебе він завжди питає.

Ось вона попрощалась, побігла до сестри, і, мабуть, між ними одразу ж спалахнула суперечка: хто від кого загубився. Потім, обнявшись, вони пішли алеєю до виходу.

Блиснули ще раз золоті зірочки на її чорному платті, і вона зникла.

Йй тоді було тринадцять-чотирнадцятий, і вона вчилася у шостому класі двадцять четвертої школи.

Йї батько, Платон Половцев, інженер, був давнім другом мого батька.

Коли батька арештували, він спочатку не хотів цьому вірити. Дзвонив нам по телефону і запевняв, що все це, мабуть, помилка.

А коли з'ясувалося, що ніякої помилки нема, він спохмурнів, зняв, кажуть з свого столу фотографію, де, спираючись на ефесі шабель, стояли вони з батьком біля руїн якогось польського замку, і чомусь перестав до нас дзвонити і ходити з Ніною в гості. Так, він не любив Валентину. І він засуджував батька. Я не серджусь на нього. Він прямий, високий, з потертим орденом на напіввійськовому френчі.

Слава його скромна й висока.

Він дорожить своїм чесним ім'ям, яке проніс крізь злидні, війну, революцію...

І навіть йому була потрібна дружба з злодіями!

...У дворі мені сказали, що прачка приходила двічі. Білизну залишила у двірника, дядька Миколи, а за грішми (п'ятнадцять карбованців) прийде завтра після обіду.

Я хотів поставити чайник — не було гасу. Хліба теж, грошей теж. Але мені наплювати було на все цього вечора. Я бухнувся на постіль і, не роздягаючись, міцно заснув.

Уранці наче хтось підійшов і сильно трусонув моє ліжко. Я схопився — нікого не було. Це будило мене моє лихо.

Треба було десь роздобувати гроші. Але де? Що я, робітник, службовець чи хоч двірник, як дядько Микола, який, дивись, тому дров нарубав, тому відро виніс, тому килим витрусив?..

Проте, зажмуривши очі, я вперто твердив лише одне: «Дістати, дістати... все-таки дістати!»

Потрібно було викупити фотоапарат, продати його тут же поряд у скупочний магазин, віддати гроші прачці, а на решту починать жити по-новому.

Та де взяти тридцять карбованців на викуп?

І одразу ж: «А що ж таке, коли не гроші, лежить у замкнутій шухляді письмового стола?»

Звичайно, догадлива Валентина не все взяла з собою на Кавказ, а, певно, частину лишила вдома, щоб було на перші витрати, коли повернеться.

Тоді буде усе гаразд. Тоді я підберу ключ, викуплю апарат, продам його, віддам гроші прачці, тридцять карбованців покладу назад у шухляду, а на решту буду жити скромно й тихо, дожидаючи того часу, коли мене заберуть у табір.

Ну, до чого ж усе просто й чудово!

Але оскільки, звичайно, нічого хорошого в тому, щоб лізти за грішми в чужу шухляду, не було, то залишки совісті, що ледь борсалися десь у моєму серці, зняли тихий шум і скигління. Я ж, грізно grimнувши на них,

стрімголов побіг до двірника, дядька Миколи, діставати напиленьник.

— Навіщо тобі напиленьник? — недовірливо спитав двірник.— Все хуліганство! Вчора увечері теж хлопчина з шістнадцятої квартири попросив викрутку, а сам, чортяка, чужу скриньку для листів розгвинтив, кошenea туди сунув, та й загвинтив знову. Хазяйка пішла виймати газети, а кошenea горлає, нявчить... Газету подряпало та півтелеграми подерло від страху. Ледве розібрали, чи то в телеграмі «приїзди», чи то «не приїзди», чи «почекай приїздити, сам приїду».

— Мені, дядьку Миколо, такими дурницями ніколи займатися,— сказав я.— У мене радіоприймач зіпсувався. Ну от... там підпиляти треба.

— То ж то, дурницями не займайся! Чого це до нас у двір цей пройдисвіт Юрко зачастив? Ти, хлопче, гляди! Тут добра не буде. Візьми напиленьник у ящику. Та білизну забери. Он за шафою вузол. Прачка в обід за грішми прийти обіцяла. Батько нічого не пише?

— Пише! — схопивши напиленьник і завдавши на плечі вузол, відповів я.— Він, дядьку Миколо, все щось там висаджує в повітря... грохає... Я, дядьку Миколо, розкажу потім, а зараз ніколи.

Скрізь, де тільки міг, я зібрав старі ключі і, відклавши два, заходився відчиняти.

Працював я довго і вперто. Зіпсував один ключ, узяв другий. Зрідка тільки відривався, щоб напиться з-під крана. Піт зрошував чоло, пальці були подряпані, вимазані в опилки та іржу. Я припадав оком до замкової шпари, повзав на колінах, освітлював її сірником, змазував замок з маслянички від швейної машини, але він не піддавався, ніби зачарований. І раптом — крак! І я відчув, як ключ туго, із скреготом, але все ж повертається.

Я зупинився перевести дух. Відсунув табуретку, зібрав і викинув у відро сміття, опилки, сполоснув брудні, замаслені руки й аж тоді повернувся до шухляди.

Дзінь! Готово! Висунув шухляду, трохи підняв газету і побачив чорний, тьмяно виблискуючий від змазки, бойовий браунінг.

Я вийняв його — він був холодний, наче щойно з льодовника. На лівій половині його рубчатої рукоятки невеличкий кусочок був вищерблений. Я вийняв обойму: в ній було шість патронів, сьомого бракувало.

Я поклав браунінг на рушник і заходився переривати все в шухляді. Ніяких грошей там не було.

Лють і відчай охопили мене. Півдня я старався, бився, витратив стільки дорогоцінного часу — і знайшов зовсім не те, що мені було потрібно.

Я сунув браунінг на місце, закрив газетою і засунув шухляду.

Нове діло! У зворотний бік ключ не повертався, і замок не замикався. Мало того: вийняти ключ із шпари було тепер неможливо, і він стирчав, впадаючи в очі зразу ж від дверей. Я вставив у вушко ключа напильник і почав, наче важелем, натискувати. Здається, піддається! Крак — і вушко відломилось; тепер ще гірше! Із замкової шпари стирчав гострий потворний уламок.

Разлютившись, я вдарив каблуком по шухляді, упав на ліжку і заплакав.

Несподівано крізь квартиру з глибини двору долинуло знайоме протяжне виття. Це нудно кричав лахмітник.

Я схопився і відчинив вікно. У дворі, крім дітей, нікого не було. Мовчки покликав я рукою лахмітника, і поки він відшукував вхід, поки піднімався сходами, я оглядався навколо, прикидаючи, що б таке йому продати.

Ось старі штани. Он куртка — лікоть продерся. А якщо додати ковзани? До зими далеко. Он сорочка — однак рукави мені короткі. Футбольний м'яч! Плювати... тепер не до гри. Я звалив усе в одну купу, втер сльози і кинувся відчиняти.

Увійшов лахмітник. Чіпкими руками він вправно перерив усю купу, байдуже відкинув ковзани. Крючкуватим пальцем нащось ще більше надірвав дірку на лікті куртки, висякався і сказав:

— Шість карбованців.

Як шість карбованців? За таку купу всього шість карбованців, коли мені потрібно тридцять?

Я спробував торгуватись. Але він стояв мовчки і тільки зрідка ліниво повторював:

— Шість карбованців. Ціна добра.

Тоді я приніс старі валянки, кухонні рушники, мішок з-під картоплі, батькові сандалі, навушники від радіоприймача і облізлу заячу шапку.

Знову так само швидко перебрав він речі, проткнув

пальцем у валянках дірку, відсунув навушники і промовив:

— П'ять карбованців.

Як п'ять карбованців? За таку купу, що зайняла тепер весь куток,— шість та п'ять, всього одинадцять?

— Одинадцять карбованців! — беручи свій вузол, сказав лахмітник.— Хочеш — віддавай, ні — піду далі.

— Стривай! — з ляком, що не залишився непоміченим від його маленьких колючих очей, вигукнув я.— Ти почекай, я зараз ще...

Я пішов у другу кімнату. Старих речей більше не траплялось під руку, і я відчинив одержну шафу.

Одразу ж впала мені в очі сірокоричнева хутряна Валентинина горжетка. Що це було за хутро, я не знав. Але я вже кілька разів чув, що вона чимось Валентині не подобається.

Я зірвав її з гачка. Вона була пухнаста, легка і під сонячними променями ледь сріблилась. Намагаючись, скільки можна, бути спокійним, я виніс горжетку і недбало кинув її перед лахмітником на стіл.

Стій! Тепер уже я підмітив, як блиснули його рісячі очиці і як жадібно схопив він хутро в руки!

Тепер ціну сказав він не одразу. Він пом'яв цю річ у руках, трохи розтягнув її, підніс близько до очей і понюхав.

— Сімдесят карбованців,— тихо промовив він.— Більше не дам ні копійки.

«Ого! Сімдесят!» злякався я, але тому, що відступати було вже пізно, то, набравшись духу, я випалив:

— Як хочеш! Менш ніж за дев'яносто я не віддам.

— Молодий в'юноше,— голосно сказав тоді лахмітник,— я не суперечу: може, ця річ і варта дев'яносто карбованців. Треба навіть думати, що варта. Але ця річ не твоя, молодий в'юноше, і коли б нам з тобою за неї не перепало. Сімдесят карбованців та одинадцять — вісімдесят один. Одержуй гроші — і справі кінець.

— Як ти смієш! — забурмотів я.— Це моє. Це не твоє діло. Це мені подарували.

— Я не суперечу,— посміхнувся лахмітник.— Я не суперечу. Може, і є такий звичай, щоб молода дівчина носила чоботи і шинель солдатську, але такий звичай, щоб молодий в'юнош носив жіночі туфлі і хутряний гор-

жетка,— такий звичай нема і ніколи не було. Бери швидше, в'юноше, гроші — і справі кінець.

Я взяв гроші. Але кінця справі не було. Справи мої сумні ще тільки починалися.

...На другий день я записався в бібліотеку і взяв дві книги. Одна з них була про хлопчика-барабанщика. Він утік від злої баби і пристав до революційних солдатів французької армії, що боролась одна проти всього світу.

Хлопчика цього запідозрили у зраді. З тяжким серцем він пішов із загону. Тоді командир і солдати остаточно переконалися в тому, що він — ворожий лазутчик.

Але дивні справи почали відбуватися навколо загону.

То яюсь, користаючись з нічної темряви, коли вартові не бачили навіть кінця багнета на своїх гвинтівках, несподівано засурмив військовий сигнал тривоги, і виявляється, що ворог підповзав уже зовсім близько.

Гладкий і боягузливий музикант Мішó, той, який звів наклеп на хлопчика, виповз після бою з канави і сказав, що це сигналив він. Його представили до нагороди.

Але це була неправда.

Іншим разом, коли загонів доводилося скрутно, на залишених руїнах похмурої вежі, до якої не міг добратися жоден сміливець-доброволець, раптом замайорів французький прапор і на залишках зубчастої покрівлі спалахнув вогник сигнального ліхтаря. Ліхтар погойдувався, метлявся справа наліво і, як було умовлено, сигналив сусідньому загонів, закликаючи на допомогу. Допомога прийшла.

А клятий музикант Мішó, який ще зранку випадково залишився в замку і весь час валявся п'яний у підвалі коло бочки з вином, знову сказав, що це зробив він, і його знову нагородили і підвищили в сержанти.

Лють і обурення охопили мене, коли я читав ці рядки, і сльози затуманили мені очі.

«Це я... тобто це він, сміливий, хороший хлопчик, який палко любив свою батьківщину, зганьблений, самотній, всіма покинутий, з загрозою для життя подавав тривожні сигнали».

Мені треба було поділитися з кимось своїм враженням. Але нікого біля мене не було, і тільки, зажмурившись, лежало і мурликало на подушці кошеня.

— Це я — солдат-барабанщик! Гей, ти, ледачий дурню! Чуєш? — сказав я і штовхнув кошеня кулаком у теплий пухнастий живіт.

Ображене кошеня скочило, вигнулось і, як мені здалося, злісно подивилося на мене своїми круглими зеленими очима.

— Няв! — відповіло воно. — Ти брешеш, ти не солдат-барабанщик. Барабанщики не лазять по чужих шухлядах і не продають лахмітникам Валентининих горжеток. Барабанщики б'ють у круглий барабан, спочатку — трим-тарарам! Потім — трум-тара-рам! Барабанщики — сміливі і добрі. Вони по вінця наливають блюдечко теплим молоком і кидають у нього шкурки від ковбаси і шматочки м'якої булки. Ти ж забуваєш налити навіть холодної води і кидаєш на підлогу лише сухі скоринки.

Воно зіскочило і, побоюючись помсти, квапливо побігло під диван. І, мабуть, сиділо там довго, насторожившись і прислухаючись, чи не поліз я за кочергою або за щіткою для підлоги.

Але я давно вже міцно спав.

Уранці, вибігаючи за хлібом, я побачив, що двері зі сходів до нас у квартиру були прочинені. І я згадав, що, зачитавшись на ніч, це я сам забув їх зачинити.

А оскільки голова моя весь час була зайнята думкою про майбутнє повернення Валентини і про розплату за зламану шухляду, за продаж речей, то цей дріб'язковий випадок наштовхнув мене на таке:

«А що, як (не ночами, це страшно) удень іти куди-небудь, залишивши двері незамкненими? Тоді, мабуть, прийдуть справжні злодії, дещо вкрадуть, і заодно на них можна буде звалити і всю біду».

За чаєм я вирішив, що задум мій зовсім не поганий. Але оскільки мені шкода було, щоб злодії забрали щонебудь цінне, то я витер насухо ванну, звалив туди всю білизну, одяг, взуття, скатерку, завіски, так що в квартирі стало порожньо, наче під час прибирання перед Першим травня. Добре утрамбувавши все це, я накрив ванну газетами, завалив старими рогожами, що залишилися з-під мішків з вапном, накидав зверху різного мотлоху: поламани санки, палиці від лиж, колесо від велосипеда. І тому що ванна кімната у нас була без ві-

кон, то я поставив стілець на стіл і викрутив із стелі електричну лампочку.

«Тепер,— зловтішно подумав я,— нехай приходять!»

Протягом трьох днів я ні разу не замикав квартири на ключ. Але — дивно! — злодії не приходили. І це було незрозуміло ще й тому, що у нашому будинку з ранку до вечора тільки й чути було, що: клац... клац! Замок, дзвінок, знов замовк.

Замикали двері, йдучи навіть на хвилину до парадного, до газетних скриньок...

Крім дверних, навшували замки зовнішні. Защіпки, ланцюжки...

А тут три дні стоїть квартира незамкненою і навіть двері прочинені, а ні жоден злодій не поткне туди свого носа!

Ні! Невдачі валились на мене з усіх боків.

Я одержав від Валентини листівку з вимогою відповісти, чи все вдома гаразд і чи принесла прачка білизну.

І даю слово, що коли б Валентина спитала мене, чи не спіткало мене якесь лихо, чи не нудьгую я, або хоч би прислала звичайну жовту листівку, а не таку, де скелі, орли, море вабили і нагадували мені про красиве і зовсім не схоже на мое життя, і коли б, нарешті, у коротенькому листі вона рівно тричі не нагадала мені про прачку, наче це було найважливішим,— то я чесно написав би їй усю правду. Бо хоч доводилась вона мені не матір'ю і навіть тепер не мачухою, але була вона все ж людиною не злою, колись балувала мене і навіть іноді покривала мої пустощі, особливо коли я мовчав і не говорив батькові, хто їй без нього дзвонив по телефону.

І я відповів їй коротко, що живий, здоровий, білизну прачка принесла і турбуватись їй нічого.

Я відніс листа і, насвистуючи, притупуючи (тобто сім, мовляв, бід — один одвіт), піднімався до себе сходами.

Кошеня, ніби чекаючи на мене, сиділо на площадці сходів. Двері, як звичайно, були прочинені. Але стоп! Тихий шум — наче хтось брязнув склянкою об блюдечко,

потім посунув стілець — долинув до мого слуху. Я швидко збіг на півповерху вище.

Злодій був у нашій квартирі!..

Затамувавши подих, я насторожився. Минула хвилинка, друга, три, п'ять... Злодій щось не поспішав. Я чув його кроки, коли кілька разів він проходив коридором біля дверей. Чув навіть, як він висякався і кашлянув.

— Тім-там! Тра-ля-ля! Трум! Трум! — донеслось до мене з-за дверей.

Було дуже дивно: злодій наспівував пісню. Мабуть, це був бандит сміливий, небезпечний. І я вже завагався, чи не краще спуститися і гукнути дядька Миколу, що якраз поливав із шланга двір. Та ось за дверима, певне з кухні, почувся якийсь глухий шум. Довго я силкувався зрозуміти, що це таке. Нарешті збагнув: це шумів примус. Це вже було занадто! Злодій, очевидно, кип'ятив чайник і збирався у нас снідати.

Я спустився на площадку. Раптом двері широко відчинились, і передо мною з'явився низький, товстий чоловік у сірому костюмі і жовтих черевиках.

— Друже мій,— запитав він,— ти з цієї, п'ятнадцятої квартири?

— Еге,— промурмотів я,— з цієї.

— То заходь, будь ласка. Я тебе у вікно ще півгодини тому бачив, а ти поліз нагору і чогось ховаєшся.

— Але я не думав, я не знав, чому ви тут... співаєте?

— Розумію! — вигукнув товстун.— Ти, мабуть, думав, що я шахрай, і терпляче вижидав, як розгорнуться події. То знай же, що я не злодій і не розбійник, а рідний брат Валентини, отже — твій дядько. А оскільки, як мені відомо, Валентина вийшла заміж і твого батька кинула, то, отже, я твій колишній дядько. Це буде зовсім точно.

— Вона поїхала з чоловіком на Кавказ,— сказав я,— і повернеться не скоро.

— О боже! — засмутився дядько.— Дорога сестра поїхала, так і не дочекавшись рідного брата! Але вона, я сподіваюсь, попередила тебе про те, що я приїду?

— Ні, вона не попередила.— відповів я, винувато оглядаючи обідрану і непривабну нашу квартиру.— Коли вона від'їздила, вона, мабуть, розгубилась, бо розбила блюдечко і в каструлю з кофе насипала солі.

— Пізнаю, пізнаю безтурботне створіння! — з докором хитнув головою товстун.— Пам'ятаю ще, як колись у да-

лекому дитинстві вона полила одного разу кашу замість масла гасом. З'їла і мучилась, крихітка, страшенно. Але скажи, друже мій, чому це у вас в квартирі якимось не то-го?.. Сарай — не сарай, а наче апартаменти повітового мелітопольського комісара після веселого нальоту махновців.

— Це не після нальоту! — розгублено виправдувався я. — Це я сам усе обідрав і сховав у ванну, щоб не прийшли і не обікрали злодії.

— Гарно! — похвалив дядько. — Але чому ж, в такому разі парадні двері ти залишаєш відчинені?

На моє щастя, в кухні закипів чайник, і ця неприємна розмова урвалася.

Колишній дядько виявився людиною веселою, енергійною. За чаєм він наказав мені розібрати мій склад у ванній, а також сходити до дружини двірника, щоб вона перечистила посуд, вимила підлогу і навела в квартирі порядок.

— Непристойно, — пояснив він. — До мене можуть прийти люди, товариші в боях, друзі дитинства, — і раптом таке неподобство!

Потім він спитав, чи є у мене гроші. Похвалив за ощадливість, дав на витрати тридцять карбованців і пішов до вечора поблукати по Москві, котрої, як він говорив, не бачив уже десять років.

Я побіг до дружини двірника і сказав їй відносно прибирання.

— Дядечко приїхав! — похвалився я. — Добрий! Тепер мені буде весело.

— А то й краще, — сказала вона. — Чи видано — залишати квартиру на нетямущу дитину! Дитя — воно дитя і є. Зараз розумне, а одвернувся — дивишся, а воно ще зовсім дурне.

— Це котрі маленькі — дурні, — образився я. — А я вже не маленький.

— Е, голубе! Буває дурень маленький, буває і великий. Моєму Васькові шістнадцятий. Колись у такі літа женили, а він дістав залізку, набив сіркою, бахнув — та от і відлежав три тижні в лікарні. Добре ще, що тільки обличчя подряпало, а очей не повибивало. Та що тобі казати: ти, мабуть, про це краще за мене знаєш!

До стор. 235

Я щось промурмотів і швидко зник, бо у Васьковому ділі була й моя частка вини.

Спритно й охоче допомагав я двірничці прибирати в квартирі. До вечора стало в нас чисто, прохолодно, за-тишно. Я постелив на стіл нову скатертину з бахромою, збігав на ріг, купив за карбованець букет польових квітів і поставив їх у синю вазу.

Потім умився, надів чисту сорочку і, щоб скоротити час до приходу дядька, сів писати нового листа Валентині.

«Дорога Валю! — писав я. — До нас приїхав твій брат. Він дуже веселий, хороший і мені одразу сподобався. Він розповів мені, як ти в дитинстві ненароком полила кашу гасом. Я не здивувався, що ти помилилась, але незрозуміло, як це ти її з'їла? Чи в тебе був нежить?..»

Лист залишився незакінченим, бо подзвонили і я кинувся в прихожу. Увійшов дядько і з ним ще хтось.

— Засвіти! Де вимикач? — командував дядько. — Сюди, старий, сюди! Не оступись... Тут ящик... Дай капелюх, я сам повішу... Сам, сам, для друга все сам. Прошу пожалувати! Повернись-но до світла. Ох, літа!.. Ох, безповоротні літа!.. Але ти ще дужий... Так, так! Ти не хитай головою... Ти ще пошумиш, дубе... Пошумиш! Знаюся, Сергію! Це друг моєї молодості! Вчений. Колишній партизан-чапаєвець, Політкаторжанин. Багато в житті постраждав. Але, як бачиш, орел!.. Шуліка!.. Які очі! Які гострі, проникливі очі! Вогонь! Ліхтарі! Прожектори!..

Лише тепер, при світлі, я як слід розглядив дядькового знаменитого товариша. Правду сказати, могутнього дуба він мені не нагадував. Орла теж. Це дядько в пориві добрих почуттів перебільшив, мабуть, чимало.

У нього була квадратна лиса голова, на маківці лежав товстий, мабуть у боях здобутий, шрам. Обличчя його було побите віспою, а обвислі кінчики товстих губ робили обличчя його похмурим і навіть плаксивим. Вдягнений він був у зелену діагоналеву гімнастюрку, на якій поблискував орден Трудового Червоного Прапора.

Дядько оглянув прибрану квартиру, похвалив за розторопність, і тут погляд його впав на мій недописаний лист Валентині.

Він підсунув листа до себе й почав читати...

Навіть здалеку видно було мені, як невдаване обурення відбилось на його почервонілому обличчі. Спочатку

він щось промурмотів, потім тупнув ногою, зім'яв листа і кинув його в попільничку.

— Сором! — важко дихаючи, сказав він, обертаючись до свого заслуженого друга. — Дивись на нього, старий Якове!

І дядько різко ткнув пальцем у мій бік, а я завмер.

— Дивись, Якове, на цього чоловіка — безтурботного, недбайливого і легковажного. Він пише листа до мачухи. Ну, нехай, нарешті (від цього справа не міняється), він пише листа до своєї колишньої мачухи. Він повідомляє їй радісну звістку про приїзд її рідного брата. І як же він їй про це повідомляє? Він пише слово «розповів» через «с» і перед словом «що» коми не ставить. І це наша молодь! Наше світле майбутнє! Чи за це (не говорю за себе, а запитую тебе, старий Якове!) боровся ти і страждав? Дзвенів кайданами і піднімав чапаєвську шаблю! А коли потрібно було, то йшов, не здригнувшись, на плаху... Відповідай же! Скажи йому в очі й прямо.

Схвильований, дядько стомлено сів на стілець, а старий Яків суворо похитав лисою головою.

Ні! Не за це він дзвенів кайданами, піднімав шаблю і йшов на плаху. Ні, не за це!

— Кинь у грубу! — з огидою промовив дядько, вказуючи мені на зім'ятій папір. — Або ні, дай я спалю сам.

Він чиркнув сірником, папір спалахнув і залишив на попільничці купку попелу, який дядько одразу ж викинув на вітер, за вікно.

Засмучений і присоромлений, я порався на кухні біля примуса, утішаючи себе тим, що, мабуть, дістається дядьковим синам і дочкам, коли навіть через одну якусь поганеньку помилку він здатний здійснити таку бурю...

«Хоч би не надумав він проекзаменувати мене з географії, — з острахом подумав я. — Що тоді зі мною буде!»

Проте мій дядько, мабуть, був запальний, але швидко відходив. За чаєм він жартував зі мною, розпитував про батька, Валентину і нарешті відіслав спати.

Я вже засинав, коли хтось тихенько ввійшов у мою кімнату і почав шарити по стіні, відшукуючи вимикач.

— Хто це? — крізь сон запитав я. — Це ви, дядьку?

— Я. Слухай, друже, чи нема у вас трохи нашатирного спирту?

— Подивіться в тій кімнаті, у Валентини на поличці. Там йод, касторка і різні ліки. А що? Хіба комусь погано?

— Та старому. Постраждав старий, помучився. Ну, спи міцно.

Дядько щільно зачинив за собою двері.

Крізь товсту стіну не було чути їхніх голосів. Але незабаром крізь щілину під дверима до мене доповз якийсь їдкий, нудотний запах. Пахло чи то бензином, чи то ефіром, чи ще якоюсь гидотою, з чого я зробив висновок, що дядько ненароком розлив якісь ліки.

Минув тиждень. Удень дядька дома не було. Надвечір він повертався разом з старим Яковом, і здебільшого той залишався у нас ночувати.

Якось уранці сидів я у ванній кімнаті і терпляче заряджав касети для щойно викупленого фотоапарата.

Хтось подзвонив дядькові по телефону, і, чимось стурбований, він почав квапити старого Якова. Я гукнув крізь двері, щоб вони не поспішали йти ще хвилинку; бо дядько ще не бачив мого фотоапарата і мені хотілось зараз же зняти обох друзів, вразивши їх своїм умінням в цій справі. Проте дядькові було, видно, не до мене. Грюкнули двері. Вони вийшли.

За хвилину я вискочив з ванної і, засмучений, мружачись на сонце, виглянув у вікно.

Дядько і старий Яків щойно вийшли за ворота і звернули праворуч.

Тоді я схопив фотоапарат і побіг слідом за ними.

«Добре, тепер буде ще цікавіше! Десь на перехресті я забіжу збоку або діждусь, поки вони зупиняться купляти цигарки. Тоді — клац! — і готово.

А коли вони повернуться надвечір, то на столі вже стоятиме їхня готова фотографія. Під склом, у рамці і з написом: «Дорогому дядечкові від такого-то...»

Довго я примірявся піймати дядька у фокус. Але його то заступали, то мене штовхали прохожі або лякали трамваї і автобуси.

Нарешті, на мое щастя, дядько і старий Яків звернули до маленького скверика біля якоїсь церковки. Сіли на лавку і закурили.

Швидко примостився я між двома фанерними кіосками на порожніх ящиках. Поставив видержку на одну два-

дцять п'яту. Кляц! Готово! Якраз добре, бо за секунду чиясь широка спина заступила від мене дядька і Якова.

Про всяк випадок я поміняв касету, знову націлівся. Ось дядько і старий Яків устали. Приготуватись! Кляц!

Але рука здригнула, і другий знімок, мабуть, був зіпсований, бо сутулий, широкоплечий обернувся, і я був здивований, пізнавши в ньому того самого артиста і брата Шаляпіна, з яким познайомив мене Юрко і котрий пригощав мене в Сокольниках пивом.

Іншим разом я, певно б, над таким дивним збігом задумався, але зараз мені було ніколи. І, вскочивши в трамвай, я поїхав додому, щоб встигнути приготувати до вечора несподіваний подарунок.

У ванній я ненароком розбив червону лампочку. Тоді, щоб не переплутати, я сунув обидві касети із знімками в шухляду Валентининого стола і побіг за новою лампою в магазин. Але коли я повернувся, то дядько був уже вдома.

Він строго покликав мене до себе.

В одній руці він тримав зламане кільце від ключа, другою вказував мені на залізний уламок, що стирчав з шухляди.

— Слухай, друже мій,— спитав він прямо.— Я знайшов цю штучку на підвіконні, а тому що я вже розірвав собі штани об неї, то я замислився над цим. Притулив кільце сюди. І що ж виходить?..

Все пропало! Я почав був щось пояснювати, бурмотів, виправдувався — збився, переплутав і, нарешті, гірко плачучи, розповів дядькові всю правду.

Дядько був насуплений. Він довго ходив по кімнаті, насвистуючи пісню: «Из-за леса, из-за гор ехал дедушка Егор».

Нарешті він висякався, відкашлявся і сів на підвіконня.

— Такі часи! — сумно сказав дядько.— Тяжкі розчарування! Стрибки й гримаси! Інший би на моему місці одразу ж повідомив би про це в міліцію. Тебе б, шахрая, забрали, арештували і відіслали в колонію. І сестра Валентина, яка тобі тепер навіть не мачуха, з жахом, звичайно, одвернулась би від такого пройдисвіта. Та я добрий! Я бачу — ти розкаюєшся, що ти дурний, і я тебе не видам. Шкода, що бога нема і тобі, бовдуре, нікому дякувати за те, що в тебе, на щастя, такий добрий дядько.

Незважаючи на те, що дядько ляв мене і шахраєм і бовдуром, я крізь сльози гаряче подякував дорогому дядечкові і поклявся, що слухатимуся його і любитиму до самої смерті. Я хотів обняти його, та він відштовхнув мене і виволік з другої кімнати старого Якова, який там брився.

— Ні, ти послухай, старий Якове! — кричав дядько, поблискуючи своїми круглими, як у kota, очима. — Яка пішла наша молодь! — Тут він шарпнув мене за рукав. — Глянь, шахраю, на зелену діагоналеву куртку цієї, не скажу — старої, але вже постарілої в боях людини! І що ж ти на ній бачиш?.. Ага, ти закліпав очима, ти здригаєшся! Бо на цій діагоналевій гімнастюрці виблискує орден Трудового Прапора. Скажи йому, Якове, в очі, прямо: чи думав ти в мороці тюремних підвалів або під гуркіт канонад, а також на горбах і рівнинах світової битви, що ти борешся за те, щоб такі молодці лазили по замкнутих шухлядах і продавали лахмітникам чужі горжетки?

Старий Яків стояв з намиленою, недобритою щокою і суворо кивав головою. Ні, ні! Ні в тюрмах, ні на горбах, ні на рівнинах він про це зовсім не думав.

Задзеленчав дзвоник, просунувся у двері двірник Микола і простягнув дядькові аркуші для прописки.

— Іди і пам'ятай! — відпустив мене дядько. — Рука твоя, я бачу, тремтить, старий Якове, і ти можеш урізати собі шоку. Я знаю, що тобі тяжко, що ти ідеаліст і романтик. Ходімо в ту кімнату, і я тебе сам добрию.

Довго вони про щось там радились. Нарешті дядько вийшов і сказав мені, що сьогодні увечері вони з старим Яковом від'їжджають, бо до закінчення відпустки хочуть помандрувати по світу і подивитись, як тепер живе і чим дише рідний край.

Тут дядько замовк, суворо подивився на мене і додав, що серце його неспокійне після всього того, що трапилось.

— За тобою потрібне пильне око, — сказав дядько. — І тебе стримати може лише рука владна і міцна. Ти поїдеш зо мною, робитимеш усе, що тобі накажуть. Але гляди, якщо ти хоч раз спробуєш іти мені наперекір, я викину тебе на першій же зупинці, і нехай дикі птахи кружляють над твоєю непутящою головою!

Ноги у мене затремтіли, язик онімів, і я скрикнув від безмежного і несподіваного щастя.

«Які птахи? Хто викине? — думав я.— Це добрий дядечко викине! А слухатись я буду його так... що коли він мені зараз накаже вилізти через димар на дах, я, не задумуючись, поліз би з радістю».

Дядько наказав мені бути надвечір готовим і одразу ж разом з Яковом пішов.

Я почав збиратись. Дістав білизну, рушник, мило і оглянув свій верхній одяг.

Штани в мене були потерті, у масних плямах, і я довго порався на кухні, відчищаючи їх бензином. Сорочку я взяв сіру. Вона була мала на мене, але зате в дорозі не бруднилась. Каблук у одному черевіку був стоптаний, і щоб підрівняти, я зірвав обценьками каблук у другому, потім забив цвях молотком і почистив черевіки ваксою.

Моїм лихом була кепка. Кепку, як відомо, у хлопчаків рідко в якого знайдеш нову. Кепку закидають на паркани, на дахи, б'ють нею в суперечках об землю. Крім того, вона часто править за футбольний м'яч. У моїй кепці була дірка, яку я пропалив біля вогнища на учнівській майовці. Коли б залишилась підкладка, то її можна було б замазати чорнилом. Але підкладки не було, а мазати чорнилом свою потилицю мені, звичайно, не хотілось.

Тоді я вирішив, що вдень триматиму кепку в руках, немовби мені весь час душно, а увечері добре буде й з діркою.

Тільки-но я закінчив свої приготування, як повернувся дядько і Яків. Вони принесли новенький чемодан, якісь пакунки і чорний шкіряний портфель, котрий дядько одразу ж кинув на підлогу і почав легенько топтати ногами.

Від мене тхнуло скипідаром, ваксою, бензином. Я стояв, роззявивши рота, і мені починало здаватися, що дядько мій трохи збожеволів. Та ось він підняв портфель, усміхнувся, потягнув носом, глянув і зразу ж оцінив мої старання.

— Хвалю,— сказав він.— Люблю акуратність, хоч від тебе тхне, як від газової лампи. А тепер зніми всі ці балахони, бо в них ти мені нагадуєш церковного півчого, і надінь оце.

І він простягнув мені пакунок. В ньому були короткі, до колін, захисного кольору штани, така ж нарядна курточка з численними кишенями і кишеньками, жовті сан-

далі, піонерський галстук з блискучою пряжкою, коса, як у льотчика, пілотка і невеликий шкіряний рюкзак.

Тремтячими руками я схопив усе це добро в оберемок і побіг передягатися. І коли я вийшов, то дядько сплеснув руками.

— Чкалов! — вигукнув він. — Молоков! Володимир Коккінакі!.. Орденів тільки неvistачає — одного, двох, дюжини! Ти подивись, старий Якове, яка росте наша молодь! Ех, ех, далеко полетять орлята! Ти не сумуй, старий Якове! Видно, крапля і твоєї крові пролилась марно.

Незабаром ми зібралися. Ключ від квартири я відніс кербудові, кошенья віддав двірничці.

Попрощався з двірником, дядьком Миколою, і водопровідником Мікешкіним, який, кліпаючи добрими осовілими очима, сунув мені в руку жменю сонячничкового насіння.

Біля воріт я зупинився. Ось він, наш двір. От уже завітнали знайомий ліхтар біля шахти Метробуду, той, що освітлює ночами наші кімнати. А он високо, поряд з трубою, три вікна нашої квартири, і на заפורошених шибках колишньої батькової кімнати, де довго колись гралися ми з Ніною, відбивається промінь призахідного сонця.

Прощайте! Однак там тепер порожньо і нікого нема.

...Кваплячись, я забув у Валентини в шухляді дві використані мною касети, але це мене зараз мало засмучувало.

Ми вийшли на площу. Тут дядько пішов до стоянки таксі і про щось довго там торгувався з шофером.

Нарешті він підкликав нас. Ми сіли й поїхали.

Я був певний, що їдемо ми лише до якогось вокзалу. Але ось уже давно виїхали ми на околицю, промчали під мостом Окружної залізниці. Один по одному замелькали дачні виселки. Потім і вони лишилися позаду. А машина все мчала і мчала і везла нас кудись дуже далеко.

За дев'яносто кілометрів, в місто Серпухов, що лежить по Курській дорозі, ми приїхали вже вночі.

В сутінках добрались ми до невеликого, оточеного садами будиночка, на покрівлі якого шмигали і нявкали коти.

Я не помітив, щоб нашому приїзду були раді, хоч дядько казав, що тут живе його задушевний приятель.

Проте нічого дивного в цьому не було. Поїхав так

само років чотири тому з нашого двора мій приятель Васько Биков. А зустрілися ми з ним недавно... Те се — от і все! Похвалились один перед одним складаними ножи-ками. У мене — кривий, з шилом, у нього — прямий, із штопором. З'їли по ірисці, та й розійшлись у різні боки.

Не всяка, видно, і дружба навіки!

У Серпухові ми прожили дві доби, і я дивувався: дядько, який так хотів побачити рідний край, з садка, що коло будинку, нікуди не виходив.

Кілька разів я бігав за газетами, а то весь час валявся на траві і читав стару «Ниву». Мигали передо мною портрети царів, імператорів, російських і не російських генералів. Якись спритні кати кривими короткими шаблями відрубували голови полоненим китайцям. А ті, наче так і треба було, принишкли, стоячи на колінах. І не видно, щоб хто з них рвонувся, щось вигукнув катам або хоч би плюнув.

Я пішов поговорити про це з дядьком. Дядько читав щойно одержану від листоноші телеграму і був задоволений. Він відібрав у мене пошматовану «Ниву» і сказав мені, що я ще молесий і повинен думати про життя, а не про смерть. Крім того, від таких малюнків уночі може приснитися поганий сон.

Я засміявся і спитав, чи скоро ми куди-небудь далі поїдемо.

— Скоро,— відповів дядько.— За годину поїдемо на вокзал.

Він простягнув руку за гітарою, лукаво глянув на мене і, вдаривши по струнах, заспівав таку пісню:

Скоро спустится ночь благодатная,
Над землей загорится луна.
И под нею заснет необъятная
Превосходная наша страна.
Спят все люди с улыбкой умильною,
Одеялом покрывшись своим,
Только мы лишь, дорогою пыльною
До рассвета шагая, не спим.

— Трам-там-там! — Він прикрив долонею струни і, вдоволений, засміявся.— Що, гарна пісня? Тож бо! А хто склав? Пушкін? Шекспір? Анна Кареніна? Дзуські! Це я сам склав. А ти, брат, думав, що в тебе дядько все

життя тільки шаблею вимахував та дзвенів шпорами. Ні, ти спробуй склади! Це тобі не те, що до мачухи в шухляду за грішми лазити. Чого ж ти одвернувся? Я тобі люблячи кажу. Коли б я тебе не любив, то ти давно б уже сидів у виправному домі. А ти сидиш ось де: навколо аромат, природа. Он старий Яків з вікна висунувся, в голубу далечінь дивиться. А в руці у нього, здається, квітка. Троянда! Ох, мрійник! Вічно юний старик-мрійник!

— Він не в голубу далечінь,— похмуро відповів я.— У нього намилені щоки, в руках помазок, і він, здається, упустив за вікно склянку з своїми вставними зубами.

— Боже мій, яке нещастя! — вигукнув дядько.— Біжи швидше, безсердечний віслук, до нього на допомогу та скажи йому заодно, щоб він поспішав.

За годину ми вже були на вокзалі. Дядько був веселий і турботливий. Він бережно підтримував свого друга, коли той піднімався кам'яними сходами, і голосно радив:

— Не поспішай, старий Якове! Серце в тебе чудове, але серце в тебе хворе. Так, так! Що не кажи — старі рани дають себе відчутти, а життя невблаганне. Он столик. Скрізь зайнято. Почекай трохи, старина, дай глянути — певне, хто-небудь захоче поступитися місцем старому ветеранові.

Чорнокоса дівчина взяла пакунок і встала. Молодий лейтенант зашарудів газетою і посунувся. Спритний офіціант підставив дядькові другого стільця, а я сів на речі.

Незабаром підійшов носильник і повідомив, що м'яких нема жодного місця. Дядька це нітрохи не засмутило, і він наказав брати тверді.

Задрижали шибки, підійшов поїзд. Ми вийшли на платформу. І тут, у метушні, передо мною несподівано майнуло знайоме обличчя артиста з Сокольників. Він був тепер у пенсне, м'якому капелюсі, на плечі був накинутий сірий плащ; він щось запитав у дядька, мабуть, де буфет, і, подякувавши, зник у натовпі. Тільки ми сіли, як дзвоник, гудок — і поїзд рушив.

Поки я стовбичив біля вікна, роздумуючи про дивний збіг в людському житті, дядько встиг побувати і у вагоні-ресторані. Повернувшись, він приніс звідти великий апельсин і подав його старому Якову, що сидів, схилившись на столик.

— З'їж, Якове! — запропонував дядько.— Та що тобі таке? Ти, я бачу, блідий. Ти нездужаєш?

— Мине! — скривившись, простогнав Яків.— Звичайно, трясє, штовхає, та я потерплю!

— Він потерпить! — обурено вигукнув дядько.— Він, який усе своє життя терпів таке, що іншому не доводиться перетерпіти й за три життя! Ні, ні! Цього не буде. Я покличу зараз начальника поїзда, і коли він має серце, то м'яке місце тобі влаштує.

— Ви б сіли до вікна та на голову що-небудь мокре поклали. Ось салфетка, вода холодна,— запропонувала бабуся, що сиділа навпроти.— А ви б, молодий чоловіче, менше курили,— звернулась вона до юнака, який лежав на верхній полиці.— Від вашого тютюнища і здорового легко занудити може.

Кругловидий юнак насупився, заглянув униз, та, побачивши літнього чоловіка з орденом, зніжковів і цигарку викинув.

— Дякую вам, благородна бабуся,— сказав дядько.— Не знаю, чи сиділи ваші чоловіки і брати по тюрмах і каторгах, але серце у вас чуйне. Гей, товаришу провідник! Попросіть до мене начальника поїзда та відчиніть спочатку це вікно, яке, мені здається, прибите до стінки семидюймовими цвяхами.

— Ти мети, голово, легше! — докорив провідникові бородатий дядько.— Бачиш, у людини душа пилюки не приймає.

Незабаром усі наші сусіди пройнялися співчуттям до старого Якова і, вийшовши в коридор, неголосно розмовляли про те, що ось, мовляв, людина у свій час постраждала за народ, а тепер хворіє і мучиться.

Я ж, правду кажучи, злякався, щоб була старий Яків не помер, бо я не знав, що ж ми тоді робитимемо.

Я вийшов у коридор і сказав про це дядькові.

— Борони боже! — промурмотіла бабуся.— Чи вже й справді дуже йому погано?

— Що там таке? — запитала тітка, яка проходила коридором.

— Та он у тому купе людина, бач, помирає,— охоче пояснив їй бородатий.— Отак — живеш-живеш, а де помреш, невідомо.

— Треба б висадити,— обережно порадили з-за сусідніх дверей.— Послати на станцію телеграму, нехай

підождуть санітари з носилками. Добре діло: у вагоні покійник! У нас тут жінки, діти.

— Де покійник? У кого покійник?

Розмови набрали несподіваного і неприємного напрямку. Дядько штовхнув мене кулаком у спину і, голосно засміявшись, підійшов до старого Якова, який лежав на лавці.

— Ха-ха! Він помре! Чуєш, старий Якове? — смикаючи його за п'яту, спитав дядько. — Вони кажуть, що ти помираєш. Ні, ні! Дуб ще міцний. Його не зломали ні тюрма, ні каземати. Не зломить і легкий серцевий припадок, результат трясіння і поганої вентиляції. Еге! Ось він і підводиться. Ось він і усміхнувся. Ну, дивіться. Хіба ж це судорожна усмішка вмираючого? Ні! Це усмішка бадьорого і ще повнокровного життя. Ага, ось іде начальник поїзда! Звичайно, кажу я, він ще усміхається. Але при його виснаженому боротьбою організмі подібні усмішки в тряскомому вагоні навряд чи природні і доречні.

Начальник поїзда, довідавшись, в чому річ, відповів:

— Я бачу, що старику партизанові-орденоносцю справді незручно. Але, на ваше щастя, зараз у Серпухові з п'ятого купе м'якого вагона чи то раніш зійшов, чи відстав пасажир. Дайте провідникові грошей на доплату, і я скажу, щоб він купив на стоянці квиток позачергово.

Начальник поїзда попрощався і пішов.

Усі залишилися ним дуже задоволені. Всі хвалили привітного й уважного начальника. Говорили, що, мовляв, який ще молодий, а як добре поводитьсь. А чи давно траплялись такі, що він з тобою й розмовляти не хоче, не те що людині допомогти або хоч поспівчувати.

Добре, коли все добре. Люди стають добрими, товариськими. Вони пропонують одне одному чайник, ніжик, сіль. Беруть прочитати чужі журнали, газети і розпитують, хто куди і звідки їде, що й почому там коштує. А також розповідають різні пригоди з свого і чужого життя.

Старому Якову стало набагато краще. Він випив чаю, з'їв ковбаси і дві булки.

Тоді сусіди попросили його, щоб і він розказав їм

що-небудь із свого, мабуть, багатого на пригоди життя...

Відмовити в цьому людям, які так співчутливо поставились до нього, було незручно, і старий Яків запитально глянув на дядька.

— Ні, ні, він не розкаже,— голосно пояснив дядько.— Він надто скромний. Так, так! Ти скромний, друже Якове. І ти не ображайся, коли я тобі нагадаю, як лише через цю кляту скромність ти відмовився зайняти пост замнаркома одної невеликої автономної республіки. Сам нарком, товариш Гулі-Поджидаєв, як усім відомо, недавно помер. І, звичайно, ти, а не хтось інший, керував би зараз справами цього невеликого, але симпатичного народу!

— Слухайте! Адже ви жартуете! — ніяковіючи, спитав кругловидий юнак з верхньої полиці.— Так же не буває.

— Буває різно,— задержувато відповів дядько і продовжував свою розповідь: — Але скромність, на жаль, не завжди добродетель. Наші діла, наші вчинки належать часто історії і повинні, так би мовити, надихати нашу щасливу, але, на жаль, безтурботну молодь. І якщо не розкаже він, то за нього розкажу я.

Дядько обвів поглядом усіх присутніх і запитав, чи не сидів хто в минулому, або хоч би й тепер у центральній харківській тюрмі.

Ні, ні! Виявилось, що ні в минулому, ні тепер не сидів ніхто.

— Ну, тоді ви не знаєте, що таке харківська тюрма,— почав оповідати дядько.— Похмурою сірою громадою стояла вона на високому горбі так званої Прохладної, чи, пробачте, Холодної гори, навколо якої розкинулись придушені п'ятою самодержавства низенькі будиночки полохливих обивателів. Сумно було сидіти в'язневі в похмурій загальній камері номер двадцять сім. Із вікон видний був шлях, яким їхали грузовики, йшли на роботу службовці. І перекупки-спекулянтки з веселим галасом несли на базар кошики з фруктами і лотки смажених пиріжків з м'ясом, з рисом і з капустою. А в'язень одержував, як ви самі розумієте, всього шістьсот грамів, тобто півтора фунти. Крім того, він прагнув свободи.

«Дайош свободу! — голосно тоді вигукнув про себе в'язень.— Досить мені бряжчати кайданами і чахнути в неволі, чекаючи малоймовірної амністії з приводу

якоїсь річниці, вірніше — імператорського весілля, народження чи коронації!» І того ж вечора дорогою з заготівлі дров в'язень відштовхнув конвоїра і, як пантера, кинувся в ліс, переслідуваний зловісним посвистом куль.

Та доля нарешті усміхнулась нещасному. Ніч він перебув під копицею сіна. А на ранок почув гуркіт трактора і побачив селян, які працювали в полі. А тому що в'язень ходив іще в своєму і був вдягнутий цілком пристойно, то він видав себе за відповідального працівника, який приїхав на посівну.

Він запитав, як справи. Дав деякі вказівки. Випив молока, зажадав коней до станції і зник, як ви вже догадуєтесь, продовжувати свою небезпечну справу на благо народу, страждущого під страшним ігом проклятого царизму...

Слухачі зареготали і, брязкаючи посудом, кинулись до виходу, бо поїзд загальмував перед станцією, багатою на дешеве молоко і кури.

— Але послушайте, ви все жартуєте, — ображено зауважив згори кругловидий юнак. — Адже нічого цього зовсім так не буває.

— Так, я жартую, молодий чоловіче, — витираючи хусточкою лоб, байдуже відповів дядько. — Жарт прикрашає життя. А інакше життя легке тільки для тупиць та ледарів. Ге! Чи так я кажу, юначе? — поплескав він мене по плечу. — А он, здається, іде їй провідник з квитком.

Дядько залишився стерегти речі, а я взяв неважкий чемодан і пішов провести у м'який вагон старого Якова, що ніс з собою загорнутий у наволочку портфель, рушник, апельсин і газету.

В купе було всього два місця. Внизу, біля вікна праворуч, сидів літній чоловік; на столику перед ним лежала книга, за спиною у нього стояла польова шкіряна сумка, а поряд на дивані валялась подушка.

Він скоса глянув на нас, коли ми скрикнули дверима. Але, побачивши, що в купе заходить не якийсь шалапут, а поважний старик з орденом, він ввічливо відповів на привітання і подушку відсунув. Верхнє місце, те саме, на яке запізнився якийсь пасажир, було вільне. Та од-

разу лізти спати старий Яків не захотів, а надів окуляри і взявся за газету.

Проте я добре бачив, що він не читає, а спідлоба, але пильно дивиться в бік пасажира.

Я пом'явся і побажав старому Якову доброї ночі.

Тоді він тихенько охнув і тихим злим голосом попросив мене сказати дядькові, щоб той замість непридатної, чорної, прислав звичайну похідну грілку, налиту до половини водою. Я здивувався і хотів був перепитати, але замість відповіді старий Яків мовчки показав мені кулак. Ображений і трохи наляканий, я вернувся і переказав дядькові це прохання.

Дядько спохмурнів, неголосно когось вилаяв, дістав із своєї сумки невеликий пакунок і одразу ж вийшов, мабуть, до провідника по воду. Незабаром він викликав мене на площадку. Погляд його був строгий, а круглі очі примружені.

— Візьми,— сказав він, простягаючи мені сіру парусинову сумочку, зтягнуту зверху резиновим шнурком.— Візьми цю грілку і віднеси. Зрозумів? — Він стиснув мені руку.— Зрозумів? — повторив дядько.— Іди і пам'ятай, про що ми з тобою перед від'їздом говорили.

Голос у дядька був тихий і строгий, говорив він тепер коротко, без усяких жартів і примовок. Рука моя тремтіла. Дядько помітив це, полпескав мене за підборіддя і злегка підштовхнув.

— Іди,— сказав він,— роби, як тобі наказано, і тоді все буде добре.

Я пішов. Дорогою я помацав сумочку: всередині щось скрипнуло і зашелестіло; грілка була холодна, мабуть, шкіряна, і замість води напхана папером.

Я постукав і увійшов в купе. Незнайомий пасажир сидів біля столика, низько схилившись над книгою. Старий Яків читав, відкинувшись майже до самої стінки.

Він схопив грілку, тихенько застогнав, поклав її собі на живіт і закрити полами піджака.

Я вийшов і в тамбурі зупинився. Вікно було розчилене. Ні місяця, ні зірок не було. Вітер шмагав мені в розгорячене обличчя. Вагон дрижав, і різко, наче постріли, стукала знадвору якась залізничка. «Куди це ми мчимо? — ковтаючи повітря, подумав я.— Ріта-та-та! Трата-та! Поїхали! Ех, поїхали! Ех, здається, далеко поїхали!»

— Ну? — спитав, зустрічаючи мене, дядько.

— Все зроблено, — тихо відповів я.

— Гарзд. Сідай, відпочинь. Хочеш їсти — он на столі ковбаса, булка, яблука.

Від ковбаси я відмовився, яблуко взяв і одразу з'їв.

— Ви б хлопця спати поклали, — порадила бабуся. — Хлопчина за день набігався. Очі, я дивлюсь, червоні.

— Ну, які там червоні! — відповів їй дядько. — Це просто так: пилюка, тінь. Ось незабаром буде станція, і він перейде на ніч до старого Якова. Старий без догляду — дитина: то йому води, то грілку. А з начальником поїзда я вже домовився.

— З розумною людиною чому ж і не домовитись, — зітхнула бабуся. — А в мене син Володька каже бувало, каже. Ех, каже, мамо, ніяк ми з тобою не домовимось!.. Так самовільно на Камчатку й поїхав. Тепер там, шибеник, капітаном, чи щс.

Старенька усміхнулась і почала стелити постіль, а я підозріло подивився на дядька: що це ще затівається? В який вагон? Які грілки?

Повз наше купе час від часу проходили в ресторан люди. Вагон колихало, всі похитувались і хапались за стіни.

Я сів у куточок, угрівся і замислився. Як дивно! Чи давно все було не так! Бив годинник. Кричав радіоприймач. Наставав ранок. Шуміла школа, гула вулиця і гримів барабан. Четвертий наш загін вибігав на майданчик шикуватись. І вже неодмінно хтось кричить і дражнить:

Сергій-барабанщик,
Солдатський обманщик,
Чого б'єш в барабан?
Ще спить капітан.

«Ну! Ну! — кажу я. — Не підходь ближче, бо проб'ю по спині зорю палицями».

Ту-у! — загудів раптом паровоз. Вагон шарпнуло так, що я мало не впав з лавки; бляшаний чайник злетів на підлогу, заскреготали гальма, пасажири злякано кинулись до вікон.

Схопився в купе стурбований дядько. З ліхтарями в руках провідники кинулись до площадок.

Паровоз безперервно гув. Стоп! Стали. Крізь вікна не видно було ні вогника, ні зірочки. І було незрозуміло, стоїмо ми в лісі чи в полі.

Усі стовпились і питали. один у одного, що трапилось? Чи не задушило кого? Чи не виплигнув хто з поїзда? Чи не мчить на нас зустрічний? Але ось паровоз знову загудів, щось зацокало, зашипіло, і ми помалу рушили.

— Заспокойтесь, громадяни! — сумним голосом гукнув провідник.— Це якийсь п'яний ішов з ресторану та й рвонув гальмо. Ех, люди, люди!

— Нап'ються та й бешкетують! — зітхнув дядько. Піді-но, Сергію, до старого Якова. Старий хворий, нервовий. Та довідайся заодно, чи не поміняти йому воду в грілці.

Я суворо глянув на нього: не бреш, дядьку! І мовчки пішов. І раптом, ідучи, я згадав те знайоме обличчя артиста, що майнуло передо мною на платформі в Серпухові. Чомусь мені стало не по собі.

Я постукав у двері п'ятого купе. Відкинувшись спиною майже зовсім до стіни, старий Яків лежав, напівзаплющивши очі. На підлозі валялись сірники, недокурки, і скрізь пахло валер'янкою. Мабуть, і м'який вагон трусонувало добре.

Я спитав у старого Якова, як він себе почуває і чи не пора поміняти грілку.

— Пора! Давно пора! — сердито сказав він, розкривши поли піджака і передав мені полотняну сумку.

— Хлопче! — не відриваючи очей від книги, попросив мене пасажир.— Будеш проходити, скажи провідникові, щоб він прийшов прибрати.

— Еге, еге! — болісним голосом підтвердив Яків.— Попроси, любий!

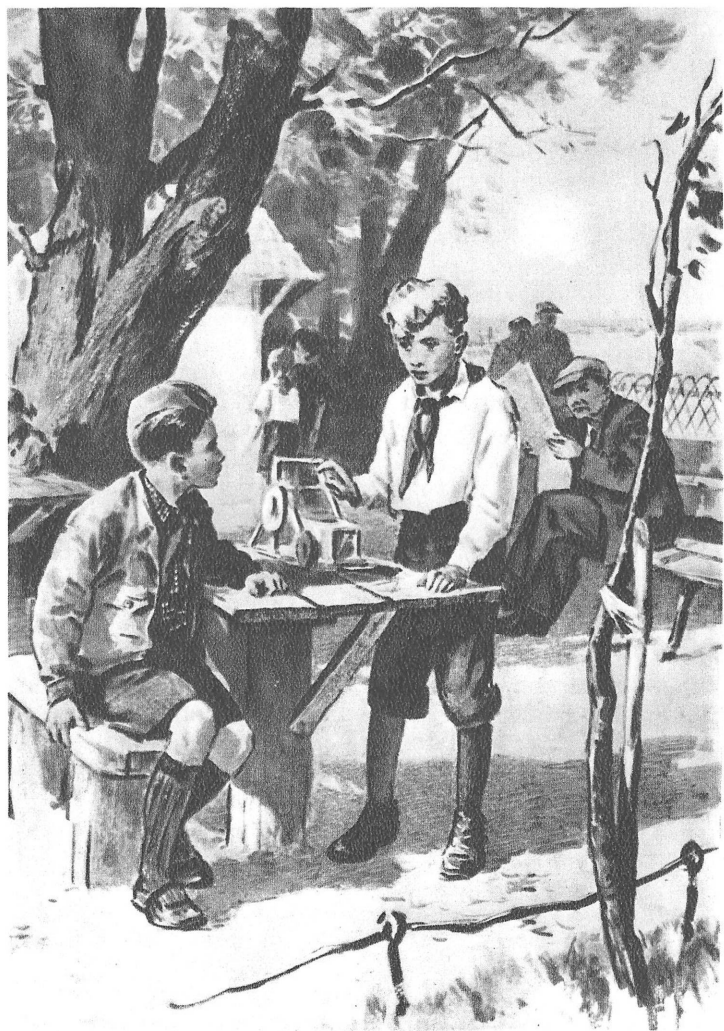
«Любий»? Добрий «любий»! Він так уцепився в мою руку і так погрозово закивав лисою головою, що можна було подумати, ніби з ним ось-ось станеться напад хвороби.

Я вискочив у коридор і зупинився. Що це все таке? Що означають ці вирячені очі і скривлені губи? А я ось візьму гукну провідника та ще й передам йому цю сумку?

Провідник якраз увійшов у вагон і зупинився, витираючи ганчіркою шибки.

Сказати чи ні?

— Молодий чоловіче, — запитав несподівано провідник, — чому ви тут весь час ходите? У вас квиток у твердому, а тут м'який.

До стор. 267

— Еге,— промурмотів я,— але ж мені треба... і вони мене посилають.

— Я не знаю, що вам треба,— перебив мене провідник,— а мені треба, щоб у мої купе сторонні пасажири не ходили. Що це ви сюди-туди носите?

«Пізно! — злякався я.— Тепер уже говорити пізно... Дивись, бережися, обережніш!..»

— Еге,— тремтячим голосом відповів я,— але в п'ятому купе у мене хворий дядько і йому треба міняти воду в грілці.

— То давайте мені сюди цю грілку,— простягнув руку провідник,— для хворого старика я і сам це зроблю.

— Та йому вже більше не треба,— ховаючи полотняну сумку за спину, злякано відповів я.— У нього вже все минуло!

— Ну не треба, то й не треба! — знову заходячись витирати шибки, пробурчав провідник.— А ходити ви сюди більш не ходіть. Мені б не шкода, та за це і нам від контролерів дістається.

Упрілий і червоний, проскочив я на площадку свого вагона. Дядько вирвав у мене сумку, сунув у неї руку і, навіть не дивлячись, зрозумів, що все було так, як йому було потрібно.

— Молодець! — тихо похвалив він мене.— Талант! Капабланка!

І дивно! Чи тому, що мене давно вже ніхто не хвалив, але я раптом зрадів цій похвалі. Миттю я вирішив, що все дрібниці: і мої недавні міркування й підозри, і що я справді молодець, відважний, кмітливий, спритний.

Я кваплючись розповів дядькові, як було діло, що сказав мені пасажир, як підморгнув мені старий Яків і як вивернувся я від підозрілого провідника.

— Герой! — з захопленням сказав дядько.— Геркулес! Геній! — Він подивився на годинник.— Ходімо, за п'ять хвилин станція.

— І тоді що?

— І тоді все! Йди забирай речі.

Поїзд уже гудів, застукали стрілочні хрестовини. Провідник з ліхтарем пішов ліворуч, до виходу. Ми взяли сумки. Із всього купе не спала тільки бабуся. Дядько побажав їй щасливої дороги. Ми вийшли в кори-

дор і пройшли до площадки. Тут дядько вийняв з кишені ключ, відчинив двері, ми зіскачили на протилежний від вокзалу бік і, змішавшись з людьми, пішли вздовж со-става.

У когось дядько запитав, де вбиральня. Нам показали на самому кінці перону маленьку брудну кам'яничку. Ми підійшли до неї і зупинились.

За хвилину туди ж, без капелюха і без чемодана, під-біг зовсім здоровісенький старий Яків.

Тут друзі обнялись, немов не бачились півроку. Поїзд свиснув і поїхав. А ми поспішили геть з вокзалу, бо з першої ж зупинки могла прийти розшукувальна теле-грама. А мій дядько і його знаменитий приятель, як я тоді подумав, були, мабуть, страшенні шахраї.

Чи багато добра було в жовтій сумці, яку старий Яків підмінив у пасажира під час переполоху з раптовою зу-пинкою поїзда (гальмо рвонув, звичайно, дядько),— цього мені вони не сказали. Але пам'ятаю, що наступного ранку обличчя їхні були зовсім не веселі. Пам'ятаю, як на зеленому пустирі за якоюсь станцією між дядьком і старим Яковом спалахнула велика суперечка. Про що? Не знаю.

Потім похмуро і мовчки сиділи вони, щось обду-муючи, у маленькій чайній. Далі я зрозумів, що ці старі друзі знову помирилися. Довго і жваво розмовляли і все поглядали в мій бік, з чого я зрозумів, що розмова йде про мене. Нарешті вони покликали мене. Почав мене раптом дядько вихваляти і сказав мені, що я повинен бути спокійним і твердим, бо щастя моє лежить уже не за горами.

Чути все це було дуже радісно, коли б не смутна пі-дозра, що справи наші дивні ще не закінчені.

...Та несподівано, десь на станції Липецьк, на преве-лику мою радість, попрощався і одстав від нас старий Яків.

І тепер я зітхнув вільно, заснув міцно, а проки-нувся в купе вагона вже тоді, коли сонячного тепло-го ранку ми під'їздили до якогось невидано прекрасного міста.

З гуркотом їхали ми по високому залізному мосту. Широка блакитна ріка, якою пливли великі білі й голубі пароплави, протікала під нами. Пахло смолою, рибою і водоростями. Кричали білогруді сірі чайки — птахи, яких я бачив уперше в житті.

Високий квітучий берег крутим обривом спускався до ріки. І він шумів листям, таким зеленим і соковитим, що, здавалось, коли стрибнути на нього згори — без будь-якого парашута, а просто так, широко розкинувши руки — ти не пропадеш, не розіб'єшся, а пірнеш у цей шумливий густий потік і, розкидаючи, мов бризки, смарагдову піну листя, виринеш знову наверх, під проміння ласкавого сонця.

А на горі, над обривом, містилися білі будови, здавалось — палаци, башти світлі, величні. І поки ми під'їздили, вони помалу поверталися, ставали боком, проглядаючи одна за одною крізь могутні кам'яні плечі, і виблискували голубим склом, сріблом і золотом.

Дядько шарпнув мене за плече:

— Друже мій! Що з тобою: остовпів чи одурів? Я кричу, я смикаю... Збирай речі.

— Що це? — як у півсні, запитав я, показуючи рукою на вікно.

— А, це? Все це називається місто Київ.

Світлим і чудовим було це веселе зелене місто. Росли на широких вулицях високі тополі і тіністі каштани. Розкинулись на площах яскраві квітники. Били виблискуючі під сонцем фонтани. Та ще як били! Рвалися до других, до третіх поверхів, мінилися райдугою, пінилися, шуміли і дрібним водяним пилом спадали на веселі обличчя, на відкриті і загорілі плечі прохожих.

І чи то засліплювало людей південне сонце, чи не так, як на півночі, всі були вдягнуті — яскравіше, простіше, легше, — але мені здалося, що все це місто гомонить і усміхається.

— Кияни! — втираючи хусточкою лоба, посміхнувся дядько. — Це такий народ! Його бий, а він все танцюватиме! Зійдемо, Сергію, з трамвая, звідси й пішки недалеко.

Ми звернули від центра. То будинки височіли в нас над головою, то лежали під ногами. Нарешті ми увійшли в ворота, пройшли двором у провулок — і знову ворота. Сад густий, занедбаний. Акація, слива, вишня, біля паркана лопухи.

В глибині саду стояв невеличкий двоповерховий будинок. За будинком — зелений схил, і на ньому полиняла капличка.

Другий поверх будинку був порожній, вікна розчинені, і на підвіконні стрибали горобці.

— Стій тут,— скидаючи сумку, наказав дядько,— а я зараз про все дізнаюсь.

Я залишився сам. Перекидаючись і підстрибуючи, вискочили мені під ноги двоє здорових димчатих кошенят і, пирхнувши, метнулись у дірку в паркані.

Ліворуч, у саду, височів зарослий кропивою горб, на якому стирчали залишки розвалені кам'яної альтанки.

Позаду, за альтанкою, дошка в паркані була виламана, і звідси, схилом, повз капличку, вела стежка. Праворуч на майданчику лежали звалені в купу маленькі лавки, столи, стільці. І тепер я вгадав, що в цьому будинку взимку буває дитячий садок. А тепер, на літо, вони виїхали, звичайно, кудись за місто. Тому нагорі й порожньо.

— Іди! — крикнув мені дядько, з'явившись з-за кущів.— Усе гаразд! Відпочинемо ми з тобою тут краще, ніж на дачі. Книг наберемо. Молоко питимемо. Аромат навкруги... Краса! Не сад, а джунглі!

Біля забур'янілого квітника нас зустріли.

Висока сива баба з глибоко запаленими очима і головою, що здригалась, спираючись на чорну лаковану паличку, стояла біля зморшкуватого бородатого чоловіка, який тримав у руках довгу мітлу.

Спочатку я подумав, що це чоловік старої, але, виявляється, це був її син.

— Дорогих гостей прошу пожалувати! — промовила стара надтріснутим, але звучним голосом. Вона сухо привіталася зі мною і, відкинувши голову, привітно усміхнулася до дядька.— Рятівник! Ах, рятівник! — сказала вона, постукавши кістлявим пальцем по плечу дядька.— Полисів, потовстів, проте, я бачу, як і раніш, бадьорий і веселий. Такий же молодець, герой, благородний, великодушний, а час лине... час!..

Протягом цієї зовсім незрозумілої мені розмови бородатий син старої не вимовив ні слова.

Але він нахилив голову, викидав уперед руку і незграбно шаркав ногою, наче даючи зрозуміти, що й він цілком поділяє міркування матері про благородні якості дядька.

Нас провели нагору. Швидко розкинули ми двоє залізних ліжок у тій з трьох порожніх кімнат, що була найменша, поклали сінники, втягли столик. Стара принесла простині, подушки, скатерку. Під відчиненим вікном шу-молоді листя ліщини, цвірінчали пташки.

І стало раптом у мене на душі гарно і спокійно.

І ще мені гарно було тому, що стара назвала дядька і добрим і благородним. Отже, думав я, не завжди ж дядько був пройдисвітом. А може, я і тепер чогось не розумію. А може, все, що трапилося у вагоні, це задумано злобним і хитрим старим Яковом. А тепер, коли Якова нема, то, може, все воно й піде у нас по-хорошому.

Дядько смикнув мене за ніс і запитав, про що я замислився. Він був добрий. І, осмілівши, я сказав йому, що краще, ніж красти чужі сумки, жити б нам спокійно в отакій гарній кімнаті, де під вікном ліщина, черемха. Дядько працював би, а я б учився. А злобного старого Якова нехай би санітари зачинили в інвалідний дім. І нехай би сидів там, відпочивав, писав спогади про колишнє своє бойове життя, а в теперішні наші справи не втручався.

Дядько упав на ліжко і почав реготати:

— Ха-ха! Хо-хо! Старого Якова замкнути в інвалідний дім! Гуморист! Гоголь! Смирнов-Сокольський! У цирк його, в борці! Гладіатором на арену! Музика, туш! Ричать леви! Бики виють! А ти його в інвалідний!

Дядько перестав реготати. Він підійшов до вікна, зломив гілочку черемхи і, поляскуючи нею по своїх коротких ногах, почав мені щось пояснювати.

Він пояснював мені, що злодій не завжди злодій, що я ще молодий, багато чого в житті не розумію і судити старших не повинен. Він запитував мене, чи читав я Чарльза Дарвіна, Шекспіра, Лермонтова. І тоді у мене від усіх його запитань голова пішла обертом. Я вже не пам'ятаю, з чимось я погоджувався, чомусь підтакував. Він обірвав розмову і спустився в сад.

Я ж, хоч до пуття нічого й не збагнув, залишився при тій думці, що коли навіть мій дядько і шахрай, то шахрай він зовсім незвичайний. Звичайні шахраї крадуть не задумуючись про Чарльза Дарвіна, про Шекспіра та про музику Бетховена. Вони цуплять усе, що трапляється під руку, і чим більше, тим краще. Потім, як я бачив у кіно, вони ділять гроші, влаштовують випивки,

п'ють горілку і танцюють з дівчатами танець «Елки-палки, лес густой», як у «Путівці в життя», або «Танго смерті», як у картині «Шумить нічний Марсель».

Дядько ж мій не пиячив, не танцював. Пив молоко і любив простоквашу.

Дядько пішов у місто. Роздумуючи, блукав я по кімнатах. На стіні в коридорі висів запорошений телефон. Мабуть, з того часу, як виїхав дитячий садок, дзвонили по ньому не часто. Заглянув я в комірчину — там стояло з'їдене мілью, облізле чучело рудого ведмежати. Поліз крутою драбинкою на горище, але там було так душно і стільки пороху, що я одразу ж спустився вниз.

Вечоріло. Я вийшов у сад. В глухому кутку, за розваленою альтанкою, лежав у кропиві мармуровий стовп. Я розглядив на тьмяній поверхні його такий напис:

Тут похований
дійсний статський
радник
і
кавалер
Йоганн Генріхович Штокк.

Тут же в кропиві валявся розбитий ящик і розсохла бочка.

Було тепло, тихо, сильно пахло резе́дою і красолями. Десь далеко на Дніпрі загудів пароплав.

Коли гуде пароплав, я розгублююсь. Як за поручні, хочеться мені за щось схопитись: за стовбур дерева, за спинку лавки, за підвіконня. Гулка, багатоголоса луна його завжди врочиста і сумна.

І де б, у якому б далекому і прекрасному краю людина не була, завжди їй хочеться плисти кудись ще далі, зустрічати нові береги, міста й людей. Звичайно, якщо тільки людина ця не такий тип, як зловбий Яків, усе життя якого, мабуть, тільки в тому і полягає, щоб охати, ахати, вдавати з себе хворого і цупити у довірливих пасажирів їхні речі.

Та ось я насторожився. В саду, за вишнями, хтось співав. Та й не один, а двоє. Чоловічий голос — рівний,

приглушений і жіночий — різкуватий, ніби надтріснутий, але дуже приемний.

Тихенько пройшов я вздовж алеї. Це була стара і її бородатий син. Вони сиділи на лавці поруч, прямі, непорушні, і, дивлячись на захід, тихо співали: «Цветы бездумные, цветы осенние, о чем вы шепчетесь в пустом саду?..»

Я був здивований. Я ще ніколи не чув, щоб такі старі бабусі співали. Правда, жила в нас у дворі двірникова баба, то й вона, колихаючи їхнього крикливого Гошку, теж співала: «Ой, люли, ой, люли! Волки телку увели», але хіба ж це пісня?

— Дитино! — покликкала раптом когось стара.

Я обернувся, але нікого не побачив.

— Дитино, підійди-но сюди! — знову покликкала стара.

Я знов оглянувся — нема нікого.

— Тут нікого нема, — збентежено промовив я, висуваючись з-за куща. — Вона, мабуть, кудись побігла.

— Хто вона? Дурний хлопчику! Це я тебе кличу.

Я підійшов.

— Піди й подивись, чи не коптить на кухні керосинка.

— Добре, — погодився я, — тільки я не знаю, де у вас кухня.

— Як ти не знаєш, де у нас кухня? — суворо запитала стара. — Та я тебе, падлюку, з дому вижену... на мороз, в степ... у поле!

Я ахнув і злякано подався назад, бо стара вже потягнулась до своєї лакованої палиці, мабуть, збираючись мене почастивати нею.

— Мамо, заспокойтесь, — роздратовано сказав її син. — Це ж не Степан, не Якимко. Це молодший син покійного генерала Рутенберга, і він прийшов привітати вас з днем народження.

Важко сказати, коли я більше злякався: чи тоді, коли мене хотіли вдарити, чи коли я раптом став сином покійного генерала.

Скрикнувши, шарахнувся я геть і побіг до будинку. Збігши по хитких сходах, я заціпнув двері і тремтячими руками почав світити лампу. Тільки-но я зняв скло, як почув кроки. По сходах за мною хтось ішов...

Заціпка була зігнута, слабенька, її легко можна було відчинити ззовні, просунувши олівець чи навіть палець.

Я метнувся на тераску і перекинув ногу через поручні.

У двері постукали.

— Гей, там, Сергію! — почув я знайомий голос. — Ти спиш, чи що?

Це був дядько.

Квапливо розповів я дядькові про свої страхи.

Дядько здивувався.

— Лагідна бабуся, — сказав він, — осіння айстра! Квітка бездумна. Вона, звичайно, трохи не сповна розуму. Похилі роки, тяжка біографія... Але ти даремно її злякався.

— Еге, дядьку, адже вона хотіла тріснути мене пальцею.

— Фантазія! — усміхнувся дядько. — Гра молодой уяви. Проте... все пійма! Можливо, що й тріснула б. Ось ковбаса, сир, булка. Ти хочеш їсти?

За вечерею дядько пояснив мені, що колись увесь цей будинок належав старій, а тепер її син працює тут, при дитбудинку, сторожем, а іноді грає на трубі в якомусь оркестрі.

Спати ми полягали рано. Вікно було відчинене, і крізь листя ліщини, наче великі зірки, проглядали вогні міста.

Ми лежали довго мовчки. Та ось дядько заторохтів у темряві сірниками і закурив.

— Дядьку, — спитав я, — чому це стара називала вас удень і добрим і благородним? Це вона теж з дурного розуму? Чи щось справді тут є?

— Колись, у вісімнадцятім, бешкетні солдати хотіли спустити її вниз головою з мосту, — відповів дядько. — А я був молодим, великодушним і заступився.

— Так, дядьку. Але якщо вона була лагідна чи, як ви кажете, квітка бездумна, то за що ж?

— Там, на війні, не розбирають. Крім того, вона тоді була не лагідна і не бездумна. Спи, друже мій.

— Дядьку, — замислено запитав я, — а чому ж, коли ви заступилися, то солдати послухались, а не спустили і вас вниз головою з мосту?

— Я б їм, падлюкам, спустив! Зо мною було шість вершників, та в руках у мене граната! Лежи спокійно, ти мені вже набрид.

— Дядьку, — помовчавши трохи, не втерпів я, — а які це були солдати? Білі?

— Лежи, базіка! — обірвав мене дядько.— Військові були солдати: дві руки, дві ноги, одна голова і гвинтівка-трилінійка з п'ятьма патронами. А якщо ти ще будеш до мене чіплятися, то я тебе виставлю в сусідню кімнату.

Мої причіпливі розпитування, мабуть, стурбували дядька. Через день, коли ми гуляли понад Дніпром, він запитав мене, чи хочу я взагалі повертатися додому.

Я замислився. Ні, цього я не хотів. Після всього, що сталося, Валентинин чоловік, мабуть, умовить її, щоб віддати мене в якусь виправну колонію. Але й залишатися з дядьком, який увесь час від мене з чимось крився і ховався, мені було не по собі.

І дядько, очевидно, мене зрозумів. Він сказав мені, що оскільки я йому з першого ж разу сподобався, то, якщо я не хочу повертатися додому, він одвезе мене в Одесу і віддасть у мічманську школу.

Я ніколи не чув про таку школу. Тоді він пояснив мені, що є така школа, куди приймають хлопчиків років чотирнадцяти-п'ятнадцяти. Там же, при школі, вони живуть, вчать, потім плавають на кораблях спочатку простими матросами, а потім, хто розумний, може дослужитися і до моряка-капітана.

Я згадав учорашній пароплавний гудок, і серце моє болісно й радісно стислось. «За віщо? — думав я.— І чому ж оця незрозуміла і навіть якась непевна людина турбується про мене і хоче зробити для мене таке хороше діло?»

— А ви? — тихо запитав я.— Ви також житимете в Одесі?

— Ні,— відповів дядько.— Хіба я тобі не говорив, що я живу в місті Вятці, завідою відділом народної освіти і займаюся науковою працею?

«Не біда! — подумав я.— Ну, і нехай у Вятці. Так, може, навіть краще. А то, чого доброго, приїхав би в Одесу несподівано ненависний старий Яків,— гляди, і пропала б знову вся наукова праця!»

Щоки мої пашіли, і я був схвилюваний. «Проживу сам,— думав я.— Почну все спочатку. Вчитимуся. Буду старатись. Лазитиму по щоглах. Дивитимусь у бінокль. Виросту скоро. Надіну чорну форменку... От я стою на капітанському містку. Дзінь, дзінь! Тихий хід вперед! Ось вона, стоїть на березі і махає мені хусточкою... Ніна! Прощай, Ніно, прощай! Відпливаємо в Індію. Сміливо

поведу я корабель крізь бурі, крізь тумани, повз жаркі тропіки. Все побачу, все — приїду, тобі розкажу і з чужих берегів привезу подарунок».

І я так замріявся, що не помітив, як устав з лавки, кудись ходив і знову повернувся мій дядько.

— Але поки що тобі буде нудно,— сказав дядько.— Кілька днів я буду зайнятий. І щоб ти мені не заважав, давай познайомимось з кимось із хлопців. Тоді всюди бігатимеш, гратимешся. Глянь, як веселяться навкруги!

Дітей на майданчику було багато. Вони лазили по драбинах і палицях, перекидалися і стрибали на пружинних сітках, товпились біля стрілецького тиру, бігали, пустували і, звичайно, зачіпали дівчаток, які тут, до речі, і самі в боргу не залишались.

— З ким же меї, дядьку, познайомитись? — розгублено озируючись, запитав я.— Людей навколо така сила.

— А ми пошукаємо — і знайдемо! — відповів дядько і повів мене за собою.

Він вивів мене на край майданчика. Тут було тихо, під липами стояли робочі столики і височіла будочка з матеріалом і інструментами.

Дядько вказав мені на тендітного білявого хлопчика, що, поглядаючи на якесь креслення, вистругував ножем тоненькі білі планочки.

— Ну от, хоча б з оцим,— підштовхнув мене дядько.— Хлопчик, одразу видно, недурний, симпатичний.

— Дохлуватий якийсь,— скривився я.— Краще б, дядьку, з кимось з тих, що біля сітки стрибають.

— Ото велике діло, стрибають! Цап теж стрибає, та що з того? А то хлопчик машину якусь буде. З такого стрибуна клоун вийде. А з цього, гляди, Едісон який-небудь... винахідник. Та ти чув про Едісона?

— Чув,— буркнув я.— Це котрий телефон винайшов.

— Ну, от і піди, піди, познайомся, а я тут у затінку газету читаю.

Білявий хлопчик з великими сірими очима залишив на столику своє креслення планки і пішов до будки. Поки він щось там питав, я сів до столика. Він повернувся, тримаючи в руках олівець і циркуль. Він не розсердився, побачивши, що я розглядаю і зачіпаю його роботу, і лише тихо сказав:

— Ти, будь ласка, не зламай планку, вона дуже тоненька.

— Ні,— усміхнувся я,— не зламаю. Що це ти майструєш? Трактор?

— О, що ти! — здивовано відповів хлопчик.— Хіба ти не бачиш, що це модель вітряного двигуна? Це робота делікатна.

— «Делікатна!» «Делікатна!» — забуваючи дядькові напущення, передражнив я.— Ти б краще пішов на сітку догори ногами стрибати, а то однак усе потім доведеться викинути.

Хлопчик підвів на мене замислені сірі очі. Грубість моя, мабуть, здивувала його, і він добирав слова, як мені відповісти.

— Слухай,— тихо сказав він.— Я тебе до себе не кликав. Правда ж? Коли тобі подобається стрибати на сітці, іди й стрибай.— Він замовк, сів, узяв циркуль і, глянувши на моє зашаріле обличчя, додав: — Я також люблю лазити і стрибати, але з того часу, як я минулого року виплигнув з парашутом з палаючого літака, стрибати мені вже не можна.

Він зітхнув і усміхнувся.

Краска все густіше й густіше заливала мені щоки, наче я обличчям потрапив у кропиву.

— Пробац,— сказав я.— Це я дурень... Може, тобі допомогти? Мені однак робити нічого.

Тепер зникнув сіроокий хлопчик.

— Чому ж дурень? — затинаючись, заперечив він.— Навіщо це? Ну, коли хочеш, візьми цей квадрат, попроси в будці дрель і просвердли, де відмічені дірочки. Стривай, вони тобі так не дадуть! У тебе учнівський квиток є? Ну, тоді візьми мій.— І він простягнув мені заяложену червоненьку книжечку.

Я заглянув у квиток. Його звали Славою, прізвище — Грачковський. Він був моїм ровесником. Ми дружно майстрували двигун, коли до нас підійшов дядько і простягнув дві плитки морозива.

— Ми познайомились,— пояснив я.— Його звать Славою. І він виплигнув з палаючого літака на парашуті.

— Частіше мене звать Славко,— поправив хлопчик.— А з парашутом це я не сам виплигнув — мене батько викинув. А я тільки смикнув за кільце, потрапив на дах водопровідної башти і, вже упавши звідти, зломив собі ногу.

— Але вона ходить?

— Ходити-ходить, та не можна поки що швидко бігати.— Він подивився на дядька, усміхнувся і запитав:

— Це ви вчора стріляли в тирі і поправили мене, щоб я не звалював набік мушку? Ой, ви добре стріляєте!

— Колишній стрілець-піхотинець,— скромно відповів дядько.— Стріляв у німецьку, стріляв і в громадянську.

«Еге, стрілець-піхотинець! — глянув я скося на дядька.— То ти вже давно Славка підмітив! А я думав, що ми його в товариші випадково вибрали!»

Незабаром ми з Славком розлучились і умовилися завтра зустрітись тут же.

— От людина! — похвалив дядько Славка.— Це тобі не те що якийсь молодець, котрий тільки й уміє до ма-чухи... в шухляду... Ну, та гаразд, гаразд! Ти з літака спробуй виплигнути, тоді й вихваляйся. А то не скажи йому й слова. Динаміт! Порох!.. Ти з ним краще познайомся... Додому до нього зайди... Побачиш, як він живе, чим у житті зайнятий, хто такі його батьки... Ех,— зітхнув дядько,— коли б нам та таку молодість! А то що?.. Пролетіла, просвітіла! Тяжка праця, черствий хліб, по-свист нагайки, зітхання, мрії і сльози... Ні, ні! Ти з ним обов'язково познайомся; він скромний, благородний, і я з задоволенням потиснув його молоду руку.

Дядько провів мене тільки до церковної огради.

— Ось,— сказав він,— спустишся стежечкою на схил, а там крізь дірку в паркані — і ти в саду, вдома. Удень та ще без речей сюди далеко ближче. А я прийду пізніше.

Насвистуючи, обережно спускався я крутим схилом. Дійшовши вже до розваленної альтанки, я почув гомін і побачив, як у дворі промайнуло обличчя старої. Волосся в неї було розпатлане, і вона щось кричала.

Зразу ж слідом за нею з кухні з сокирою в руках вибіг її старий син; обличчя в нього було мокре й червоне.

— Слухай! — задихаючись і простягаючи мені сокиру, крикнув він.— Чи не можеш ти відрубати їй голову?

— Ні, ні, не можу! — закричав я відскакуючи.— Я... я кричатиму!

— Але ж вона, дурню, курка! — сердито гукнув на мене бородатий.— Ми насилу її впіймали, і в мене тремтять руки.

— Ні, ні! — ще не отямившись від страху, бурмотів я.— І курці не можу... нікому не можу... Ви почекайте... Ось прийде дядько, він усе може.

Я пробрався в свою кімнату і ліг на ліжко. Було тепер ніяково, і я відчував себе дурнем. Щоб не думати про це, я розгорнув і почав читати газету.

Прочитав передову. В Іспанії воювали, в Китаї воювали. Потопали кораблі, гинули під бомбами міста. А хто топив і хто кидав бомби, від цього всі відмовлялися.

Потім почав читати пригоди. Тут усе було набагато зрозумілішим.

Ось автобус наскочив на трамвай — шибки повибивані, жертв нема. «Не лови гав, шофере, щасливо ще відбувся!»

Ось шестилітній хлопчик упав з мосту в воду, і одразу ж за ним кинулись троє: його мати, міліціонер і дідусь, який торгував з лотка цигарками. Підплив човен і підібрав усіх чотирьох. «Молодці люди! А хлопчині вдома треба б дати прочухана».

А ось оголошення: якийсь чоловік продає велосипед, він же купить закордонний капелюх. «Дурниці! Я б ніколи не продав. Який толк з капелюха, та без велосипеда?» А ось, стривай!.. Я стиснув і підніс газету до очей. А ось... шукають мене... «Розшукується хлопчик чотирнадцяти років, Сергій Щербачов. Брюнет. На скроні біля лівого ока родимка. Повідомити: Москва, телефон Г 0-48-64».

«Так, так! Отже, повернулась Валентина. Телефон не наш, не домашній, значить шукає міліція».

Тремтячою рукою я підсунув дорожнє дядькове дзеркальце.

Довго і тупо дивився. «Так, так, ось він і я. Ось брюнет. Ось родимка».

«Розшукується...» Слово це звучало тихо і приглушено. Але зміст його був грізний і небезпечний.

Ось вони біжать по дротах, телеграми: «Шукайте! Шукайте!.. Затримайте!» Ось вони стоять перед начальником, спокійні, стримані агенти міліції. «Так,— говорять вони,— товаришу начальник! Ми знайдемо громадянина Сергія Щербачова, чотирнадцяти літ, брюнета з родимкою,— того, що ламає шухляди і продає лахмітникам чужі речі. Він, мабуть, живе в якомусь місті з своїм підозрілим дядьком, наприклад, у Києві, і мріє безкарно вступити у мічманську школу, щоб плавати на радянських кораблях у різні країни. Цей брехливий барбанщик, якого давно вже викреслили з списків четвер-

того загону, мабуть, буде плакати і виправдуватись, що все сталося якось випадково. Та ви йому не вірте, бо не лише він сам такий, але й батько його засуджений також».

Я шпурнув дзеркало й газету. Так, усе саме так, і виправдуватись було нічим.

Ні повертатися додому, ні потрапляти у виправний дім я не хотів. Я вперто хотів тепер у мічманську школу. І я вирішив боротись за своє щастя.

Насухо втер я очі і вийшов на вулицю.

Постові міліціонери, двірники з бляхами, прохожі з газетою — всі мені тепер здавалися підозрілими і небезпечними.

Я зайшов у аптеку і, не знаючи напевне, що мені потрібно, довго штовхався біля прилавка, поки покупці не стали боязко поглядати на мене, придержуючи рукою кишені, і продавець грубо не запитав, що мені треба.

Я попросив тюбик хлородонту і поквалливо вийшов.

Потім я опинився біля перукарні. Зайшов.

— Підкоротить? Під машинку? Під бокс? Під бобрік? — байдуже спитав перукар.

— Ні,— сказав я.— Бритвою знімайте наголо.

Пасма темного волосся тихо падали на білу простиню. Ось він показався на голові, вузький шрам. Це колись я розбився на динамівському катку. Грала музика. Катились із Ніною. Було гомінко, морозно, весело...

Вуха тепер стирчали, і голова стала круглою. На обличчі різкіше виступив загар.

Вийшов, видушив з тюбика трохи зубної пасти, помазав на скроні родимку. Брови на сонці вицвіли: спробуй тепер розібрати, бріонет чи рудий.

Яскраво світилось на вулиці ліхтарі. Пахло теплим асфальтом, тютюном, квітами і водою.

«Ніхто тепер мене не впізнає і не піймає,— думав я.— Віддасть мене дядько у мічманську школу, а сам поїде у Вятку... Ну й нехай! Житиму один, старатимусь. А на все минуле плюну і забуду, наче його і не було».

Вологий вітрець холодив мою бриту голову. Мені назустріч ішли люди. Та ніхто з них не знав, що цього вечора твердо вирішив я починати життя спочатку і бути людиною прямою, сміливою і чесною.

Було вже пізно, і, опам'ятавшись, я вирішив пройти додому найближчим шляхом.

Темно і глухо було на пустирі за церковною огорою. Зашпортуючись і посковзуючись, добравсь я до паркана, проліз у дірку й опинився в саду. Вікна нашої кімнати були темні — отже, дядько ще не повернувся.

Це обрадувало мене, бо тривала моя відсутність залишилась непоміченою. Тихо, щоб не розбудити внизу хазяїв, підійшов я до ганочка і сіпнув двері. От і маеш! Двері були замкнені. Мабуть, вони чекали, що дядько, повернувшись, постукає.

Але то дядько, а то я! Мені ж, особливо після того, як я сьогодні образив хазяїна, стукати було зовсім незручно.

Я знайшов лавку і сів, сподіваючись, що дядько скоро повернеться.

Так просидів я з півгодини або й більше. На траву, на листя впала роса. Мені ставало холодно, і я вже сердився на себе за те, що не відрубав курці голови. Велике діло — курка! А раптом дядько десь заночує, — що тоді робити?

Я пригадав, що збоку сходів, поряд з вбиральнею, є вікно і воно, здається, не зачиняється.

Я зняв сандалі, сунув їх за пазуху і, придержуючись за трухлявий наличник, став босими ногами на уступ. Вікно було прочинене. Я вимазався в пилюку, подряпав ногу, але щасливо спустився в сіни. Я ліз не красти, не грабувати, а просто тихенько, щоб нікого не турбувати, пробирався додому. І раптом серце моє закалатало так сильно, що я схопився рукою за груди. Що таке?.. Спокійніше!

Проте дихання мені перехопило, і я злякано вчепився за поручні сходів.

Не знаю чому, але мені несподівано здалося, що старий Яків зовсім не зник — там, далеко, у Липецьку, — а десь причаївся тут, зовсім поряд.

Якусь мить ця безглузда, уперта думка міцно засіла в моїй голові, і я болісно силкувався збагнути в чому річ.

Тихенько піднявся я нагору — і знову стоп!

Не з тієї кімнати, де ми жили, а з порожньої, що виходила вікном до курника, пробивалось крізь щілини в дверях слабке світло. Отже, дядько вже давно був дома.

Прислухався. Розмовляли двоє: дядько і ще хтось незнайомий. Ніякого старого Якова, звичайно, не було.

— От,— казав дядько,— зараз буде й готово. Цей пакет туди, а цей сюди. Зрозуміло?

— Зрозуміло!

Куди «туди» і куди «сюди» — мені це було зовсім незрозуміло.

— Тепер усе прибрати. І куди це мій хлопчисько подівся? (Це про мене.)

— Повернеться! Може, трохи заблудив. Або в кіно пішов. Тепер діти які! А мати в нього хто?

— Мачуха! — відповів дядько.— Хто її знає, якась московська. Ми на цю квартиру випадково, через свою людину напали. Мачуха на Кавказі. Хлопчина сам. Квартира порожня. Краще за всякий готель. Він мені зараз в одному ділі допомагатиме.

«Як це хто її знає? — здивувався я.— Адже ти мій дядько!»

— Ну, й останнє готове! Все наука й техніка. Обережніше, не розбийте склянки. Але куди ж це все-таки подівся хлопчисько?

Я тихенько подався назад, спустився сходами, виліз назад у сад крізь вікно, взув сандалі і сильно постукав у замкнені двері. Відчинили мені не одразу.

— Це ти, приблудо? Нарешті! — пролунав згори дядьків голос.

— Так, я.

— Тоді почекай, штани та черевики надіну, а то я просто з постелі.

Минуло ще хвилини зо три, поки дядько спустився сходами.

— Ти чого це ходиш до півночі? Де шлявся?

— Я вийшов погуляти... Потім сів не на той трамвай. Далі в мене не було гривеника, я йшов, та трохи й заблудив.

— Ой, ти без гривеника на трамваях ніколи не їздив? — пробурмотів дядько.

Але я вже зрозумів — лаяти він мене не буде і, певно, навіть радий, що сьогодні увечері вдома мене не було.

У коридорі і в усіх кімнатах було темно. Не засвічуючи, я роздягся і сковзнув під ковдру. Двері внизу тихенько скрипнули. Хтось через нижні двері вийшов.

І аж тепер, лежачи в постелі, я нарешті зрозумів,

До стор. 287

чому мені недавно привиділась близька присутність старого Якова. Як і того разу, коли він уперше опинився в нашій квартирі, мені здалося, що пахне так само чимось солодкувато-нудотним — чи то ефіром, чи то ще якоюсь гидотою. «Мабуть,— подумав я,— дядько знову якісь ліки розлив... Але що ж він за людина? Він мене напуває, годує, одягає і обіцяє віддати в мічманську школу, і, виявляється, він навіть не знає Валентини і зовсім мені не дядько!»

Тоді я почав пригадувати всі прочитані мною книги з життя знаменитих і невдалих винахідників і вчених.

«А може,— думав я,— дядько мій зовсім і не шахрай. Може, він і справді якийсь учений або хімік. Ніхто не визнає його винаходу, чи щось інше подібне. Він таємно шукає якийсь загублений або викрадений рецепт. Він самотній, і ніхто не зігріє його серця. Він побачив хорошого хлопчика (це мене), такого ж самотнього, і взяв мене з собою, щоб поставити на хороше життя. Звичайно, хороше життя так, як у нас почалось у вагоні, не починається... Але... я нічого не знаю. Мені б тільки вирватись на волю, у мічманську школу. Та якнайшвидше, бо я уже вирішив жити правдиво й чесно... Правда, що я вже й сьогодні встиг збрехати і про трамвай і про те, що заблудив. Але ж і він мені збрехав перший. «Ти,— каже,— почекай... Я тільки що з постелі». Ні, брат! Тут мене не обманиш. Тут я й сам хімік!»

...Кілька днів ми прожили зовсім спокійно. Щоранку я бігав у парк, і там ми зустрічались з Славком.

Якось у парк зайшов Славків батько, також худий, білявий, з трьома шпалами в петлицях.

Примружившись, глянув він на Славкову модель вітродвигуна, сильними пальцями грубувато і швидко вилومив розпірку, яку ми щойно з таким зусиллям встановили на місце, і впевнено сказав, що тут повинна бути не розпірка, а стягуюча скріпка, бо інакше під час роботи розхитається гніздо мотора. З образою і азартом кинулись ми до креслення, але, виявляється, Славків батько був цілковито правий.

Він усміхнувся, показавши нам кінчик язика. Поцілував Славка в лоб, що мене здивувало, бо Славко був зовсім не маленький, і, тихенько насвистуючи, швидко

пішов через майданчик, старанно обходячи малюків, які порпалися в піску.

— Догадливий! — сказав я.— Тільки підійшов, глянув — кряк! — і виломив.

— Ще б не догадливий! — спокійно відповів Славко.— У нього ж робота така.

— Він військовий інженер? Він що буде?

— Різне,— ухильно відповів Славко і з гордістю додав: — Він дуже хороший інженер! Це він тільки на вигляд такий.

— Який?

— Та отакий! — сміється і язика висунув... Ти думаєш, він молодий? Ні, йому вже сорок два роки. А твоєму батькові скільки? Він хто?

— У мене дядько...— запнувся я.— Він, здається, вчений... хімік.

— А батько?

— А батько... батько... Ех, Славко, Славко! Що ж ти шукав, шукав контргайку, а сам її каблуком у пісок затоптав і не бачиш.

Нахилившись, довго виколупував я гайку пальцем і, сидючи навпочіпки, зчищав і здував з неї піщинки.

Я кусав губи від образи. Скільки не казав я собі, що тепер я повинен бути чесним і правдивим,— язик так і не повертався сказати Славкові, що батько у мене засуджений за розтрату.

Але я і не збрехав йому. Я не сказав нічого, зам'яв розмову, засміявся, спитав у нього, котра зараз година, і сказав, що час закінчувати роботу.

...Другого дня дядько захотів провести мене в гості до Славка.

Славко жив далеко. Будиночок вони займали красивий, невеличкий — на одну квартиру.

Зустріли нас Славко і його бабуся — клопітлива, балакуча і добродушна. Дядько попросив подати йому крізь вікно води, але бабуся запросила його в кімнату і запропонувала квасу.

Дядько поволі пив склянку за склянкою і, проходжуючись по кімнатах, вихваляв то квас, то Славка, то Славкову світлу, затишну квартиру.

Він був засмучений тим, що не застав Славкового

батька вдома, і через півгодини пішов, пообіцявши зайти іншим разом.

Як тільки він пішов, бабуся зразу ж примусила мене через силу випити склянку молока, з'їсти млинець і сирну ватрушку, причому Славко — нема, щоб заступитися за мене, — сидів на лавці навпроти, махав ногами, сміявся і підморгував.

Потім він мене показав свій альбом листівок. Це були не теперішні листівки, а старовинні, воєнні. Надруковані на шорсткому, грубому папері, тепер уже полиняли, потерті, вони розповідали про часи громадянської війни.

Ось стоїть у синій шкірянці чоловік. У руках виблискує світлосиня шабля. Небо синє, земля, дерева і трава — чорносині. Біля чоловіка залишилось усього чотири товариші, і на їхні папахи, на мужні обличчя кривавими смугами падає проміння величезної п'ятикутної зірки.

Внизу, під листівкою, підпис: «Смерть шахтаря-комісара Андрія Бутова з товаришами в бою під Кременчуком». І ще дрібніше: «Надруковано похідною друкарнею 12-ої армії, 1919 р.».

— Це дуже рідкісна листівка, — бережно розгладжуючи її, пояснив мені Славко. — Їх усього, може, й було надруковано штук двісті-триста. Але й оця трапляється не часто. Тут, дивись, з віршами: «Гей, гей! Не робей!» Бачиш, це червоні гонять Юденіча. А ось без віршів... Теж гонять. А це вершник у бій скаче. Відстав, мабуть. А на небі хмари... хмари... А це просто так... дівчисько з наганом. Комсомолка, мабуть. Бачиш, губи стиснула, а очі веселі. Вони тепер повиростали. У мами подруга є, Камкова Клавдюшка, теж там була... Та їй тепер уже тридцять шість, чи що... Е-е, брат! Чекай, чекай! — розсміявся раптом Славко. Затуливши долонею альбом, він подивився на мене, потім знову в альбом, тоді схопив зі столу дзеркало. — А це хто?

Передо мною лежала листівка, на якій був зображений зовсім молодий хлопчина в такій самій, як у мене, пілотці. Біля пояса висіла кобура, а в руках він держав трубу.

— Як хто? Сигналіст! Тут так і написано.

— Це ти! — підсуваючи мені дзеркало, зрадів Славко. — Ну, глянь, як схожий! Я ще коли тебе вперше побачив — на кого, думаю, він такий схожий? Ну, звичайно, ти! Ось ніс... ось і вуха трохи відстовбурчені.

Візьми! — сказав він, дістаючи з гнізда листівку. У мене таких дві, на твоє щастя. Бери, бери та радій!

Мовчки взяв я Славків подарунок. Бережно загорнув його і поклав у свій бумажник.

Ми вийшли на задвірки. Величезні, майже на зріст людини, росли там лопухи, і під їхньою широкою тінню метушливо бігали маленькі жовті курчата.

— Славко,— обережно запитав я,— а як у тебе нога? Тобі її потім зовсім вилікують?

— Вилікують! — мружачись і одвертаючись від сонця, відповів Славко.— Ну, куди, дурне? Чого кричиш? — Він схопив курча, що заблудило, і бережно пустив його в лопухи.— Туди йди. Он твоя компанія.— Він обтрусив руки, клацнув язиком і додав: — Нога — це погано. Ну, нічого, не пропаду. Не такі ми люди!

— Хто ми?

— Ну, ми... всі...

— Хто всі? Ти, тато, мама?

— Ми, люди,— уперто повторив Славко і, не розуміючи мене, подивився мені в очі.— Ну, люди!.. Радянські люди! А ти хто? Банкір, чи що?

Я одвернувся. Я вийняв з кишені складаного ножика. Це був гарний кривий ніж, міцної сталі, з дубовою полірованою ручкою і з блискучим карабінчиком. Я знав, що Славкові він дуже подобається.

— Візьми,— сказав я.— Дарую на згадку. Та бери, бери! Ти мені сигналіста подарував, і я взяв!

— Але то — дрібниця,— заперечив Славко. У мене ще є, а в тебе другого ножа нема!

— Однаково бери! — твердо сказав я.— Раз я подарував, то тепер образуюсь, викину, але не візьму назад.

— Добре, я візьму,— погодився Славко.— Дякую. Тільки сигналіста ти не вважай. Але в мене є кишеньковий ліхтарик з трьома вогнями — білим, червоним і зеленим. І ти його візьмеш також...— Він подумав.— Тільки ось що: він у мене не тут, він у мами. Через три дні батько одвезе мене до неї в село, а сам того ж дня повернеться назад. Я його передам батькові, батько віддасть бабусі, а вона — тобі. Дай слово честі, що ти зайдеш і візьмеш.

Я дав.

— То ти від'їздиш? — пожалкував я.— Далеко? Надовго?

— Надовго, до кінця літа, до мами. Але це не дуже далеко. Звідси пароплавом вгору по Десні кілометрів сімдесят, а там від пристані кілометрів з десять лісом. Ну, ходімо до бабусі на кухню.

— Бубусю,— сказав Славко, тичучи їй під ніс блискучий кривий ніж.— Ось, мені подарували. Гарний ніжик! Гострий.

— Викинь, Славонько! — порадила бабуся.— Навіщо тобі такий страшений? Ще заріжешся.

— Ти вже стара,— образився Славко,— і нічого в ножах не розумієш. Дай я що-небудь стругону. Дай хоч оцю качалку. Ага, не даєш! Значить, сама бачиш, що ніж хороший! Бабусю, а я з татком пришлю ліхтар. Ну, пам'ятаєш, я ще тебе біля курника налякав? І ти його віддаси оцьому хлопчикові. Глянь на нього, запам'ятаєш?

— Та запам'ятаю, запам'ятаю,— вхопивши Славка білими від борошна руками, потрясла його бабуся.— Ви тут стійте, нікуди не йдіть, я зараз вас годуватиму.

— Тільки не мене! — злякався я.— Це його... Я вже нагодований!..

— Гаразд, гаразд! — відскакуючи до дверей, погодився Славко, і вже біля самого порога голосно закричав: — Тільки я гречаної каші їсти не буду-у-у!

— Неправда, неправда! Все будеш,— ахнула бабуся і, витираючи мокре обличчя фартухом, жалісно додала:— Коли б тебе, голубчику, з літака не зіпхнули, я б узяла різку і показала, яке воно буває «не буду»!

Славко провів мене до хвіртки, і тут ми з ним попрощались, бо в наступні два дні він повинен був приймати в клініці якісь ванни і на майданчик прийти не обіцяв.

Тепер, коли я дізнався, що Славко від'їздить, мені ще дужче захотілося в Одесу.

Дядька вдома не було. Я сів за стіл біля розчиненого вікна, відгвинтив кришку дядькової похідної чорнильниці, підсунув до себе аркуш паперу і знічев'я заходився писати вірші.

Виявилось, що це не так уже й важко, як говорив мені дядько.

Наприклад, за півгодини уже було:

Із Одеси капітан
Відпливає в океан.
На борту стоять матроси,
Хвацько курять папіроси.
А на березі дівці
І засмучені в них лица,
Вітер з моря налітає,
Всім спокою не давав,—
Грізний вал за валом гнав
І сердито завивав.

Виходило зовсім непогано. Я вже хотів був продовжувати опис дальшої долі відважного корабля і засмучених розлукою дівць, як мене покликала стара.

Я з досадою виглянув крізь вікно, розсунув гілки ліщини і чемно запитав, що їй треба.

Вона наказала мені полізти в льох і поставити для дядька на холод глечик кислого молока.

Я скривився, проте зразу ж вийшов і поліз.

Повернувшись, я спробував і далі писати свої вірші, але де там,— мабуть, тому що у вогкому, темному льоху я стукнувся лобом об підпірку,— натхнення зникло, і нічого у мене далі не виходило.

Я вирішив переписати начисто те, що зроблено, і покласти вірші на дядьків столик, здивувати його новим моїм талантом.

Проте хорошого паперу на столі більше не було. Тоді я пригадав, що в узголів'ї у дядька, під матрацом, загорнута в газету, лежить ціла пачка.

Пачку цю я розгорнув, дістав кілька аркушів і захопився переписувати.

Тільки-но я встиг дійти до половини, як знову мене покликала стара. Я висунувся крізь вікно і тепер уже досить грубо запитав, що їй від мене треба.

Вона наказала мені лізти в льох і дістати п'ятеро яєць, бо їй треба ставити тісто для млинчиків, яких, звичайно, дядько захоче поїсти разом з кислим молоком.

Я плюнув. Вискочив. Поліз. Довго возився, відшуковуючи в півтемряві кошик, і, повернувшись, твердо вирішив більше на поклик старої не обзиватись. Сів за стіл. Що таке? Аркуша з моїми віршами на столі не було. Здивований і навіть розлючений, я заглянув під стіл, під ліжку... Розчинив двері в коридор. Нема!

І я вирішив, що, мабуть, під час моєї відсутності в кімнату заскочили двоє наших божевільних кошенят і,

стрибаючи, перекидаючись, якимось затягли аркушик за вікно, в сад. Зітхнувши, я заходився переписувати знову. Дописав до половини, задивився на горобця, що стрибав на підвіконні, і замислився.

«От,— думав я,— кльоне, підстрибне, подивиться, знову кльоне, знову подивиться... Ну, чого, дурню, дивишся? Що ти в нашому людському житті тямиш? Хочеш? Слухай!»

Я потягнувся до аркуша з віршами і, просто кажучи, сторопів. Перших чотирьох щойно написаних мною рядків на папері вже не було. А п'ятий, той, де йшла мова про дівць, що стояли на березі, швидко танув на моїх очах, як сухий білий лід, не лишаючи на цьому відьомському папері ні сліду, ні плямочки.

Міцна рука опустилась мені на плече, і, трохи не злетівши з стільця, я побачив дядька, який непомітно до мене підкрався.

— Ти що ж це, негіднику, робиш? — тихо і люто запитав він.— Це що в тебе таке?

Я схопився, збентежений і розлючений, бо ніяк не міг збагнути, чому це мої вірші могли так розсердити дядька.

— Ти де взяв папір?

— Там,— і я ткнув пальцем на ліжко.

— «Там, там»! А хто тобі, поганцю, туди дозволив лазити?

Він схопив аркуші, в тому числі і ті, де були початі вірші про відважного капітана, обережно розгладив їх і поклав назад під матрац, у папку.

А тоді, розлючений його незрозумілою лайкою і незбагненною жадібністю, я плюнув на підлогу і відскочив до порога.

— Що вам від мене потрібно? — крикнув я.— Чого ви мене мучите? Я і так з вами живу, а для чого — нічого не знаю! Вам шкода трьох аркушків паперу, а коли у вагонах... то чужого вам не шкода! Що я вас, пограбував, обікрав? Ну, за що ви на мене оце накинулись?

Я вискочив у сад, забіг на глуху галявину і уткнувся головою в траву.

Певно, дядькові й самому незабаром стало незручно.

— Слухай, друже мій,— почув я над собою його голос.— Звичайно, я погарячився, і паперу мені не шкода. Але скажи, будь ласка...— тут голос його знову став роздратованим,— що означають усі ці твої фокуси?

Я, не розуміючи, обернувся і побачив, що дядько тиче себе пальцем кудись у живіт.

— Але, дядьку,— пробурмотів я,— слово честі... я більше нічого...

— Добре «нічого»! Я пішов уранці перемінити штани, дивлюсь — і на підтяжках, та й унизу,— жодного гудзика! Що це все значить?

— Але, дядьку,— знизав я плечима,— навіщо мені ваші гудзики від штанів? Адже це не гроші, не папір і навіть не цукерки. А так... непотріб! Мені й слухати вас прямо-таки незрозуміло.

— Гм, незрозуміло?! А мені, гадаєш, зрозуміло? Що ж, по-твоєму, вони самі відсохли? Та коли б одна там чи дві, а то всі чисто!

— Це стара відрізала,— подумавши трохи, сказав я.— Це її рук справа. Вона, дядьку, завжди прийде до вас у кімнату, мене вижене, а сама все щось риється, риється... Недавно я сам бачив, як вона якусь вашу коробочку собі в кишеню сунула. Я навіть хотів сказати вам, та забув.

— Яку ще коробочку? — стривожився дядько.— У мене, здається, ніякої коробочки... Ах, квітка бездумна і безмозка! — спохватився дядько.— Це вона в мене мильний порошок для бриття поцупила! А я шукав, шукав, перерив усю кімнату! Дурна, дурна! Я, звичайно, розумію: повороти долі, похилий вік... Але ти коли побачиш її у нас в кімнаті, то жени її в шию.

— Ні, дядьку,— відмовився я,— я її не гнатиму в шию. Я її й сам боюсь. То вона мене зве Антипком, то Стьопокою, а тільки що — замахується палицею. Ви краще їй самі скажіть. Та он вона, біля клумби квіти нюхає! Хочете, я вам її зараз покличу?

— Чекай! Чекай! — зупинив мене дядько.— Я краще потім... Набридло! Ти тепер розкажи, що ти у Славка робив.

Я розказав дядькові, як провів час у Славка, як він подарував мені сигналіста, і пошкодував, що через три дні батько Славка одвезе до матері. Дядько несподівано занепокоївся. Він устав, обняв мене і погладив до голови.

— Ти хороший хлопчик,— похвалив мене дядько.— З першої ж хвилини, як тільки я тебе побачив, я одразу зрозумів: «Ось хороший, розумний хлопчик, і я докладу зусиль, щоб зробити з нього справжню людину». Ге!

Тепер я бачу, що в тобі не помилився. Так, не помилився. Скоро вже ми поїдемо в Одесу. Начальник мічманської школи — мій приятель. Помічник по навчальній частині — теж. Там тобі буде добре. Еге, добре. Звичайно, багато чого... тобто, гм... дещо тобі здається зараз не зовсім зрозумілим, та все, що я роблю, це тільки в ім'я... і взагалі для блага... Пам'ятаєш, як у Некрасова: «Вырастешь, Саша, узнаешь...»

— Дядьку,— замислено спитав я,— а ви не винахідник?

— Тсс...— притуливши палець до губів і хитро підморгнувши мені, тихо відповів дядько.— Про це поки що не будемо... ні слова!

Дядько став ласкавим і добрим. Він дав мені п'ятнадцять карбованців, щоб я їх, на що хочу, витратив. Поплескав по правому плечу, потім по лівому, злегенька ткнув кулаком у бік і, пославшись на невідкладні справи, одразу ж пішов.

Минуло три дні. Із Славком побачитись мені так і не пощастило — в парк він більше не приходив.

Бігаючи вдень по місту, я зупинився біля вітрини паперового магазину і довго стояв перед великою географічною картою.

Ось вона й Одеса! Поряд міста — Херсон, Миколаїв, Тирасполь, ліворуч — захоплена румунами країна Бессарабія, праворуч — квітучий і жаркий Крим, а внизу, далеко, до Кавказу, до Туреччини, до Болгарії, розкинулось Чорне море...

...И волны бушуют вдали...
Товарищ, мы едем далеко,
Далеко от здешней земли.

Я згоряв від нетерпіння і мучився.

Я забіг у крамницю і купив компас. Вийшов і зупинився біля вітрини знову.

А ось вона й північ! Кольський півострів. Біле море. Похмуре море, холодне, крижане. Десь тут, на каналі, працює мій батько. Останній раз він писав звідкись із Сороки.

Сорока... Сорока! Ось вона й Сорока. Взагалі батько писав мало й рідко. Але останнього разу він прислав

довгого листа, з якого я, правду кажучи, мало що зрозумів. І коли б я не знав, що батько мій працює в таборах, де горілкою не торгують, то я подумав би, що листа він писав трохи напідпитку.

По-перше, лист цей був не сумний, не винуватий, як раніш, а з перших же рядків він вилаяв мене за «хвости» з математики.

По-друге, він писав, що якимсь вибухом йому відірвало півпальця і вдарило в голову, причому писав він про це таким тоном, наче там був бій і є чим після цього похвалитись.

По-третє, зовсім несподівано він ніби переконував мене, що життя ще не минуло і що я не повинен вважати його ні за дурня, ні за людину зовсім пропащу.

І це мене тоді здивувало, бо я був не сліпий і ніколи не думав, що життя вже минуло. А якщо вже й думав, то скоріше так: що життя ще тільки починається. Крім того, ніколи не вважав я батька за дурня і за пропащого. Навпаки, я вважав його і розумним і хорошим, але тільки коли б він не розтрачував для Валентини казенних грошей, то було б, звичайно, набагато краще!

І я вирішив, що як тільки вступлю в мічманську школу, одразу ж напишу батькові. А що це буде так — я вірив тепер твердо.

Замислившись і усміхаючись, стояв я коло блискучої вітрини і раптом почув, як хтось мене кличе:

— Хлопчику, підійди-но сюди!

Я обернувся. Майже поряд, на розі, біля важеля, який управляє вогнями світлофора, стояв міліціонер і рукою в білій рукавичці підкликав мене до себе.

«Г 0-48-64!» — здригнувся я. І здригнувся болісно рвучко, наче хтось із прохожих притулив гарячий недоурук до моєї відкритої шиї.

Перший рух мій був втікати. Але підошви наче вплили у гарячий асфальт, і, захитавшись, я схопився за блискучі поручні перед вітриною магазину.

«Ні,— з жахом подумав я,— втікати пізно! Ось вона і розплата!»

— Хлопчику! — повторив міліціонер.— Чого ж ти став? Іди швидше.

Тоді поволі і прямо, дивлячись йому в очі, я підійшов.

— Так,— сказав я голосом, в якому звучало глибоке людське горе.— Так! Я вас слухаю!..

— Хлопчику,— сказав міліціонер, миттю перекидаючи важіль з жовтого вогню на зелений,— будь ласка, перейди вулицю і натисни біля воріт кнопку дзвоника до двірника. Мені треба на хвилинку піти, а я не можу.

Він повторив це ще раз, і лише тоді я його зрозумів.

Я не пам'ятаю, як перейшов вулицю, натиснув кнопку і поволі пішов своєю дорогою, але відчув, що йти не можу, і круто звернув у перше, яке трапилось, підворіття.

Рясні сльози котились по моїх гарячих щоках, горло здригалось, і я міцно тримався за ринву.

— Та будь же все прокляте! — гнівно вигукнув я і вдарив носком по сірій кам'яній стіні.— Будь ти прокляте,— бурмотів я,— таке життя, коли людина повинна всього боятись, як кріль, як заець, як сіра боягузлива миша! Я не хочу так! Я хочу жити, як живуть усі, як живе Славко, котрий може спокійно натискати на всі кнопки, відповідати на всі запитання і дивитись людям у вічі прямо і відкрито, а не шарахатись і мало не падати на землю від кожного їхнього несподіваного слова чи руху.

Так стояв я, здригаючись; сльози котились, падали на запилені вапном сандалі, і мені ставало легше.

Хтось торкнув мене за руку.

— Хлопчику,— співчутливо запитала мене молода незнайома жінка,— ти чого плачеш? Тебе скривдили?

— Ні,— втираючи сльози, відповів я,— я сам себе скривдив.

Вона усміхнулась і взяла мене за руку:

— Але ж хіба може людина сама себе скривдити? Ти може, ударився, забився?

Я закивав головою, крізь сльози усміхнувся, потиснув їй руку і вискочив на вулицю.

Не знаю чому, але мені здавалось, що щастя моє було вже недалеко...

І цього дня я був міцний. Мене не вбив грім, і я не впав, не закричав і не заплакав з горя, коли, спустившись схилом, я проліз крізь дірку в паркані і побачив у нас в саду проклятого старого Якова.

Він сидів спиною до мене, і вони про щось жваво розмовляли з дядьком. Треба було зібратись з думками.

Я прошмигнув за кущі і боком, боком, круг горба з руїнами альтанки, вийшов до ганочка і прокрався нагору.

Ось я і в кімнаті. Схопив графин, ковтнув з шийки. Похлинувся. Затуливши рушником рота, тихенько відкашлявся. Озирнувся. Мабуть, старий Яків з'явився тут ще зовсім недавно. Рушник був вогий — не висох. На підвіконні валявся тільки один недокурок, а старий Яків, коли не вдавав з себе хворого, курич безперервно. На ліжку валялись дядькова кепка і зім'ята газета. Оце і все! Ні, не все. З-під подушки стирчав кінчик портфеля. Я вглянув у вікно. Крізь листя черемхи я бачив, що обидва приятелі все ще розмовляють. Я відкрив портфель.

Салфетка, сорочка, два галстуки, помазок, бритва, червоні чоловічі підв'язки. Картонна коробочка з-під кофе. В середині щось бряжчить. Розкрив. Орден Трудового Прапора, орден Червоної Зірки, значок МОДРу, голки, катушки ниток, пляшечка з валеріановими краплями. Ще носки, носки... А це? І я обережно витягнув з кутка портфеля чорний браунінг.

Тихий вигук вихопився у мене з грудей. Це був якраз той самий браунінг, що належав чоловікові Валентині і лежав у зламаній мною шухляді стола. Авжеж!.. Ось вона, вищерблена рукоятка. Вийняв обойму. Так і є: шість патронів, а одного нема.

Я поклав браунінг у портфель, закрив, застебнув і сунув під подушку.

«Що ж робити? А що робиться тепер дома? Наплювати там, звичайно, на зламаній замок, на продану горжетку! Гірко й погано, мабуть, прийшлося молодому Валентиніному чоловікові. Можуть вилаяти і простити людині за загублений документ. Без зайвих слів вираховують загублені гроші. Але ніколи не простять і не забудуть людині, що вона не змогла зберегти бойову зброю! Бойова зброя не продається і не купується. Її не можна зробити підробленою, як документ, чи навіть фальшивою, як гроші. Вона завжди сувора, грізна і справжня».

Як кішка, відскочив я до тераси і безшумно повернув ключ, бо сходами хтось піднімався. Але це був не Яків і не дядько — вони ще сиділи в саду.

Я присів навпочіпки і припав оком до замкової шпари. Увійшла стара.

Обличчя її здалося мені щось надто веселим і рум'я-

ним. В одній руці вона тримала букет квітів, у другій — свою лаковану паличку. Квіти вона поставила в склянку з водою. Потім узяла з тумбочки дядькове дзеркало. Подивилась у нього, усміхнулась. Далі, мабуть, щось їй у дзеркалі не сподобалось. Вона висунула язик, плюнула. Подумала. Зняла з стіни рушник і плювок з підлоги витерла. «Ах ти, стара карга! — розсердився я. — А я цим рушником обличчя витираю!»

Потім стара приміряла білу кепку. Понишпорила у дядька в кишенях. Дістала цілу жменю дрібних грошей. Відібрала одну монетку — я не розглядив, чи то гривеник, чи то дві копійки, — сховала собі в кишеню. Прислухалась. Взяла портфель. Порилась, витягнула одну червону чоловічу підв'язку старого Якова. Потримала її, подумала й також сунула в кишеню. Потім вона поклала портфель на місце і легкою, танцюючою ходою вийшла з кімнати.

Миттю слідом за нею опинивсь я в кімнаті. Витягнув портфель, схопив браунінг і сховав у кишеню. Сунув за пазуху і червону підв'язку, що залишилася. Кинув на ліжко дядькові штани з відрізними гудзиками. Посунув на край столу склянку з квітами, зняв подушку, розлив одеколон на салфетку і шугнув крізь вікно в сад.

Опинившись за пагорком, я забрався до руїн альтанки. Зірвав листок лопуха, загорнув браунінг і засунув його в щілину. Спустився. Виліз крізь дірку. Прощмигнув кругом понад парканом і зупинився перед хвірткою.

Тут я перевів подих, втер обличчя, дістав з кишені компас і, голосно наспівуючи: «По военній дорозі...», відчинив хвіртку.

Дядько і старий Яків одразу ж обернулися.

Ніби здивований тим, що побачив старого Якова, я на мить обірвав пісню, але зразу ж, тільки тихше, заспівав знову. Підійшов, привітався і показав компас.

— Дядьку, — сказав я, — гляньте на компас. У який бік звідси Одеса?

— Моряк! Лаперузо! Дитина капітана Гранта! — похвалив мене дядько, певно, задоволений з того, що я не насупився і не здивувався, побачивши тут старого Якова, який був тепер наголо побритий — без вусів, без діагоналевої гімнастюрки з орденом, а в просторому парусиновому костюмі і в брилі. — Он у той бік Одеса. Сьогодні ми проведемо старого Якова на пристань до

пароплава: він їде в Чернігів до своєї хворої бабусі, а тимчасом я одвезу тебе в Одесу.

Це було щось нове. Але я байдуже і мовчки кивнув головою.

— Ти повинен бути терплячим,— сказав дядько.— Терпіння — властивість моряка. Пам'ятаю, якось ми пливли одного разу в тумані... Проте розповім потім. Ти де бігав? Чому лоб мокрий?

— Додому поспішав,— пояснив я.— Думав, щоб не запізнитись на обід.

— Нас сьогодні старий Яків частує,— повідомив дядько.— Хіба не правда, добряк, ти сьогодні потрусиш бумажником? Ти почекай, Сергію, хвилинку, а ми заїдемо в кімнату. Там він з дороги обтруситься, почиститься, і тоді гайда до ресторану.

Я провів їх поглядом, сів на лавку і, поглядаючи на компас, заходився креслити на піску країни світу.

Не минуло й трьох хвилин, як по сходах пролунав тупіт, і на стежку вилетів дядько, а за ним, без піджака, в сандалях на босу ногу, старий Яків.

— Сергію!— закричав він.— Чи ти не бачив тут старої?

— А вона, дядечку, на задвірках голубів годує. Ось, чуєте, як вона їх кличе? «Гулі, гулі!»

— «Гулі, гулі»,— хрипло заревів старий Яків.— Ось я їй покажу «Гулі, гулі»!

— Тільки лагідно! Тільки лагідно! — попередив на ходу дядько.— Тоді ми зараз же... Ми це одразу...

Голуби з шумом злетіли на дах, а стара занепокоєно глянула на чоловіків, що підскочили до неї.

— Тільки тихше! Тільки лагідно! — обірвав дядько старого Якова, який почав лаятись ще від самої хвіртки.

— Добрий день, гарна погода! — поквалливо заговорив дядько.— Птах голуб — дар божий. Слухайте, ма-машо, це ви нам тільки що принесли в кімнату різні... квіточки, волошки, лютики?

— Для своїх друзів,— почала була стара,— для хороших людей... Ой-ой!.. Чого він на мене так дивиться?

— Віддай по-доброму, дурепю! — загорлав раптом старий Яків.— А то тобі гірше буде!

— Тільки лагідно! Тільки лагідно! — гримнув на Якова дядько.— Слухайте, любя: віддайте нам те, що ви

у нас взяли. Ну, навіщо воно вам? Ви жінка розумна (мовчи, Якове!), літа ваші похилі... Ну, що ви, солдат, чи що? От бачите, я вас прошу... Ну, дивіться, я став перед вами на одне коліно... Та зачини, Якове, хвіртку! Кого ще там чорт несе?

Але зачиняти було вже пізно: на стежці стояв бородастий син старої і здивовано дивився на стару, що стояла витріщивши очі, і дядька, який стояв перед нею на колінах. Дядько підхопився, як м'ячик, і почав пояснювати, в чому річ.

— Мамо, віддайте! — суворо наказав її син. — Навіщо ви це зробили?

— Але ж на згадку! — жалісно промовила стара. — Я тільки хотіла на добру, дорогу згадку!

— На згадку! — розлютився тоді, не втерпівши дядько. — Хапайте її! Беріть!.. Он він лежить у неї в кишені!

— Натє! Подавіться! — раптом зовсім спокійним і злим голосом сказала стара і кинула на траву червону резинову підв'язку.

— Це моя підв'язка! — переможно сказав старий Яків. — Сам днями купляв у Гомелі. Давай викладай далі!

Стара шпурнула йому під ноги дві копійки і вивернула кишеню. Більше в кишенях у неї нічого не було. Дві години мучились трое чоловіків зі старою, погрожували, умовляли, просили, кланялись... Але вона лише плювалася, лаялася і навіть умудрилась ударити старого Якова по потилиці палицею.

До відплиття чернігівського пароплава часу залишалося уже мало, і тоді, охриплі, злі, дядько і Яків пішли одягатись.

Старий Яків перемінів намоклу сорочку. Зачудовано я дивився на його могутні плечі, у нього був волосатий загорілий тулуб, і, як залізні кулі, перекочувались і грали під шкірою мускули.

«Так, цей кривоногий дуб ще пошумить, — подумав я. — А коли він одягнеться, зігнеться, закашляє і схопиться за серце, ну як не подумати, що це й справді тільки хворобливий беззубий дідуган!»

Перед тим як ми вже мали йти на пристань, підійшов син старої і повідомив, що у вбиральні в ямі плаває друга червона підв'язка.

Тут усі зітхнули і вирішили, що напівбожевільна стара там же, із злості, втопила і браунінг...

Нічого було робити! Самим лізти в яму, звичайно, нікому не спало на думку, а залучати до цієї темної справи сторонніх ніхто не захотів.

Я дивився на погорок з руїнами кам'яної альтанки, думав про своє і, звичайно, мовчав.

На річковий вокзал ми прийшли рано. Тільки ще об'явили посадку, і до відходу залишалась година. Старий Яків швидко пройшов у каюту і більше не виходив звідти ні разу.

Ми з дядьком блукали по палубі, і я відчував, що дядько чимось стурбований. Він раз у раз залишав мене одного, посилаючись на те, що йому треба то в умивальник, то в буфет, то в кіоск, то до старого Якова.

Нарешті він повернувся чомусь зраділий і простягнув мені жменю білих черешень.

— О! — здивовано вигукнув він.— Глянь! А ось іде твій друг Славко!

— Хіба тобі їхати в цей бік? — кидаючись до Славка, спитав я.

— Я ж тобі казав, що вгору,— відповів Славко.— Ану, подивись, звідки вода тече?.. А ти куди? До Чернігова?

— Ні, Славко! Ми тільки проводжаємо одного знайомого.

— Шкода! А то удвох прокаталися б весело. У батька в каюті бінокль сильний... восьмикратний.

— Дивіться,— зупинив нас дядько.— Он на воді яка комедія!

Маленький сердитий пароплавчик, чорний від диму, відчайдушно бив по воді колесами і тягнув за собою величезну навантажену деревом баржу.

Тут я помітив, що ми зупинились якраз перед вікном тієї каюти, яку займав старий Яків, і тепер звідти, крізь щілину між завісками, виглядали його огидні вирячені очі. «Сидиш, сич, а світла боїшся», подумав я і потягнув Славка на інше місце.

Пароплав дав другий гудок.

Дядько пішов до Якова, а ми попрощались із Славком.

— То не забудь же зайти за ліхтарем,— нагадав він.— Батько повернеться завтра обов'язково.

— Гаразд, зайду! Прощай, Славко! Будь щасливий!

— І ти також! Гей, тату! Я тут! — крикнув він і кинувся до батька, який з біноклем у руках вийшов на палубу.

Раніш, до арешту, у мого батька був наган, і я вже знав, що кожна зброя має свій єдиний номер і, куди б вона не потрапила, по цьому номеру завжди знайдуть її власника.

Вранці я вікидав печиво з фанерної коробки, намостив газетного паперу, поклав туди браунінг, загорнув коробку, туго перев'язав мотузком і крадькома від дядька вийшов на вулицю.

Я запитав у прохожого, де тут у Києві «стіл знахідок».

У Москві з такого «стола» Валентина одержала одного разу забутий у трамваї згорток з мереживом.

«Київ,— думав я,— теж місто велике, отже і тут люди гублять всякого добра немало».

Мені пояснили дорогу.

Я гадав, що, зайшовши в цей «стіл знахідок», я подам у віконечко пакунок. «Ось,— скажу,— подивіться, щось там знайшов, а мені ніколи». І одразу піду. Нехай вони як там хочуть, так і розбираються.

Але перше, що мені не сподобалось,— це те, що «стіл» був при управлінні міліції.

Повагавшись, я все ж зайшов. Черговий вказав мені номер кімнати. Ніякого віконечка там не було.

Позаду широкого бар'єра сидів чоловік у міліцейській формі, а на столі перед ним лежали різні папери і тут же велетенських розмірів блискуча калоша.

У черзі передо мною стояли двоє.

— Отже,— запитував міліціонер гостроногого і рудовусого чоловіка,— ваше ім'я — Павло Федорович Павлюченко. Адреса: Велика Червоноармійська, сорок. Вказана калоша, номер чотирнадцятий, на ліву ногу, знайдена вами біля воріт, проходячи в пивну номер сорок шість. Чи так я записав?

— Так точно,— відповів рудовусий.— Я якраз був учора напідпитку, то, значить, зайшов сьогодні, щоб знову... цього самого...

— Це до факту не стосується,— перебив його міліціонер.— Одержуйте квиток і розписуйтесь.

— Це я розпишусь — чому ж! Дивлюсь я... Матінко! Лежить вона, ця сама калоша... сяє. Я шукав, шукав — другої нема. Я людина чесна, мені чужого не треба. Коли б ще пара, а то одна. Дай, думаю, віднесу! Може, й загубив її свій же брат, трудівник.

— Одна! — суворо зауважив міліціонер.— Коли б і пара, однак віднести треба. Таке безглузде у вас розуміння... Отже, сюди тільки й тягни, що самому не потрібно? Підходь, слідуючий!

— Я людина чесна,— ховаючи квитанцію, бурмотів рудовусий.— Мені не те що дві... три знайшов, і то відніс би. Та яка це нога номер чотирнадцятий? Ось у мене нога... саме якраз... акуратна. А це ж що? На стовпи взуття?..

Похитуючись, він пішов до виходу, а слідом за ним прошигнув і я.

«Ні,— думав я,— якщо через одну калошу тут стільки розпитувань, то з моєю знахідкою скоро мені не викрутяться».

Засмучений, повернувся я додому і засунув браунінг на старе місце. Треба було придумувати щось інше.

Надвечір я побіг на околицю, до Славкової бабусі.

— Не приїздив батько! — сказала вона.— Вже тричі з управління дзвонили та раз з заводу... Ну ось, чуєте? Знову дзвонять.— І, відсунувши шиплячу сковорідку, вона перевальцем пішла до телефону.

— Чиста напасть! — зітхнула вона повернувшись.— Ну, затримався, ну, не встиг на пароплав. Так не дадуть і дня побути людині з дружиною та з матір'ю! Завтра приходь, голубе! Та куди ж ти? З'їж пирога, котлету! Я от наготувала, а їсти нікому.

Я подякував добрій бабусі, але від їжі відмовився.

Дорогою на площі мені трапився кіоск довідкового бюро. З цікавості підійшов я ближче і прочитав, що серед інших тут видаються довідки про умови прийому в усі учбові заклади і ціна за все це діло полтиник.

Тоді я заповнив бланк на мічманську школу міста Одеси. За відповіддю сказали прийти через півгодини.

Чекаючи, я пішов блукати сусідніми вуличками, заглядав у лавки, магазини, а то й просто в чужі вікна.

Нарешті півгодини минули! Побіг до кіоска. Схопив простягнутий мені папірець...

...Ніякої мічманської школи в Одесі нема і не було.

Я захитався. Горе моє було таке велике, що я не міг навіть плакати, і мені тоді хотілося, щоб дядька цього убило громом або нехай би він спіткнувся і полетів шкереберть з обрива в Дніпро. На душі було. порожньо і холодно. Нічого тепер попереду не світило, не обнадіювало і не зігрівало.

Додому повертатись не хотілось, але йти більш не було куди. І тоді я вирішив, що завтра ж обікраду дядька, потягну карбованців сто або двісті і піду куди очі дивляться. Може, проберусь до моря і наймусь на пароплав. А може, сховаюсь нишком у трюмі,— адже у відкритому морі матроси не викинуть... А втім, за чим шкодувати? Може, і викинуть. Дурниці! Думки плутались.

Прийшов додому і одразу ліг спати. Коли повернувся дядько, я не чув. Вночі дядько шарпнув мене за руку:

— Ти чого кричиш? Ляж, як треба, а то, бач, розкидався! І треба ж тобі цілий день по сонцю швендяти!

Я повернувся і наче знову кудись провалився.

Прокинувся. Сонце. Зелень. Голова гаряча. Дядька вже не було. Спробував випити молока і з'їсти булки — несмачно.

Тоді, згадавши вчорашнє вирішення, ліниво і необережно почав обшукувати чемодани. Грошей не знайшов. Мабуть, дядько носив їх з собою.

Вийшов і замислено побрів кудись. Щоки пашіли, і в роті було сухо. Кілька разів я зупинявся біля кіосків і жадібно пив крижану воду.

Втомився нарешті і сів на лавку під густим каштаном. Глибока байдужість опанувала мене, і я вже не думав ні про дядька, ні про старого Якова. Миготіли уривки думок, якісь кольорові картинки. Поле, луг, річка. Тіль-тіль, тір-лю-лі! І знову я згадую: батько і я. Він співає:

Между небом и землей
Жаворонок вьется...

«Тату,— кажу йому я,— це чудова пісня. Але ж це, далекі, не солдатська!» — «Як не солдатська? — і він

хмуриться.— Ну от весна, пахне розігрітою землею. Нарешті згори не сипле сніг, не капає дощ, а гріє крізь шинель тепле сонечко. От заліг цеп... Бою ще нема. А він згори: тіль-тіль, тірлюлі, тірлюлі!.. Спокійно навкруги, тихо... І ось тобі здається: я лежу з гвинтівкою... А хтось же згадає й про мене і зітхне крадькома. Як же не солдатська? Ну що? Тепер зрозумів?» — «Так, так! Зрозумів!»

Хтось торкнув мене за плече. Ліниво я розплющив очі і від страху замружився знову.

Передо мною стояв той самий літній чоловік, якого ми пограбували у вагоні. Я був голений, без пілотки, обличчя засмагло, лоб був вологий; він же був чимось схвильований і не впізнав мене.

— Хлопчику,— запитав він, показуючи на хвіртку,— ти не бачив, хазяйка давно пішла з цього дому?

Мовчки хитнув я головою.

— Е! Та ти, я бачу, брат, зовсім спиш! — з досадою промовив він і, гукнувши щось шоферові, скочив у машину і поїхав.

Я оглянувся навколо і лише тепер помітив, що давно вже сиджу на лавці біля Славкового будинку і що чоловік цей щойно стукав до них у замкнену хвіртку.

Швидко глянув я на табличку з назвою вулиці і номером будинку. Коли-небудь напишу я Славкові листа.

Щось усе навколо дивне, дике і незрозуміле.

Вихопив олівець і поквапливо почав шукати клапоть чистого паперу, щоб записати адресу.

Знайшов! Стоп! Олівець затремтів і упав на каміння, а я, тримаючись за огорожу, знову опустився на лавку.

Це був клаптик паперу, що його дала мені в парку під час прощання Ніна. На ньому був записаний телефон. І це був саме той номер, якого я боявся більше ніж смерті:

«Г 0-48-64».

Так, значить, це шукала мене не міліція! Але хто ж? Навіщо? Але може, я помилився і в газеті телефон записаний зовсім не той? Треба було перевірити. Швидше! Негайно ж!

Ні втоми, ні головного болю я більше не відчував. Добіг до рогу і на повороті зіткнувся з Славковою бабусею. Її вела під руку незнайома мені жінка.

До стор. 301

Я зупинився і сказав їй, що за нею тільки-но приїздила машина.

— Машина? — тихо спитала вона, і губи її засіпались.— Ах, що мені машина! Я й сама уже все знаю.

Я глянув на неї і злякався: очі її запали, обличчя було чуже, сіре. І тремтячим голосом вона розповіла мені, що в лісі хтось ударив Славкового батька ножом у спину, коли він повертався додому, і тепер він лежить у лікарні при смерті.

Грізні і гнівні підозріння стиснули мені серце. Лоб мій горів. І, як шалений кінь з широко розметаною гривою, я побіг додому взяти всю правду.

Дома на столі я знайшов записку. Дядько строго наказував мені нікуди з дому не ходити, бо сьогодні ми поїдемо в Одесу.

На столі були розкидані недокурки, на ліжку лежав знайомий солом'яний бриль. Із Чернігова від «хворої бабусі» старий Яків повернувся щось дуже скоро.

— Вбивці! — прошепотів я помертвілими губами.— Ви скинете мене під колеса поїзда, і пливи тоді капітан у далеку Індію... Так ось для чого я був вам потрібний!

«Піди познайся,— пригадав я розмову в парку,— він хлопчик, здається, хороший». Бандити,— з жахом зрозумів я,— а може, і шпигуни!

Тут коліна мої здригнулись, і я відчув, що мимоволі сідаю на підлогу.

Якось бухнувся у ліжку. Доторкнувся до графіна. Жадібно пив.

«Г 0-48-64»

Вийняв газету. Так, номер той самий! Ліг. Лежав. Сон — не сон. Півдрімота.

«Ех, дурень я, дурень! Так виходить і такі бувають шпигуни, добрі!.. «З'їж ковбаси, булку...» «Навкруги аромат, квіти, природа». А свято — веселе Перше травня? І грім і гуркіт Червоної Армії? А, не для вас же, щоб ви здохли, плакав я, коли дивився в кіно, як гине у хвилях Чапаєв!..»

Я скочив, рвонувся до запиленого телефону і подзвонив.

— Дайте мені: Арбат ноль сорок вісім шістдесят чотири.

— Але то ж у Москві, а це Київ,— відповів мені здивований голос.— Даю вам міжміську.

Знову голос:

— Слухає міжміська!

— Дайте мені: Арбат ноль сорок вісім шістдесят чотири,— тим же стомленим і впертим голосом попросив я.

— Москва зайнята,— співучо відповів телефон.— Наш ліміт ще тридцять хвилин. На черзі три розмови. Якщо лишиться час, я вас викличу. Повторіть номер.

Нічого я не зрозумів. Повторив і уткнувся головою в подушку. Сон навалився одразу. Капітан стояв на містку і хотів пити. Але вода була суха і шурхотіла, як газетний папір.

Знову дзвоник. Довгий-довгий. Опам'ятався і зразу ж до телефону.

Голос. Через три хвилини з вами буде говорити Москва. Розмову не затримуйте: у вашому розпорядженні лишається п'ять хвилин.

Стало легше.

І раптом — на сходах кроки. Ішло двоє. Все пропало! Але де взялися спритність і сила? Я перемахнув через підвіконня і, впираючись на виступ карниза, притулився до стіни.

Голос дядька. А хлопчиська досі нема. От проклятий хлопчисько!

Які в. Чорт з ним! Треба поспішати.

Дядько (*лайка*). Ні, зачекаємо трохи. Без хлопчиська не можна. Його одразу схоплять, і він нас видасть.

Які в (*лайка*). От іще безтолковий чорт! (*Лайка, ще і ще лайка*).

Телефонний дзвінок. Я завмер.

Які в. Не підходь!

Дядько. Ні, чому ж? (*У трубку*). Так! (*Здивовано*.) Яка Москва? Ви, голубонько, помилились, ми Москву не викликали. (*Трубку повішено*). Чорт знає що: «Зараз з вами говоритиме Москва»!

Знову дзвоник.

Дядько. Та ні ж, не викликали! Як ви не помиляєтесь? З ким це ви тільки що говорили? А я вам кажу, що цілий день сиджу в кімнаті і ніхто не підходив до телефону. Як ви смієте говорити, що я хуліганю?..

(Трубка кинута. Квалливо). Це щось не те! Збирайся, старий Якове!

«Вони зараз підуть! — зрозумів я. — Зараз вони вийдуть і мене побачать».

Я сковзнув на траву; жалячись кропивою, забрався на пагорок і ліг серед руйн кам'яної альтанки.

«Тепер добре! Нехай ідуть ці страшні люди. Мені їх не треба... Ідіть далеко геть! Я один! Я сам!»

«Як підуть? — строго запитав мене хтось всередині. — А хіба можна, щоб бандити і шпигуни на твоїх очах ішли, куди їм завгодно?»

Я розгублено озирнувся навкруги і побачив між камінням пожовклий лопух, в який був загорнутий браунінг.

«Ставай на увесь зріст, барабанщик! — повторив мені той самий голос. — Ставай на увесь зріст, поки не пізно!»

— Добре! Я зараз, я цю ж хвилину, — винувато прошепотів я.

Але випрямлятись мені не хотілось. Мені тут було добре — за вогким, холодним камінням.

Ось вони вийшли. Чемодани кинуті, за плечима лише сумки. Щось кричать старій... Вона з вікна показує їм язик. Зупинились... Пішли...

Вони не хочуть іти чомусь через хвіртку — вулицею, а йдуть у мій бік, щоб повз альтанку, крізь дірку в паркані, вийти на глуху стежку.

Я зажмури́в очі. Напрочуд ясно уявився мені палаючий літак, і, наче кинутий камінь, звідти падає тендітний білявий товариш мій — Славко.

Я розплющив очі і потягнувся до браунінга.

І як тільки я до нього доторкнувся, стало тихо-тихо. Повітря завмерло. І почувся звук, ясний, рівний, наче хтось зачепив велику співучу струну, і вона, зраділа, давно ніким не займана, затремтіла, задзвеніла, дивуючи весь світ незвичайною чистотою свого тону.

Звук усе наростав і міцнів, а разом з ним виростав і міцнів я.

«Ставай на увесь зріст, барабанщик! — уже тепло і ласкаво підказав мені той самий голос. — Встань і не гнись! Настав час!»

І я стиснув браунінг. Встав і випрямився.

Наче лягла впоперек піщаної дороги глибока борозна — разом зупинились обидва здивовані приятелі.

Але це тривало лише мить. І окрик їхній, злобний

і владний, показав, що ні мене, ні моєї зброї вони зовсім не бояться.

Так і є! З перекривленими зненавистю і презирством обличчями вони йшли просто на мене.

Тоді я вистрілив раз, удруге, втретє... Старий Яків раптом зупинився і незграбно подався назад.

Але куди там було мені боротися з другим материм вовком, небезпечним і безпощадним снайпером! І в наступну мить куля, випущена тим, кого я ще так недавно звав дядьком, міцно заткнула мені горло.

Але, навіть падаючи, я не переставав чути той самий звук, чистий і ясний, який не змогли заглушити ні постріли, що несподівано пролунали в саду, ні важкий удар бомби, що вибухнула поблизу.

Грім пройшов по небу, а хмари, наче птахи, з криком линули навпроти вітру. І в сорок рядів стали солдати, захищаючи багнетами тіло барабанщика, що похитнувся і впав на землю.

Грім пішов по небу, і хмари, наче птахи, з криком линули навпроти вітру. А могутній вітер, той, що завжди хилив дерева і гнав хвилі, не міг прорватись крізь вікно і освіжити голову і горло людині, яка марила. І тоді, як з туману, хтось владно наказував: «Принесіть льоду! (Багато-багато, цілу велику плавучу крижину!) Розчиніть вікна! (Широко-широко, так, щоб зовсім не лишилось ні стін, ні душного даху!) Швидко приготуйте шприц! Тепер спокійніше!..»

Грім затих. Хмари зупинились. І вітер прорвався на решті до горла, яке задихалось...

Скільки часу все це тривало, я, звичайно, тоді не знав.

Коли я опам'ятався, то бачив спочатку над собою тільки білу стелю, і я думав: «Це стеля — біла».

Потім, не повертаючи голови, навскіс крізь прольот вікна бачив краєчок блакитного неба і думав: «Це небо — блакитне».

Потім надо мною стояла людина в халаті, з-під якого видно було військові петлиці, і я думав: «Це військовий у халаті».

І про все я думав лише так, а більше ніяк не думав.

Але, мабуть, тривало це немало часу, бо, прокинувшись якось уранці, я побачив на сонячному підвіконні, біля букета синіх волошок, повне блюдце яскравочервоної стиглої малини.

І я здивувався, ледве пригадуючи, що ще недавно в якомусь саду (в якому?) малина була крихітною і зовсім зеленою.

Я облизав губи і помалу звільнив плече з-під легкого покривала.

І цей перший, мабуть, осмислений мій рух не пройшов непоміченим. Оразу ж передо мною з'явилась дівчина в халаті і запитала:

— Ну що? Хочеш малини?

Я кивнув головою. Вона взяла блюдечко, сіла на край ліжка і обережно почала класти мені в рот по одній ягідці.

— Я де? — спитав я. — Це яке місто?

— Це не місто. Це Ірпінь! — І тому, що я не зрозумів, вона швидко повторила: — Це Ірпінь — дачне таке місце недалеко від Києва.

— А, від Києва.

І я все пригадав.

...Минув ще тиждень. Винесли в сад крісло-гойдалку, і тепер цілими днями сидів я в тіні під липами.

Пробите кулею горло гоїлось. Але розмовляти міг я ще тільки напівголосно.

Двічі приходив до мене чоловік у військовій формі. І тут же, в саду, вели ми з ним неквапну розмову.

Усе розказав я йому про своє життя, по порядку, нічого не приховуючи. Іноді він просто слухав, іноді щось записував.

Якось я запитав у нього, хто такий був Юрко.

— Юрко?.. Це був дрібний шахрай.

— А той... артист?.. Ну, котрий зійшов з поїзда в Серпухові?

— Це був неабиякий наводчик-злодій.

— А старик Яків?

— Він був не старик, а просто старий бандит.

— А він... Ну, котрий дядько?

— Шпигун, — коротко відповів військовий.

— Чий?

Військовий усміхнувся. Він не відповів нічого, затагнувся димом із своєї кривої люльки, сплюнув на траву і поволі показав рукою в той бік, куди плавно спускалось зараз багряне призахідне сонце.

— Ну, от бачиш? Ти зі сходу на східець, і ось на-решті до кого ти добрався. Тепер тобі все ясно?

Це мене вразило.

— Добрався! Так хто ж такий, по-вашому, я?

— Коли: тепер чи раніш? Зараз ти порозумнішав. Ще б пак!.. А раніш був ти перед ними справжній дурень. Але не сердься, не хмурся. Ти ще хлопчина, а ці вовки і не таких, як ти, траплялось, обкручували.

Він витягнув з папки фотознімок:

— Не пізнаєш?

Ще б пак! Ось вона, церква, лавка. Ось він,— бач, як усміхається,— дядько. А ось він витріщив очі—старий Яків.

— Так ви ще в Москві догадалися дістати касети у Валентини з шухляди і проявити їх?

— Так, ми давно про все догадалися. Але вас розшукати нелегко було.

Тепер він витяг аркуш паперу і, хитро глянувши на мене, прочитав:

А на березі дівиці
І засмучені в них лица.

— Це ти складав?

— Так,— признався я.— Але скажіть, що це за аркуші? І ще скажіть, що це були за склянки... і чому так часто пахло ліками?

— Хлопчику,— відповів він,— ти не повинен у мене нічого питати! Відповідати я тобі не можу і не буду.

— Добре,— погодився я.— Але я вже й сам догаду-юсь: це, мабуть, був якийсь секретний розчин для паперу!

— А це догадуйся сам, скільки тобі завгодно.

— Гаразд,— сказав я.— Я нічого не питатиму. Лише одне: Славків батько помер?

— Живий, живий! — охоче відповів він.— Я і забув, що він тебе вітає.

— За що? — здивувався я.

— За що? Гм... гм...— Він подивився на годинник.— Ну, прощай, видужуй! Більше я не прийду. Ага,— він зупинивсь і усміхнувся.— Ні,— і він знову усміхнувся.— Ні, ні! Скоро все сам узнаєш.

Біля моїх ніг лежав маленький, зарослий ліліями ставок. Тіні птахів, що пролітали над садом, безшумно ковзали по його темній поверхні. Як кораблик, гнаний вітром, біг невідомо куди сточений черв'яком чи склюнутий птахом і рано опалий з дерева листок. Ледве просвічували з дна зеленуватопрозорі водорості.

Тут я міг просиджувати годинами і був спокійний. Але як тільки я підводив голову — і коли передо мною простягались широкі пожовклі поля, коли за полями, на обрії, голубіли села, ліси, гаї, коли я бачив, що світ широкий, величезний і мені ще незрозумілий, тоді здавалось, що в цьому маленькому саду мені невивистачить повітря. Я розкривав рота і намагався дихати частіше і глибше, і тоді охоплювала мене незрозуміла нудьга.

Несподівано прибіг до мене Славко. Я його впізнав, ще коли він сходив з легкової машини.

Знімаючись, ніби шукаючи опори, я оглянувся.

Але з перших же слів він мене перебив, замахав руками і засміявся:

— Я все знаю! Я більше за тебе знаю! Ти лежиш, а я на волі. Тато шле тобі привіт. Це він мені дав свою машину. Але ти вже зовсім не такий худий і блідий, як говорив Герцаков.

— Хто?

— Герцаков! Ну, майор з НКВС, котрий з тобою розмовляв! Він заходив до нас часто. Ти знаєш, у нього нещастя: пішов він на Дніпро купатись — бовть у воду! А годинник-секундомір з руки не зняв. У нього годинник хороший — ще в двадцять четвертому на роботі йому подарували. Він і зупинився. Відніс — відремонтували. Знову зупинився. Так він мало не плаче. Це, каже, я все розплутував ваші діла, запрацював... От тобі й стрибнув!.. Слухай! Ось я тобі привезу ліхтарик. Моє слово тверде.

— Славко, — вперто запитав я, — навіщо вони твого батька хотіли вбити?

Славко замислився.

— Бачиш, коли ви... — тут Славко почервонів і швидко поправився, — тобто коли вони обікрали у вагоні таткового помічника, то нічого потрібного в сумці вони, звичайно, не знайшли... Ну вони розізлились...

— Славко,— ще впертіше повторив я,— ну не знайшли, але навіщо ж усе-таки вони хотіли вбити твого батька?

— Бачиш, він, здається, працює над якоюсь важливою військовою машиною... Ну, а їм цього не хочеться. Ні, ні! Далі ти мене краще не запитуй! Я також якимось спитав у батька: що за машина. От він посадив мене поруч, узяв олівець і говорив, говорив, пояснював, пояснював... Ось тут гвинт, тут ручка, тут шарніри, тут шарикопідшипник. При обертанні розвивається величезна відцентрова сила. А тут така металічна посудина... Я все слухав, слухав — та раптом як закричу: «Татку! Що ти все брешеш? Це ж ти мені пояснюєш, як збудований молочний сепаратор, що стоїть у селі в бабусі!» Тоді він сміявся, сміявся, а потім і я засміявся. Так ось з того часу я вже його і сам ні про що не питаю. Не можна! — зітхнув Славко.— Не наше це поки що діло.

— Їх посадили? — похмуро спитав я.

— Кого «їх»?

— Ну, цих, котрий дядько — і Яків.

— Але ж ти... ти вбив Якова,— пробурмотів Славко і, мабуть, сам злякався, чи не сказав він мені зайвого.

— Хіба?

— Авжеж! — швидко заговорив Славко, побачивши, що я навіть не здригнувся.— Ти підвівся, і ти вистрілив. Але ж будинок був уже оточений і від хвіртки і від паркана — їх уже вислідили. Коли б ти подождав дві-три хвилини, то їх однак би захопили!

— Он воно що! Отже, виходить, що й стріляв я даремно!

— Нічого не виходить! — заступився Славко.— Адже ти цього не знав. Ні, ні! Все виходить, що дуже навіть не даремно. Стривай! — І Славко, знімаючи з плечима, простягнув мені загорнутий у салфетку вузлик, від якого ще за п'ять кроків пахло теплими плюшками та ватрушками.— Це тобі бабуся прислала. Я не брав. Я відмовлявся: «Навіщо йому? Там і так годують». Та хіба ж вона слухає! Та ти бери, бери! Так з салфеткою і бери. Подумаєш, салфетка! Прапор, чи що?

Ми попрощались. Все ще трохи накульгуючи, він швидко добіг до машини і махнув мені рукою.

Славко поїхав. Довго сидів я. І усміхався, перебираючи в пам'яті всю нашу розмову. Але підвести очі від землі до широкого обрію боявся.

Якось сидів я на терасі і замислено дивився, як великий волохатий джміль, зриваючись і незграбно падаючи, уперто намагався пролетіти крізь прозору шибку в вікні. І було невідомо, незрозуміло, навіщо стільки шалених зусиль витрачає він на цю зовсім нездійсненну затію, в той час, коли зовсім поряд друга половина вікна широко відчинена навстіж.

Повз мене, якось дивно глянувши і поквапливіше, ніж звичайно, пробігла через терасу з саду нянька.

Незабаром із чергової кімнати пройшов у сад лікар. Виглянула знову нянька; вона була схвильована.

— Ну от і добре! Ну от і добре! — прошепотіла вона не втерпівши. — От і за тобою, голубчику, з дому приїхали.

Як з дому?.. Валентина? Оце так новина!

Я загорнувся в халат і вийшов на ганок.

Різкий крик вирвався у мене з іще не зміцнілого горла. Я кинувся вперед і одразу ж захитався, захлинувся, вхопився за поручні. Кашель душив мене, у горлі різало. Я затупав ногами, замотав головою і сів на сіддці.

Піщаною стежкою ішов лікар, а поруч з ним — мій батько.

Мені ткнули до рота чашку води з льодом, з валер'яною, з м'ятою; тоді нарешті кашель ущух.

— Ну, хіба можна так кричати? — з докором промовив мені лікар. — Ти б крикнув пошепки, тихенько... Адже горло в тебе ще слабе.

Ось ми і поруч. Я лежу. Лоб мій вологий. Я ще не знаю, щасливий я чи ні. Допитливо дивлюсь я на батька, хмурюсь, усміхаюсь. Але я дуже обережний, я ще нічому не вірю.

І я йому кажу:

— Це ти?

— Еге ж, я.

Голос його. Його обличчя. На скронях, як павутина, лягла сивина. Чорна гімнастюрка, галіфе, чоботи. Так, це він!

І я обережно питаю:

— Але ж тебе...

Він одразу розуміє, бо, усміхнувшись — ось так, по-своєму, як ніхто, а тільки він — правим куточком рота, — відповідає:

— Так! Я був винуватий! Я спіткнувся. Але я висаджував у повітря землю, я багато думав і старанно працював. І от мене випустили...

— І тепер ти...

— І тепер я зовсім вільний.

— І тебе випустили настільки раніше строку? — бурмочу я.

— Я висаджував у повітря землю, — наполегливо повторює батько. — Вірно! Я старий командир, сапер. Я був на німецькій з чотирнадцятого і на громадянській з вісімнадцятого. Вірно! Ну, то за ці два роки я забурив, заклав і висадив у повітря землі більше, ніж за всі ті вісім. (От, я бачу, він знов усміхається, ширше, ширше. Зараз, звичайно, доторкнеться рукою до підборіддя. Так і є!) — І закінчує: — Але й вона мені, земля, дещо вдовбала в голову міцно!

Я дивлюсь на його ліву руку: великого пальця до половини нема. Дивлюсь на голову: зліва, трохи вище скроні, шрам. Раніш його не було. Я питаю:

— Це що?

Він плескає мене по плечу.

— Це вода йшла на нас в атаку, а ми динамітом примусили її звернути вбік.

— І ти був...

— А я був бригадиром підривної бригади.

...От і все! Ні, не все. Тепер моя черга. Тепер повинен говорити я. Все згадувати і пояснювати, здалеку, з самого початку.

Але батько одразу ж мене перебиває:

— Ти вже мовчи! Я все сам знаю.

Щастя! Ось воно, велике людське щастя, коли нічого не треба пояснювати, говорити, виправдуватись і коли люди вже самі все знають і все розуміють.

Я з вдячністю стискаю його руку, і мені хочеться її поцілувати. Але він помаленьку її висмикує і міцно стискає мою.

Більше про ці справи ми один у одного не питаємо. Скінчено. Пройдено. Прожито. Хрест.

У скронях постукує. І раптом налітає здогад, і я майже кричу:

— Тату, а хто це мене шукав через газету?

— Хто? Та, звичайно, спочатку Платон Половцев, а потім я.

— Арбат ноль сорок вісім шістдесят чотири? Так це ви мене шукали? Разом? Ось він звідки, загадковий московський телефон!

— Так. Я приїхав після твого від'їзду якраз через тиждень.

Я відштовхую його руку і підводжу з подушки голову.

— Ти пусти, тату. Я встану. Мені добре!

Ми на літаку в дорозі до Москви. Там нас по телеграмі повинна зустріти Ніна. Мабуть, вона буде з батьком.

Неосяжні поля. Світ неозорий. Життя тільки ще починається. І те, незрозуміле поки що, все потім буде зрозумілим. Мотор гуркоче, а мені весело. Я штовхаю батька ліктем і, щоб він мене почув, голосно кричу:

— Тату, а все-таки «Жаворонок» — це не солдатська пісня!

Він, звичайно, одразу ж хмуриється:

— А яка ж?

— Така! Просто людська.

— Ну й що ж, людська! А солдат не людина, чи що?

Він упертий. Я знаю, що нема для нього нічого святішого за знамена Червоної Армії, і тому все, що тільки є на світі хорошого, — це в нього — солдатське.

А може, він і має рацію!

Минуть роки. Не буде у нас уже ні робітників, ні селян. І всі в усьому будуть рівними. Але Червона Армія залишиться ще надовго. І аж коли зметуть хвилі революції всі кордони, а разом з ними загине останній провокатор, останній шпигун і ворог щасливого народу, тоді й усі пісні будуть нічийми, а просто і дзвінко — людські.

Ми підлітаємо до Москви смерком. З хвилюванням вдивляюсь я в невиразні обриси цього могутнього міста. Уже цілими пачками спалахують вогні.

І раптом мені захотілося звідси, згори, знайти той вогник від ліхтаря шахти, що світив ночами у вікна нашої нещасливої квартири, де живе тепер Валентина і звідки народилось і пішло за нами наше горе.

Я говорю про це батькові. Він схиляється до вікна.

Але кожна мить вогнів засвічується дедалі більше. Вони спалахують з краю в край прямими алеями, кривими лініями, широкими колами. І ось уже вони забурхали, наче полум'я. Їх багато, цілі мільйони! А назустріч пітьмі вони рвались новими й новими тисячами!

І відшукати серед них один якийсь маленький ліхтарик було неможливо... та й не потрібно!

Літак спустився на землю. Взявшись за руки, вони вийшли і зупинились, мружачись від світла прожектора.

І ті люди, які їх зустрічали, побачили і зрозуміли, що цих двоє людей — батько і син — міцно й незламно подружили тепер навіки. На втомлені їхні обличчя ліг відбиток спокійної мужності. І, звичайно, коли б не яскраве світло прожектора, то всім у вічі дивились би вони тепер прямо, чесно і відкрито.

І тоді ті люди, що їх зустріли, по-дружньому усмінулись їм і тепло сказали:

— Здрастуйте!

1938 р.

П Р И М І Т К И

ДАЛЬНІ КРАЇ

Тема цієї повісті нова в творчості А. Гайдара, з'явилась вона внаслідок тривалого і глибокого вивчення письменником великої епохи перших п'ятирічок.

Повість вийшла з друку в 1932 році. Обсяг її невеликий, але в ній вміщено багатющий життєвий матеріал спостережень — тут і будівництво нових заводів, і труднощі в боротьбі з куркульським засиллям на селі і, найголовніше, — зростання нових людей на селі, життєстверджуюча сила великих починань соціалістичного будівництва.

НЕХАЙ СВІТИТЬ

Це оповідання для Гайдара — програмне, написане до 15-річчя комсомолу.

«Нехай світить» — одне з найкращих у радянській літературі оповідань про комсомол періоду громадянської війни. Воно сповнене найкращих людських почуттів і благородних сподівань. Від таких ось юхимків і вірок веде свою історію славний ленінський комсомол.

ВІЙСЬКОВА ТАЄМНИЦЯ

Це була одна з найулюбленіших повістей самого Гайдара. Закінчуючи її, він писав: «Може вийти хороша книга».

21 серпня 1934 року Гайдар записує: «...Закінчую «Військову таємницю». Ця повість моя буде за горду Радянську країну. За

славних товаришів, котрі в тюрмах. За міцну дружбу. За любов до наших дітей. І просто за любов».

І раптом знайшлися люди, які підняли проти «Військової таємниці» цілу кампанію. Виникла дискусія, в якій взяли участь майже всі критики і письменники того часу. Багато з них називали себе друзями письменника, а разом з тим переслідували його на всіх перехрестках, на літературних зборах, у журналах, газетах.

Вони паплюжили казку «Про Хлопчиша-Кибальчиша», називаючи її взірцем стилізаторства і надуманості. Інші обвинувачували самого Гайдара у фальшивій романтиці і називали його радянською Чарською. За вказівкою ЦК Комуністичної партії «Військова таємниця» перевидавалася майже щороку. Урахувавши зауваження критики, Гайдар дописав і вставив нові розділи. Повість стала ясною і стрункою.

ГОЛУБА ЧАШКА

Це найпоетичніша повість Гайдара. В якійсь мірі вона автобіографічна. Друзі Гайдара легко пізнають у ній обстановку його підмосковного життя в 1933—34 рр.

В редагуванні «Голубої чашки» в свій час брав участь поет С. Я. Маршак, редакторську роботу якого високо цинив Гайдар.

Вперше «Голуба чашка» була надрукована в журналі «Пионер» в 1936 році. Цією повістю Гайдара відкривався перший товстий номер нового «Пионера».

ДОЛЯ БАРАБАНЩИКА

Ця повість «не про війну, але про діла суворі й страшні, як сама війна». Романтично піднесена тема обов'язку розв'язана в ній Гайдарем захоплююче цікаво.

За темою цієї повісті Гайдар написав сценарій, який багато в чому відрізняється від тексту книги. Знімати картину почали ще до Великої вітчизняної війни. Потім праця над сценарієм була перервана і відновлена в 1954 р.

З М І С Т

Дальні краї. <i>Переклад О. Ільченка</i> . . .	5
Нехай світить. <i>Переклад О. Назаренко</i> . .	71
Військова таємниця. <i>Переклад Г. Кулінича</i>	95
Голуба чашка. <i>Переклад О. Назаренко</i> . .	193
Доля барабанщика. <i>Переклад Г. Ткаченко</i> .	216
Примітки	305

Редактор *Г. Ткаченко*
Художній редактор *І. Манець*
Технічний редактор *В. Смородський*
Коректор *Є. Карлаш*

Гайдар Аркадій Петрович.
Сочинення. Том II.
(На українском языкє)

Здано на виробництво 2. VII. 1955 р. Підписано до друку 4-X-1955 р. Формат 84X1081/32. Фіз. друк. арк. 9,6. Умови. друк. арк. 15,75. Обл.-вид. арк. 16,70. Тираж 10000. БФ 14143.
Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», м. Київ, вул. Ворошилова, 3.
Зам. 595. Ціна 9 крб.

Друко-хромолітографія «Атлас» Головвидаву
Міністерства культури УРСР, Львів,
Зелена, 20.